

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В РОМАНАХ

Тимур і Олена
ЛИТОВЧЕНКИ

Тустовіт

 FOLIO

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В РОМАНАХ

Тимур і Олена
ЛИТОВЧЕНКИ

Тустоувіт

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2012

ББК 84(4УКР)6
Л-64

Серія «Історія України в романах»
заснована у 2006 році

Художник-оформлювач
А. П. Вировець

Литовченки Т. і О.

Л-64 Пустоцвіт / Т. і О. Литовченки; худож.-оформлювач
А. П. Вировець. — Харків: Фоліо, 2012. — 378 с. — (Історія
України в романах).

ISBN 978-966-03-5144-8 (Історія України в романах)
ISBN 978-966-03-5946-8

Влітку 1744 року імператриця Єлизавета Петрівна милостиво розглянула й затвердила петицію про поновлення гетьманства на українських теренах. Булава дісталася хлопцеві з неможливої родини, який зробив фантастичну кар'єру — Кирилу Розумовському, рідному братові морганатичного чоловіка імператриці. Життя закружляло у скаженому калейдоскопі... А що ж одержала Україна?! Невиправдані очікування, бездарне керівництво, бездіяльність у вирішальні години... Фінал був закономірним: остаточна втрата державності.

ББК 84(4УКР)6

ISBN 978-966-03-5144-8
(Історія України в романах)
ISBN 978-966-03-5946-8

© Т. і О. Литовченки, 2012
© А. П. Вировець, художнє
оформлення, 2012
© Видавництво «Фоліо»,
марка серії, 2006

ПЕРЕДМОВА

Німецькі землі, 1744 рік

Гульба тривала вже три тижні поспіль. Чергова корчма гула не гірше бджолиного вулика, столи ломилися від вина й наїдків.

Кирилко давно згубив лік не тільки шинкам, у яких гучна компанія гуляла в ці радісні дні, але й новим знайомим і старим приятелям, що приймали участь у гульбі. Скільки людей, які вимовляють заздоровниці й славослів'я на його честь, у відносно нещодавньому минулому нікому невідомого босоногого пастушка!.. Зате тепер усі ці Волконські, Трубецькі, Нарішкіни, Салтикові, Чернишови, Сташевські, Успенські, Шейніни, Репніни, Лопухіни, Демидови репетують що є сили:

— Здоров'я пана графа!

— Многая літа йому!!

— Віват, віват!!!

Справді, хто б міг припустити, що син голодранця-козака одержить графський титул і дворянський герб?! Ще вчора — Іван Обідовський, а вже сьогодні — його сіятельність граф Кирило Розумовський, рід і герб якого походять від шляхетного гетьманського роду Романа Ружинського!.. Диво яке, ах, яке ж диво: колишній пастушок, а нині юний студіозус живе в Німеччині, слухає лекції в найкращих університетах Берліна, Геттінгена, Страсбурга, а скільки ще має відвідати!.. Францію з Італією вздовж і вшир вивчити й скорити!..

Для нього тепер усе легко. Його старший братик Олексій тепер цей... як його?! Морганічний?.. Морганатичний?.. А-а-а, та годі гарні слівця вигадувати: Олесько тепер став офіційним полюбовником самої государині — он як!!! І тепер усі ці шляхетні добродії у братів Розумовських он де!..

Тож за такий успіх неодмінно варто випити!!!

— Агов, корчмарю, вина мені... А-а-а, чого там?! Усім вина!.. За мій рахунок — за рахунок графа Кирила Розумовського!!! Ти чуєш, корчмарю, продажна твоя душа?! За міійі!!! За мій рахууунооок!!! За міііі — за грааафааа Киирииилаааа Рооозууумооовськoooогооо!!!

Дзенькнули золоті червінці й срібні рублі із зображенням Анни Іоанівни — колишньої правительки, яким у нього відтепер не буде ліку. Мармизи присутніх розквітли широкими сяючими посмішками, галас відновився з новою силою.

Добре, добре — смійтеся! Смійтеся, чорт вас усіх забирай з вашими сміхотливими тельбухами!!! А от тільки нову монету ще накарбують — із профілем нової імператриці!.. До того все йде. А там...

А там вже!.. От у тім-то й річ: поруч із государинею тепер — його рідний братик!.. От у чому річ!..

Тому смійтеся, добродії, смійтеся на здоров'я!!!

Все-таки шкода, що Теплова з ними немає... На третій день сказаної гульби мовив коротко: «Ну все, пора й за справи братися», — і зник.

Що за дурня?!

Які ще справи?!

Подумаєш — справи!.. Великий пшик.

От, приміром, мови він опанував?! Аякже: наприклад, німецьку... Як це там звучить, а?! Натюрліх... або нах тюрліх?! Іх бін... А може, іхт бін?.. Ні, краще вже французькою: компрене ву... ля фам, но де льом... А-а-а, яка, по суті, різниця?! Одне зрозуміло: без знання німецької він не зміг би слухати університетські лекції. А він слухає?! Ще як!!! Отже — знає!.. А без французької!.. О-о-о, без французької....

Ххха!.. А танцювати й фехтувати навчений?! Авжеж!!! Який же це, даруйте, граф з нього виходить, якщо без танців та фехтування?! Як же інакше на балах або, скажімо, на дуелях поводитися, що робити накажете, якщо танці та двобої не опанувати?! Так, він — кращий!!! І недарма через нових своїх знайомих до самої мадемуазель Фіфі в її модний салон потрапив!!! Ах, мадемуазель Фіфі — це... Це щось!.. Зате як запалює, як кров у жилах після цього грає!.. Вона — вища будь-яких похвал, от що вона таке,

Гетьман Кирило Григорович Розумовський

ця сама мадемуазель!!! Тим паче, за просто так до неї не потрапиш, тільки по знайомству, та й то дуже, ду-у-уже гарному знайомству!..

А етикет вивчати на настійну вимогу того ж Теплова?.. Дурниця!!! Та без усякого дурнуватого етикету він — граф!!! Он навіть із самим Фрідріхом зустрічався і прикрашену діамантами табакерку від нього в подарунок одержав — он як його цінують. Кому б на їхньому рідному хуторі сказати — не повірять...

— У горлі деренчить, настав час випити, — Кирилко підняв свій кубок.

— Вип'ємо, графе! Вип'ємо!!! Віват!.. — пролунало звідусіль.

— Корчмарю, ще вина!!! І чарок нових...

— Чарок більше немає: усі до останньої перебили.

— Дурницю верзеш, корчмарю, шельма ти крива!..

— Присягаюся, чим хочете — немає чарок!..

— Дурниця!!! — гаркнув раптом хтось. — Не можна через чарки якісь наші милі посиденьки переривати!..

— Зрозуміло, що не можна... але пити як станемо?!

— А просто з горлечок!

— О-о-о, як цікаво!.. За це варто випити.

— Причому негайно.

— Вип'ємо за здоров'я графа!

— Віват!!! Віват!!!

Ріки вина полилися в горлянки й почасти повз них. Хто допивав до дна, зумівши утриматись на ногах — щосили жбурляв спорожнену пляшку прямо на підлогу. У корчмі стояв різноголосий передзвін битого посуду.

І раптом Кирилко відчув: щось не так!.. Щось тисне на груди, не дає глибоко зітхнути... Все начебто на місці: і він сам, і шинок, і столи, й закуски, і нові знайомі, і безвідмовні гарненькі дівці... і навіть...

Але все-таки!.. Все-таки!.. Щось не так... щось душить його... Яке дивне почуття...

Ні-ні, на двір, на свіже повітря... Корчма пішла обертом...

Спіткнувшись по дорозі кілька разів, він вийшов... точніше, виповз на свіже повітря. Новоспечені друзі навіть не помітили зникнення винаватця свята у самий його розпал.

Кирилко вдихнув нічне прохолодне повітря повними грудьми. Начебто полегшало...

Чого ж йому все-таки не вистачає, а?..

Якщо гарненько (попри хміль у голові) подумати — немає вже колишньої ПРИСТРАСТІ, усередині одне суцільне СПУСТОШЕННЯ... РОЗЧАРУВАННЯ від швидких перемог...

Ні, не так навіть: від СКОРОСТИГЛИХ перемог — он як!..

Теплов зник на третій день гульби. Можливо, він має рацію. Так, наставник дійсно правий! Наскільки ж він завинив перед Тепловим...

Сльози закапали з очей Кирилка. Ті самі сльози, потоки яких обмивають душу й виносять із неї все непотрібне, зайве, чорне...

Солоні краплі текли по юному прекрасному обличчю новоявленого графа. Текли, як чистий гірський водоспад під чужим зоряним небом.

Чомусь Кирилко раптом пригадав український хутір, криту соломною старою хату, сусідську дівчинку Ясочку, таку рідну й юну. А її посмішка — мила, ніжна, славна... У порівнянні з нею посмішка самої мадемуазель Фіфі здавалася легковажною гримасою фривольної красуні...

То може, це свято — й не свято зовсім, а ця хвалена дівка — ніщо?!

Він глибоко зітхнув і відчув прекрасний, до болю знайомий, рідний квітковий аромат... Що ж воно таке?! Намить здалося, начебто в повітрі розлився Аромат Душі... Скільки пахощів він вдихав відтоді?.. Вже й не пригадати... Але цей... цей!..

До того ж, забути таке просто несила.

Пошукавши очима джерело аромату, Кирилко помітив самотню яблуньку. Молоденька яблунька-наречена з вітами, густо всіяними великими біло-рожевими квіточками — зовсім як яблунька в його рідній сторінці... під якою він так любив лежати у дитинстві...

Прикривши повіки, Кирилко уявив, що опинився в саду на рідному хуторі — тільки вже щасливий, заможний, красивий. Легка приємна прохолода овівала обличчя, все навколо цвіло, а зелена трава була всипана ніжно-рожевими пелюстками...

Кирилко жадібно, на повні груди вдихнув аромат щастя.

...Цікаво, скільки яблук дозріє на цих вітах до осені?

А скільки славних справ тепер можна здійснити в рідній вітчизні — з його теперішнім становищем і графським титулом?!

І зненацька Кирилку схотілося зробити щось гарне... Ні — дивовижне... Ні — просто надзвичайне для своєї батьківщини. От, здається, усе б на світі взяв та й віддав їй — рідній Україні...

Глава 1

ДАРУНОК ДОЛІ

*Олександро-Невський монастир
поблизу Санкт-Петербурга, грудень 1714 року*

Морозною зимовою ніччю, що у широтах нової столиці Російської імперії не надто відрізнялася від мутно-сірих днів, послушник Никодим був розбуджений тривалим і наполегливим стукотом вправленого в дерев'яні ворота залізного кільця. Прихопивши свічу й кутаючись від пронизливого вітру у величезний овечий кожух, він поспішив на шум.

— Хто? Хто тут? — запитав боязко, наблизившись до невеликої хвіртки збоку від воріт. Ніхто не відповів. Постоявши трохи, Никодим подумав, що йому це наснилося, і вирішив іти геть. Як раптом по той бік монастирської стіни хтось завозився... На щастя, Никодим не встиг відійти далеко, тому швидко притулився вухом до дощатої хвіртки.

— Агов, хто там?! Відгукнися!..

Спочатку звідти долинуло дивне сипіння, потім тихий тужливий звук, схожий на стогін, і нарешті щось глухо впало в сніг. Ці звуки остаточно спантеличили боязкого від природи послушника. З криком: «Допоможіть, рятуйте!!! На допомогу, братія!!!» — він побіг углиб монастирського двору.

На несамовиті крики послушника раніше від інших вибігла куховарка Гафія. До обителі вона потрапила разом з чоловіком-пічником — одним зі сторонніх працівників, що розбирали дерев'яні будови і зводили натомість нові кам'яні. Минулого літа під час сильної пожежі пічник першим кинувся рятувати монастирське майно, при цьому сильно обгорів, кілька місяців мучився й нарешті, не дотягнувши до Покрови, віддав Богові душу. Зрозуміло, за всіма правилами Гафію мали негайно видалити з місця

добровільного усамітнення чоловіків, однак на згадку про заслуги покійного пічника отець-настоятель не зважився вигнати вдову світ за очі.

Бездітна куховарка мала років сорок й вирізнялася природною красою. Сіроока, огрядна, рум'яна, вона виглядала молодше свого віку. Втім, у монастирі Гафія зажила слави особи сором'язливої й богобоязкої. Практично з ранку до ночі порпалась то на кухні, то на господарському дворі й на очі нікому не потрапляла.

Поступово роботяща жінка зріднилася з обителлю: готувала їжу, обпирала, обшивала, вивільняючи братії якнайбільше часу для молитов і богоугодних справ. Окрім того, тримала на господарському дворі з десятку курей і загальну улюбленицю — козу Машку.

Архімандрит Феодосій обожнював випити зранку глечик парного козячого молочка, тож навіть відчував до Гафії щось на кшталт симпатії. Втім, у цьому він не зізнався б нікому, навіть собі самому: нездорові думки могли обернутися брудними плітками, а втрачати насиджене місце настоятеля Олександро-Невського монастиря (до речі, що мав усі перспективи в недалекому майбутньому вдостоїтися високого статусу лаври) через чиїсь необґрунтовані здогади аж ніяк не хотілося...

Отже, першою на крики Никодима вибігла саме куховарка.

— Що таке, що трапилось? — забурмотіла вона заклопотано. Послушник залепетав щось нескладне, при цьому час від часу жалібно скрикуючи. Гафія нічогосінько не зрозуміла, вона лише бачила, що хлопець не тямить себе від переляку. Тому, щоб заспокоїти його, додала вже тихіше:

— Тільки не кричи, дорогенький. Не кричи, бо ще отець Феодор...

І як у воду дивилася! Бо одразу ж після сказаного біля входу в новий (кам'яний) житловий корпус з'явилася по-ведмежому величезна, кремезна постать «грози монастиря».

Отець Феодор, що за відсутності архімандрита займав статус старшого, куховарці явно симпатизував, тому що для полегшення кухонної праці навіть виписував зі столиці всілякі дивовижні речі й екзотичні рослини на кшталт заморського дива — картоплі. За щиросерді турботи жінка

нерідко балувала дбайливця дивовижними пиріжками з капустою й іншими кулінарними шедеврами.

Але загалом вдача в отця Феодора (як у колишнього вояка) була крутенською. А як особистість — то була суцільна загадка. В Олександро-Невський монастир його призначив особисто імператор Петро Олексійович у якості «дохтура», оскільки мріяв створити при обителі притулок зі шпиталем для інвалідів Північної війни й душевнохворих. Тому минулого літа сюди й надіслали не тільки теслярів, мулярів й інших майстрів, але також монаха-лікаря.

Отець Феодор знав кілька мов, збирав різні цілющі трави й власноруч готував з них усілякі зілля. У новому кам'яному корпусі, ще не повністю добудованому, йому одразу ж відвели цілих шість кімнат — за розумінням братії, небачена розкіш! Але оскільки отця Феодора поселили тут за особистим розпорядженням государя, хто б ризикнув із цього приводу хоч би слово мовити?!

Дві найбільші кімнати настільки розкішного житла ледь умістили велику особисту бібліотеку отця Феодора. Було тут і просторе приміщення з усілякими шафами й полицями. А широчезний стіл, розташований у центрі й заставлений тендітним скляним посудом, господар іменував дивно, на закордонний манер — «лабораторією». Отець Феодор зачинявся там і безперервно щось вивчав, а наприкінці кожного місяця відсилав імператорові зі спеціальним нарочним звіти в Санкт-Петербург.

Лікував він досить вдало — в основному трав'яними зіллями й молитвами, а також вправляв вивихи, накладав шини й робив багато чого ще, про що братія навіть не знала... хоча, можливо, потихеньку здогадувалася. Був отець Феодор нетовариським, навіть потайливим і грубим, у розмовах нерідко проявляв різкість, тому що терпіти не міг «тупих людиськ».

Чи не більше від усіх інших грізний чернець не любив саме Никодима — тому куховарка й намагалася втихомирити послушника: знала, що за здійснену без особливої потреби нічну тривогу хлопцеві перепаде. «Дохтура» бідолашний послушник боявся панічно, тому в його присутності просто від переляку робив безмірні дурниці, за що заробляв важкі стусани.

От і зараз своїми криками Никодим ледве не підняв на ноги весь монастир — а з чого?! Отець Феодор дуже

розлютився на послушника й, немов батоном по спині, уперішив владним окриком:

— Ци-и-ить!!!

Никодим миттю припинив репетувати. Отець Феодор оглянув послушника вдоволенним поглядом від голови до ніг. Імовірно, так само легендарний Пігмаліон оглядав мармурову Галатею, яка щойно вийшла з-під його різця, усе ще нерухому, але готову ожити за першим побажанням свого творця. За одним цим поглядом у ченці можна було розпізнати природженого експериментатора... яким він, власне, й був.

— Ну, що тут сталося? — суворо запитав отець Феодор.

— На... наснилося... — промурмотів нещасний Никодим, у якого від ще неотриманого, але вже уявленого ляпасу задалегідь розколювалась потилиця.

— Наснилося?! Привиділося?! — гаркнув чернець, перекриваючи свист вітру.

— Ні, здається, ні...

— Ні?!

— Так...

— Ну, то так чи ні?!

Никодим розгублено мовчав, тільки очі замружив, чекаючи потиличника.

— А якщо ні так, ані ні, навіщо ж репетувати?

Удару все не було, тож Никодим ризикнув відкрити ліве око й обережно промурмотів:

— Я це... я чув... як це... як щось там, за воротами...

— Щось там та десь!.. — передражнив послушника отець Феодор.

— Ой, годі тобі хлопця сварити, здорованю! — втрутилася нарешті Гафія. — Дай йому хоч слово спокійно мовити. Не бачиш, він зі сну перелякався, а при тобі взагалі...

— Так хто ж його... — презирливо посміхнувся отець Феодор.

Але в цей час за воротами знову хтось завозився, потім пролунало шипіння з дивним присвистом і нарешті — слабкий писк новонародженого кошеняти.

— От, я ж казав!.. — гугняво завив Никодим і слідом за тим зашепотів м'ясистими, майже безкровними губами: — Помилуй мя, Господи, і Царице Небесна від гніву захисти...

Втім, добурмотіти молитву так і не встиг: за воротами в черговий раз засичало, потім хтось дряпнув по хвіртці, на довершення знов пискнуло кошеня. Послушник охнув і повалився у сніг.

— Тьху ти, дурило! — мовив отець Феодор. Гафія подивилася на нього з докором і перехрестилася: мовляв, отямся, у святій обителі перебуваємо. На щастя, у цей момент до воріт підбігли ще троє або четверо ченців.

— Прокинулися нарешті, тільки по смерть вас поси-лати! — мугикнув «дохтур» і розпорядився: — Відтягніть цього дурня в його сторожку. Гафіє, приведи його до тями. І хтось один — за мною, потихеньку...

Мовчки перехрестившись, отець Феодор відкрив хвіртку, ступнув уперед... і ледь не спіткнувся об розпростерте на снігу тіло!

— Отакої!.. — мовив чернець позаду нього.

— Ой, який цікавий у нього мундир! — мовила куховарка, яка чомусь не пішла в сторожку піклуватися про непритомного Никодима.

— Нічого цікавого: мундир як мундир, тільки польський.

— Польський?! — здивувалася жінка.

— Еге ж. Одне не втямлю одразу, офіцер він або всього лише унтер-офіцер, зі спини не видно... — отець Феодор на мить замислився, але раптом спитав різко: — А ти чого не в сторожці, Гафіє? Я ж наказав тобі...

— А як же дитятко? — мовила куховарка.

— Дитятко?! Яке ще дитятко? — тепер настала черга ченців дивуватися.

— Несповідимі справи твої, Господи!.. — зітхнула жінка й перехрестилася. — Хіба ж ви не чули дитячого плачу?

— Якого такого плачу?..

— А-а-а, що з вами!..

Гафія лише рукою махнула й заходилась уважно оглядати землю навколо неживого тіла, гукаючи:

— Дитятко... Де ж дитятко?.. Та за що ж його, крихітку таку, в лютий холод сюди відправили?

Отець Феодор і чернець здивовано перезирнулися й дружно знизали плечима. Один Господь Бог відає, що в цих баб на думці! Взяти хоча б куховарку: начебто розумна

тиха жінка, а як увійде щось в голову — так хоч стій, хоч падай!

Дитятко!..

Та звідки тут йому взятися, справді?!

— Ну що, вухаста ти наша, де ж малюк твій, а?! — не витерпів нарешті «дохтур» і додав з деякою навіть зловтіхою: — А ти очима, очима подивись, ото ж і...

Неживе тіло зненацька ворухнулося, слідом за тим знов пролунало незрозуміле шипіння й повторився слабкий котячий писк. З радісним криком: «А-а-а, от він де!!!», Гафія вмить упала на коліна поруч з пораненим, схопивши його за плече, перевернула горілиць. Одразу на землі виявився колісь білий, а тепер багрянний від крові згорток. Чоловік настільки судомно притискав його до себе, що не міг розтиснути скрючені пальці навіть у безпам'ятстві. Аби як вирвавши дорогоцінну ношу із чіпких обіймів помираючого, Гафія пригорнула завмерле дитя до своїх пишних грудей.

— Гафіє, облиш!.. — почав був отець Феодор. Однак куховарка з дорогоцінним вантажем уже мчала у свою дбайливо натоплену комірчину.

— Що ж, така в них доля, — кречнув «дохтур» і звернувся до ченця: — А ми давай-но подбаємо тепер про вмираючого. Понесемо його — ти за ноги, я за плечі. Нумо!..

Тим часом Гафія розповіла закривавлений згорток. Під теплою, хоча й надірваною у двох місцях ковдрочкою виявився просочений кров'ю гербовий папір поважного вигляду з печаткою з рожевого воску. Дбайливо відклавши його вбік, жінка зайнялася мереживними батистовими пелюшками. Щоправда, вони настільки були просочені кров'ю, що скоріше нагадували нечисте ганчір'я, яким би й жебрак погребував...

Раптом у куточку самої верхньої жінка намацала якусь ребристу нерівність. Вишивка?.. Придивилася: точно — герб! Щоправда, через рясну скривавленість кольорів геть не розібрати, але загострений донизу щит з якимись завитушками з боків намацувався явно. Зітхнувши, Гафія продовжила розвертати пелюшки. Нарешті під ними знайшовся пухленький хлопчик, рожевощокий і зеленоокий, із золотим натільним хрестиком на витонченому ланцюжку.

Куховарка обережно зняла хрестика і, прикривши дитя пухнастим кожухом, миттю кинулася в куток, де через лютий грудневий мороз спала кізка Машка. Зі словами: «Ну, не підведи, рідна!..» — Гафія заходилася доїти годувальницю. Машка не підвела: нехай молока було не надто багато, однак хоч скількись було — от що головне!

Жінка покопалася в невеликій скриньці, що приткнулася в кутку кімнатки, витягнула звідти ряднинку і старий коров'ячий ріг, спиляний з гострого кінця. Насамперед сповила дитинча, потім радісно оглянула ріжок: от же напоумив Господь зберегти!.. Спиляний ріг вона одержала від батька, вийшовши заміж. Років через десять, коли надія на народження хоча б однієї дитини станула, хотіла було викинути, але тільки сховала у скриньку на самісіньке дно. Коли чоловік постраждав на пожежі, штучка згодилася вперше. Зате тепер, хвала Богові!..

На столі Гафія знайшла недоїдений шматок чорного хліба, відщипнула м'якушку й заштовхала якнайглибше в ріг, потім вилила туди дорогоцінне молоко й піднесла до губ дитинчати. Спочатку малюк тільки вертів голівкою, давився й плакав, але коли молоко просочилося крізь м'якушку — зробив пару ковтків, заспокоївся й одразу ж засопів, прикривши мокрі від сліз оченятка. От і добре!

Гафія з розчуленням подивилася на заплакане дитяче личко, повернула полотняний згорток на жалюгідне ліжко, обклала з боків двома подушками, схопила в оберемок ковдрочку й купу пелюшок, підчепила пальцями зі столу закривавлений папір і золотий хрестик. Перевіривши, чи міцно спить дитина, тихесенько вислизнула з комірчини й помчала у святу святих отця Феодора.

Обережно відкривши двері самої дивної «дохтурської» кімнати, жінка побачила широкоплечого ченця, що навис над величезним дерев'яним столом, на якому було розпростерто нерухоме чоловіче тіло. Щедро просочені кров'ю мундир і нижня сорочка валялися на підлозі. Хоча куховарка й була багато років заміжною, але побачивши напівголого (нехай і лежачого без тям, а, можливо, навіть мертвого) чоловіка інстинктивно засоромилася й відвернулася.

— Гафіє, ти? Заходь, коли прийшла, та двері гарненько прикрій, лабораторію не вихолоджуй, — буркнув «гроза мо-

настиря», навіть не обернувшись. Жінка сковзнула в кімнату тихо, навшпиньках. У цю мить неживе тіло ледь помітно ворухнулося, тут і пролунав схожий на шипіння дивний звук, що довів до непритомності послушника Никодима.

— Не житиме, не житиме... — констатував «дохтур». Він замислено здійняв очі на жінку й запитав: — А тобі чого, власне?

Переминаючись з ноги на ногу, червоніючи й нишком розглядаючи поранене тіло на дерев'яному столі, куховарка несміливо простягнула отцеві Феодору принесені речі.

— Ганчір'я в мене й без того вистачає, — чернець кивнув на закривавлений мундир на підлозі. — Це все спалити потрібно, який від таких тонких пелюшок сенс?! Ця розкіш набагато доречніша у панському будинку, не в Божій обителі.

Зрозумівши, що отець Феодор не помітив інших речей, Гафія кинула ковдрочку з пелюшками поверх мундиру.

— Ага-а-а!.. — миттю оживився «дохтур», насамперед відібрав у жінки золотий хрестик, повертів то сяк, то так, пробурмотів задумливо: — Католицький. Що ж, цього слід було очікувати...

Потім додав:

— То що, помер малюк? Хто він хоча б, хлопчик чи дівчинка?

Второпавши, що залишити без захисту животворного хреста можна хіба що небіжчика (йому вже все єдино!), Гафія поспішила завітати:

— Та ні ж, ні! Живий він! Живий хлопчик!..

— Хлопчик! — хоча вираз обличчя «дохтура» залишався похмурим, голос усе-таки подобрішав: — Хлопчик, отже... Що ж, слава Богові, що живим залишився. На такому морозі та у кривавому ганчір'ї... Але навіщо було хреста знімати, якщо він живий?

— Тобі показати. І ще оце...

Куховарка сунула в руки ченцеві просочений кров'ю папір.

— Ах, он воно як?..

Зламавши воскову печатку, отець Феодор акуратно розгорнув грамоту, підніс її до слабкої мерехтливої лампадки в кутку й заходився розбирати розмиті кров'ю чорнильні літери. Чим далі читав, тим вище здійсалися його рунисті,

зрослі на перенісці біляві брови. Поступово сторожкість, близька до переляку, змінилася легким здивуванням, а потім і зовсім цілковитою розгубленістю.

— Що там, у грамоті цій? — не витримала нарешті Гафія.

Отець Феодор зміряв її оцінюючим поглядом. Підійшов до купи закривавленого ганчір'я, витяг звідти одну з пелюшок, виявивши на куточку вишитий герб, мугикнув, навіщось ще раз зазирнув у папір і мовив повільно:

— Ти от що, Гафіє... Ти знаєш, що я ставлюся до тебе добре... навіть, можна сказати, дуже добре... Але!..

— Добре вже, зрозуміла, — зітхнула куховарка. — Не бабиного розуму ця справа, як я подивлюся.

— Тобі ж краще буде, повір, — продовжив колишнім тоном «дохтур». — Я от знаю, і годі. А із цим...

Він знов подивився на розпростерте на столі неживе тіло, ненадовго замислився. Потім раптом мовив рішуче:

— Не житиме він, та все ж давай-но спробуємо! Малий як, спить?

— Спить. Попив молочка Машчиного й заснув, сердешний, — підтвердила Гафія.

— От і добре! Тепер ти зі мною лишайся. Будеш допомагати, а то від братії, особливо від цього дурня Никодимки користі, як з цапа молока. Кров як побачить, то й непритомніє. Прости Господи...

Чернець перехрестився, потім згріб батистові пелюшки, офіцерський мундир і закривавлене спідне, рушив до величезної печі, жбурнув речі в її палаюче черево. Гафія з жалем дивилася, як полум'я пожирає ніжну тканину. Отець же Феодор думав про те, що разом з мундиром дуже вчасно спалив пелюшки: якби жінка відіпрала їх, то чітко розглянула б вишитий герб — а чи мало до чого це могло б призвести...

Простеживши, щоб ганчір'я перетворилося на попіл, чернець обернувся до куховарки й заходився напучувати її:

— Ти от що, Гафіє... Про те, як ми цього поляка знайшли та дитинча з ним, мовчи. Нікому щоб анічичирк!

— А Никодим, а братія?.. Вони як же? — не зрозуміла жінка.

— З ними з усіма я поговорю. Архімандритові доповім, як приїде.

— А цей як же?.. — жінка кивнула на напівголе тіло.

— По-перше, він не житиме. А по-друге, навіть якщо виживе, то розмовляти не зможе.

— Це чому? — насторожилася куховарка.

— Через рани, усе через отримані рани. У кожному разі, за стіни нашої обителі така історія вийти не повинна.

В очах жінки застигло німе запитання. «Дохтур» лише зітхнув:

— Зрозумій, менше знаєш — спокійніше живеш. Ти, Гафіє, бачила в цю ніч багато чого. Пелюшки мереживні, папір цей — хоч він і запечатаний був, але все ж таки...

— Та я ж грамоти не розумію, тож хоч запечатаний, хоч відкритий...

— От і добре. Однак про все побачене мовчи.

— Але!..

— Та знаю, знаю, — отець Феодор пожував губами. — Розумію, що всевидючий Господь однаково відає, що діється на грішній землі нашій.

— Бачить, ой бачить!..

— А раз Він дозволив офіцерові польському в обитель нашу дістатися та малечу із собою принести, може, у тім і є воля Вседержителя, щоб ми малюка виходили, виростили, у віру нашу православну навернули. Як думаєш, Гафіє?..

— Без батьківської згоди... — почала була жінка, однак «дохтур» негайно заперечив:

— Не батько він йому, аніскілечки не батько.

— А хто тоді?..

— Менше знаєш — спокійніше живеш.

— Зрозуміла, зрозуміла вже.

— Я не обдурюю: ці двоє кривими узами не пов'язані.

Отакі справи...

Чернець пройшовся кімнатою туди-сюди, обернувся до Гафії й продовжив наставляння:

— Якщо хто із чужих про щось запитуватиме, скажи, мовляв, чоловік сестри твоєї покійної до тебе з дитинчам своїм прийшов... До речі, є у тебе сестра?

— Яка така сестра? — не зрозуміла куховарка. — Немає ніякої сестри...

— Це тепер немає, а колись була. Була, але померла. Ясно?

Гафія кивнула.

— Чоловік один залишився. Йому із малечєю незручно, от і вирішив дитинча до тебе віднести — тобто, рідній бездітній тітці племінника на виховання віддати. Ішов до нас уночі, та неподалік стін монастирських вовки голодні на нього й напали, на смерть загризли.

— Невже на смерть?! — куховарка покосилася на нерухоме тіло на столі.

— Ну, це ми зараз подивимось. Витягнемо з того світу — не на смерть, не витягнемо...

«Дохтур» лише рукою махнув.

— А малеча?.. Можна я собі малюка залишу? — з надією запитала жінка.

— Ну, звичайно, залишай! — посміхнувся отець Федор. — Це ж племінничок твій рідненький... Залишай. А цього...

Чернець знову зміряв куховарку оцінюючим поглядом, насупився, крекнув. Потім опустився на коліна, витяг з-під столу виблискуючий самоцвітами ефес шпаги з куцим уламком клинка, разом з підсохлим заплямованим папером та натільним хрестиком дитини підніс до обличчя здивованої Гафії й докінчив тихо, але тужливо:

— А от цього всього ти ніколи не бачила. Якщо, звичайно, хочеш, щоб малюк не тільки з тобою залишився, але й у майбутньому ні йому, ані тобі самій ніяка небезпека не загрожувала. Зрозуміло?

— Так чого вже там незрозумілого! — кивнула вона.

Чернець задоволено кивнув, грамоту й золотий хрестик акуратно сховав за образи в по́куті, уламок шпаги поклав у шафу під рукописи.

— Отак, — мовив задоволено, — ці речі нехай у мене полежать. А коли хлопчисько виросте...

Він ненадовго замислився.

— А коли твій племінничок виросте та розуму набере-ться, тоді Бог підкаже. Так, Гафіє?

— Так, — погодилася куховарка, найбільше втішаючись думками про те, що відтепер виховуватиме маля.

«Дохтур» повернувся до столу з нерухомим тілом, вкотре прискіпливо оглянув його й мовив:

— Про молодшенького подбали, тепер займемося старшим. Ти от що, Гафіє, води негайно нагрій, свічок побільше

постав і запали, рядна з моєї скрині принеси... І це... бражка у тебе є?

— Яка в монастирі бражка?.. — зняковіла жінка.

— Ну-ну, не брешти, не брешти! Гріх це, — отець Феодор з поважним виглядом здійняв до стелі вказівний палець правої руки. — Знаю, що є. То вже будь люб'язна, принеси-но сюди трохи браги. А я тим часом інструменти підготую. Важку справу маємо зробити, ох і важку ж!.. Якщо все вдасться, я цього вояка Миколою наречу.

— Та у нього ж, мабуть, ім'я вже є... — куховарка тільки руками розвела.

— Кажу ж тобі, якщо й виживе, то ніколи вже нічого нікому не розповість. Навіть імені свого повідати не зможе.

І побачивши написане на обличчі жінки здивування, додав суворо:

— Якщо хто й підсобить йому з того світу видертися, то хіба сам Миколай Чудотворець! Нехай він говорити не буде, та й ходити — теж навряд чи... А втім, поживемо — побачимо. Несповідимі шляхи Господні. Тож біжи-но за бражкою, і приступимося, благословившись. З Богом, Гафіє, з Богом...

Отець Феодор боровся за життя офіцера ніяк не менше двох годин. Увесь цей час жінка курсувала зі своєї комірки, де на ліжку мирно посапував карапуз, у сповнену дивними лікарськими пахощами «лабораторію». Там за вказівкою ченця різала ножем рядно, приносила підігріту воду, підкидала дров у грубку, поправляла гніт на якийсь із безлічі свічок, що опромінювали дерев'яний стіл...

Нарешті виснажений «дохтур» накрив тіло чистим рядном і кульгаючи від втоми вийшов надвір, жадібно вдихнув повними грудьми морозне повітря, у якому танцювали білі пухнасті сніжинки.

Куховарка пішла за ним, не наважуючись ні про що розпитувати.

— Все, край... — вимовив зненацька чернець.

— Помер, чи що?! Ах ти ж!.. — сплеснула руками Гафія й одразу замурмотіла: — Упокій, Господи, душу раба Твого...

Але зупинившись, розгублено запитала:

— То Миколою його звати або просити, за кого Господь Сам знає?..

— Помер польський офіцер, — з філософічним виглядом прорік отець Феодор, — зате Микола народився.

І додав вагомо:

— Запам'ятай, Гафіє: сьогодні, напередодні дня Святого Миколая Чудотворця, єпископа Мірлікійського, народився опалювач Микола, зять твій. Німий від народження, грамоті не навчений. Зрозуміла?

— Ясна річ, — жінка все-таки не втримала задоволену посмішку.

— Я не жартую, — отець Феодор суворо зсунув брови до перенісся.

— Зять мій Микола, німий від народження. Із племінничком маленьким, — тепер уже серйозно повторила куховарка.

— От і добре, — кивнув «дохтур». — А тепер іди до себе й хоч трішечки поспи, бо вже незабаром до заутрені вставати потрібно. У мене геть нога поранена розболілася, то вже уявляю, як тобі нелегко в цю ніч довелося...

Гафія пішла до своєї комірки. Перш ніж заснути, радісно оглянула найкоштовніше для свого самотнього життя надбання й подумала: «От і дав мені Бог дитинку на старість...»

Отець Феодор зробив, як обіцяв. Окремо поговорив з послушником Никодимом і з ченцями, які виходили вночі до воріт. Коли мешканці монастиря зібралися на ранкову молитву, він оголосив братії й робітникам, що до куховарки прибув німий зять — чоловік сестри її покійної, людина вільна, не кріпак, а разом з тим немовля своє приніс, та біля монастиря вовки голодні на подорожан напали. Зять вдалося врятувати, і поки він одужуватиме від нанесених хижакими ран, то житиме у отця Феодора — а там видно буде. Племінника ж бере на виховання Гафія, оскільки мати його віддала Богові душу при пологах.

Ближче до обіду із самого Санкт-Петербурга прибув поважний гонець. Коли густо пропахлий кінським потом літній вусатий козак злавив з коня, Никодим опинився до нього найближче і з цікавістю розглядав вояка. На питання гінця: «Чи є в монастирі чужі й чи не траплялося чогось дивного за останню добу?» — послушник охоче зібрався повідати про нічну подію. Однак під грізним поглядом «дохтура» миттю скис, скулився й ретирувався на кухню — ближче до Гафії, подалі від «грози монастиря».

Козак же подав отцеві Феодору грамоту зі звисаючою збоку темно-червоною царською печаткою. Чернець шанобливо схилився, обережно приймаючи государеве послання. Всім своїм видом зображував безтурботний спокій, притаманний богоугодному закладу... хоча насправді серце його тріпотіло. По-перше, тому що хвилювався, чи не пробовкнеться раптом хтось із братії про нічну подію — Никодим, що втік, приміром, мало не зробив цього! По-друге, побачивши приїжджого козака, він мимоволі згадав власне військове минуле.

І по-третє...

По-третє, від столичних гінців отець Феодор узагалі не чекав нічого доброго. От запроторив його государ імператор після поранення в монастир, де й поговорити нема з ким! Сиди собі тут грибом до нового вищого розпорядження!.. Куди його запроторять після цього монастиря — може, взагалі на край світу?! Хоч би не чіпали вже... От Бог милосердний послав сюди немовля це — буде кому знання свої передати! Але якщо тепер прийшло повідомлення про переведення на нове місце...

Тільки б не це!!!

Втім, усе обійшлося: грамота всього лише повідомляла про піймання й майбутню публічну страту декількох державних злочинців — і ніяких вимог... По тому гонець умчав геть.

Минуло півроку. Завдяки зусиллям отця Феодора й міцності організму, названий Миколою поляк вижив, але через отримані в груди численні колоті поранення дійсно залишився німим. Травмована права рука його оніміла, однак неборака навчився управлятись однією лівою. У тому числі і колоти дрова — після чого був зарахований до штату Олександро-Невського монастиря опалювачем.

* * *

Події цієї грудневої ночі не тільки круто змінили долю врятованої дитини, у православному хрещенні нареченої Григорієм, але й безпосередньо вплинули на хід подій у Гетьманщині — в українських землях, що входили до складу Російської імперії...

Глава 2

ПОВЕРНЕННЯ ЦАРИЦЕЮ

Хутір Леміш, Україна, літо 1743 року

Повернення старої Розумихи, запрошеної на коронацію самою імператрицею Єлизаветою Петрівною, з нетерпінням очікували всі. Тижнів зо два тому із Санкт-Петербурга примчав змилений гонець, щоб спеціально попередити мешканців хутірця про майбутню радість: мовляв, чекайте найближчим часом на матір з возом подарунків...

Звісно ж, подібне важко було навіть уявити: віз подарунків — як це?!

Що за дивовижні дарунки можна привезти в такій кількості?!

І головне — кому?..

Однак оскільки на коронацію Розумиху запросив навіть не син Олексій, а особисто государиня, вірити все ж таки доводилося. До того ж, невже Єлизавета Петрівна така вже скупердяйка, що на віз подарунків не розщедриться?! Мабуть, від неї не убуде...

Зрештою, віз подарунків перетворився спочатку на два вози, потім на три й нарешті на цілий обоз! Найнеймовірніші чутки розбурхали всю околицю, тож в міру їхнього поширення на хутірець заходилися потроху з'їжджатися ближні й далекі родичі: сподівалися, що їм перепаде бодай щось... включаючи особисту прихильність новоспеченої знаменитості — старої Розумихи!

Родичі все прибували, хоча маленька хатка давно вже не могла вмістити всіх гостей. Новоприбулі селилися спочатку по хатах сусідів, потім у корчмі, тож маленький хутірець Леміш зрештою став скидатися на величезний циганський табір. Настрій у всіх був святковим попри навіть те, що дні минали в запальних суперечках, хто доводиться Розумисі ближчим родичем, а хто сьомою водою на киселі, кого вона

повинна привітати (а отже, обдарувати в першу чергу), а хто піде попід три чорти.

Ех, люди, людоньки! Де ж ви були, коли родина Розумів помирала з голоду?! Чом не присоромили покійного нині Григорія Розума, коли він, геть сп'янілий, немилосердно бив дружину й численних дітлахів, виносячи з будинку вбогий скарб, щоб залити очі в шинку й не бачити навколишнього свинства?! Нікому тоді не було діла до Розумихиних голодранців... Утім, і тепер родичі більше гадали, як до самої Розумихи підкотитися, на дітей же уваги особливо не звертали...

А дарма!

Взяти хоча б Кирилка — молодшенького синочка. Високий худорлявий підліток років чотирнадцяти був дуже привабливим: чорні брови, величезні карі очі, соковиті червоні губи, рум'янець на всю щоку, хвилясте каштанове волосся... Вилитий батько — тільки в молоді роки. Дивлячись на Кирилка, ставало зрозумілим, чим саме свого часу незаможний Григорій уразив тямущу жваву Наталку із знатного козацького роду. Тепер таким самим красенем ставав молодшенький їхній синок...

* * *

Коли у 1731 році зник Олень, Кирилку було всього лише два роки, він ледь ходити навчився. Данило, найстарший із синів, уже обзавівся власною родиною, але по можливості завжди намагався допомогти матері. Невідомо, як інакше зводили б кінці з кінцями Розуми: адже батько сімейства жахливо пиячив і тягнув до шинку все, що траплялося під рукою.

А через зникнення середнього сина (Олексія) Григорій Розум загалом озвірів і кидався на дружину з докорами. Так було й того фатального дня.

— Це все ти!!! Твоя справа, Наталіє!!! — репетував щосили п'яний уже з ранку Григорій. Дружина стоїчно мовчала, знаючи неприборкану вдачу чоловіка: мовляв, погорлає і припинить, не вперше вже...

— Усе обіцяла Оленьку якесь там майбутнє, потурала в його нікчемних захопленнях! То нехай грамоту вчить, а ще краще — нехай у хорі церковному співає... а грошей як не було, так і немає!!! Де гроші?! Гроші де, я тебе питаю?!

Воно, звичайно, всяк своїм розумом живе, як знає... але відповідати ж треба життю!.. Чи ні?! Правий я, скажи?! Кажи, кажи негайно!..

Дружина лише мовчки кусала губи, думаючи, що чоловік от зараз видихнеться. Якщо вже мовив свою улюблену приказку про «розум», завдяки якій дістав на хуторі відповідне прізвисько, — отже, вже притомився. Тож, незабаром замовкне...

Однак проти очікування, Григорій розходився ще гірше:

— Пас би цей вошивець Олесько корів сусідських — були б гроші, жилося б краще всім нам!!! А тепер що?! Це що таке, я тебе запитую?!

П'яниця гидливо тицьнув пальцем у бік Кирилка, який намагався звестися на ноги:

— Нахлібник!!! Ще одного дармоїда народила й радієш, так?! Знаєш свою жіночу вдачу!.. І ледаря Олеська чорти віднесли бозна-куди, і цей нетяма довго ще на ноги не зіпнеться, і дівки наші безприданниці — що з них узяти?! А мені годувати все це кодро — так?!

Оскільки дружина ніяк не реагувала на образливі слова, Григорій махнув рукою й пішов до скрині, де колись зберігався багатий посаг. Біля скрині саме й вовтузився Кирилко. Зі словами: «Пішов геть, щеня!!!» — Григорій ногою відкинув сина чи не в куток хати й спробував відкрити окуту залізом кришку, щоб подивитися, чи не залишилося в скрині ще якихось речей, придатних для застави в шинку.

Вдарившись об стінку спиною, маленький Кирилко гірко заплакав. І тут сталося щось несподіване. Вічно мовчазна Наталя раптом люто заводала:

— А ну не смій дитятко кривдити!!! — озброїлася качалкою й кинулась на сторопілого чоловіка. З обличчям, спотвореним моторошною гримасою, розпатланим волоссям вона нагадувала розлючену відьму.

Нічого подібного Григорій не очікував. Був він широкоплечий, набагато вищий і більший за дружину, неймовірно пузатий, з величезними ручиськами, Наталя ж навпаки — була маленькою й худорлявою. Сили були явно нерівні... Однак від божевільного напору завжди слухняної дружини чоловік відступив назад — і!..

І раптом ноги його підломилися, і він звалився на підлогу. Більш того, упавши... зненацька заплакав!

— Григорію?..

Наталя опустила качалку, занесену для хвацького удару. Вона не розуміла, що відбувається.

— Грицю!..

Чоловік сидів на підлозі з почервонілою мармизою, з його вирячених очей котилися сльози. Однак на відміну від Кирилка, плакав він зовсім беззвучно.

— Гришуню, що з тобою?!

Відкинувши непотрібну більше качалку, наполохана Наталя схилилася над чоловіком. Як згодом з'ясувалося, Григорія трафив шляк. Після цього він прожив ще рік, але вже більше не вимовив жодного слова... та що там — навіть мизинцем не міг поворухнути!..

Після смерті чоловіка заповзятлива Розумиха завела корчму, завдяки чому родина нарешті вибилася з убогості. Корчма її славилася не тільки в Леміші, але й далеко за межами хутора, а горілка, що колись убила її чоловіка, почала приносити надзвичайний прибуток. Діти в усьому допомагали матері, росли дружно, не сварилися.

Кирилко все життя доношував одягу, що лишалася від старших. Латка на латці, ні нової сорочки, ані тим паче нової обувки йому ніколи не перепало.

Старанно пас худобу. Був слухняним.

Як і Олексій, співав у церковному хорі, хоча ні силою, ні красою голосу, ані старанністю до брата не дотягував.

У школу до дядька ходив справно — щоправда, зірок з неба не знімав. На відміну від Олексія, грамотою не захоплювався, втім, почерк мав гарний. Тому вся околиця приходила до Розумихиної корчми з проханням написати листа або справити якийсь важливий папір.

Також Кирилко обожнював чудові пироги, які мати пекла по великих святах.

А найбільше мріяв вибудувати новий будинок, великий і гарний. Не хату, а саме кам'яницю, що колись побачив на картинці. Йї неодмінно сад посадити з деревами вишневими та яблуневими, і щоб багато квітів було навколо. Дуже подобалися Кирилку польові квіти!..

Ох, і заживуть у цьому будинку вони з дружиною на славу, а решті на заздність!!! Ясна річ, дружина у нього буде

найвродливішою, найдобрішою та до того ж найлагіднішою. Дитяток народить йому — не порахувати... І неодмінно стане зранку чоловікові пироги свіжоспечені подавати...

От про що мріяв бідолашний пастушок.

* * *

Наталя верталася із Санкт-Петербурга, поринувши у важкі роздуми. От приїде на рідний хутір, і почнеться нове життя!..

Хатку похилену неодмінно треба відбудувати.

Для сімейства старшого сина Данилка, тепер уже померлого, зробити б щось корисне потрібно — втім, за його вдову Олексій обіцяв поклопотатися...

Для віддалених родичів, які ніяк у люди вибитися не можуть, треба в Олеська посад попросити.

Дочкам би вибрати наречених якнайбагатших і якнайшляхетніших. Голоті відмовити, причому рішучо: не рівні вони тепер нікому ні в Леміші, ані в його найближчих околицях!..

А от Кирилко!.. Так, із вихованням молодшенького можуть виникнути проблеми.

Втім, дорога додому виявилася для старої Розумихи складною, тож від тяжких думок доводилося постійно відволікатися. Найчастіше пригадувалися чомусь останні дні, проведені разом з Олексієм. Він дав матусі грошей на дорогу, ще хотів приставити охорону й численний почет, однак Наталя категорично відхилила цю пропозицію:

— Шлях неблизький, Олесью. Раптом на мене розбійники нападуть?

— То я ж для того вам охорону й надаю, щоб лиходіїв віджахнути, — намагався пояснити турботливий син.

— Е-е-е ні, синку! Розбійники саме й можуть напасти через те, що охорона зі мною буде, — посміхнулася великодосвідчена практична жінка. — От без охорони вони, мабуть, моїм добро погребують... До того ж людей і годувати, і напувати, і розквартирувати потрібно буде. І потім, раптом хтось бовкне чого зайвого під час зупинки?..

— Мамо, я ж вам грошей даю на дорогу, щоб ви охорону могли годувати-напувати, ні про що не піклуватися...

— Гроші, синку, давай хоч зараз. Гроші — вони завжди згодяться... А от охорона все-таки не потрібна, без неї і

спокійніше, і звичніше. І екіпаж скромніший давай, тому що який ти мені показував, занадто вже помітний. Не потрібно отак виділятися...

— Так немає в нас більш скромних, мамо! Ті, що я вам показував — вони от і є самі скромні. До речі, ви їх не повертайте, собі залишіть. І ще слуг візьміть для супроводу: у дорозі допоможуть, подадуть, принесуть.

— Слуг?! — не на жарт перелякалася Наталя. — Ні, Олесю, слуги мені взагалі не потрібні: не звикла я до того, щоб хтось мені прислужував. Нехай слуги тут у вас залишаються. Вам вони потрібніші, а мені така розкіш ні до чого.

— Але матусю, а якщо ви сукню зняти захочете?! Нині мода така, що самі ви з усіма цими гачечками та застібками ніяк не впораєтесь.

— Звідки це тобі про гачечки-застібки відомо? — підозріло спитала Наталя. Олексій мовчав, тому виникла не надто приємна пауза. Втім, на відповіді мати не наполягала...

— Сукню зняти, кажеш? Для цього одного дівчиська вистачить. От і вибери мені, Олесю, дівчисько якнайспритніше.

— Тоді бери Марисю, — з цими словами Олексій підштовхнув до матері струнке гарненьке дівчатко, — ото вона і моторна.

Мати оцінюючи подивилася на служницю, вибагливо спитала:

— Тобі років скільки?

— П'ятнадцятий буде, — відповіла Марися й одразу ж засоромилася.

— Добре, нехай їде вона, — погодилася Наталя.

Ще Олексій виділив чотирьох візників, старшим з яких був Степан, та гарненького лакея Мишаню. Той щосили намагався сподобатись новій господині, послужливо кланявся, галантно подавав ручку. Свою оксамитову ліvreю тримав в ідеальному порядку.

Після затвердження складу обслуги, раннім ранком чотири екіпажі з подарунками (три з яких незабаром змінилися звичайними возами — але про це окремо) відбули в Україну.

Наталя Розумиха виявилась добрим організатором: вона встигала й за обозом стежити, і хату для ночівлі пригланути, і за постій поторгуватися.

— Агов, корчмарю, кімнати в тебе є? — отак зазвичай починалися «перемовини».

— Кімнати є, та не для тебе, тітко!

— А це чому ж?!

— Бо дорого коштують, тобі не по кишені будуть...

— А ти кишеню мою не чіпай — не твоя, мабуть.

— То що, хочеш сказати, зумієш заплатити?

— Зважаючи на те, що запропонуєш... Головне, скажи, як у тебе там щодо клопів? Бо минулого разу просто порятунку не було...

— Немає в мене, тітко, ні клопів, ані навіть тарганів. Дружина всю цю капость давно вже зіллям перевела всіляким.

— А не брешеш?

— От тобі хрест!.. Й окрім того, ми ж на ліжку тобі постелемо, а не на підлозі.

— Точно не на підлозі? Не обдуриш?

— На ліжку, тітко, на ліжку! Тому кімнати й дорогі, що на ліжку спатимеш.

— А люди мої як же?

— Й людей твоїх приймемо, тітко... Ну то що, лишаєшся або геть поїдеш інший нічліг шукати?

— То скільки ж ти хочеш за нічліг для мене й моїх людей?..

Далі відбувався безпосередній торг, причому обидві сторони лютували, немов розлючені кобелі, що гризуться за лідерство в собачій зграї. При цьому Наталя зазвичай нагороджувала корчмаря титулами «самовдоволений кровожер», «жадібний скнара» й іншими подібними епітетами. Господар же відповідав званнями на кшталт «божевільної баби».

Ясна річ, мати фаворита самої государині могла б без особливих клопотів заплатити навіть утричі більше проти суми, заявленої корчмарем на самому початку торгу. Але річ була в самому принципі — збити ціну будь-що! Тож любительку поторгуватися до запаморочення довго ще згадували на шляху її проїзду з Санкт-Петербурга до безвісного українського хутірця Леміша.

— Гаразд, залишаюся, щоб тобі, проклятущому, луснути від жадібності!!! — нарешті водала Розумиха, коли «торгаші» сходилися приблизно на середній цифрі. — Але

коней моїх ти в стайню постав, напої і нагодуй як треба. Зрозумів?!

— Куди я твоїх поставлю, коли в стайні вже мої стоять?! — паривував корчмар.

— А мені плювати на твоїх коней! Хоч провалися ти разом з ними просто зараз, а мені ще додому їхати й їхати!.. Тож своїх конячок ти зі стайні виведи, а моїх, стомлених, туди постав. Мало що вночі трапиться, а мені на ранок свіжі та відпочили коні потрібні...

— Та що з ними станеться за ніч?..

— Ні, так не піде! Або я їду далі, або...

І тут Наталя, попередньо відвернувшись, витягала звідкись зі складок одягу шкіряний мішечок і починала демонстративно перераховувати не якісь мідяки, а справжні срібні монети. Від чого в корчмаря ледь не відвалювалася нижня щелепа, а очі починали сяяти неймовірною жадобою. Бо він розумів, що явно продешевив у торгах за постій... З іншого ж боку, заради заволодіння такими монетами сіромаха був готовий зробити все, що хоче ця неймовірно дивна баба.

— Добре, хай буде по-твоєму, став своїх коней, куди хочеш, а мої одну нічку й надворі якось переночують.

— Оце вже краще... — посміхалася хитра Розумиха. — Тож дивись, кімнату відведи мені якнайбільшу: адже туди весь вантаж з возів треба перенести.

— Чи ти з глузду з'їхала, баба недоумкувата?! — обурювався корчмар. — Ач яка цаца — вантаж!.. Вози взагалі можна не розвантажувати, а якщо вже й знімати вантаж — то просто в сарай. Що там у тебе навантажене, до речі?

— А оце не твоя справа! Сказала в хату все занести — отже, знесемо в хату. Або негайно їду.

— Тьху ти, баба навіжена!!!

— Навіжена, зате плачу тобі сріблом! Тож бери гроші та й виконуй, що наказують.

І вантаж несли в найпросторішу кімнату корчми. За допомогою вірної Марисі Наталя переглядала скрині, перетрушувала білизну. Перераховувала, перекладала, провітрювала. Заразом перевіряла, чи не забруднилися якісь речі. А на світанку весь вантаж знов перетягували на вози під усевидючим оком Розумихи.

От уже й третій тиждень подорожі сплив. Обоз прибув на черговий постійний двір. Візники під наглядом Степана справно виконували службу: коні були ситі, напоєні, екіпаж й вози перевірені, колеса змащені. Марися була моторна й, всупереч таємним побоюванням Наталі, ненав'язлива, та й взагалі майже непомітна.

Тільки з Мишанею постійно щось ставалося. Попервах лакей усе намагався байдикувати. Ще б пак: адже виїхали вони з Петербурга в чотирьох добрих каретах, але на першому ж постоялому дворі охайна світська пані зненацька перетворилась на звичайнісіньку сільську бабу! До того ж усі подарунки із трьох скромних екіпажів ця божевільна веліла перевантажити у звичайні полотняні лантухи і перевалити на тривіальні вози, а звільнені екіпажі розпорядилась відіслати назад до Петербурга разом із вимуштруваними візниками, найнявши натомість якихось брутальних мужиків... Добре хоч Степана залишила за ними наглядати!..

Всі ці трансформації просто не вкладалися в голову у Мишані. Тому за возами він вирішив не стежити, як було наказано. Результати головоотяпства не забарилися: на першій же нічній стоянці у них украли дві коробки із дивовижними подарунками самої государині імператриці, що вона везла для улюблених дочок — з чарівними капелюшками!!! Лють Розумихи була жахливою. Щоб не ризикувати дарма, повний контроль за схоронністю обозу тепер здійснювався особисто самою господинею.

Мишаня ж був попереджений, що при наступному подібному прецеденті незалежно від того, хто конкретно буде винний, з нього (з Мишані тобто!) три шкури здеруть. Незважаючи на дивовижну оксамитову ліврею, спати його поклали на підлозі... щоправда, милостиво дозволивши постелити трошки сіна. Та нарікати Мишаня боявся: занадто вже переконливо пообіцяла Наталя три здертих шкури! Він подумки уявив, як лиховісна баба здирає з нього шкіру шар за шаром... Бр-р-р!!!

Тож протягом усієї подорожі бідолашний лакей ні на крок не відходив від возів, здував пилинки вже не зі своєї дивовижної лівреї, а з дорогоцінної поклажі. І мріяв тільки про одне: коли ж, нарешті, закінчиться ця каторга!.. І не міг зрозуміти, чим же прогнівав він фаворита Її Імператорської Величності Єлизавети Петрівни, якщо той звалив на

його бідолашну голову настільки жорстоке випробування — свою матінку...

Щоб їй луснути, бабі проклятушій!!!

* * *

Весняним ранком до старого будиночка на околиці Леміша підкотив запряжений парою вороних коней екіпаж, за яким тягнулися ще три вози. З козел екіпажа вправно спустився лакей у зеленій оксамитовій, розшитій золотом лівреї, відкрив дверцята й дбайливо приставив до виходу невелику драбинку. Опираючись на вчасно запропоновану лакеєм руку, з екіпажа виплила вдягнена по-столичному пані в білій високій перуці, прикрашеній стрічками й намистом. Сукню з великим вирізом, витриману в блідо-рожевих тонах, вінчав розкішний мереживний комірець голландської роботи. З-під подолу визирали парчеві туфлі із золотими пряжками. Пані супроводжувала дівчинка-служниця в довгому ситцевому платтячку, що несла за господинею кілька капелюшних коробок.

Пані поважно попрямувала стежкою до старої хати... і негайно потрапила в невелику калюжу. Краєчка прекрасної сукні миттю посіріли, а парчеві туфельки були безнадійно зіпсовані. Втім, під сукнею цього не було помітно...

Серед людей з уст в уста побіг переляканий шепіт: «Цариця приїхала!.. Сама цариця аж із самого Санкт-Петербурга прибула!.. Її Імператорська Величність». Уражені люди валилися на коліна, немов підкошені, перед високою гостею.

Дочки Розумихи, які вискочили з усіма, закликали від розгубленості, не знаючи, що їй сказати: адже очікували побачити матір рідну — а тут сама государиня імператриця!..

Чи до зіпсованих туфельок тут було?!

Один лише Кирилко кинувся до ошатної пані з лементом:

— Матінка приїхала!!!

І сталося диво: поважна пані розкрила перед Кирилком обійми й мило посміхнулася.

— Мамо, я їй не знав, що ви можете бути такою красунею. Ви просто царівна!.. Слово честі!..

Тут і в інших хуторян немовби полуда з очей спала, і всі побачили, що поважна пані — це зовсім ніяка не імпера-

триця, а Наталя Розумиха, тільки виряджена по-царськи. Отакої!..

Тепер і дочки кинулися до матері.

— Ой, мамо, ми на вас теж чекали, тому й підійти не на-смілювались, — намагалися невдало виправдатись вони.

— А що це тут таке? Хто це понаїхав? — довідувалася Наталя, коротко й трохи зневажливо кивнувши вбік збудженої полохливої юрби.

— Так це ж наші родичі довідалися, що ти із самого Санкт-Петербурга вертаєшся, от і приїхали засвідчити тобі свою повагу!..

— Ну, якщо приїхали... — Розумиха оглянула юрбу. — Що ж, давайте відзначимо мій приїзд, як заведено по нашому, християнському звичаю... Влаштуємо справжній бенкет на честь мого синочка Олесья. Нехай люди знають, що віщі сні Наталі Розумихи збуваються!.. Недарма ж я говорила, що Олесько... Що він у мене особливий — от!..

Тут голос Наталі здригнувся, вона зненацька для всіх виштовхнула наперед засмученого молодшого синка й проголосила:

— Та й Кирилко теж висот небувалих досягне. А хто не вірить...

Розумиха спідлоба пильно оглянула юрбу родичів і просто витріщак: ніхто й не намагався заперечувати або протестувати! Це добре, так і має бути відтепер... Тільки один Кирилко, босоногий, у рваних штанях і латаній-перелатаній сорочці, переминався з ноги на ногу й благально дивився на матір.

— Нема чого соромитися, синку! — підбадьорила його Наталя. — Це зараз ти пастушок, а завтра, дивись, паном зробишся заможним, вигідно одруженим...

Втім, Кирилко, здається, відмовлявся вірити, що мати отак запросто вгадала найпотаємніші його мрії. І щоб не затягувати двозначну паузу, Розумиха звернулася до багатолікої юрби:

— Що ж, гості дорогі, сьогодні ввечері ласкаво просимо на прийом! Усіх запрошую, всі погуляємо!.. Але для цього всім поки що доведеться попрацювати...

Голос її зробився командним:

— Щоб до вечора отут, просто на околиці хутора стояли столи в достатній кількості й навісі! Оцей телепень розпо-

вість, як подібні речі в самому Петербурзі робляться... — і Розумиха злегка підштовхнула в спину Мишаню, який миттю загордився.

— А все жіноцтво негайно відправиться за оцією дівкою куховарити, — тепер Наталя вказала на Марисю, яка негайно засоромилась. — Дивіться ж мені, щоб ніхто від роботи не смів тікати! Я незабаром прийду перевірити, як справи просуваються. Побачу, що хтось ледарює, тому... самі знаєте...

Вона огледіла притихлу юрбу суворим поглядом, витримала паузу й докінчила:

— Тому я незабаром пригадаю небажання потрудитися. За вашу старанність поки що доглянуть мої дочки: Гапка, Ганька й Вірка. Але повторюю: потім я сама особисто все перевірю. Сподіваюся, всі мене зрозуміли?!

Ще б пак не зрозуміти: Розумиха тепер стала матір'ю царського фаворита, приїхала до Леміша у шикарній кареті із трьома возами подарунків... Ще б не зрозуміти!!! І поки візники під пильним наглядом Степана перетаскували подарунки в перекошену хату, прекрасна пані в супроводі дочок увійшла туди ж у своєму царському вбранні, щоб через кілька хвилин вийти вже простою сільською бабою: у лляній запряній сорочці, синій заношеній спідниці, з вицвілою хусткою на голові замість розкішної перуки... Не гаючи часу, Розумиха відправилася у свою корчму перевірити, як там інші жінки управляються з готуванням.

Мишаня ж, надавши чоловікам необхідні вказівки, презирливо процідив:

— Тобі б ротою преображенців командувати, баба чортова! — І пішов у бік сінника, доки Розумиха не придумала для нього нового заняття. Більше лакея в той день ніхто не бачив.

...Готувалися до свята шалено. На визначеному господинею місці швидко з'являлися столи з довгими лавами, над якими розквітли різнобарвні навіси. На кухні потіли від грубого жару численні тіточки й племінниці, які варили, шкварили, шпарили, наповнюючи околицю різноманітними кулінарними ароматами. Заради свята господиня наказала витягти із засіків бочку червоного солодкого вина, колись придбану в проїжджих чумаків по дешевці. Не пошкодувала заради гостей ні медовухи, ані річного запасу сивухи

всіх сортів — з чабрецем, звіробоем, зубрівкою й іншим зіллям, ні приготовлених особисто нею настоянок на горісі й травах.

Були витягнуті також різноманітні соління, запашні грибочки зі смородинним листям і кропом. Корчмарка особисто вибирала поросят, найвідгодованіших курей і гусаків. Пекли хліби-книші й пиріжки з різноманітним начинням, варили міцні фруктові узвари.

До вечора до столів під навісами почали підтягуватися святково одягнені гості. Насамперед око зупинялося на незаміжніх дівчатах у білих ситцевих сорочках, розшитих червоно-чорними візерунками, у квітчастих спідницях, у чепуристих сап'янових чобітках, з різнобарвними стрічками в товстих косах. Заможні прийшли з кораловими намистами на струнких шийках або з прикрасами із монет і річкових перлин. Заміжні жінки вирізнялися головними уборами — ошатними хустинками, очіпками або симпатичними парчевими корабличками.

Парубки й чоловіки були вдягнені в широкі штани й сукняні свитки, у жовті або сині жупани, підперезані тканими й вишитими пасками. На головах у декого (але з огляду на літню спеку — далеко не в усіх) красувалися високі козацькі шапки, на ногах порипували хромові чобітки. Для розваги гостей на свято були запрошені численні музики.

Кирилку була видана довга, майже нова лляна сорочка й нелатані штанята, але головне — зі скрині були витягнуті старі батьківські чоботи! Хоч вони виявилися дещо тіснуватими, Кирилко був неймовірно щасливий: нарешті він одягнений по-святковому, у майже нову, незаношену й незалатану одягу й навіть у чоботи!..

Столи ломилися від різноманітних страв, при цьому баби й дівчата курсували з корчми до столів, а потім і між столами, тримаючи в обох руках то гарячий горщик з галушками, то дерев'яне блюдо з поросям, запеченим з кислєю капостою й сливами, то блюдо з гусаком у яблуках. Носили ріпу варену, грибочки солоні, капусту квашену, рибку смажену, пиріжки, узвар у глиняних горщиках... Гості тикали в їжу хто ложкою, хто простою дерев'яною шпичкою, хто ножем... а хто й руками відривав ласий шмат! Розмови й привітання змовкли, всі поринули в зосереджене жування й ковтання, не забуваючи рясно за-

пивати частування сивухою, медовухою або дивовижним чумацьким вином.

До настання темряви, коли під навісами спалахнули свічки в спеціально привезених з Петербурга вибагливих свічниках (небачена розкіш!), їли вже мало, зате випивка просто рікою потекла. Шумно гомоніли, співали веселих пісень. Бандуристи й цимбалісти запрошували гостей розім'ятися. Хто танцював, хто пив, а хто вже й мирно похропував, зручно примостившись між тарілок або просто на землі під столом...

Жінки гучно обговорювали подані наїдки, не забуваючи щедро покритикувати їх та разом поділитися з сусідкою власними рецептами, які були, зрозуміло, набагато кращі.

Поки старші розмовляли, танцювали або валилися спати, хто де хотів, молодь досхочу пустувала: в одному місці парубки оточували декількох дівчат, в іншому навпаки — дівчата ловили парубка... Сміх, шум, гамір, лемент!

Свято вдалося на славу.

* * *

Наступного ранку підпили гості просипалися пізно. Багато хто взагалі не міг зміркувати, де перебуває, а потім довго згадував, який чорт заніс його у Леміш.

Але все-таки найнесподіванішим виявилось пробудження лакея Мишані: на сіннику поруч із ним опинилася... розкуйовджена красуня-молодка з розпатланим одягом!!! Нещасний лакей спробував потихеньку зникнути — але ж ні: жінка, яка начебто міцно спала, миттю схопила його за штани, настільки міцно, що ледь не порвала оксамитову тканину. Як з'ясувалося згодом, то була Ганна — заможна вдовиця троюрідного брата самої господині. Молодка підняла неймовірний галас, на який збіглися всі, хто перебував поблизу, і потягнула переляканого Мишаню до Розумихи, без угаву лементуючи — а незвичний до простонародної української мови лакей анічогісінько не зрозумів у цій тарабарщині.

Розумиха ж вислухала Ганну й суворо ухвалила:

— Доведеться тобі оженитись, інакше не три, а всі сім шкур з тебе здеру!.. Загалом-то, погоджуйся по-доброму, доки не пізно...

Приголомшеному Мишані нічого іншого й не лишалось, як дати негайну згоду, проклинаючи в душі фаворита імператриці Олексія Григоровича, його ненормальну матір й свою нещасливу долю. Але що таке невдоволення лакея?! Головне, свято тривало: тепер не менш пишно, ніж повернення Розумихи, справлялося заручення Ганни й Мишані...

От хіба що гості трохи перемінили вбрання, вдягнувши подарунки, привезені Наталею зі столиці! І хоча нічні очіпки виглядали на чарівних голівках селянок у денний час трохи дико, засмучений наречений вирішив, що ліпше мовчати. Йому й без того було, про що журитися...

А ще через день із Санкт-Петербурга на змиленому гнідому коні примчав гонець, який привіз у Леміш грамоту з вимогою про негайне прибуття отрока Кирила Розума до столиці.

* * *

*Отак, доволі буденно,
в житті хутірського підлітка Кирилка
закінчився чорний період убогості й неможливості,
замість нього почалася смуга сходження
до неймовірного багатства й голосної слави...*

Глава 3

ЦЯ СТРАШНА ТАЄМНИЦЯ!..

*Олександро-Невська лавра й її околиці
поблизу Санкт-Петербурга, грудень 1742 року*

Йому потрібно було поквапитись: отець Феодор відривати від справ по дрібницях не стане! Отже, сталося щось серйозне. Дуже серйозне...

Григорій визирнув з віконця легкої кибитки. Хоча обличчя одразу обпало крижаним вітром, він не сховався назад, а прикриваючись рукою, крикнув якнайгучніше:

— Тихоне, агов, Тихоне, чи не можна швидше?! Чого це ми плентаємося, немов дохлі мухи?! Вівса ти коневі не насипав, чи що, шельмо?..

— Куди вже швидше?! Ніч, місяць за хмари сховається — нічого не буде видно.

— А куди дивитися?! Дорога прямо через ліс прорубана, нікуди не звертає. Їдь прямо, і край!

— Ех-х-х!..

Слуга не ризикнув більше сперечатися з паном, а тільки шмагнув батогом коня. Той ображено заіржав: мовляв, і без того тягну, навіщо мене бити?! Тільки тоді Григорій повернувся на місце й заходився щосили розтирати обморожені щоки. Мужикові добре, його обличчя від вітру борода захищає. А от панам належить гладко виголеними ходити відповідно до моди, заведеної ще покійним государем Петром Олексійовичем. Підеш врозріз із модою — оконфузишся.

Хоча при тутешньому кліматі безбородим іноді доводиться ой як несолодко! Та й взагалі, змерз він щось...

І все ж таки, навіщо його покликав отець Феодор?..

* * *

Повернутися з-за кордону Григорій мав ще тиждень тому, однак у дорозі через пургу надовго застряг у якийсь безвісній, Богом позабутій дірі. Вимушене неробство сто-

мило його гірше, ніж найважча фізична робота. Діставшись нарешті до своєї маленької кімнатки на території Академії, Григорій заходився розпаковувати речі, найбільше мріючи роздягнутися й завалитися спати, тому що завтра з самого ранку збирався відвідати родину: дуже вже нудьгував по доньках! Та й подарунки закордонні їм треба було віддати, а дружині — піднакопичені грошики. А ще дні через три планував зробити собі приємність, якої мимовільно був позбавлений у дорозі: повернутися назад в Академію й засісти за дослідження...

Зненацька у двері постукали.

— Хто там? — запитав Григорій не занадто люб'язно.

— Пане, ви тут?.. — донісся з коридору невпевнений голос Тихона.

— Дурень! Де ж мені ще бути, коли я з кімнати відповідаю?!

Тоді він і згадав отця Феодора, який серед людських пороків чи не найбільше ненавидів саме тупість...

Дійсно, згадав — але дотепер не міг зрозуміти, було це чистою випадковістю або ж він уже тоді нутром відчув, що у старого ченця з'явилася до нього якась надзвичайно важлива справа?..

— Отож я й дивлюся, що пан за всіма прикметами неначебто вдома, — пробубонів Тихін, переминаючись на порозі.

— Добре вже, говори, чого тобі? А то краще пішов би відпочити. Ніч надворі, а ти, мабуть, не менше від мене в дорозі вимотався, а?

— Відпочити б справді не завадило, от тільки...

Слуга чомусь зам'явся.

— Що там сталося? — запитав Григорій доволі сухо: саме такий тон незмінно протверезував Тихона, змушував підтягнутися й зібратися з думками. От і тепер слуга відрпортував майже чітко:

— Правда ваша, пане, ледве на ногах стою! Тутечки на вас термінове послання, виявляється, вже другий день чекає.

— Другий день!!! — сплеснув руками Григорій. Ех, пурга, пурга, що ж ти накоїла!..

— Казали на словах, що необхідно передати терміново, а вас і не було, самі знаєте... От я й прибіг. Думаю, напевно там новина яка найважливіша.

— Ну, давай уже скоріше, зараз розберемося, — простягнув руку Григорій. Тихін вручив йому спочатку цілу купу паперів, що нагромадилися за час їхньої відсутності, а зверху поклав те саме термінове послання й запитав непевно:

— То я піду чи як?

— Облиш, побудь тут. Мало що за новини ти приніс, може, одразу знову в дорогу збиратися треба буде.

І як у воду дивився: у посланні з Олександро-Невської лаври повідомлялося, що отець Феодор серйозно хворий, тому терміново викликає Григорія до себе для передачі якихось відомостей надзвичайного значення. «Благаю, приїдь скоріше!» — так закінчувався короткий, але виразний лист. Мрії про зустріч із доньками й про роботу, що нещодавно долали його, миттєво вилетіли з голови. Григорій зненацька впіймав себе на думці, що за останній рік, здається, так жодного разу й не відвідав старого ченця. Що з ним трапилося, цікаво? І які відомості він хоче передати?..

Втім, гадати не мало сенсу. Григорій лише зітхнув і уривчасто кинув Тихонові:

— Збирайся. Щоб через півгодини був готовий.

— Так ніч же надворі!..

— Знаю без тебе, що ніч. Але справа не терпить зволікання.

— А куди поїдемо, пане?

По голосу відчувалося, що Тихона таке рішення хоч і засмутило, однак аніскілечки не здивувало. Хто-хто, а Тихін знав характер свого пана: треба — отже, треба, і без зайвих розпитувань!

Не вдаючись у подробиці, Григорій уточнив коротко:

— В Олександро-Невську лавру. Я от тільки пошту переберу, одразу ж і поїдемо. Тож не барися... Іди коней запрягати.

* * *

Кожне слово отця Феодора для Григорія означало дуже багато чого. Ще б пак, адже колись давно саме цей чернець урятував і його самого, тоді ще немовля, і його

батька від страшної смерті на лютomu морозі. А коли батько-опалювач помер — узявся за виховання сирітки разом з тіточкою Гафією. Тому все, чого Григорій уже досягнув сьогодні й чого ще може досягти в майбутньому, можна сміливо віднести до заслуг цього похмурого, схожого на ведмідя чоловіка.

Ще хлоп'ям Григорій ходив за ним, немов хвостик. З допитливим сиріткою «гроза монастиря» був незмінно привітний і ласкавий. Терпляче відповідав на численні запитання хлопчати. Навчав грамоті, мовам, мистецтву вести бесіду й багато чому іншому — можна сказати, усьому, що сам умів і знав. А знав і вмів отець Феодор багато чого...

Саме за протекцією ченця, що загалом-то не любив «нетямущих людиськ» (хоча це не надто в'язалося із християнським людинолюбством!) Григорій потрапив у школу Феофана Прокоповича, звідки серед дванадцяти кращих учнів був відісланий на навчання за кордон. Завдяки отцеві Феодору захопився ботанікою: зовсім ще крихітного Григорія чернець брав у «стратегічні походи» за лікарськими рослинами. Вони пропадали в лісах і полях тижнями, вели заготівлю трав, ягід, плодів, кори, коріння й інших компонентів для чудодійних ліків. У походах «дохтур» навчав маленького підопічного, як виживати без їжі, як шукати джерело води за допомогою роздвоєної гілочки. Не ризикуючи попастися на очі цікавій братії, вони відпрацьовували прийоми фехтування на кийках.

Григорій засвоював усі уроки старанно, хоча й не завжди розумів, для чого потрібні такі дивні речі йому — синові монастирського опалювача. Та все це дійсно згодилося набагато пізніше, під час закордонного навчання — навіть отримані уроки фехтування!.. Неймовірно жадібний до знань, він єдиний із дванадцяти вихованців відвідував усі можливі лекції, немов губка всмоктував відомості, отримані від професорів. Іноді кураторам навіть здавалося, що цей дивний отрок роздвоюється! Одному лише Григорію Теплову грошей завжди дивним чином вистачало не тільки безпосередньо на навчання, але й для того, щоб прикупити не передбачену програмою літературу, а також пристойно одягтися.

Опинившись за кордоном, більшість молодих людей до другого року навчання або спивалися, або сяк-так животіли. Цього ніяк не можна було сказати про безрідного сирітку з Олександро-Невської лаври: до третього року навчання він одягався у кращих кравців, відвідував «модні збори» і салони, де незмінно опинявся в центрі загальної уваги. До того ж про нього говорили як про відчайдушного дуелянта...

Саме у Теплова завжди можна було запозичити в борг пристойну суму, купити недорого університетську роботу на будь-яку тему й одержати рекомендації, як вийти із найскладнішої ситуації, — не задурно, звичайно ж... але головне, що рекомендації були найдієвішими! До Теплова зверталися всі кому ні ліньки. Навіть університетські куратори, програвшись у карти, позичали у Григорія парутрійку срібних монет.

Загалом, за кордоном він часу не гаяв: залишав Санкт-Петербург практично жебраком, у постолах, лляних штанях і довгій полотняній сорочці з жалюгідною торбинкою за плечима, а повернувся до столиці із чотирма скринями, в одній з яких були речі, у трьох інших — книги й інструменти. Причому це була лише мала частина нажитого майна: решту доправили пізніше морем — разом з родиною, якою він також устиг обзавестися.

Багато хто захоплювався Тепловим, деякі заздрили, а дехто називав крізь зуби жадібним авантюристом. Втім, думка жалюгідних невдах мало хвилювала Григорія. Для близьких він незмінно залишався турботливим люблячим батьком, названим сином і племінником: безумно любив доньок, поважав дружину, посилав подарунки для Гафії й отця Феодора, був з ними м'яким, незмінно уважним, готовим задовольнити будь-яке прохання.

А іноді, немов у далекому дитинстві, міг навіть зненацька ткнутися в плече Гафії й заридати, згадуючи перенесені поза монастирем поневіряння, безсонні ночі, незаслужені прискіпування вчителів, глузування більш заможних вихованців. Зі старим же ченцем, якого потай вважав своїм батьком, ділився всіма секретами (навіть незначними), хизувався перемогами й тихенько нашіптував про ганебні поразки — хоча останніх було не так уже багато. Отець Феодор терпляче вислуховував Григо-

рія, щоб потім «по кісточках» розібрати правильність ухвалених рішень...

* * *

В Олександро-Невську лавру домчали вже над ранок, у зимову пору року невіддільний від ночі. Віддавши стомленому Тихону легку сумку, де лежали хитромудрі інструменти, придбані за кордоном спеціально для отця Феодора, і подарунки для Гафії, Григорій наказав слугі віднести все це в кухарчин новий будинок, сам же кинувся в апартаменти ченця.

Змучений хворобою старий сполотнів і схуд надзвичайно, тож виглядав незвично маленьким на своєму величезному ліжку. Побачивши Григорія, скрикнув з неприхованим захватом:

— Гришутко, хлопчику мій, ти таки приїхав!..

Спробував підвестися з постелі, але одразу повалився назад, моторошно захекавшись. Послушник, що чергував біля ліжка, негайно обійняв хворого за плечі й спробував повернути на місце. За допомогою Григорія це вдалося, і вони вдвох напоїли його трав'яним відваром. Кашель припинився.

— Хлопчик мій приїхав... — ще раз повторив отець Феодор.

— Так-так, я тут, — якомога м'якше сказав Теплов. — Ти хотів мене терміново побачити. Що трапилось?

Втім, усе було зрозуміло: літня людина, люта зима... Застудився старий. І навіть власноруч приготовлений дивовідвар виявився непотрібним.

— Так, терміново... — просипів отець Феодор, спостерігаючи за вихованцем, що уважно й навіть якимось прискіпливо приношувався до рідини, наливої в невеликий глиняний горщик. Потім погляди їх схрестилися. Вони не сказали ані слова, але прекрасно зрозуміли один одного:

«Думаю, тобі все ясно, хлопчику мій...»

«Ні, тільки не це!..»

«Рано або пізно кінець настане. Чи сьогодні, чи завтра або через рік — яка, по суті, різниця?»

«Я зроблю все, що завгодно!!! Тільки не зараз!..»

«Хлопчику мій, головне, що я тебе дочекався!..»

«Отче Феодор!..»

— Пішов геть, — тихо, але з почуттям вимовив хворий. І настільки несподіваною була сила цих слів, що Григорій і послушник одночасно здригнулися.

— Хто пішов геть?.. — пролепетав переляканий хлопчик.

— Ясна річ, ти, дурбелік, — роздратовано (як завжди в подібних випадках) відгукнувся чернець.

— Але-е-е...

— Мені потрібно поговорити з моїм хлопчиком без зайвих свідків.

— Не переживай, у разі чого я про хворого подбаю, — поспіхом завірив послушника Григорій, потім поспішив випровадити хлопця геть, якомога щільніше прикрив за ним двері й повернувся до хворого. Тоді, уп'явшись у видиму тільки йому одному точку десь на стелі, отець Феодор почав свою розповідь.

— Гришутко, ти знаєш, я завжди ставився до тебе, немов до рідного сина. І завжди бажав тобі тільки добра. Тепер уже не дні мої — навіть години полічені...

— Ні!..

— Не переривай, прошу. Увесь час хвороби я жив одною лише думкою про нашу останню зустріч, тому що настав момент, коли ти повинен довідатися дещо важливе. Не буду розповідати, хто такий я сам. Скажу лише, що я дуже багато зробив для батьківщини не тільки на мирному, але й на військовому поприщі... Та доля не надто прихильна до мене: кляте поранення в ногу одразу перекреслило всю армійську кар'єру. Титанічними зусиллями подібних до мене людей міняється історія цілих держав, однак сила наша в нашому числі, а слабкість кожного при ньому залишається...

— Хіба може хтось замінити тебе? — широко здивувався Григорій.

— Не перебивай, Гришутко, краще слухай уважно... Так, я служив батьківщині як і раніше, однак колишніх обов'язків виконувати вже не міг. Тому найвищою волею государя імператора Петра Олексійовича мене доправили в цю лавру, що у ті роки була ще звичайним монастирем: родиною й дітьми я обзавестися не встиг, а втручатися в мою діяльність було суворо заборонено не тільки ченцям, ба навіть архімандритові Феодосію!..

Отак і животів я тут, доки зимовою ніччю, майже такою ж морозною, як нині, Бог не змилостивився наді мною й не послав мені тебе як вихованця... Гришутко, знав би ти, як я зрадив!!! Нарешті з'явилася слабка надія, що справу свою зможу передати тобі — моєму земному наступникові.

— Ах, знаю я все це! Чув, еге ж, — зітхнув Григорій.

— Це ти про розповіді ченців, чи що?..

Теплов був занадто засмучений хворобою отця Феодора, щоб уловити в його голосі приховану іронію.

— Мені переказували все це не десять разів і навіть не сто, а...

— Хлопчику мій, усе це неправда! Називай, як хочеш: легенда, міф, вимисел...

— Неправда?! — здивувався Григорій. — Але ж усі, включаючи тебе самого, повторювали, що моя мати померла, батьком же моїм був монастирський опалювач Микола Теплов, який хотів віднести мене, немовля, до своєї родички Гафії, у дорозі на нас напали вовки, ми дивом вижили, а тіточка Гафія...

Його зупинив чи то слабкий сміх, чи сухий кашель старого ченця. Про всяк випадок Григорій потягнувся до глечика з відваром, однак отець Феодор тільки рукою махнув і продовжив:

— Ні, Гришутко, це неправда. Це все я вигадав тієї ж ночі, коли тебе принесли в нашу обитель. А на ранок повідав вигадану історію ченцям, щоб вони розповідали всім, хто питає, те саме. Правду ж знають лише троє людей на всьому світі: я, Гафія та Никодим.

— Мовчальник?..

— Саме так: для того, щоб цей дурний боягуз раптом не пробовкнувся, я незабаром підмовив архімандрита накласти на Никодима за якусь провину обітницю довічного мовчання. Як бачиш, він хоч і дурень, а даного Господові слова не порушив.

Старий чернець посміхнувся. Григорій же запитав наполегливо:

— Тоді хто ж я такий? Може, зовсім і не син опалювача?

— Ні, Гришутко, ця людина не батько тобі.

— Он як?.. То може, я й не сирота зовсім?

- Сирота.
- Що ж тоді?! У мене що, хвіст або ратички з ріжками були?
- Ні, Гришутко, набагато, набагато гірше...
- Що іще може бути гірше?! Без роду й племені...
- А от і ні! Ні, Гришутко, зовсім ти не безрідний...
- Погляд Теплова був настільки красномовним, що хворий зітхнув:
- Буває, що приналежність до того або іншого знатного роду — це гірше, ніж походження від самого нечистого...
- Отець Феодор зайшовся моторошним кашлем. Григорій хутко подав залишки відвару, хворий жадібно надпив, якийсь час відлежувався, потім мовив:
- Послухай, от ти вчився спершу у Феофана Прокоповича, потім за кордоном... А ким би хотів стати в майбутньому?
- Є в мене мрія: найбільше у світі хочеться стати вченим. Вивчати рослини — це так цікаво! А також хімія...
- А ще?
- А потім... мабуть, хотів би управляти школою. Може, насаджувати освіту, як Феофан Прокопович, якому ти рекомендував мене в учні, пам'ятаєш?..
- Ще б пак, — кивнув отець Феодор, але одразу додав: — І все-таки, Гришутко, мені чомусь уявляється, що ти не до кінця відвертий зі мною навіть у момент, коли я перебуваю на смертному одрі.
- Та як можна!.. — обурився Теплов, однак хворий владним жестом змусив його замовкнути й запитав наполегливо:
- А от сенатором ти хіба не хотів би стати? Або в колегії якійсь засідати, державними справами займатися...
- Я відвертий з тобою, отче. Але не дарма говорять: кожному своє місце!.. Я ніколи не думав ні про сенат, ані про колегії. За кордоном незмінно був першим у навчанні, а тут я людина без роду й племені, син опалювача Теплова...
- Забудь ти про це, зрештою! — мовив чернець роздратовано. — І якщо вже говорити про «місце» для таких, як ти...
- Тоді хто ж я такий?!
- Добре, зараз довідаєшся. Негайно.

І чернець почав свою розповідь:

— Одною морозною ніччю до воріт нашої лаври, що на ту пору була ще монастирем, приповз зранений польський офіцер...

— Офіцер?! Польський?!

Григорій не вірив власним вухам.

— Так, мій хлопчику, ти не помилився: польський офіцер. Щоправда, невисокого чину, але офіцер... І постраждав він зовсім не від вовчих зубів, а явно від рук людських. Від озброєних рук — врахуй це. Пам'ятаєш рани нашого опалювача?

— Пам'ятаю...

Зрозуміло, такого не забути. До речі, опалювач прожив недовго. Либонь, добряче йому дісталось! Неборака...

Однак Теплова цікавило інше:

— Скажи, а що по-твоєму полякам було робити в ту-тешніх краях?

— Наскільки я зрозумів, то була секретна місія...

— Звідки ти знаєш?!

— Річ у тім, що з вояком було немовля, причому не з простого, а з дуже древнього дворянського роду — буквально королівських кровей! Дитина була загорнута в найтонші пелюшки, на кожній з яких був вишитий родовий герб. Ця людина також принесла грамоту, написану на пергаменті й завірену відповідними печатками, а крім того — уламок багато оздобленої фамільної шпаги.

— Але ж ти тільки-но сказав, що дитину приніс усього лише молодший офіцер...

— Це зайвий раз підтверджує, що поранений ніс чуже дитя. І нарешті, останнє: на немовляті був золотий католицький хрестик.

— І ти хочеш сказати, що...

Григорій розгублено замовк.

— Так, Гришутко, саме так: ти й був отим самим немовлям!

— Навіщо ж тоді ти придумав усе, що мені розповідали?

— Боявся, що вас почнуть шукати: недарма ж на вас напали! А хто це зробив і навіщо, я одразу не міг зрозуміти. Тобі, мій хлопчику, було безпечніше рости під чужим ім'ям...

— Але ж нас не шукали?

— Не шукали — і слава Богу!

— А тепер?

— Тепер стан справ змінився, старі конфлікти забулися. Тож можеш сміливо відкритися світові під своїм справжнім ім'ям: ніяка небезпека тобі більше не загрожує.

— До речі, щодо імені: наскільки я розумію, людина з ім'ям Микола Теплов ніяк не може бути польським офіцером!

— Як насправді звали того молодшого офіцера, один Бог відає. Миколаю його прозвав я, оскільки він був урятований від смерті вночі проти свята Миколи Чудотворця. А Теплов — це тому, що став монастирським опалювачем. Григорієм же тебе нарекли в православному хрещенні.

— А тіточка Гафія?..

— Куховарка вже тоді жила при нашій лаврі й вже тоді овдовіла. Її турботам тебе й доручили, насамперед. Гафія, зрозуміло, пригріла крихітку-сиротинку й вигодувала тебе козячим молоком. От як усе було.

І поки Григорій повільно розгойдувався взад-уперед, щосили стиснувши долонями скроні, в яких пульсував оскаженілий вир крові, старий чернець констатував:

— Ну от, мій хлопчику, тепер ти знаєш таємницю свого походження, а маючи у своєму розпорядженні докази, незабаром зможеш підтвердити його. Тоді досягнеш усього, чого забажаєш! Захочеш у колегію потрапити — потрапиш! Якщо серцю твоєму миліша наука... Що ж, станеш знаменитим вченим... та хоч Академією наук управлятимеш!.. Ну, а якщо все ж таки захочеш сенатором зробитися — будеш у сенаті засідати з іншими панамі! Я все це бачив...

— Де бачив?! Як?! — здивувався Теплов.

— Видіння мені було, Гришутко, видіння...

Погляд отця Феодора помутнів, він повільно повернув обличчя до стіни.

— То де ж ці самі докази, про які... — почав Григорій, однак старець простогнав:

— Облиш, дай-но передихнути. Зле мені, ой, зле!..

Теплов якийсь час сидів нерухомо, потім заходився шукати по кишнях модного камзола. Під час перебування за кордоном він натрапив на якусь стародавню монету (за всіма ознаками іспанську). Знаючи, що колишній його вихователь радіє подібним речам, Григорій прихопив монету

в подарунок отцеві Феодору. Тепер був саме час відволікти хворого від важких думок.

Однак замість монети намацав якийсь пакет. Обережно дістав, оглянув. От горе! Це була записка із Санкт-Петербурга, із самого царського палацу, також передана йому Тихоном у купі запізнилої пошти. Григорій був настільки поглинений думками про прохання отця Феодора терміново приїхати в лавру, що зовсім забув про палацове послання... хоч і збирався прочитати папір по дорозі.

Зламавши воскову печатку, він заглибився в читання. Це було запрошення на аудієнцію до Олексія Розума — фаворита Єлизавети Петрівни. Після офіційного повідомлення (втім, безнадійно простроченого) йшла приписка, зроблена, мабуть, рукою самого пана Розума, яка повідомляла, що їм варто невідкладно зустрітися у надзвичайно важливій справі.

Теплов повільно склав папір і настільки ж повільно сховав у кишеню камзола. Ну от, схоже, пророцтва отця Феодора вже починають збуватися: його запрошують на аудієнцію до Санкт-Петербурга...

А втім...

Втім, усе це маячня! Таємниця народження... Він — польський дворянин... та до того ж ледве не королівських кровей!..

Ні, не може бути. Не може — тому що так не буває...

Розмова зовсім вибила Теплового з колії. Він навіть і мріяти про щось подібне не міг... Більше того — не насмілювався!!!

Ні, таких див у житті не буває.

Не буває!!!

Але... запрошення в палац?! Он же воно, у кишені камзола лежить...

Виходить, він тепер може досягти будь-яких висот?! Знатне походження... Його світлість Григорій Теплов... Його... високість... величність...

Усе закрутилося перед очима...

Втім, маячня все це!!! Як він доведе своє знатне походження?! І головне, дотепер же нічого неясно... Місія, за словами отця Феодора, була секретною! Які сліди від неї залишилися, де їх шукати?!

Господи, Господи!..

Поруч пролунав стогін. Григорій здригнувся і з надією подивився на згасаючого старця. Хворий щосили напружився, простягнув руку до образів у по́куті, прохрипів щось на кшталт:

— Та-а-ам... Про-о-о... Та-а-ам!..

Але в цю мить душа покинула колись сильне й гарне, а ніні висохле від хвороби тіло отця Феодора. Тепер на ложі перед Тепловим лежав усього лише мертвий старий, що на кілька секунд навіть видався йому чужим і зовсім незнайомим.

— Агов, хто-небудь! Допоможіть!!! — щосили крикнув Григорій. Він очікував, що сюди негайно вбіжить послушник, вигнаний перед початком розмови. Принаймні, Тихін...

Однак замість нього на лемент у кімнату вихором влетіла... Гафія! Насамперед подивившись на отця Феодора, вона рвучко перехрестилася, потім кинулася до шафи із книгами, щось дістала звідти й швидко загорнула у зірвану із плечей шаль.

— Тіточко Гафіє!.. — тільки й зміг вимовити Теплов, щиро здивований побаченням. Як пояснити дивне поведження жінки, яку він, здавалося б, знав як облуплену?! Як можна брати щось із кімнати, у якій тільки-но помер нехтось, а отець Феодор?!

Та куховарка швидко озирнулася на Григорія, приклала палець до губ, прошипіла: «Тс-с-с!..», кинулася в по́куття, витягла щось із-за найбільшої ікони. При цьому, однак, зачепила лампадку, що ледь не потухла, й обварила розпеченим маслом руку.

— Тіточко Гафіє... — промимрив ще більш розгублений Теплов. Жінка скривилася від болю, однак лише мовчки махнула рукою. Григорій підвівся, зробив кілька кроків до куховарки, але, не втримавшись на ногах, звалився на підлогу, немов діставши удар під коліна.

— Ні-і-і!!! — тільки й зумів викрикнути Григорій, головою вперед провалюючись у скажений чорний вир. Перелякане голосіння Гафії: «Ах ти ж, Господи! Та у нього жар!..» — потонуло у колокольно-мідному гудінні.

* * *

Гарячка мучила Теплова три дні. Він метався, марив, викрикував щось нерозбірливе про титул, про дворянство,

про рабський стан душі... Гафія ні на крок не відходила від «бідолашного дитятка». Горе яке: її ненаглядний Гришунька зовсім розхворівся...

На четвертий день він отямився й насамперед промимрив:

— Тіточко Гафіє, як там отець Феодор?! Сподіваюся, йому краще?..

— Що ти, Гришунько, що ти! — куховарка аж перехрестилася. — Отець Феодор помер у тебе на руках. Чи забув, еге ж?..

Григорій повалився на ліжко. Ну так, так... Помер старий чернець! Пішов назавжди!..

— Гришуню!..

Теплов подивився на зігнуту над ним жінку. Тільки зараз побачив, як постаріла Гафія, як потьмяніли її колись прекрасні очі, опустилися куточки губ, побіліли русяві коси, згорбилася фігура. І Григорію раптом нестерпно закортіло повернутися назад у дитинство, знов стати маленьким, обійняти рученятами тітотчину шию, вдихнути аромат ромашки й м'яти, що йшов від її волосся. І, звісно ж — сміятися від веселих розповідей отця Феодора!

Яким усе тоді було легким і простим!..

Він знов знепритомнів.

* * *

— Як почуваеться пан Теплов?

— Йому вже краще. Ще пару днів і...

— Ти гарантуєш?

— На все воля Божа!..

— То що ж мені переказати панові Розуму?

— Перекажіть, що я зроблю все можливе.

— А неможливе?..

— І навіть дещо неможливе.

— Дивись же, каналія! Лікуй Теплова скоріше, бо пан Розум утомився чекати. Теплов потрібен йому для державної справи великої ваги.

— Слухаюся, пане. Буде виконано.

Двері ляснули, і вже іззовні долинуло:

— А із собою я візьму цього дурбеліка... Як там його звати?!

— Тихоном.

— Ага! Нехай усе підтвердить самому панові Розуму! Особисто!

Потім голоси забубоніли нерозбірливо, поступово віддаляючись. Григорій повернув голову в напрямку дверей і зустрівся поглядом з Гафією.

— Тіточко, хто це в нас?

— Це, Гришунько, лейб-медик самої Єлизавети Петрівни прибув лікувати тебе, а з ним посланець від пана Олексія Розума. Гонець зараз до Санкт-Петербурга збирається й слугу твого забрати із собою хоче, як свідка своєї правдивості. Оскільки дуже на тебе в палаці чекають!..

Так-так, от воно: перш ніж хвороба підім'яла його, Григорій читав позабуте послання з палацу. Здається, воно дійсно було від фаворита Єлизавети Петрівни...

І ще: в останні свої хвилини отець Феодор говорив щось про блискучі перспективи свого вихованця... А він ще подумав, що марення старця починають збуватися...

Невже?!

— Тіточко Гафіє, пам'ятається, перед смертю отець Феодор говорив про моє справжнє походження.

Куховарка мовчки кивнула.

— Про те, що опалювач зовсім не був моїм батьком... І взагалі навіть Миколою Тепловим не був... Ти знала про це?

Знов мовчазний кивок.

— А докази?! Де докази, тіточко, рідненька?..

Гафія втретє кивнула, потім перехрестилася, дістала зі скрині зав'язану вузлом шаль. Через кілька секунд Григорій тримав уламок багато оздобленої шпаги з фамільним гербом, натільний католицький хрестик із чистого золота...

А найголовніше — вкритий брунатними плямами пергамент! Чорнильні букви місцями розпливлися, але і грамота, і печатки, що прикрашали її, збереглися досить пристойно...

* * *

Отак Григорію Теплову відкрилася таємниця його походження. І якби не завбачливість отця Феодора, хтозна, як склалася б доля не тільки імператриці Єлизавети Петрівни, але й братів Розумовських. А з ними й подальша доля України...

Глава 4

ПРОДАНА ШЛЯХЕТНІСТЬ

Санкт-Петербург, літо 1743 року

На чолі натовпу численної прислуги перед одним з бічних входів Зимового палацу походжав сам обер-єгермейстер Розум у парадному, розцяцькованому золотом камзолі й при ордені Андрія Первозваного, нещодавно дарованому милістю Її Імператорської Величності. Темне, завите у крупний локон волосся було акуратно зтягнуте червоною стрічкою за останньою столичною модою, великі чорні очі палали нетерпінням.

— Добре виглядаєте, Олексію Григоровичу! — кинув Григорій Теплов, ад'юнкт і товмач при Академії. — Тільки дарма отак вдягнулися. До чого це?..

— Брата зустрічаю, дорогого для мене гостя, тому маю виглядати відповідно моменту... А от ти чого одягся скромно? Чи то зібрався кудись? — у свою чергу поцікавився Олексій, оглядаючи непривабливий дорожній костюм ад'юнкта.

— Взагалі-то в дорогу не збирався, але думаю, поїхати все ж таки доведеться...

Та в цей момент до входу підкотила посіріла від куряви карета, з неї не те щоб вийшов — буквально вивалився високий худий юнак років шістнадцяти в латаних-перелатаних полотняних штанях, довгополій лляній сорочці й колись чорних збитих чоботях.

— Кирилко, дорогенький мій!..

Широко розкривши обійми, Олексій Григорович попрямував до змученого мандрівника. Та не встиг зробити й кроку, як осліплений сяйвом золота і дорогоцінних каменів на ордені, сухорлявий хлопчик хутко зірвав з голови капелюха, впав перед обер-єгермейстером у дорожню пилюку й заходився ретельно відбивати уклони.

— Кирилко!..

Відбивати уклони отрок припинив, однак з колін не підвівся, а завмер у безглуздій позі, ледь повернувши голову й чи то прислухаючись, чи то непомітно придивляючись до роззолоченого пана.

Олексій настільки був шокований незвичайним поведінням Кирилка, що не одразу зметикував подати прислужі знак відійти, а усміхненому до вух візникові — забиратися разом з каретою геть. Коли ж перед входом у Зимовий палац залишилися тільки обер-егермейстер, ад'юнкт і хлопчина, Розум з надією звернувся до Теплова:

— Як ти вважаєш, Григорію, що ж нам тепер робити? Ситуація, будемо відвертими, неординарна: мій братик далеко не піде, якщо перед кожним на коліна падатиме. А тому рішення...

— Олексію Григоровичу, я готовий хоч зараз супроводити вашого брата до Олександро-Невської лаври, — мовив Теплов спокійно й додав: — Говорив же, що хоч у дорогу не збирався, так поїхати все ж таки доведеться...

«Та він має рацію! І як я сам не здогадався?!» — роздратовано подумав обер-егермейстер, міряючи Теплова уважним поглядом з голови до п'ят. Розумний, ач який розумний! І навіть угадує події. Треба буде видати Теплову зайвий десяток рубликів за кмітливість.

Але ж справді, підліток ніяк не міг упізнати в блискучому вельможі свого старшого брата, якого зовсім і не пам'ятав... аж ніяк не міг пам'ятати! Адже коли Олексій зник з рідного дому, Кирилку було всього лише два роки. Допоки родина злидарювала, він весь цей час солодко пив, смачно їв, м'яко спав біля ніг своєї любої «панночки»... Нерозумно було розраховувати, що прибувши до Санкт-Петербурга, Кирилко миттєво освоїться!

Обер-егермейстер з ніжністю і водночас із жалістю подивився на розпростертого в пилюці брата й подумав, що був невинувато вибагливим до Кирилка, налякавши і без того зашуганого хутірського хлопчиська. Та й прислужі показувати його не слід би. Тепер почнуть теревенити... І хто ж стане після отакого конфузу сприймати бідолашного пастушка знатним паном?!

Отже, вирішено: перш ніж представляти брата при дворі, його варто перетворити з холопа на пана. І довірити цю

непросту справу Григорію Теплову, мабуть, дійсно можна... От навіть місце він назвав підходяще: не Санкт-Петербург і не Царське Село, як планував обер-єгермейстер, а Олександро-Невська лавра! Тільки у святій обителі братик заспокоїться й під чуйним керівництвом ад'юнкта почне потихесеньку вливатися в нове для нього життя.

Обер-єгермейстер обернувся до Григорія й запитав:

— Тож поїдете просто зараз?

Теплов подивився на Кирилка, що дотепер не підводився з колін, однак прислухався до бесіди двох поважних панів, і відповів:

— Мабуть, Олексію Григоровичу, для його ж блага поїдемо негайно. Відправте-но до лаври гінця з попередженням, щоб зустрічали нас. А ми завернемо до моєї Гафії, у лазеньці вашого братика відміємо, перекусимо, а тоді вже й до лаври попрямуємо.

На тому й вирішили. Обер-єгермейстер щодуху кинувся в палац і хвилин через десять повернувся в супроводі лакея, що ніс три шкіряних мішечки. Один з мішечків він узяв у слуги й передав ад'юнктові зі словами:

— Оце, Григорію, жертвую для монастирських потреб, як давно вже обіцяв. І передай архімандритові, що Олексій Григорович Розум найближчим часом надішле ще книги для монастирської бібліотеки. Зрозумів?

— Аякже, Олексію Григоровичу, — кивнув Теплов.

— Добре, дякую. От тобі платня за місяць. А оце витрать на Кирилка, — обер-єгермейстер послідовно передав ад'юнктові два інших мішечки. — Якщо знадобляться ще гроші, не соромся, пиши. Ну все, з Богом!..

Розум знов простягнув руку до брата, що підвівся з колін, однак отрок зненацька відскочив, немовби від удару ухилився, і знов grimнувся в пилюку.

— Та що ж це таке!.. — спересердя зойкнув обер-єгермейстер. Він дістав з-за обшлага рукава мереживного носовичка й швидко витер сльози, що мимоволі потекли з очей. Ой леле, натерпівся ж молодшенький братик, поводитися, немовби боягузливе щеня якесь, прости Господи! Але нічого, це минеться...

Теплов спритно підняв з пилюки Кирилка, який досі нічого не втямив, і потягнув за собою геть від Зимового палацу. В одному з провулків на них очікувала нова ка-

рета, хоча й далеко не така розкішна, як та, що примчала отрока до Санкт-Петербурга. Посадивши юнака на лаву напроти себе, ад'юнкт наказав візникові гнати щодуху. Клацнув батіг, коні зірвалися в галоп, несучи пасажирів у прекрасне далеко...

*Олександр-Невська лавра
поблизу Санкт-Петербурга, літо 1743 року*

Кирилко був геть розбитий і подавлений. Усю дорогу з Леміша до Санкт-Петербурга він не знав нічого: ні що робити, ані скільки часу займе шлях... Спину ломило, очі зліпалися. На постійних дворах хлопчина боявся виходити з карети, тому жалісливим господарям доводилося подавати йому їжу просто в екіпаж. Матінка передала з ним цілий список завдань для Олексія, але грошей на дорогу Кирилку не виділила — тільки маленький вузлик харчів, які скінчилися дні через три. Візник по-братерськи ділився з нещасним юнаком усім, чим тільки міг, і навіть нічліги на сіннику оплачував.

І що ж тепер виходить: він стільки мучився — а тут вийшов цей поважний пан і прогнав його геть із міста?! Не інакше Кирилко йому не сподобався... То що ж тепер робити?! Як дістатися на рідний хутір без копійки за душею?! Що сказати матусі?! Що робити з її листом, якого він навіть не встиг передати слугам?! І взагалі, що тепер буде з ним?! Куди його везуть? Яка доля очікує на нього?!

І до речі, що це за суворий пан сидить навпроти нього в кареті?..

— Мене звать Григорієм Тепловим, — зненацька мовив попутник, начебто прочитавши думки Кирилка. — А вас як звать, парубче?

— Нас?.. Мене?.. — із сумнівом перепитав Кирилко й повертів по сторонах головою, немов сподіваючись виявити в кареті когось іще. — Нас чи... мене?..

— Та вас же, вас, кого ж іще! — підтвердив попутник з ледь помітною іронією.

Кирилку було незвично, що до нього звертаються на «ви». Юнак хотів щось заперечити, але не наважився й сказав лише:

— Кирилом... а що?..

— Отож, Кириле, за розпорядженням вашого брата Олексія Григоровича ми прямуємо до Олександро-Невської лаври, звідки після навчання під моїм керівництвом повернемося до Санкт-Петербурга... коли я вважатиму, що навчання успішно завершилося. Я дохідливо висловлююсь?

— Так, — ледь чутно прошепотів Кирилко, хоча насправді не надто добре сприймав мову тутешніх жителів. Однак зізнатися навіть у такому дріб'язку не наважився, тому що його лякав сам вигляд загадкового пана. Хто він такий? Чому збирається навчати Кирилка? Читати й писати він уже вміє... Що ж іще потрібно?!

Попутник, що уважно спостерігав зі свого кутка за підопічним, знов немовби прочитав його думки:

— Писати — це добре. Але от, братику, у чому справа: ти повинен постаратися вивчити, наприклад, палацовий етикет. Знаєш, що це таке?

Загадкова фраза незнайомця розгубила Кирилка. Він геть не зрозумів значення слова «етикет», але слово «палацовий» привело його в трепет. Отже, він повинен освоїти щось надзвичайно важливе?..

Цілком задоволений досягнутим ефектом, суворий попутник замовк. Мовчав і Кирилко. Вже почало сутеніти, але карета неслася, не зменшуючи швидкості. Нарешті незнайомиць виглянув у віконце й звернувся до юнака:

— Ну от, під'їжджаємо.

Незабаром екіпаж стишив хід, потім зовсім зупинився. Візник моторно зістрибнув з козел, висунув маленьку сходишку, розкрив двері карети.

— Виходьте, пане, — запросив він Теплова. Той вийшов першим і допоміг вийти Кирилку. Однак не встиг юнак ступити на землю, як переживання, нагромаджені за цей незвичайний день, і ковток свіжого літнього повітря після спертої атмосфери задушливих екіпажів зробили свою справу: в голові запаморочилося, коліна підломилися... Григорій спритно підхопив юнака й поніс до будинку, із хвіртки якого назустріч їм уже бігла схвильована Гафія, ще більш постаріла, але все така ж невгамовна, як і в молодості.

— Ой, та що ж це таке сталося з дитятком? — зарепетувала вона. — Неси його, Гришутко, до будинку, я там уже послала. Вечеряти давно пора, я щойно шанежки спекла та паски, та й молочка парного для тебе, Гришутко, приготувала — все, як ти любиш! І гурдочки солоненькі... Усе це на столі! І ягідки теж. Нехай небагато, але зібрати встигла: очі у мене вже слабшають...

— Не хвилюйся, тіточко Гафіє, головне, щоб голова вціліла та руки-ноги на місці були, а решту ми поправимо. Вірно?

— Вірно, Гришутко, вірно!

Кирилка внесли в затишну кімнатку, роззули й поклали на ліжко. Гафія принесла кухоль парного молока, яке юнак з жадібністю випив і одразу ж міцно заснув, зовсім по-дитячому підіткнувши під щоку стислий кулак.

Наступного ранку Теплов прокинувся пізно й насамперед попрямував на кухню. Зрозуміло, Гафія порпалася біля палаючої печі. На столі вже рум'янилося блюдо пиріжків з капустою та грибами, був тут і глечик парного молока. Григорій узяв пиріжок, налив молока в кухоль, але перш ніж вкусити настільки улюблений простецький «сніданок від тіточки Гафії», запитав:

— А той що, невже спить дотепер?

— Якщо ти Ванюшку-візника маєш на увазі, то він на самому світанку піднявся й назад виїхав, — Гафія повернула до Григорія розпашіле від грубого жару обличчя. — Родина у нього, сам знаєш.

— А Кирилко?

— Цей надворі дрова коле.

— Невже? Ото добре! І як він?

— Ледве за стіл посадила, — посміхнулася Гафія, — та ледь змусила цього сіромаху хоч щось перехопити! А опісля одразу ж надвір помчав дрова колоти. І звідки в нього тільки сили?! Вчора непритомнів, сьогодні майже нічого не поїв, а вже цілу годину працює... Ти не сердься на нього, Гришутко, по всьому видно, хлопчина гарний, ласкавий... А хто він такий, до речі?

— Та так собі... майбутній царевич! — пожартував Теплов. Гафія подивилася на вихованця несхвально. Мовляв, настільки ризиковані розмови в іншому місці могли б

завершитися досить кепсько. Добре, що тут їх не почує ніхто сторонній!..

Однак уголос сказала зовсім інше:

— Вам би, Гришутко, у лазеньку сходити. Тутечки нещодавно монастирські приходили, до них гонець зі столиці приїжджав щодо вас. То вони мені води наносили й лазеньку натопили. Я там вам віничків березових поклала й мильця...

— Дякую, тіточко Гафіє, ти просто думки мої читаєш!

— Та що ти верзеш!.. — зітхнула стара. — Чого вже там угадувати, якщо лазенька після далекої дороги — це найперша справа?!

— Було б добре Кирилка в чисте перевдягнути... У тебе щось для нього знайдеться?

— Аякже! Я от тутечки для послухників монастирських сорочки та штані шила, ще в лавру віднести не встигла. До речі, звідти вам дещо передали, от тільки не подивилася, що саме. Мішок он на лаві стоїть.

Куховарка махнула рукою кудись убік.

— Це добре. А чи збереглися у тебе, тіточко Гафіє, гребінь і дзеркало, що я зі столиці привіз?

— І ножиці, й гребінь, і дзеркало — усе є, Гришутко! Аякже?! Ножиці в скриню поклала, там і лежать...

— Тож лазенька вже готова?

— Готова, готова! — посміхнулася Гафія.

Діставши зі скрині ножиці й гребінь, Теплов вийшов у двір. Кирило, скинувши сорочку, оскаженіло рубав дрова. Був він надзвичайно худим і блідим, але при цьому демонстрував величезну працьовитість, що дуже сподобалося Теплову.

— Ви от що: закінчуйте із дровами, давайте краще в лазеньці попаримося, — наказав Григорій. Юнак перестав рубати дрова й завмер, здивовано витріщившись на нього. Теплов спочатку теж здивувався, але вже за мить зрозумів, у чім річ, і м'яко пояснив:

— То це ж я вас учора сюди привіз! Чи не впізнали?

Кирилко насилу вгадав в одягненій по-простому людині вчорашнього шляхетного пана.

— От що з людьми одяг робить... — промимрив замислено.

— Це ви вірно зазначили, — схвалив Теплов. — З вами, Кириле, також цілком може статися аналогічне перевті-

лення. От тільки вдягати багате вбрання слід на оновлене тіло, а тому — в лазеньку, в лазеньку, в лазеньку!..

Григорій допоміг Кирилку покласти наколоті дрова в рівний акуратний стос, і обидва попрямували в кінець довгого городу до маленької лазеньки. Перед входом Теплов подав юнакові дерев'яний гребінь і попросив розчесати волосся. Виявилося, що воно безнадійно поплуталося й не пускає гребінь рухатися. Хоч як шкода було Григорію чорних кучерів Кирилка, а все ж таки довелося обстригти юнака. Закінчивши із зачіскою, вони нарешті увійшли в лазеньку.

У передбаннику побачили два відрізи невибіленого лляного полотна, два віники, два мідних тази (небачені для простих людей предмети розкоші, привезені Григорієм зі столиці), два дерев'яних ковші, а також акуратно розрізаний навпіл шматок дьогтьового мила. У кутку Теплов помітив уже знайомий полотняний лантушок, доставлений з монастиря, й акуратно складений чистий одяг.

— От Гафія, от розумниця! І зміну поклала...

Всупереч очікуванню Григорія, лазня справила на Кирилка доволі несподіване враження: юнак не розумів, навіщо влітку йти у натоплене приміщення, якщо поруч є досить глибокий ставок із чистою прозорою водою?! А ці замочені в тазах березові віники взагалі навіювали думку про тілесні покарання... Від усього цього юнак аж знітився. Тим паче, що уникнути езекуції не вдалося: за наказом Теплова Кирилко приречено ліг на прогріту полицю й мужньо віддав тіло катові на розтерзання. Втім, після перших же хльостких ударів добре розмоченого віника й вигуків: «З віника вода, а з Кирилки худорба!..» — юнак з головою поринув у приємні відчуття.

І треба ж статися такому горю: вийшовши у передбанник після миття, втомлений і розслаблений Кирилко... не знайшов своєї одежки!!! Юнак і припустити не міг, що доки його будуть шмагати віником, хтось украде його речі! Від такої образи хлопчина гірко розридався.

На щастя, тут у передбанник вийшов Теплов і застав Кирилку в повному розпачі. Він не зрозумів, що трапилося, коли ж нарешті домігся від юнака хоч якихось пояснень суті проблеми — то голосно розреготався, чим ще більше налякав підлітка. Однак одержавши зовсім нову, нещо-

давно зшити Гафією ляну сорочку й штанята, Кирилко прийшов у повний захват, порівняний хіба що з почуттям, коли після приїзду матері в Леміш йому видали зі скрині батьківські чоботи!

Спостерігаючи за його реакцією, Григорій був широко розгублений. Ой, як же йому пощастило потрапити в монастир на виховання до отця Феодора й до жалісливої куховарки!..

До Олександро-Невської лаври прибули саме до обідні. Гафія не хотіла відпускати ні свого «Гришутку», ані «Бідолашне дитятко Кирилка», просила Теплова залишити юнака в неї хоча б на тиждень, щоб відгодувати сяк-так, за її поняттями. Однак Григорій був невблаганний: материнська увага з боку Гафії приводила хлопця в стан крайнього засмучення, він явно намагався втекти від неї подалі. От нехай і відправляється в монастир!..

Як і передбачав Теплов, урочиста атмосфера лаври одразу заспокоїла й мобілізувала Кирилка. Юнак з великим задоволенням молився, співав у церковному хорі й виконував усі завдання монаха-куратора. Незрозуміло, звідки в його худому тілі бралось стільки енергії: він граючи колов дрова, просапував капустині грядки, виконував багато такої роботи, що її інший послушник просто не в змозі був зробити за один день! Григорій широко радів за хлопця: якщо в нього не вийде стати царедворцем, то принаймні відданий вірі чернець із нього точно вийде... а можливо, згодом навіть відмінний архімандрит! Такий у монастирі не стане ледарювати, більше того — особистим прикладом змусить працювати всю братію на славу Божу!

* * *

Минуло три місяці. Попри вбогий монастирський раціон, юнак підріс, зміцнів, роздався у плечах — загалом, виглядав набагато крупнішим і міцнішим від своїх однолітків. Під сорочкою вигравали відмінні м'язи. Над верхньою губою й на підборідді пробивався світлий пушок. Фізична праця й молитви змінили підлітка на краще. Навіть хода його стала впевненішою.

Кирилко вже не лякався ошатно вдягнених співрозмовників, сміливо дивився в очі кожному. Юнак встиг потоваришувати з дяком, із задоволенням освоював начатки

грецької й латини, годинами просиджував у монастирській бібліотеці.

Григорію подобалися зміни, що відбулися з вихованцем. Теплов навчав хлопця всьому, що колись засвоїв від отця Феодора: математиці, філософії, мистецтву самооборони. Вже до кінця четвертого місяця перебування в лаврі юнак абияк розумів німецьку, розв'язував найпростіші завдання, обстоював свою думку у філософських диспутах і доволі вправно фехтував на кийках.

Григорій розписав для нього подальший курс занять і почав дедалі частіше відлучатися до Санкт-Петербурга. Він зрозумів, що експеримент удався: перший крок у перетворенні хutorянина в царедворця (або, в крайньому разі, в архимандрита) зроблено, потенціал у Кирилка справді достойний. Тепер необхідно підготувати ґрунт для наступних кроків... а разом і про себе подбати! Теплов дедалі частіше вертався в думках до заповітної мрії, у якій інколи навіть боявся зізнатися собі самому — до керівництва Академією!

Тому по завершенні четвертого місяця перебування Кирилка в Олександро-Невській лаврі він відправився до столиці й випросив аудієнцію в обер-єгермейстера. Олексій Григорович відгукнувся миттю, жадібно вислухав останні новини про досягнення молодшого братика й одразу ж погодився із пропозицією Теплова відправитися в подорож по Європі, щоб ознайомитися з тамтешніми університетами, набратися необхідного досвіду й організувати належним чином роботу в Петербурзькій академії наук...

Ідею з ентузіазмом підтримала государиня імператриця Єлизавета Петрівна, з радістю благословивши свого фаворита і його помічника на таку славетну місію.

*Олександро-Невська лавра
поблизу Санкт-Петербурга, осінь 1743 року*

Кирилко колов дрова й акуратно складав їх у стос. Могутнє юне тіло при кожному русі грало відмінними м'язами. Настрій був прекрасний. Учора сам архимандрит Феодосій запросив його до себе в келію, де повідомив, що радіє виявленій юнаком старанності... а разом запропонував

залишитися в лаврі послушником. Від захвату Кирилко ледь не виявив негайної згоди: ще б пак, хоч монастирське життя й було по-своєму непростим, зате обіцяло повну певність становища, гарантувало їжу, дах над головою й шанобливе ставлення мирян!!!

І все ж таки якийсь внутрішній голос зупинив Кирилка. Він чомусь згадав матінку, сестер, брата Олексія і, опустивши очі, смиренно прошепотів:

— Я подумаю.

Архімандрит щосили намагався не показати, наскільки засмучений отакою стриманою відповіддю — попри вогник ентузіазму, що затанцював в очах юнака. Тож не сказавши більше ані слова, отець настоятель відпустив Кирилка одним помахом руки. По тому ж зайнявся звичною справою — полум'яною молитвою.

Архімандрит нездужав. Він був не такий уже і старий, та останнім часом почастишали напади різних хвороб. Доки був живий отець Феодор, той готував пастиреві дивної сили трав'яні відвари — і ніяка хвороба не турбувала настоятеля довгі роки. Тепер же неміч надолужувала своє, мучачи тлінне тіло. Тому архімандрит усе частіше думав про спадкоємця.

Тим часом, у лаврі не залишилося людей, на яких можна було беззастережно спертися й передати їм піклування над монастирською братією. Від дня приїзду в лавру Кирила архімандрит спостерігав за юнаком і незмінно переконувався, що кращого кандидата на роль спадкоємця не знайти. Отрокові мав виповнитися шістнадцятий рік, він цілком міг стати послушником — а вже тоді архімандрит спробує виростити з нього прекрасного настоятеля Олександро-Невської лаври...

* * *

Найбільше у світі Теплов мріяв про керівництво Академією наук. Щоправда, реалізувати цю мрію не видавалося можливим. От якби Григорій мав дворянський титул — тоді зовсім інша річ! Тоді він запросто міг би претендувати на жадану посаду...

Саме з цієї причини Теплов посилено переорював архіви в пошуках будь-яких відомостей про польський рід Рожинських — але все було марно. Григорій уже готовий

був повторити слідом за безсмертним поетом: «Lasciate ogni speranza voi ch'entrate»¹, — як раптом фортуна змінила гнів на милість. Перебуваючи проїздом у Москві, він наштовхнувся в бібліотеці тамтешньої Академії наук на дуже цікавий документ. Ішлося про якогось гетьмана: малорос, католик, особистість досить загадкова, пов'язана з повстанням Лжедмитрія II, — у документі майнуло майже знайоме прізвище... щоправда, трохи перекручене, але все ж таки!.. Втім, і володіння того вельможі виявилися чомусь не зовсім у Польщі, як споконвічно припускав Теплов, а... скоріше, в Україні?! А кровей він був і справді царських — чи то Юрикович, чи то Гедемінович...

Отже, отаким був його предок!

Цікаво, що все це означає?..

У всякому разі, навіть таке маленьке відкриття вразило Григорія до глибини душі: нарешті він наблизився до розгадки таємниці свого походження! Оскільки затримуватися в московській бібліотеці надміру не дозволяли поточні справи, ад'юнкт попросив тамтешнього бібліотекаря Силантія підготувати добірку документів, пов'язаних з тією давньою смутою.

Відповідь надійшла неочікувано швидко: вже на третій день після повернення до столиці Теплова наздогнала записка Силантія про те, що необхідні документи зібрані й будуть надані прохачеві для ретельного вивчення, тільки-но він знов прибуде до Москви. Бібліотекар також коротко підтвердив, що в знайдених документах дійсно містяться найцікавіші свідчення давно минулих днів — але панові ад'юнкту краще переконатися в усьому особисто...

То це ж саме те, що треба!!!

Плакаючи найрайдужніші надії й прикидаючи грандіозні плани на майбутнє, Григорій негайно почав збиратися в дорогу. Зненацька в розпал зборів до будинку Гафії, де незмінно зупинявся Теплов, підкотила імператорська карета, з якої кулею вилетів обер-егермейстер Розум. Вигляд в Олексія Григоровича був украй стурбований. Не привітавшись, він просто з порога скоромовкою випалив:

— Що сталося в лаврі? Як справи у Кирилка?

¹ «Облиште надію ті, хто входять сюди»: напис над воротами Пекла в «Божественній комедії» Данте Аліг'єрі.

— Добридень, Олексію Григоровичу, — якомога спокійніше відповів Теплов, сподіваючись тим самим утихомирити фаворита імператриці. — У Кирилка все гаразд, навчання просувається на повний хід. Братик ваш старанний, особливий інтерес виявляє до вивчення історії, релігії, до мов має хист. А в чім, власне, річ?

— Тоді з якого ж приводу мене викликає архімандрит? — поцікавився Розум. — От щойно одержав від нього листа з проханням негайно з'явитися для дуже серйозної розмови. Як бачиш, я примчав, не гаючи ні хвилини.

— Уявлення не маю, що це означає! — розвів руками ад'юнкт.

— А ти сам давно Кирилка бачив?

— Не далі як сьогодні ранком у городі: братик ваш особистим прикладом надихав монастирських послушників на благу справу догляду за грядками з ріпою. Усі трудилися...

— А може, він нам'яв комусь боки?! Силушка ж у хлопцевих руках богатирська...

— Не думаю, Олексію Григоровичу: братик ваш хоч і дужий, зате вдачею лагідний. Приміром, на кийках б'ється спритно, іноді навіть мені насилу вдається захищатись від його стрімких атак, та ледь побачить найменшу кров — одразу виявляє надмірну жалість і миттю припиняє сутичку. Коротше, не боєць він по натурі своїй...

— Отже, все гаразд?

— Очевидно, що так.

— Ну, тоді отець настоятель, напевно, ще грошей вирішив попросити!

— Можливо, архімандрита якісь питання щодо перебудови монастиря цікавлять, — відповів ад'юнкт, а сам подумав: «Ох, недарма старий лис заворушився! Що ж це він надумав такого?..»

Було очевидно, що Теплов нічого пояснити доладно не може. Довелося Розуму йти просто до архімандрита. Той зустрів фаворита імператриці надзвичайно привітно, Олексій же, незважаючи на високе становище при дворі й розжирілу фігуру, схилився в низькому смиренному уклоні, поцілував руку отця настоятеля й хрест, після чого оголосив, що готовий уважно вислухати його.

Архімандрит пішов з гостем у свою келію для серйозної розмови, попередньо розпорядившись, щоб їм ніхто не заважав. Через півгодини надзвичайно стурбований Олексій Розум вийшов за монастирську огорожу й попрямував до будинку Гафії. Здавалося, він був чимось надзвичайно збентежений і стурбований.

Теплов вийшов назустріч фаворитові імператриці.

— Ну, і що ж там сталося, Олексію Григоровичу? Що сказав отець настоятель?

Обер-егермейстер був настільки вражений розмовою, що насилу знайшовся з відповіддю:

— Я б тобі, Григорію Миколайовичу, про розмову з архімандритом і без твого прохання повідомив би.

І далі без жодного переходу:

— Але насамперед про інше хотів поговорити. Збирайся в далеку путь, Григорію Миколайовичу.

— Це як же зрозуміти? — здивувався Теплов.

— А от як: поїдеш за кордон з Кирилком, щоб мій брат навчанням старанним надолужив час, загублений у дитинстві на хуторі, а згодом приніс би честь і радість роду Розумів!

— А з чого це отакий поспіх? На наступний рік по весні й поїдемо, — спробував заперечити ад'юнкт, у якого на найближчий час були трохи інші плани.

— На наступний рік може бути пізно. Зараз їхати треба, а вже потім подивимося, де служити братикові моєму: чи Богові в монастирі, чи государині імператриці при дворі...

Однак просто так відмовлятися від своїх планів Теплов не збирався. Довелося ризикнути! Завівши Олексія Розума в будинок і про всяк випадок якнайщільніше прикривши двері, ад'юнкт розповів про все: про загадкову появу біля воріт майбутньої Олександро-Невської лаври тяжко пораненого поляка, що приніс немовля в залитих чужою кров'ю пелюшках, про несподівану знахідку в архівах бібліотеки Московської академії наук, про підібрані Силантієм папери, які треба ще належним чином вивчити... а разом і про давню мрію керувати Санкт-Петербурзькою академією наук!

Обер-егермейстер вислухав Теплового уважно, з непідробленим інтересом. Очі фаворита заблищали, Розум

помітно оживився. Втім, голос його залишався твердим, як криця:

— Дуже цікаві й корисні відомості, Григорію Миколайовичу! Ви не турбуйтеся, поїдьте з Кирилком за кордон, як вам і наказано...

— А як же знайдені в Москві документи?!

— Я особисто подбаю про них.

— Але ж це...

— Більше того, Григорію Миколайовичу, пропоную вам негайно продати мені вашу таємницю для подальшого використання знайдених відомостей мною особисто. При повному вашому невтручанні, ясна річ...

— Що-о-о?!

Теплов відмовлявся вірити власним вухам.

— Люб'язний мій Григорію Миколайовичу, за знайдені документи ви одержите гарні гроші, мою повну прихильність і заступництво, однак надалі не станете претендувати ні на що, пов'язане зі змістом знайдених паперів. Натомість я особисто подбаю про те, щоб керівництво Санкт-Петербурзькою академією наук дісталось саме вам і нікому іншому.

Теплов очікував почути у відповідь на своє зізнання все що завгодно, тільки не це! Хоча думка про те, що самому Розуму шляхетного походження не вистачає так само, як і Теплому, здавалося б, лежала на поверхні. І як він одразу не зметукував?! Знайшов з ким ділитися таємницею, нема чого сказати!..

Не дивно, що ад'юнкт вирячився на обер-егермейстера із найдурнуватішим виглядом. Розуміючи його стан, фаворит імператриці продовжив проникливим голосом:

— Зрозумійте ж, люб'язний мій Григорію Миколайовичу, якщо ви не продасте мені права на ці документи, вам доведеться не тільки особисто розкопувати всі можливі відомості про вашого шляхетного предка, але також довести, що саме ви є його нащадком! А у вашому становищі це практично неможливо: для такої справи необхідні достатній час, вплив у вищих сферах суспільства, зв'язки з потрібними людьми й великі, дуже великі гроші! От скажіть, приміром: хто знає про згадані вами предмети — про уламок шпаги, про залиту кров'ю грамоту й золотий натільний хрест?

— Тіточка Гафія знає.

— І все?

— Окрім неї знав ще мій вихователь — отець Феодор.

— А цей... як там його — послушника того як звати?

— Никодимка?

— Так-так, саме він!

— Ні, Никодим нічого не бачив. Наскільки мені відомо й від Феодора з Гафією, і від нього самого, він у ту ніч від страху знепритомнів. Тільки Никодимка давно вже не послушник, він давно вже...

— Ну, це не важливо. А ще хоч хтось знає? Хоч одна жива душу?

— Ніхто, окрім Гафії. До речі, краще за всіх на цій заплутаній справі знався ще мій названий батько Микола Теплов...

— Той самий поранений у груди поляк?

— Ну так, він самий. Тільки людина ця померла ще раніше від отця Феодора, а після поранення свого не могла вимовити ані слова.

— Прекрасно, Григорію Миколайовичу! А чи залишив головний учасник подій тієї ночі — покійний отець Феодор хоч якесь письмове свідчення про дивовижні події, що мали місце в Олександро-Невській лаврі в грудні 1714 року від Різдва Христового в переддень свята Миколая Чудотворця?

Відчуваючи підступ, та при цьому широко не розуміючи, куди ж хилить обер-єгермейстер, Теплов відповів просто-душно:

— Не залишив. А яке це має значення?

— Має, люб'язний мій Григорію Миколайовичу, ще й яке значення має! Бо виходить у нас от що: як доказ свого шляхетного походження чи то від польського, чи то від малоросійського дворянина ви збираєтеся продемонструвати деякі речі. При цьому засвідчити зв'язок цих речей з вами в момент вашого народження може одна-єдина жінка — ваша колишня вихователька Гафія. Яка заради улюбленого приймака, зрозуміло, підтвердить усе що завгодно...

— Так як ви смієте!..

Хвиля крові вдарила в голову Теплову, кулаки стиснулися самі собою.

— Облиште гніваться, люб'язний. Я говорю з вами по-дружньому, але якщо справа з вашим походженням дійде

до серйозного розгляду... Повірте, Григорію Миколайовичу, і з вами особисто, і з вашою колишньою вихователькою Гафією заговорять зовсім по-іншому. Я ж усього лише констатую, що через відсутність власних дітей Гафія, як найдобріша жінка, всю душу вклала у ваше виховання. Тоді чи можна покладатися на її слова, якщо заради райдужної перспективи свого вихованця вона, зрозуміло, підтвердить і спростує все що завгодно?!

— Давайте-но покличемо Гафію, самі її розпитаєте! Вона по господарству клопоче, — Теплов попрямував до дверей, однак Розум зупинив його:

— Облиште діяти, Григорію Миколайовичу, а краще тверезо оцініть мої слова. Особисто я не сумніваюся в Гафії, але інші цілком можуть засумніватися. Ті, від кого залежить рішення про визнання вашого шляхетного походження... Отже, інших свідчень, залишених живими або мертвими, у нас немає. Тоді повторюю: чи повірять зацікавлені особи тому, що уламок шпаги й старий пергамент були пов'язані з вами, люб'язний мій Григорію Миколайовичу, в момент народження?..

Відчувши вбивчу правоту Розума, нещасний Теплов у пориві розпачу схопився за голову й похитнувся. Він навіть змушений був зробити кілька кроків і обпертися об стіну, щоб не впасти.

— Ну, що скажете на мої слова, Григорію Миколайовичу? — луною долинув до нього голос фаворита імператриці. Ад'юнкт відповів лише нерозбірливим шипінням крізь зуби: по суті, заперечити було нічого.

— Я так і знав, — зітхнув обер-егермейстер. — Щоб вам у настільки сумнівній ситуації повірили, одного лише слова добропорядної монастирської нахлібниці замало, а ніяких інших свідчень ви не надасте. Ви що ж, люб'язний мій, хочете, щоб і вас, і вашу тіточку Гафію обвинуватили у лжесвідченні?! Ви хоча б уявляєте в усій повноті жахливі наслідки такого обвинувачення?..

— Так, це буде жахливо, згоден, — через силу прохрипів Теплов.

— Ну от бачите... Я ж, купивши вашу таємницю, зумію застосувати її з набагато більшою користю й розмахом, ніж ви. Мені каверзи чинити навряд чи насміляться — ну, ви розумієте...

Бідолашний ад'юнкт мовчки кивнув на знак згоди.

— Але я, зрозуміло, не забуду людину, що пожертвувала мені настільки коштовні відомості. До того ж, врахуйте, відомості ці будуть добре оплачені, присягаюсь.

Теплов вагався. Йому надзвичайно хотілося довідатись, ким все ж таки був його іменитий предок?! До того ж, втілення мрії про керівництво Академією наук уявлялося таким близьким...

Обер-егермейстер же пропонував, поза сумнівом, вигідну угоду: в результаті Григорій уже зараз мав одержати чималі гроші, виконання мрії в майбутньому, але головне — високе заступництво фаворита самої імператриці!

Що ж обрати: журавля в небі або синицю в жмені?!

— Наважуйтесь, Григорію Миколайовичу, наважуйтесь, — підбадьорив його Розум. — Або зараз, або ніколи! Ви допоможете мені, я допоможу вам. Або можете нічого не робити, залишимо все як є — але тоді самі розбирайтеся з труднощами, які, гарантую, у вас неодмінно виникнуть. Тож як, домовились?

Усе ще продовжуючи вагатися, ад'юнкт зненацька згадав розмову з Ломоносовим. Якось у розпал гулянки підпитий рудознавець повідав Теплому по секрету, що в 1736 році його вигнали утришиї з Московської академії наук лише тільки за те, що намалювавши родовід своєї рідної тітки, Михайло Васильович заікнувся було і про своє дворянське походження. Якби не вчасно отримана від Феофана Прокоповича допомога, ніколи б більше Ломоносов не займався наукою, милою його серцю й корисною розуму...

Щоправда, то було всього лише хмільне марення...

Хоча як знати, як знати...

І Теплов нарешті зважився:

— Що ж, домовились!

— Так-то краще, люб'язний мій Григорію Миколайовичу.

Ад'юнкт пішов у сусідню кімнату, виніс звідти грамоту й уламок шпаги. Тільки от золотий натільний хрестик вирішив залишити собі, як дорогу серцю пам'ятку.

Розум же взяв уламок шпаги¹, повертів у руках, відклав. Потім перейшов до щедро просоченої кров'ю грамоти,

¹ Відновлена (з новим клинком), ця шпага стане колись фамільною реліквією роду Розумовських.

з усією можливою уважністю вивчив постраждалий запис. Похитав головою: так, важко буде щось довести.

Хоча в нього є те, чого немає в Теплова: прихильність Її Імператорської Величності. І як необхідний додаток — необмежені кошти. А головне — зв'язки! Тож спробувати треба неодмінно.

Потиснувши на прощання руку вкрай засмученому ад'юнктові (почуття якого він прекрасно розумів), обергермейстер скочив у карету, крикнув візникові: «Пішов!» — і захлопнув дверцята. Коли екіпаж зірвався з місця, у грудях в Теплова щось кевкнуло, він побіг слідом за каретою, але одразу зупинився.

— Що ж, стявши голову, за волоссям не плачуть, — мовив Григорій і пішов назад до будиночка Гафії, розмірковуючи на ходу, чи правильно зробив, продавши своє дворянське походження за обіцянку заступництва з боку фаворита... який завтра може й у немилість впасти, хіба ж ні?!

До речі, ад'юнкт тільки тепер зметикував, що конкретну суму угоди вони практично не обумовили.

* * *

*Отак і сталося, що хоча спадкоємцем
славного шляхетського роду був Григорій Теплов,
але дворянство замість нього
одержали зовсім інші люди — брати Розуми.
Сюжет майже біблійний: за сочевичну юшку
було продано якщо не первородство,
то щось дуже близьке — шляхетність...*

І не тільки!..

Глава 5

ВІНЦЕНОСНІ ДІТИ

Штеттінський замок, німецькі землі, 1737 рік

— Хлопці, стримуйте їх, я прорвалася! А-а-а!..

У дворі Штеттінського замку затіяли битву дві групи хлопчиськів років десяти-дванадцяти. Втім, в одній із груп головувала Софія-Фредеріка-Августа — восьмирічне дівчисько з розпатланим волоссям, синіми блискучими очима й розпашілим від бігу обличчям. Названа потрійним ім'ям на честь трьох своїх тіточок, ця задиркувата шибайголова в запряному ситцевому картатому платтячку була, між іншим, старшою дочкою принца Христиана-Августа Анхальт-Цербстського, однак її навряд чи вдалося б відрізнити за будь-якою ознакою з-поміж дітей місцевих бюргерів. Не дивно, що приятелі по гучних іграх не сприймали цього «вояка в спідниці», як манірну принцесу...

Природний розум, спритність і кмітливість дозволили їй доволі швидко вибитися в «командири» своєї ватаги. От і тепер вправні ніжки, взуті в дешеві черевики, несли переможницю по вузькій стежині до вершини невеликого пагорка, доки «васали» старанно відволікали на себе увагу протиборчої сторони. Зненацька перед Фіке немовби з-під землі вигулькнув приосадкуватий здоровань, однак дівчисько було готове до подібного штибу несподіванок: різкий стрибок убік — і руки «стража» схопили порожнечу, а сам він, промахнувшись і не втримавшись на ногах, з розпачливим вереском полетів у густі зарості кропиви.

— Є!..

У декілька стрибків переможниця досягла заповітної висотки й, застромивши в землю черешок саморобного прапора, радісно заводала:

— Хлопці, ми виграли! А-а-а!!! А-а-а!..

«Васали» відповіли дружними захопленими вигуками. Не гаючи часу, дівчисько кинулося до здорованя, що саме виповзав рачки з пекучих заростей, і наказала:

— Ану ж бо, Кунце, подавай сюди наш виграш!

Хлопчисько сів на землю, його права рука поповзла до коміра сорочки, однак зненацька завмерла на півдорозі.

— Я кому кажу?! — суворо гримнула Фіке.

Здоровань озирнувся на ватагу супротивників, що вже встигли підійти зовсім близько, оцінив нерівність сил, поліз-таки за пазуху і з розпачливим сопінням віддав переможниці коробочку з марципанами.

— Отак краще! — схвалила його покірливість розпатлана дівчинка і звернулася до «васалів»: — Хлопці, налітайте!..

Двічі повторювати не довелося: задоволені хлопчики вмиль розхапали частування.

— Агов, Кунце! Ми більше не станемо битися на твоєму боці, бо ти завжди програєш Фіке, — розчаруванню його товаришів не було меж. Махаючи руками й трясучи головами, хлопці попленталися геть.

— Отак завжди, — пробурчав здоровань — син кондитера, наздоганяючи інших і намагаючись не дивитися на переможців, які поспіхом доїдали чесно відвойовані солодоші.

Христіан-Август Анхальт-Цербстський, що спостерігав з вікна напіврозваленого замку за перипетіями «бою на пагорбі», опустив праву руку, досі приставлену козирком до чола, тужливо зітхнув і вкотре вже подумав: «Ех, чому це жваве дівчисько не народилося хлопчиськом?!»

Справді, доля зіграла зі збіднілим принцом злий жарт, коли його люба дружинонька — принцеса Йоганна-Єлизавета Голштин-Готторпська народила чудове немовля, просто навіть дивовижне... хоча й цієї дурнуватої жіночої статі!!! Дійсно, чому б Софії-Фредеріці-Августі не народитися здоровим міцним хлоп'ям?! Чому життя настільки несправедливе?!

Що ж виросте з цього шибайголови у спідниці?..

— Фігхен, вам пора на заняття! Пан Реліг вже прийшов і очікує.

Назустріч Фіке, яка тільки що розпрощалася з гамірливою зграйкою задоволених марципановим частуванням «васалів» і бігла до замку, вийшла статечна гувернантка

Евеліна Бабетта Кардель. Ніщо не натякало на невдоволення мадемуазель, однак побачивши, в якому жадливому вигляді вертається з прогулянки вихованка, французенка просто вибухнула:

— Фіґхен, та ви тільки погляньте на себе в дзеркало!!! Знаєте, на кого ви зараз схожі?! На опудало з городу мого дідуся — от на кого!!! Вам треба негайно опорядитися!.. В усякому разі, перевдягніть сукню.

— Неодмінно, мадемуазель Кардель!

І невгамовна Фіке помчала коридором, не звертаючи ніякої уваги на схвильовані слова гувернантки:

— Не біжіть, Фіґхен, адже ви можете спітніти...

Коли Евеліна Бабетта дійшла до своєї кімнати, там на неї вже чекала Софія в сухій сукні. Гувернантка зачесала їй заплела довге волосся вихованки в тугі коси, потім заколола їх срібною шпилькою, подарованою однією з численних тіточок.

— Мадемуазель Кардель, а навіщо мені займатися музикою? Мені воно зовсім не подобається...

— Так потрібно, Фіґхен!

— А танцями?

— Будь-яка шляхетна дівчиця повинна вміти танцювати!

— Однак нас зовсім не запрошують на бали або на прийоми, навіть коли я гостюю у бабусі в Гамбурзі!

— Це нічого не означає, Фіґхен. Колись запросять...

— А коли?!

— Ви ще занадто молоді, щоб...

— Навіщо все це?! — зненацька розлютилася Фіке. — Навіщо читати книжки, вивчати історію?!

— Мадемуазель Фіґхен, негайно припиніть вередувати! Ви незабаром виростете, все це робиться заради вашого ж майбутнього. Через п'ять-шість років вас видадуть заміж, імениті родичі стануть запрошувати вас у гості!

— Ага-а-а, отже, років через п'ять-шість?! — принцеса зрадїла, що нарешті впіймала гувернантку на слові.

— Вміння танцювати згодиться на балу або на маскараді, а читання розумних книг обов'язково знадобиться для підтримки вільної бесіди на будь-яку тему, — відкарбувала мадемуазель Кардель, невдоволена власною необачністю. — Тож не лінуйтеся, мерщій ідіть на заняття!..

Показавши наставниці язика, Фіке побігла займатися нелюбою, однак дуже необхідною музикою. Надалі вона незмінно дотримувалася залізного правила, привитого ще в дитинстві: якщо щось потрібно для досягнення успіху — роби, хоч і не подобається!..

Кіль, німецькі землі, 1737 рік

— Гер Петер, негайно зосередьтесь! Учора ви прекрасно розв'язували подібні завдання — що ж сталося з вами сьогодні?!

Автор праць по теології й математиці пастор Хосманн набурмосився. Зазвичай дев'ятирічний герцог граючись долав математичні головоломки, на яких спотикалися й вісімнадцятирічні телепні-студіозуси, але сьогодні Карла-Петера-Ульріха немов підмінили!

А річ у тім, що нинішньою ніччю хлопчик погано спав: у казармі, куди заслав його батько, було дуже холодно, дитина ніяк не могла зігрітися й задрімала тільки на світанку. Тому хлопчик спізнився на сніданок і тепер міг думати тільки про їжу, але ж ніяк не про математику. Затягнутий у вузький однострій, що незграбно сидів на надзвичайно худому згорбленому тільці, хлопчик з надією глянув на суворого вчителя й, утративши терпець, почав благати:

— Вибачте, гере Хосманне, я сьогодні не снідав, тому не можу розв'язати завдання...

Від голоду у Карла-Петера-Ульріха в голові і справді паморочилося, однак майбутній ректор Кільського університету не побажав узяти до уваги слова вихованця.

— Та це ж просто нісенітниця якась, що ви таке верзете?! — скипів пастор. — Як можна вигадати більш безглуздий привід, щоб уникати занять?! Я дивлюсь, ви просто не бажаєте думати!!! Я розумію, якби у вас була мігрень... але ви ж не в тім віці, щоб страждати від цієї недуги!..

— Але гере Хосманне, я ж і справді нічого не їв! Я запізно прокинувся, спізнився до сніданку! — і маля гірко розридалося, розмазуючи сльози по блідому, виснаженому, хворобливого вигляду обличчю.

Пастор був здивований: як можна не нагодувати дитину, навіть якщо вона запізно прокинулася?! А може,

герцог все ж таки вигадує привід, аби тільки ухилитися від занять?

Втім, не схоже, не схоже...

Хосманн пошукав по кишнях, вийняв звідти невелике яблуко й подав вихованцеві:

— Що ж, гере Петере, пригощайтеся, якщо так.

Хлопчик миттю схопив яблуко, уп'явся зубами в м'яку ароматну плоть і миттю відкусив чи не чверть плода.

— Ймовірно, нам доведеться зробити невелику перерву, — замислено мовив пастор, спостерігаючи за вихованцем. — Отже, для початку витріть сльози, з'їжте яблуко, а потім продовжимо наші заняття...

— Звісно, пане вчителю, з радістю! — весело відгукнувся юний герцог, з апетитом уминаючи яблуко.

Після математики була стройова підготовка. Протягом години Петера ганяли по плацу. Оскільки герцог був найменшеньким солдатом не тільки за віком, але й за зростом, до того ж ходив у незручних височенних (набагато вище колін!) чоботях, які зовсім не давали ногам згинатися, він постійно збивався з кроку, що призвело до покарання: час муштри було продовжено на цілу годину...

Тому Карл-Петер-Ульріх знов запізнився в їдальню!!! Він прибіг саме в той момент, коли вже збирали брудний посуд. Жалісливий кухар-італієць виніс Петеру невелику булочку, що залишилася від сніданку. Хлопчик ледь устиг запахати її в кишню мундира, як у приміщення увійшов його гувернер Брюммер. Дитинка сполотніла як крейда, міцно замружилася й лише повторювала про себе подумки: «Тільки б нічого не помітив!.. Господи, тільки б не помітив!..»

Захоплений декларуванням докорів гувернер дійсно не помітив ні особливої блідості обличчя переляканого хлопчиська, ані відстовбурченої булочкою кишні.

— А-а-а, он ви де, мерзенне хлопчисько! Мені вже доповіли, що ви двічі спізнилися в їдальню, — хижо насупивши брови, почав Брюммер. — Ну що ж, якщо не хочете їсти, я можу позбавити вас разом і обіду. Повірте, мені це не важко, зате наступного разу ви будете пунктуальним, як і належить справжньому солдатові. А взагалі, вас варто би поставити коліньми на горох — але боюся, ви його з'їсте під час покарання...

Гувернер розреготався власному жарту (як йому здалося, надзвичайно вдалому!), а горопашний Карл-Петер-Ульріх сполотнів вже до повної синяви.

— Втім, я сьогодні в доброму гуморі, тож ніякі ваші дурнуваті витівки не зіпсують мені настрою. Прощаю вам неслухняність... — і з поважним виглядом задерши пальця до стелі, гувернер довершив фразу урочистим тоном: — ...а також скасовую заняття з географії у зв'язку з одержанням вами, мій герцог, звання сержанта голштинської гвардії!

Хлопчик уже розкрив рота, щоб розсипатися в подяках, однак гувернер одразу додав нібито похапцем:

— До речі, відтепер у ваші обов'язки входитьиме й вартова служба.

— Але ж гер Брюммер... а як же скрипка?! — здивовано мовив Петер.

— Мовчати!!! — гаркнув гувернер, що моментально змінив милість на гнів. — І марш на французьку, чи тобі ще особливе запрошення необхідно?!

Не ризикнувши й надалі випробовувати терпіння наставника, хлопчик кинувся на черговий урок. Перед ним був довжелезний коридор, доводилося бігти, а це було жахливо незручно через височенні чоботи...

— Не біжи, йди спокійно. Але ще раз спізнишся кудись — залишишся без обіду, так і знай! — почув Петер навздогін знущальне наставляння Брюммера.

Урок французької пройшов набагато успішніше математики: адже в кишені була заповітна булочка, від якої юний герцог потихеньку відривав крихти й непомітно відправляв до рота. Потроху настрої покращився...

Незабаром Карлові-Петеру-Ульріху довелося пізнати всі принади вартової служби. Він стояв струнко біля дверей парадної зали палацу з оголеною шпагою в руці, затерплі ноги жахливо скніли, і єдиною думкою, що безупинно крутилась у голові, була розпачлива фраза: «Ну, коли ж мене змінять?!»

Втім, неборака думав не тільки про це... Його частенько ставили на чергування в обідню пору, коли за дверима зали його батько бенкетував зі старшими офіцерами. Гувернер Брюммер не пропустив нагоди єхидно повідомити юного герцога, що так розпорядився саме його батько,

який мріяв виростити з сина прекрасного солдата — а що це за солдат, якщо він не здатен винести такий дріб'язок, як голод?!

— Агов, ледарі, подати сюди ще вина й м'яса! — періодично долинав через двері крик батька, Карла Фрідріха Голштин-Готторпського.

— Пива й закусок!.. — волали офіцери.

— Та ковбасок не забудьте, дурні!.. — додавав батько.

І все це завершувалося дружним п'яним ревінням.

По коридору з кухні поспішала зграйка кухарчуків, що несли блюда з усілякими наїдками, барило пива й величезний глек вина. Від вишуканих ароматів у Карла-Петера-Ульріха паморочилося в голові, неслухняні пальці ледь утримували важезну шпагу...

«Треба триматися, не здаватися! Треба триматися, не здаватися!» — немов молитву повторював про себе хлопчисько. Його нещасна мати померла від сухоти через три місяці після народження дитини, тож приголубити юного герцога нікому: батько взявся робити з нього справжнього солдата, готового граючись переносити будь-які негоди, тож оточив сина вихователями, налаштованими відповідним чином — на кшталт гувернера Брюммера.

«Триматися, не здаватися. Триматися, не здаватися...»

І справді, що це за правитель, якому військова служба не під силу?! Карл-Петер-Ульріх добре знав, що має всі шанси колись зайняти шведський престол, однак у Північній війні, що завершилася півтора десятиліття тому, Швеція була серйозно принижена... більш того — варварськи пограбована клятою Російською імперією, після чого справи в державі серйозно похитнулися, а скарбниця неабияк спорожніла.

Ясна річ, умови Ніштадтського миру в майбутньому повинні бути переглянуті, однак домогтися цього можна єдиним і аж ніяк не мирним шляхом. Отже, має статися нова війна з Росією-хижачкою. І очолить переможну шведську армію не хто інший, як Карл-Петер-Ульріх Голштин-Готторпський! Але цього не станеться, якщо зараз він не вистоїть на варті...

І хлопчик ще міцніше стискав руків'я оголеної шпаги слабкою поки що долонею, черпаючи сили в буйних фантазіях, де він командував блискавичною армією, що

переможно проривала кордони зарозумілої Російської імперії.

А от нарешті й рятівна зміна! Тепер маленький мученик може пообідати... Щоправда, не в парадному палацовому залі разом з батьком і старшими офіцерами, а в убогій солдатській їдальні — але це нічого! Головне, нарешті можна вгамувати болісний голод...

Втім, ні: головне — він зумів витримати і це чергування! Як зумів витримати вчора, позавчора. Як витримає й завтра, і в майбутньому.

Він усе витримає заради великої мети: обернути приречення нещасної Швеції в блискавичну перемогу, про яку нащадки колись складуть легенди!..

* * *

*Поки це всього лише діти, нехай навіть вінценосні.
Обидві дитини свого часу зійдуть
на російський престол.*

*У майбутньому на одну з них зробить ставку
останній гетьман України... допомагаючи при цьому
звалити іншу і сприйнявши її підступні обіцянки
за чисту монету!*

Глава 6
ВІЗИТ ЧАКЛУНА

Санкт-Петербург, грудень 1742 року

Бестужев-Рюмін квапився прийти на терміновий виклик государині. Йому вже доповіли, що Її Імператорська Величність нині не в гуморі, тому призначила аудієнцію в Малому кабінеті. А це, між іншим, не обіцяло нічого доброго, бо означало, що розмова має бути секретною і серйозною. У досвідченого інтригана в голові не вкладалося, про що сьогодні піде мова! Намагаючись подумки вгадати, що за каверзне питання на нього чекає, Бестужев-Рюмін проскочив повз необхідні двері...

— Боже, тільки цього не вистачало!!!

Пригнічений думкою про таку загрозливу прикмету, канцлер буквально влетів у Малий кабінет, поставши перед Єлизаветою Петрівною дещо ошелешеним.

— О-о-о, нарешті, мій люб'язний! Вітаю, Олексію Петровичу, ласкаво прошу.

Тон государині був досить привітним. Відчувалося, що вона перебуває в надзвичайно піднесеному стані духу. Ніщо не віщувало бурі, як побоювався Бестужев-Рюмін.

Але чому все ж таки в Малому кабінеті?..

Доки канцлер губився у здогадах, імператриця перебирала кореспонденцію, спритно розкриваючи невеликим ножиком згортки, викладала їхній зміст на невеликий столик з цінної деревини, вже потім ламала кольорові печатки доданих грамот і читала їх. Олексій Петрович придивився уважніше: на столі були розкладені мініатюрні портрети в золочених рамочках, прикрашених перлами й дорогоцінними або напівкоштовними каменями. Розкривши всі пакети, государиня заходилася перебирати портрети й уважно вдивлятися в риси молодих жінок.

От воно що!.. «Ярмарок наречених»... А-а-а!

Бестужев-Рюмін подумки похвалив себе: що ж, він уже вибрав наречену «чортенятку» (так він подумки називав Великого князя Петра Федоровича, у недалекому минулому — Карла-Петера-Ульріха Голштин-Готторпського), навіть заставу одержати встиг! Маріанна — дивовижна партія для майбутнього російського імператора, разом даний шлюб обіцяв непогані бариші від «вдячних сватів» самому Бестужеву-Рюміну.

Не враховуючи ще й можливості здійснити деякі інші плани...

— Олексію Петровичу, нумо доповідай мені, як поведився Петрушенька весь цей тиждень? — не відриваючись від портретів, промурмотіла Єлизавета Петрівна. Питання опустило Бестужева-Рюміна з небесної височини позахмарних мрій на грішну землю. Він одразу завозився, нервово перебираючи в руках складені акуратною пачкою документи.

— Я з нетерпінням чекаю на твою доповідь, люб'язний! Що там значиться за моїм дорогоцінним племінничком? — мовила Єлизавета Петрівна вже дещо роздратовано.

— Нічого особливого, Ваша Імператорська Величність, нічого особливого. Можна сказати, все як зазвичай. Під час церковної служби цесаревич гримасував, корчив морди, передражнявав княгиню Волконську. За сніданком волів розпекти в найнепрстойніших виразах лакея Івашку. До речі, записано зі слів лакея... Під час прийому французького посланця Шетарді позіхав, розгойдувався на стільці й всім своїм виглядом демонстрував байдужність до доленосних для Російської імперії рішень... А на прийомі у графа...

— Ну годі, далі не цікаво, — утомлено мовила імператриця.

— Ні-ні, матінко, ви послухайте, послухайте далі!.. Під час маскараду цесаревич вирішив улаштувати феєрверк, чим завдав непоправної шкоди здоров'ю шевальє...

— Негаймо замовкни, не бажаю більше слухати твої ябеди! — роздратовано вигукнула імператриця. — Ти, Олексію Петровичу, знай своє місце! Усе в тобі добре, тільки от не вмієш ти вчасно зупинитися.

На хвилину обидва замовкли. Переконавшись, що канцлер засвоїв урок, Її Імператорська Величність колишнім ласкавим тоном продовжила:

— Я тутечки подумала от про що: виріс наш Петрушенька, тож потрібно його оженити. Тоді всі його дивацтва як рукою зніме, запевняю! Дружина чоловіка швидко до порядку привчить, якщо правити захоче...

— Оце ви добре придумали, матінко! — Бестужев-Рюмін підтримав тон государині. — А наречену де шукати станемо: у себе або ж?..

— Або ж, Олексію Петровичу, або ж! Усе належить робити з користю для держави, тож наречену шукатимемо в союзних нам країнах. Якийсь час тому я відправила листи з проханнями надіслати мініатюри тамтешніх принцес для нашої імператорської галереї, і от перші надходження... Приміром, англійці пропонують свою принцесу. Як гадаєш, Олексію Петровичу, наскільки вигідним може бути даний шлюб для Росії?

— Я вважаю, матінко, що зупиняти свій вибір на вихідцях з Ганновера не варто в жодному разі... — почав упевнено Бестужев-Рюмін. Не дослухавши до кінця, государиня перервала його:

— І вірно, Ганноверська династія занадто молода, та й наречена не надто гарна. Я от показала портрет Петрушеньці, то він одразу й відкинув його убік... Ще от Лесток заходив, приніс портрет французької принцеси: що ж, недурна із себе й, як стверджують, до того ж розумна. А так само родовита.

Канцлер внутрішньо напружився, однак Єлизавета Петрівна одразу засмучено мовила:

— Однак, Олексію Петровичу, не можу я пересилити себе й пробачити французькому двору їхнє ставлення до мене самої! Хоча Лесток дуже рекомендує зупинити вибір саме на французькій кандидатці...

— Не звинувачуйте себе, матінко, в упередженості до французів, — поспіхом мовив Бестужев-Рюмін, — подивіться на справу з іншого боку: французенка — не найкращий вибір для Петруши, а чи багато дасть союз із Францією нашій державі?

— Маєш рацію, як завжди, — сумно зітхнула Єлизавета Петрівна. Тоді канцлер вирішив обережно поцікавитися:

— А звідки ще надійшли портрети?..

— Та тут ще цілих чотири. Найбільше мені сподобалася принцеса Ульріка, до того ж вона доводиться сестрою

Фрідріху Великому. Король бездітний, і якщо це чарівне створіння вийде за Петрушеньку, то їхні діточки зможуть претендувати і на російський, і на прусський престол... А принцеса досить мила, поглянь тільки.

Із завмиранням серця Бестужев-Рюмін прийняв портрет з рук государині. Такого повороту він ніяк не очікував! Хоча подумати про Ульріку було б варто...

— Дійсно, мила принцеса... — от і все, що вичавив із себе геть ошелешений інтриган. Насправді він давно вже подумував про те, як би обкрутити «чортенятка» із другою дочкою польського короля принцесою Маріанною. Канцлер устиг навіть одержати невелику винагороду від батька претендентки, тому з ентузіазмом узявся за «саксонський проект».

І тепер його шанси танули на очах... Хід Єлизавети Петрівни був несподіваний, аргументація — досить переконливою. Втім, канцлер не збирався здаватися без бою, як і повертати польському королю отриману за турботи винагороду! Бестужев-Рюмін зібрався з думками й мовив:

— Государине, якщо у Фрідріха дітей не буде, а в його сестри Ульріки й Петра Федоровича вони з'являться, все так і станеться. Але якщо раптом Фрідріх усе ж спроможеться народити спадкоємця?! Він ще зовсім не старий, будь-що може статися...

— Вірно, Олексію Петровичу, вірно, я про це якось не подумала... — у голосі государині відчувся сумнів. І Бестужев-Рюмін наважився перейти в наступ:

— А якщо, припустимо... зрозуміло, хай уберігає нас Бог від такого лиха... — канцлер ревно перехрестився. — Припустимо, якщо Ульріка так і не народить дітей? Фрідріх бездітний, а вони — пряма рідня...

— Не дай Боже! — государиня також перехрестилася.

— Або якщо дівчатка стануть народжуватися одна за одною? Знов проблема! Які подвійні види на престол?! Тут про свій — про російський турбуватися треба...

— Свят, свят, свят! — знов перехрестилася государиня.

— Тоді які ж привілеї дає шлюб із принцесою Ульрікою?! — продовжив наступ Бестужев-Рюмін.

І зробив непоправну помилку, мовивши:

— Я також чув от що: не віддасть Фрідріх свою сестру Ульріку в заручниці...

— Що-о-о?! У які ще заручниці?! — щиро обурилася государиня. — Фрідріх он портрета надіслав, а отже, згоден на шлюб...

— Ой, государине матінко, даруйте заради Бога! Я всього лише невірно висловився! Я ж хотів сказати тільки... — відчувши загрозу своїм планам, канцлер жахливо перелякався й заходився абияк виправдовуватися: — Знову ж таки, Ульріка родовита, брат її Фрідріх ще більш знатний і відомий, до його думки прислуховуються всі європейські монархи... А нумо як розсердиться його сестриця за зухвалі витівки на Петра Федоровича?! Чув, у Пруссії його не дуже цінують. А все завдяки дивному характеру... Ні, не варто й думати про прусську партію для Великого князя, геть не варто!..

Втім, партію свою канцлер уже програв — принаймні, сьогодні.

— Ти, Олексію Петровичу, слова ретельніше добирай і понять не плутай. Засмутив ти мене, — імператриця зневажливо махнула рукою й коротко кинула: — Йди геть!

— Матінко государине!.. — зойкнув засмучений Бестужев-Рюмін.

— Геть, кому кажу!!! Мені подумати треба... Ой як треба!..

— А ви, матінко, саксонську партію розглянули б краще, такий шлюб дасть нам безліч вигод... Наречена молода й гарна собою... Цей шлюб здатен об'єднати Росію, Саксонію, Австрію, Голландію й Англію. Три чверті Європи стануть нашими — і все це проти Пруссії й Франції, он воно як!..

Втім, Її Імператорська Величність уже не слухала царедворця, що схибив. Вона була ображена в найкращих почуттях, бо як ніхто знала, що племінник її Петро Федорович, при іншому збігу обставин, міг би стати видатним ученим або математиком. А тут — «віддати в заручниці»!..

Государиня також була розсерджена на слова канцлера, оскільки почасті вони відповідали гіркій істині. Як не намагалася імператриця змінити племінника, однак Петро Федорович своїми витівками й зухвалістю справляв не надто приємне враження. Єлизавета Петрівна жаліла його,

тому що знала, у яких скотських умовах виховувався небо-рака... І от перед нею відкрилася цілком очевидна істина: щоб усталити становище Петрушеньки при дворі, самих лише добрих намірів (навіть якщо наміри ці виходили від самої імператриці!) виявилось геть недостатньо. І що ж його робити?!

— Геть пішов!!! Геть!!! — крикнула імператриця, побачивши, що канцлер досі тупцює у дверях Малого кабінету. Спересердя государиня з такою силою грюкнула стиснутим кулачком по столику з розкиданими листами, що прекрасний смарагд у її персні тріснув. Однак розгнівана Єлизавета Петрівна навіть не помітила цього.

Засмучений канцлер вийшов, занурений у дилему: вірити після всього що сталося в дурні прикмети (на кшталт пропущених помилково дверей Малого кабінету) або все-таки не вірити?! В імператриці ж розігралася мігрень, тому вона змушена була піти до опочивальні. Запрошений лейб-медик пустив їй кров і дав заспокійливу пігулку. Государині стало краще, і вона заснула.

Пробудилася Єлизавета Петрівна пізно. Після вчорашньої напруженої бесіди з канцлером самопочуття було не надто гарним, до всього вона нарешті помітила зіпсований дорогоцінний камінчик в улюбленому персні... Не дивно, що вставати государиня не побажала, тільки наказала палацовому карлику запросити в опочивальню Олексія Розума.

— Чого бажає моя панночка? Може, розпорядитися щодо кофею? — заклопотано поцікавився він, відданими очима впившись у Єлизавету Петрівну.

— Не хочу я кофею, взагалі нічого не хочу! Посидь зі мною, Олесько: зле мені, не дай Боже мігрень знов розіграється, — зітхнула вона, одразу ж відчувши себе поруч із турботливим фаворитом маленькою беззахисною дівчинкою. Що не кажи, а почуття вкрай приємне!

— Не бійся, моя дорогоцінна панночко, не повернеться мігрень.

— Ти впевнений, Олесику?

— Впевнений, моя панночко! Я сьогодні буду цілий день біля ніжок твоїх струнких, виконаю всі твої бажання, які не загадаєш...

— Хочу плітки палацові послухати!

— Будь ласка, моя панночко!

— Що там у нас коїться, Олесю? Хто приїхав, хто від-
був геть?

— Нічого цікавого не відбулося. Хіба що дружину одно-
го з постачальників твого імператорського двору — купця
Рогожина заскочили з коханцем. Цей пройдисвіт, бач,
гладкий тілом виявився, під ліжко сховався та застряг — тож
витягти звідти ще довго не могли...

— Та що ти кажеш таке?!

— Не могли, матінко, не могли! Цілу годину промо-
рочилися.

Досхочу посміявшись над дурнуватим кавалером, Єли-
завета Петрівна запитала:

— А ще?

— А ще італієць якийсь приїхав, опери співає. Голос
потужний і гарний. Учора у салоні мадам Саломеї висту-
пав. Подейкують, дуже недурний із себе... Може, запросити
його? Нехай поспіває, Вашу Імператорську Величність
потішить.

— Ні, Олесику, боюся, що саме від цього мігрень і ро-
зіграється...

— Ну, що ж...

Помовчали.

— То чого ж хоче моя панночка? — ласкаво запитав
Олексій, ніжно погладжуючи при цьому ніжки імперат-
риці.

— Чаклуна хочу побачити... або відьму... — грайливо
промуркотіла Єлизавета Петрівна й додала: — І саме
тепер кофею випити б, а до кофею чогось солоденького,
смаченького...

Звісно, в Олексія руки чарівні: від декількох його дотор-
кань до пяточок усе погане розвіялось, розчинилося без сліду!
І знов захотілося жити й життю радіти, і бавитися різними
дурничками — наприклад, питтям кави у ліжку!

— Тож полегшало тобі? — запитав фаворит.

— Звісно полегшало, Олесеньку! З тобою мені завжди
легше.

— От і добре, моя панночко, от і славно. А кофею із
солоденьким ми негайно ж організуємо.

Фаворит наказав прислузі накривати просто в опочи-
вальні.

— А відьми й чаклуни як же? — капризувала далі Єлизавета Петрівна.

— А оцю мерзоту моїй панночці бачити ніяк не бажано! Чаклуни й відьми — це все зле, а ви, матінко государине, хворі... Краще я вам казку розповім!

— Ні, Олесеньку, тоді вже краще китайчука запроси: нехай монетки покидає і щось там по-своєму побелькоче.

Олексій вийшов з кімнати, щоб розпорядитися щодо китайчука. Отут йому й доповіли, що прибулий минулого тижня до Санкт-Петербурга граф Сен-Жермен милостиво просить Її Імператорську Величність про аудієнцію.

— На ловця і звір біжить! От тобі й чарівник... — задоволено промимрив фаворит. Судячи з досвіду попередніх років, бесіди з цією людиною впливали на Єлизавету Петрівну сприятливо. Зраділий Олексій негайно повернувся до імператриці.

— Ну що ж, панночко моя, буде чаклун, якщо побажаєте!

— Та ти й сам просто чарівник, Олесю! — государиня була в повному захваті.

— Не я, не я — він!

— Облиш, — посміхнулася Єлизавета Петрівна. — Хто ж цей самий чаклун?

— От кофею вип'єте й довідаєтесь.

За дзвіночком в опочивальню ввійшли фрейліни й прислуга, государиню вмили, зачесали, у її вухах з'явилися довгасті золоті сережки з невеликими перлинами, батистову сорочку переіменили на свіжу з найтоншого маркізету, оздоблену подібним до павутиння мереживом. Зверху государиня вдягла розкішний французький халат, пошитий за останньою модою з атласного шовку малахітового відтінку з обляміркою з горностаєвого хутра. При цьому блакитні очі Єлизавети Петрівни дістали смарагдового відтінку, і вона стала скидатися на добру, але нещасну царицю мавок з Олексієвих казок.

В опочивальню внесли канапе, зверху поклали шовковий перський килим зеленого кольору. Поруч поставили маленький столик, оздоблений перламутром, на ньому — дві маленькі порцелянові філіжанки зі срібними ложечками, тачу насолод, свіжі булочки на золотому блюді, а голов-

не — ледве знайдений після останнього переїзду високий порцеляновий кавник. Для фаворита принесли його улюблене крісло.

— Я би прилягла, мабуть... — замислено мовила імператриця. Одразу принесли ще подушок.

— Ну от, Олесеньку, все готово. Давай кофею поп'ємо.

Наступні півгодини пролетіли непомітно в милій бесіді за кавою.

— То де ж обіцяний чаклун? — запитала нарешті Єлизавета Петрівна, коли з ароматним напоєм, більшістю булочок і солодоців було покінчено.

— Ви настільки чарівна, моя панночко, як цариця мавок! Навіщо вам чаклун?

— А він мені потрібен, щоб камінчик полікувати, от! — і капризно, зовсім по-дитячому випнувши нижню губу, государиня продемонструвала фаворитові перстень із тріснутим смарагдом.

— Ну що ж, моя панночко, нехай буде по-вашому: до нас прибув граф Сен-Жермен! Якщо покличете його, він і камінчик у персні полікує, і останні європейські плітки розповість, і слухні поради дасть...

— Ой, як добре, Олесеньку! Ти просто мій янгол-охоронець: що у тебе попросиш, нехай навіть подумки — усе виконуєш...

Фаворит поштиво схилився перед імператрицею.

— А пошлемо ми до Сен-Жермена... — вона трохи подумала й, щось згадавши, вирішила, пустотливо стрельнувши очима: — А пошлемо-но до нього канцлера Бестужева, нашого радника, розумаку незвичайного!

— Але ж панночко моя, вони ж один одного терпіти не можуть, як же так?! — зняковів фаворит.

— От у тім-то й річ, Олесеньку, у тім-то й річ! Нехай тільки Бестужев спробує відмовитися!..

І государиня прищулилася, немовби прицілюючись у невидиму іншим людям мішень.

* * *

Уже третю годину поспіль імператриця розмовляла із Сен-Жерменом. Граф уже переказав усі заморські плітки, що ходили при французькому дворі, і найсвіжіші

анекдоти про англійський двір. Обговорили також сувору петербурзьку зиму й останні архітектурні нововведення «Північної Пальміри». Сен-Жермен люб'язно підніс у дарунок Єлизаветі Петрівні флакон з одним із дивовижних притирань, виготовлених за його особистим надсекретним рецептом — побалакали про лікарські засоби й інші медичні премудрощі, здатні полегшити тлінне людське існування.

Нарешті, помітивши в персні імператриці тріснутий смарагд, граф запропонував відновити камінь і, вклонившись, прийняв від государині «хвору» коштовність. При цьому сказав немовби між іншим:

— А знаєте, матінко, от побував я нещодавно при дворі Фрідріха Пруського, то там усі тільки й говорять, що про майбутнє одруження вашого племінника Петра Федоровича: мовляв, дарма збираєте ви портрети принцес... До речі, ваш чарівний портрет, весь у перлах і діамантах, я теж бачив.

— Це який же? — здивувалася государиня.

— Та той, що ви вислали принцесі Йоганні-Єлизаветі Голштин-Готторпській!

— Ах, цей! Що ви, люб'язний графе, це ж дрібничка, а не портрет.

— Не скажіть, не скажіть... Ви на ньому прекрасні й величні. Хоча в житті, безсумнівно, набагато більш чарівні.

— Ах, що ви таке говорите! — вона мило зашарілася, немов молоденька дівчиця під час сватання.

— Особливо зараз, Ваша Імператорська Величність!

— Дякую вам, графе, ви як завжди спостережливі й галантні... Але що ж іще говорять там, при дворі Фрідріха?

— Говорять, що його сестра Ульріка обрана вами в наречені Петрові Федоровичу.

Ледь помітна тінь лягла на обличчя імператриці. Миттю вловивши зміну настрою монархині, Сен-Жермен блискавично перелаштувався:

— Тут я й прикинув по розташуванню планет, що наречена для Петра Федоровича повинна бути з прусько-литовських князівств! Що ж до Ульріки, то взаємне розташування Марса й Венери в її гороскопі говорить про те, що шлюб з Петром Федоровичем відбутися не може

із причин, пов'язаних з рішенням Вашої Імператорської Величності.

— Будьте люб'язні, графе, поясніть ваші натяки, — як і раніше не надто люб'язно мовила Єлизавета Петрівна.

— Це не натяки, матінко, це наука астрологія! Зірки говорять, що сама Ульріка зовсім не проти вийти заміж за Петра Федоровича, та тільки Ваша Імператорська Величність цього не бажають...

— Зірки говорять?

— Зірки, матінко, зірки!

— А чи не людські язика, часом, розпустилися?.. — тихо мовила государиня, пильно вдивляючись у непроникне обличчя Сен-Жермена.

— Ваша Імператорська Величність!.. — граф ледь помітно сіпнув лівою бровою, що мало виражати обурення, ледь стримуване в присутності вінценосної особи.

— Ну, добре, припустимо, і справді зірки, — пом'якшала імператриця.

— Але хто ж тоді ваша обраниця, матінко?

— А от це я б хотіла почути саме від вас, графе!

— Від мене?

— Від вас, від вас! — кивнула Єлизавета Петрівна. — Річ у тім, що про Ульріку я розмірковувала буквально в останні дні, ви ж, судячи з ваших слів, задумалися про це, ще перебуваючи в Пруссії. Тобто, набагато раніше, ніж я сама про це подумала. Ви справжній ясновидець, люб'язний графе!

Сен-Жермен мовчки вклонився.

— Отож я б і хотіла довідатися, що зірки розповіли вам про наречену із прусько-литовських князівств. Кого там можна відшукати? І де?

Сен-Жермен послав государині пильний погляд і заговорив обережно, зважуючи кожне слово:

— Зірки розповіли, що є в тих землях наречена досить знатна. Як з боку батька, так і з боку матері в неї в родоводі геть принци та принцеси! І шлюб цей відбудеться, а рішення про наречену ви прийняли ще сім місяців тому.

— Що ви таке говорите, графе?! — здивувалася Єлизавета Петрівна.

— Два місяці тому ви одержали її портрет, — незворушно продовжив Сен-Жермен. — Щоправда, мініатюра була від-

кладена, тому що принцеса здалася вам недостатньо гарною. Але повірте, Ваша Імператорська Величність, у житті вона набагато гарніша, ніж на мініатюрі! І найголовніше...

Граф нахилився ближче до государині й змовницьким тоном мовив:

— І найголовніше, що попри безліч перешкод, які виникатимуть у житті вашої невістки, її первістком однаково стане хлопчик, що й успадкує російський престол! Зірки стверджують, що краще даної претендентки з високою місією продовження династії Романових не впорається ніхто.

Вкрай заінтригована Єлизавета Петрівна не могла більше стримуватися, тож спитала:

— Хто ця загадкова наречена? Благаю, графе, скажіть!

Сен-Жермен смиренно опустив очі.

— Государиня, це ви її вибрали, не я. Портрет нареченої лежить на самому краєчку столу. Багато обставин говорить проти неї, однак зроблений вами вибір виправданий вищими силами! Що б ви не робили, рішення буде на користь цієї претендентки, і сама доля на її боці.

Імператриця була в повному розпачі. Хто ж вона, ця загадкова принцеса — та до того ж настільки родовита?!

Єлизавета Петрівна подзвонила, на порозі миттю з'явилася фрейліна.

— От що, миленька, піди-но до Малого кабінету і принеси звідти портрет, що лежить там на самому краєчку столу.

— Праворуч чи ліворуч? Угорі чи знизу, Ваша Імператорська Величність?

Єлизавета Петрівна мовчки подивилась на Сен-Жермена.

— Праворуч зверху, — уточнив граф.

— Ти чула? Праворуч зверху. Неси негайно!

Фрейліна зробила кніксен і вийшла. Настала напружена пауза, під час якої імператриця й граф завмерли в очікуванні.

Нарешті в коридорі знову зацокотіли підбори: повернулася фрейліна, що принесла портрет Софії-Фредеріки-Августини Анхальт-Цербстської. Портрет був явно не з кращих, у бідній оправі без усіляких прикрас, до того ж відправили його в напівсирому вигляді, тому зображення принцеси було геть спотворене.

— Це той самий портрет? — про всяк випадок перепитала государиня у фрейліни.

— Той самий, Ваша Імператорська Величність.

— Той, що лежав?..

— Праворуч зверху, як ви й попросили.

Сказати, що імператриця була вражена — це не сказати нічого. Вона й подумати не могла, що в зазначеному Сен-Жерменом місці перебував портрет дочки Йоганни-Єлизавети Голштин-Готторпської! На що це все схоже?! Що за комедія?! Хіба ж можна серйозно розглядати кандидатуру Софії-Фредеріки-Августи Анхальт-Цербстської як претендентки на роль Великої княгині?..

Це ж якесь суцільне непорозуміння! Єлизавета Петрівна одержала вітання від принцеси Голштин-Готторпської з нагоди сходження на російський престол, у відповідь надіслала короткого листа зі словами подяки. Однак цього здалося замало, й государиня відправила на пам'ять Йоганні-Єлизаветі, сестрі свого передчасно померлого й довго оплакуваного нареченого, власний портрет у перлах і діамантах. У відповідь же одержала оцей самий портретик дочки Йоганни-Єлизавети — Софії-Фредеріки-Августи Анхальт-Цербстської. І негайно відклала мініатюру вбік, оскільки не мала наміру всерйоз розглядати цю кандидатуру...

Непорозуміння, суцільне непорозуміння!

— Отакі... — промимрила Єлизавета Петрівна.

— А що, хіба Софія-Фредеріка-Августа — це поганий вибір? У рідні геть принци й принцеси. До того ж із прусько-литовських князівств, як і напрокуували зірки.

— Але ж Христиан-Август Анхальт-Цербстський зі своєю Йоганною-Єлизаветою Голштин-Готторпською бідні як церковні миші!!!

— Зате ви казково багаті, — парирував Сен-Жермен.

— Подейкують, Софія-Фредеріка-Августа зухвала й нестримана...

— Та й у Петра Федоровича характер не цукровий...

— Вона до того ж віри чи то католицької, чи лютеранської...

— Набагато важливіше, що вона розумна й цілеспрямована. А віру принцеса змінить, якщо виникне необхідність. Ви, матінко, перед нею тільки мету поставте й результатів чекайте. От скажіть, яка у вас мета?

— Ну, мета... Що вам до мети, графе?

— Наскільки я розумію, Петрові Федоровичу потрібна дружина, що народила б спадкоємця російського престолу. Спадкоємця чоловічої статі й царської крові — так?

— Вірно, графе, цілком правильно.

— Ну от, мета є! Не впорається із цим Софія-Фредеріка-Августа? Що ж, відшлете її з ганьбою назад, і ніхто вам на це нічого заперечити не насмілиться! А захоче залишитися — то дівчина досить розумна й зробить усе, щоб сподобатися й чоловікові своєму Петрові Федоровичу, і Вашій Імператорській Величності!

Імператриця замислилася над почутим, а граф лише посміхнувся:

— Насправді, матінко, ще до нинішньої розмови ви все це найретельнішим чином зважили — тільки несвідомо. А усвідомили от прямо зараз. А якби не усвідомлювали, то просто прибрали б портрет Софії-Фредеріки-Августу, тим би все й завершилося.

Єлизавета Петрівна вкотре вразилася вмінню Сен-Жермена читати в чужих душах, однак вголос мовила наступне:

— Ви, графе, відмінний шахрай, але надзвичайно приємний співрозмовник. На сьогодні прощайте, — вона піднялася, підвівся й граф. — Отже, аудієнцію закінчено, з вами говорити приємно, однак я стомилася й маю потребу відпочити. Ви мені дуже допомогли розібратися в собі... і в інших важливих речах, але!..

Імператриця помовчала й запитала:

— До речі, графе, буваючи в наших землях, ви колись брали участь у полюванні на вовків?

— Ні, Ваша Імператорська Величність, я жодного разу не мав честі брати участь у подібній розвазі.

— Що ж, доведеться виправити настільки прикру помилку: за тиждень я накажу влаштувати зимові лови цих хижаків — тоді побачите, як ми розважаємося. На той час, сподіваюся, ви зумієте вилікувати смарагд у моєму персні. Отоді й почуєте мою думку щодо можливості одруження Петра Федоровича й Софії-Фредеріки-Августу Анхальт-Цербстської. Ви мене зрозуміли?

Сен-Жермен мовчки вклонився.

* * *

Як і було обіцяно, через тиждень граф узяв участь у зимовому полюванні на вовків, по завершенні якого Її Імператорська Величність повідомила своє рішення: ясновидцеві належить негайно відправитися в європейський вояж з метою пошуку нареченої для Великого князя Петра Федоровича, звернувши особливу увагу на прусько-литовські князівства (на які настільки переконливо вказали зірки).

Єлизавета Петрівна покладалася на думку Сен-Жермена тому, що як сват саме граф здавався найбільш безстороннім і водночас досить досвідченим.

На початку осені наступного, 1743 року, Сен-Жермен повідомив імператриці свою думку: більш підходящої нареченої, ніж Софія-Фредеріка-Августа, у всій Європі знайти не вдалося! Так остаточно визначилося майбутнє не тільки трону Російської імперії, але й України, що входила до її складу: ставши імператрицею Катериною II, саме принцеса Анхальт-Цербстська послідовно ліквідувала гетьманство, наказала знищити Запорозьку Січ і закріпачити голоту...

От і радься після цього з чарівниками!

Глава 7
В ЄВРОПІ

*Олександро-Невська лавра,
поблизу Санкт-Петербурга,
осінь 1743 року*

Наступного дня після візиту Олексія Розума в лавру прибуло письмове розпорядження Її Імператорської Величності із вказівками про терміновий від'їзд з обителі Григорія Теплова й Кирила Розума, а також про підготовку їхнього майбутнього вояжу. Хоча не ціль поїздки, ані пункт призначення в розпорядженні зазначені не були, за одним лише списком попередніх витрат можна було уявити, що вони мають відправитися до земель досить неблизьких.

Швидше всього, за кордон...

Архімандрит був засмучений таким поворотом справ: він повідав Олексієві Розуму, що Кирило єдиний може претендувати на роль його спадкоємця, майбутнього настоятеля лаври. Отрок ще досить наївний, але досвід — річ важлива. Олексій сприйняв ці слова, як здалося старому, з радістю, тому долю Кирилка архімандрит вважав остаточно вирішеною й заходився будувати грандіозні плани по розширенню монастирських територій, передчуваючи нескінченні грошові потоки зі столиці...

І от зненацька монарша воля виривала з одряхлілих рук диво-курочку, незабаром готову нести золоті яєчка. Що ж робити?! Мабуть, не збутися його мрія...

Разом із розпорядженням нарочний доставив три мішечки. У найбільшому лежало 3000 рублів сріблом, призначення не вказувалося, на словах же наказано передати гроші ад'юнктові Академії наук Теплому. Григорій миттю зметикував, що саме в таку суму Олексій Розум оцінив отримані раритети. Що ж, не густо, як за ключик до шляхетного походження... Втім, за синицю в жмені досить навіть щедро!

У найменшому мішечку виявилось 300 рублів, які, ймовірно, призначалися родині Теплова на час тривалої відсутності годувальника. Що ж, і це невелика сума, але ощадлива дружина-шведка й таким грошам зрадіє...

Раптом нарочний вихопив з його рук мішечок і подав інший зі словами:

— Ой, пане, вибач дурня заради Христа, переплутав я дещо!

Григорій нічого не розумів. Перерахував гроші: 1000 рублів сріблом.

— У чім річ?! — суворо запитав посильного. Виявилось, що 300 рублів було виділено на поновлення Кирилчиного гардеробу — на пошиття одягу, обувки, носовичків, капелюхів і всього іншого. Давно слід було перевдягнути юнака... Але три сотні рубликів — це досить щедро! Одразу видно, що наряджають не якогось обідранця, а рідного брата фаворита государині Єлизавети Петрівни!

До речі, велика подяка за щедрість, виявлену до родини опікуна: тисяча рубликів сріблом — це вже ніяк не три сотні... Оце добре, дуже пристойно!..

Тепло попрошавшись з Гафією, Григорій подумав, що потрібно б у наступний свій візит до лаври донечок із собою прихопити: нехай провідають жалісливу бабусю, бо змарніла вона останнім часом. А як побачить прекрасних доньок свого Гришутки — ото вже радості їй буде!..

Гафія жила тепер у новому будинку неподалік лаври й ні в чому не мала відмов. Ченці наглядали за нею, кололи дрова, носили воду, допомагали по господарству. Теплово постійно надсилав гроші й подарунки, які куховарка акуратно складала в окуту залізом скриню.

— Це, Гришутко, дочкам твоїм на посаг буде, — любила повторювати вона. Дівчатка Гафію любили, але бували в неї рідко — лише коли батько брав із собою. Тому кожен їхній візит був для старої куховарки справжнім світлим святом.

Обтяженому турботами Григорію зараз, перед довгою відсутністю, нестерпно хотілося побути з родиною, якій він і без того приділяв недостатньо уваги. Кілька наступних днів надзвичайно щасливі дівчатка не відходили від батька. Дружина-шведка Єлизавета Марківна також була рада чоловікові, але прекрасно розуміючи, що батьківське

пещення доням потрібніше, стримувала ніжні пориви й намагалася не нав'язувати своє товариство.

Тиждень сімейного щастя пролетів непомітно. Далі Теплоу почав приготування в дорогу. Відправився до кравця, до шевця, до капелюшника, домовився про зняття мірок із себе і з Кирилка, про строки виконання замовлень, заплатив за рік наперед за квартиру, за навчання донечок, а решту грошей віддав дружині.

Протягом двох наступних місяців Кирилку пошили два дорожніх костюми, три європейських плаття, дюжину мереживних сорочок, три пари взуття, дві дюжини носовичків, три капелюхи, два плащі й безліч інших, абсолютно необхідних за кордоном, речей. Кирило дивився на все це добро й думав, до чого все-таки дивне це життя: учора в нього ні сорочки, ані портків цілих не було, а сьогодні звалився величезний статок... і продовжує валитися!..

Потім з Альбертіни¹ й Берлінського університету надійшло підтвердження зі списками зарахованих на навчання студентів. Кирила Розума в списках не виявилось, зате фігурувало ім'я нікому невідомого Івана Обідовського. Довелося Теплому терміново втішати засмученого юнака й втовкмачувати, що незрозумілий Іван Обідовський — це насправді він і є...

Потім надійшов наказ Її Імператорської Величності Єлизавети Петрівни на відправлення за кордон майбутніх студентів. Григорію Теплому й Кирилові Розуму були видані паспорти, гроші на дорогу й утримання. Суми були чималі: государиня й її фаворит гідно оцінили жертву Теплового...

До речі, одержавши паспорт на ім'я Івана Івановича Обідовського, Кирилко заспокоївся остаточно. З приводу чого ад'юнкт поблажливо зазначив:

— Не турбуйтеся, парубче, тепер у вас усе й завжди буде незмінно добре, просто навіть пречудово!

Напередодні від'їзду Олексій викликав брата до себе й дав останні настанови:

— Запам'ятай гарненько, Кирилко, що я скажу тобі. У всім слухайся Теплового. Без його відома нічого не роби,

¹ Знаменитий університет в Кенігсберзі (Східна Пруссія).

ніяких справ і грошових витрат не затівай. Віри нашої православної дотримуйся, поведься благопристойно, утримуйся від усіяких мерзот, від ледарства, розгнузданості й інших непристойних учинків і пристрастей. А головне — у навчанні докладі все можливе старання.

Кирилко слухав старшого брата, насилу розуміючи значення його кучерявих, у придворному стилі складених фраз. Він не міг узяти до тями, за які гріхи його висилають із уже любої Олександро-Невської лаври, де архімандрит був таким добрим і ласкавим до нього й де сам юнак проявляв старанність у всіх справах?! Навіщо знову пускатися в далеку дорогу?! Юнак боявся, що зараз повториться пекло, пережите минулим літом дорогою до Санкт-Петербурга, однак із природною смиренністю задалегідь приймав майбутні тортури й лише вирішив посилено молитися, щоб витерпіти все з достоїнством.

Нарешті настав день від'їзду. Запряжена четвіркою коней легка карета швидко домчала Теплова й відданого на його піклування юнака в порт, щоб морем доставити до місця навчання в Кенігсберг.

Дорога морем виявилася зовсім не страшною й анітрошки не стомлюючою. Попри холодний подих близької вже зими, погода була гарною, вітер дув попутний, тож ні в кого з пасажирів навіть натяку на морську хворобу не виникло. Час минув у захоплюючих бесідах. Окрім Кирила, на кораблі виявилися й інші майбутні студенти, переважна більшість із них також відправилася на навчання в супроводі слуг, гувернерів або піклувальників під вигаданими прізвищами Філатових, Конєвих й інших.

Загалом, мав рацію Теплов: усе починалося якомога краще!..

Німецькі землі, 1744 рік

Кенігсберг зустрів їх тепло й привітно.

Кирила зачарувала незвичайна архітектура будинків і дивне планування міста. Тут не було великих майданів, а вимощені сірим каменем вулички були вузькими — особливо в центрі міста, де будинки стояли, тісно приліпившись один до одного. Через безлюдні околиці криві всі до одного

провулки незбагненим чином виходили до ріки. Кожен будиночок мав індивідуальний і неповторний вигляд. Невеликі, у два-три поверхи, вони різьблені величиною вікон, формою дверей, наявністю кованих чи різьблених прикрас на фасадах. Деякі скидалися на невеличкі фортеці з башточками й отворами для мініатюрних гарматок.

Кількість флюгерів вражала уяву. Флюгери встановлювалися попарно: перший, на шпилі вежі, показував загальний напрям вітру, другий розташовувався нижче — над самим дахом будинку, по ньому можна було визначити напрям вітру на конкретній вуличці. А баштові й сонячні годинники, дві половинки яких найчастіше облаштувалися на сусідніх стінах будинків, приводили Кирила просто у захват. Найбільшим же у місті «сонячним годинником» була... голка замкової кірхи: від сходу й до заходу її тінь повільно повзла по різнобарвних дахах геть від сонця.

До речі, Кенігсберг славився надзвичайно гарними черепичними дахами особливих кольорів і форми. Покрівля зазвичай виготовлялася з чорної глазурованої черепиці з кольоровими вкрапленнями. Коли зимове сонечко розтоплювало сніг, або ж після бешкетування весняного дощичка чи літньої грози мокрі поверхні дахів буквально горіли й світилися! Краса, та й годі...

Затишна квартирка, знята для них Григорієм, була зовсім неподалік від Альбертіни й складалася із двох кімнат, що мали окремий вхід. Господарі виявились добрими та привітними.

Теплов оглянув кімнати, попросив винести частину меблів, оплатив наперед сніданок і вечерю. Трапези відбувалися у просторій чистій кухні з кольоровими завісочками на вікнах і великою крохмальною скатертиною на дубовому столі. Двадцятирічна хазяйська дочка Генрієтта, худа, незграбна, висока, із грубими рисами обличчя, величезними зеленими очима, довгим гострим носом і тонкими губами, більше скидалася на юнака, ніж на дівчину. Вона нахабно розглядала Кирила, чим неймовірно лякала юнака. Хто б міг подумати, що двометровий красень у присутності цієї сірої плюгавки стане зніяковіло опускати карі очі, роняти все з рук і заїкатися?! Помітивши таку реакцію гостя,

дівиця пішла у наступ: узяла за моду грайливо опускати краєчка сорочки, відкриваючи погляду гостя симпатичну складочку між звабливими грудками. Кирило ще більше шарівся й німів від такої відвертості.

Зрештою, Григорію набридли настільки явні загравання. Він пригрозив Гансу — батькові Генрієтти, що гості почнуть столуватися в шинку навпроти. Швидко прикинувши можливі збитки, господар приструнив дочку. Сніданок і вечерю відтепер подавала його пишногруда, але надзвичайно скромна дружина: вона непомітно з'являлася на кухні, накривала на стіл і настільки ж тихо зникала. Іноді її обов'язки виконувала Генрієтта, однак тепер дівиця дрібненькою ходою прибігала в кухню, сором'язливо опустивши очі, й моментально тікала, зробивши належну справу.

Кирилко був дуже вдячний Теплову за допомогу, але не зважувався поговорити про це. Розмову затіяв сам Григорій:

— Кирило, якщо тебе щось або хтось непокоїть, ти не повинен нічого приховувати від мене. З усіх питань сміливо звертайся в будь-який час — для того мене відправили з тобою за кордон! І зарубай собі на носі на решту життя: не буває нерозв'язних ситуацій — є затягнуті випадки.

— Добре, Григорію Миколайовичу, я неодмінно стану звертатися...

— І от що іще: поки ми за кордоном, називай-но мене просто Григорієм, а не на ім'я та по батькові. Це вдома будеш мене Григорієм Миколайовичем звати, а тут по батькові не заведено. Добре?

— Добре, Григорію Миколайовичу... Тобто, Григорію.

— І давай-но перейдемо на «ти». Домовилися?

— Домовилися... Григорію.

— Отак краще! — похвалив Теплов. — Тепер от що...

До початку занять є ще пара тижнів, і наскільки я можу судити, тобі за цей час треба дечому повчитися. Насамперед — аналізувати ситуацію й виносити з кожної події раціональне зерно, щоб не повторювати минулих помилок. Візьмемо випадок з Генрієттою. Колись і я, відправившись учитися за кордон, попався на гачок однієї тамтешньої дівиці. Однак на відміну від тебе, я не мав наставника, що

підказав би, як краще поводитися. Для мене все скінчилося, скажімо так, непогано: я одружений, моя дружина-шведка добра господиня, розважлива, справно утримує дім під час моїх довгих відряджень, у нас підрастають дві прекрасні донечки. Щоправда, вона старша від мене й, якщо чесно, не красуня... але ж з її обличчя не пити води?! І взагалі, могло бути гірше, набагато гірше... Це вже на яку панянку натрапиш: добре, якщо схожа на мою Інґрід... тобто, на Єлизавету Марківну — а раптом виявиться сварливою або марнотраткою, або вертихвісткою, прости Господи?! Тоді будеш із нею довіку мучитися.

Юнак кивнув.

— От і добре... А що ти про дочку нашого господаря скажеш?

— Про Генрієтту? — здивувався Кирилко. — Нічого не скажу... А що?

— Ну, якщо нічого, тоді, виходить, усе гаразд. Але на випадок чого звертайся до мене, не соромся. Зрозумів, юначе?

— Зрозумів, Григорію Микола... Тобто, Григорію.

— От і добре. Далі, не варто грубіянити, кричати й загалом піддаватися на провокації. Пруссаки — люди практичні, тож у випадку виникнення будь-якої напруженої ситуації твої дії мають бути наступними: визнач головного, вкажи йому, що тебе не влаштовує й прозоро натякни, що якщо все триватиме в тому ж дусі, він утратить дохід — запевняю, все одразу ж переміниться на твою користь!

— Я розумію, Григорію Микола... тобто, Григорію: головне — не піддаватися на провокації.

— Правильно. Тепер про шинки й таверни. У тутешніх закладах, як правило, немає кухонь. Усе готується просто в залі: м'ясо на вертелі й суп. Не соромся: перевір, принюхайся, щоб тобі не підсунули тухлятину або кислятину. Вимагай, щоб їжу приносили на блюді — столи тут не миють. Ложку й ніж обов'язково носи із собою. Бери приклад з мене...

Теплов витягнув з-за пазухи вирізьблену дерев'яну ложечку.

— Отак... Ніж тобі купимо вже сьогодні, ця річ стане в нагоді й для обіду, і для оборони. Про всякий випадок поговоримо про оплату обідів...

— Ну звичайно, за обід треба заплатити, аякже?! Моя мати тримала шинок, я знаю, що вона ніколи нічого не відпускала боржникам.

— Правильно, Кириле, боржників ніхто не любить. Однак я про інше: ще тільки замовляючи обід, неодмінно запитуй, скільки що буде коштувати. Найкраще сторгуватися наперед. Гроші рахунок люблять, і погано доведеться тому, у кого їх не вистачить у відповідальний момент...

— Зрозуміло, Григорію.

— Тепер про університет. Я стану виділяти тобі певну суму грошей спочатку на один день, потім на тиждень, а потім уже й на місяць. Ти повинен навчитися правильно витратити видану тобі суму, тому що за кожну витрачену тобою копійчку я зобов'язаний прозвітувати особисто перед государинею імператрицею. І от що іще: коли я вчився, у нас в університеті старший студент міг запросто відібрати гроші в молодшого.

— І як же вчинити в цьому випадку? — поцікавився Кирило. — Дати відсіч?

— Ні, у цьому випадку найпростіше віддати, бо на твоє навчання коштів відпущено з запасом, бійки ж — справа кепська.

— А ти як вчиняв?

— Я був обмежений в коштах, тому завжди бився. Але в тебе інший випадок...

— А як щодо бійок?

— Якщо вимагають грошей, можна поступитися й віддати. Гроші — це плинне. Але честь — річ інша! Честь за гроші не купиш, її захищати необхідно... За честь треба боротися не на життя, а на смерть. Хоча в Альбертіні заборонені дуелі й навіть носіння шпаг, це не означає, що двобоїв не буває... Тож про дуель ти зобов'язаний мені доповісти будь-що. Добре?

— Звісно, Григорію, обов'язково доповім! А якщо на кийках битися?

— Хоч на кийках, хоч на ножах — дуель іде до повної перемоги одного з учасників, такі тут звичаї.

— Але в цьому випадку можна й загинути!..

— Можна. Хоча зазвичай до крайнощів не доходять. Загинути можна від інших спокус і дурних звичок — від

п'ятик, карт або дівок. Ну, із цим лихом ми вже розібралися... А от щодо випивки й карт...

— Пити не буду, хоч убий! — ревно скрикнув Кирило. — Мого батька на той світ горілка проклятуша відправила. Не хочу повторювати його долю...

— Ні, Кириле, пити однаково доведеться, просто тримай себе в рамках. Визнач норму. Насправді наука ця нехитра, навчу тебе, є на цей рахунок кілька секретів...

Юнак лише зітхнув.

— Зате карти — це справжнє прокляття, що засмокує й не дає вчасно зупинитися! Тут принцип один: узагалі не сідай грати! А вже якщо сів, не витерпів — вставай після першої ж гри, особливо після виграшу! Будеш так поводитися — завжди при грошах залишишся.

Ну і щодо дівок... Хоч і говорив уже, повторю знов: будь обережний, інакше дочки господарок або самі господарки по судах затягають! Або гірше того: народять, а дитинча — вилита копія твоя! Тому з дівками краще зустрічатися в салонах спеціальних. Там заразом і поговорити можна про мистецтво, про всякі інші приємні речі...

Все, чому вчив його Теплов, Кирилко всотував як губка й надалі неухильно виконував. І був дуже вдячний за корисну науку.

* * *

Почалося навчання в Альбертіні. В юрбі веселих щасливих студентів Кирило виділявся сумним і замисленим виглядом. Записавшись на філософський факультет, Розум засів за риторику, граматику й діалектику. Все нове лякало юнака, найбільше він боявся провалити свою місію — а отже, знеславити себе й брата...

Перебуваючи під владою похмурих думок, Кирило якимось ішов широким світлим університетським коридором і зненацька зіштовхнувся з маленьким великоголовим чоловічком. Стос книг, який ніс незнайомець, розсипався по підлозі.

— Обережніше, дурнику, це ж коштовні книги! — гаркнув незнайомець по-німецькому.

Кирило розгубився й зі словами:

— Заради Бога, вибачте! — кинувся збирати розсипане. Тут від юрби відділився ще один студент і заходився допомагати їм.

— Привіт, друже! Як тебе звуть? — запитав російською.

— Кирило... тобто, ні — Іван!..

— Ага, все з тобою зрозуміло... Що ж, я — Андрій, тобто Яків! — в тон йому відповів студент. Кирило лише посміхнувся.

— Ти на перший курс додатково зарахований, як я дивлюся? — продовжив тим часом Яків, що насправді звався Андрієм. — Бо я тебе в минулому семестрі щось не бачив...

— Так, я на першому курсі.

— Пощастило ж тобі!

— Чому це?

— Ти ледь не збив з ніг самого Іммануїла Канта, і тобі за це нічого не буде.

— А що могло б бути?

— Як це що?! Зрозуміло, дуель на довгих ножах! Але ти ще новачок, навіть непосвячений, тому, вважай, легко відбувся. А тепер мотай на вуса: росіян в Альбертіні не надто багато, тому тримаємося ми всі разом, один за одного горою стоїмо... Ти ще не пройшов обряд посвяти, а як пройдеш — станеш тут геть своїм! А поки щастя тобі, я сам тебе згодом знайду.

І незваний помічник розчинився в юрбі.

— Давай уже мої книги... Чого став, як пентюх? — тим часом звернувся до нього смішний великоголовий чоловічок, названий Іммануїлом Кантом.

Кирило простягнув йому зібрані книги.

— Перепрошую, пане, я більше не буду!

— А більше й не треба, ви вже й без того постаралися, як могли! — жовчно огризнувся Кант.

Кирило поспішив у свою аудиторію. Окрім нього, там сиділи ще п'ятеро, майже всі іноземці.

Прослухавши лекцію, юнак нічого не второпав, хоча латиною говорив відмінно. При цьому, як не дивно, деякі студенти примудрялися не тільки слухати лектора, але й записувати за ним! Ова, так він ніколи нічому не навчиться...

Кирило попросив подивитися записи в низенького кремезного товстуна з білявим кучерявим волоссям, що сидів поруч. Той здійняв на гіганта короткозорі небесно-блакитні

очі й смиренно передав пухкий зошит. Прочитавши кілька фраз, Кирило одразу зрозумів, що без допомоги розумненького маляти діалектику йому нізачо не здолати!

— Як тебе звуть?

— Целестін.

Викладач читав лекцію монотонно, оперуючи незнайомими фразами й не виділяючи суті, зате в сусідовому конспекті все було розкладено по пунктах і підпунктах... і незбагненним чином усе ставало зрозумілим!

— Послухай, Целестіне... Можна я буду час від часу перечитувати твої записи? А то, знаєш...

— Зрозуміло, можна!

За тиждень Кирило пройшов принизливий обряд «очищення й посвяти в студенти». Життя повзло мирно: лекції, бібліотека, практичні заняття... Юнак ні з ким не товаришував, окрім Целестіна. Андрій (він же Яків) більше не з'являвся, хоча Кирило частенько помічав його в юрбі. Однак той лише кивав «російському товаришеві» і негайно зникав. Кирило так і не зрозумів: чи дійсно вихідці з Росії трималися спільно, стояли один за одного стіною — або ж усе це лише гарні слова? Хтозна...

Загалом, навчання в Альбертіні виявилось не настільки неприємним, як уявлялося спочатку. Як раптом зовсім зненацька для себе Кирило влип у потворну колотнечу, що називається, на рівному місці! Сталося от що.

Як завжди, старшокурсник з укритим шрамами обличчям обходив аудиторію для збору грошей. Він підійшов до Кирила, мовчки простягнув руку. Пам'ятаючи наставлення Теплова, юнак без жодного жалю віддав прохачеві пару монет. Зазвичай нахаба миттю віддалявся, одержавши винагороду, але сьогодні «митар» зажадав більшого, тоді змірявши здорованя Кирила оцінюючим поглядом, повернувся до білявого Целестіна й зажадав іще грошей. Кирило знав, що єдиний його товариш сидить на міліні, а сьогодні саме час платити за лекції. Не дивно, що малюк відмовився...

Нахаба свиснув, в аудиторію раптом влетіли два здорованя, схопили Целестіна під руки, підтягнули до «митаря» і кинули перед ним на коліна. Нагло посміхнувшись, той з розмаху вдарив Целестіна кулаком в обличчя й розбив йому носа. За пазухою малюка дзвякнули монети, «митар»

запустив туди жадібну десницю, витяг полотняний мішечок і хотів уже піти.

Але тут Кирило налетів на кривдника, схопив за комір і простягнув руку, пропонуючи віддати мішечок добровільно. «Митар», однак, не розгубився, вихопив з-за пояса ніж, загрозливо замахнувся... і зненацька дістав від Кирила потужний удар у щелепу! Ніж і гроші випали з рук нахаби, він скрикнув і впав на підлогу. Кирило відштовхнув ніж ногою подалі, підняв гроші й попрямував до Целестіна. Ковтаючи сльози образи й розмазуючи кров з носа, малюк уже здійнявся на ноги, хтось подав йому носовичка. Кирило тицьнув студентові гроші.

Та тепер уже оговталися здоровані, що раніше тримали Целестіна, й накинулися з кулаками на Кирила. Однак звалити гіганта виявилось непросто: незважаючи на двометровий зріст, він легко уникав ударів, тож здоровані під веселий сміх присутніх молотили кулаками то повітря, то одне одного...

Зненацька пролунав лемент: «Викладач!» — тоді Яків-Андрій, який узявся невідомо звідки, схопив Кирила й Целестіна за руки й потягнув у порожню аудиторію.

— Тепер вони вас у спокої не залишать, доки ви не поб'єтеся з кимось із них на дуелі, — сумно констатував Яків-Андрій.

— Дуелі заборонені, — парирував Кирило.

— Лише офіційно, насправді ж вони періодично відбуваються на задньому дворі, — зітхнув Яків-Андрій. — Якщо ви переможете, і вони визнають це, то ніколи вже не чіпатимуть вас. А програєте — тоді обидва станете платити вдвічі більше. І ти, і Целестін.

— То будемо боротися й переможемо! — весело констатував Кирило.

— А хто це «ми», дозволь довідатися? — поцікавився Яків-Андрій.

— Ми з Целестіном і з нашою російською громадою, про яку ти мені сам же казав, — безтурботно відповів Кирило.

— Вибач, пане Іване Обідовський, нас в Альбертіні занадто мало, як я тебе заздалегідь попереджав. А вже зв'язуватися з бандою Адольфа не стане ніхто, навіть я! Хоч

я вже третій рік тут і деяку вагу в університеті маю, — від-різав Яків-Андрій.

— Якщо вдаримо всі разом, думаю, навіть досвідчений дуелянт Адольф зі своїми підручними «пончиками» злякається й перестане тероризувати університет! — збуджено вигукнув Кирило.

— Вибач, пане Обідовський, але російська громада — пас! Вам же з Целестіном легше заплатити, — сумно мовив Яків-Андрій і поспіхом вийшов з аудиторії, залишивши винуватців конфлікту наодинці.

— Я зовсім на міліні, сьогодні Адольф ледь не відібрав останні гроші. І битися я не вмію. І допомоги чекати тепер немає звідки. Тому, мабуть, учитися більше не зможу... Шкода! Прощавай, друже, — сумовито констатував Целестін і заплакав.

— Облиш! — відмахнувся Кирило, але малюк продовжив:

— Він дуже підступний, цей негідник Адольф. Дивись, як точно все розрахував! Він дуже сильний дуелянт, ти бачив, яке у нього обличчя?! Говорять, ці шрами Адольф одержав на дуелях... Так, він увесь час б'ється! Тобі просто пошастило відібрати у нього мої гроші, однак своїх поразок Адольф нікому не вибачає й мстить з незмінною жорстокістю.

Тут Кирило зрозумів, чому інші студенти беззастережно віддавали «митареві» жалюгідні грошики. Він наївно думав, що це просто студентський ритуал... а виявляється, мерзенне вимагання!!!

— Гаразд, — вирішив Кирило, — дуель так дуель!

— Ти з глузду з'їхав?! З Адольфом битися — це самогубство!..

Целестін схопився за голову. Було зрозуміло, що малюк на якийсь час і думати забув про жалюгідний стан своїх власних справ і перспективу вилетіти з Альбертіни через повне безгрошів'я. Зараз Целестіна не цікавило нічого, окрім долі товариша.

— Нічого, малюче, не хвилюйся. Я зроблю все можливе, щоб покласти край цьому нахабству... Я покажу цьому Адольфу, почім ківш лиха!

Дуель мала відбутися за два дні на світанку. Решту часу Кирило був стурбований і замислений. Теплов, який

дотепер особливо не втручався в його студентське життя, безумовно, помітив зміну в поведінці підопічного й рішуче зажадав пояснень.

— У мене буде дуель, — коротко оголосив Кирило.

— Чому ж я довідаюся про це випадково?! — моментально обурився ад'юнкт. — Ми ж начебто домовилися про те, що розкажеш мені про будь-яку неприємність, тим паче про дуель! Я ж відповідаю за тебе й перед братом твоїм, і перед государинею імператрицею...

— Супротивник не надто страшний, я вже один раз переміг його, вибив ножа, відібрав назад гроші...

— Кириле!!! Я ж учив тебе, що гроші — справа мінуща...

— Це справа честі! Адольф вимагав додаткову платню у мого друга Целестіна, що сидить на мілині. На нього накинута троє здирників, з такою підлістю не можна миритися!..

— Ну, припустимо, припустимо...

Трохи помовчавши, Теплов спитав:

— А він, Адольф цей... або як там його — він твою перемогу визнав?

— Ні.

— Тоді будеш битися з ним доти, допоки не визнає... Дуель буде на ножах?

— Так.

— Кепсько!

— Чому?

— Ти метати ножі вмієш?

— Ні.

— А ще запитуєш! Адольф твій метне ножа — і пере- може. А б'єшся ти тільки на кийках — краще б на шпагах дуель влаштувати, а не на довгих ножах...

— Але я вмію кидати ціпок!

— Добре, розумнику, доки не пізно, підемо вчитися метанню ножів і всяким іншим хитрощам бою без правил. Де у вас відбуватиметься дуель?

— На задньому дворі...

— Впізнаю тебе, студентське життя! — співучо продек- ламував ад'юнкт і, ляснувши Кирила по спині, бадьоро мовив: — Добре, пішли вчитися тому, чому тут не нав- чають!

Ранком на задньому дворі університету зібралася студентська ватага. Подивитися на двобій Адольфа й Кирила хотілося всім, тому що видовище обіцяло бути відмінним! Адольф був збуджений і нервово пританцьовував на місці. Одягнувся у безглуздий куций каптан з товстелезного сукна, що робив його неповоротким, на шию намотав брудно-сірий шарф. «Митар» озброївся великим широким ножем, схожим на м'ясницький. Попри наявну неповороткість, він спритно перекидав зброю з однієї руки в іншу.

У Кирила ніж був трохи тонший, зате й довший. Розум навпаки одягнувся дуже легко, був спокійний і зосереджений. Перед початком двобою скинув каптан, залишившись в одній лише білосніжній сорочці й лосинах. Волосся відкинув назад, щоб не заважало, і пов'язав шовковою червоною стрічкою.

Здоровань з поchtу «митаря» подав сигнал, дуель почалася. Адольф наступав, Кирило спритно ухилявся від випадів. Студенти свистіли й улюлюкали, підбадьорюючи Кирила, хоча в його перемогу не вірили — просто не хотіли, щоб віддана на заклання Адольфові жертва скисла заздалегідь... Тим паче, Розум не вживав ніяких наступальних дій, лише оборонявся.

За десять хвилин сутички Адольфові вдалося пару разів зачепити Кирила лезом свого м'ясницького ножа, і сніжно-біла сорочка почервоніла від крові. Було очевидно, що Кирило втомився, Адольф же хоч і задихався у своєму незручному каптані (що насправді служив своєрідною бронєю від ріжучих ударів), темпу не втрачав і продовжував ганяти супротивника по задньому дворі під гучні скрикування студентів.

Зненацька Кирило посковзнувся і впав. З переможним кличем Адольф кинувся на нього й різко замахуючись, заходився завдавати удар за ударом. Розум вивертася, Адольф не дозволяв йому піднятися на ноги, юрба кипіла...

Коли «митар» укотре замахнувся, Кирило раптом широко розвів ноги, відштовхнувся ліктями й різко перекотився на лівий бік. Підсікання вдалося блискуче. Тепер на землі опинився вже Адольф, а Розум устиг скочити на ноги. Він зробив лише один-єдиний крок до супротивника й

навіть простягнув руку, щоб допомогти йому піднятися... коли маленький металний ніжик зі свистом понісся у бік Кирила!!! Розум дивом ухилився, ніж устроївся в ногу студентові, що стояв у першому ряду глядачів. Пролунав пронизливий зойк. Кирило негайно кинувся на допомогу потерпілому, на бігу стягуючи з голови червону шовкову стрічку, коли в нього полетів другий ніж.

І тут зазвичай тихий стриманий юнак таки розлютився!!! Те, що сталося опісля, не піддається жодному логічному поясненню. Спритно відхилившись від другого ножа, що ввійшов глибоко в стіну дров'яного сараю, Розум різко кинув зірвану з голови шовкову стрічку постраждалому товаришеві, гаркнув щосили: «Перетягни ногу вище рани!!!» — а сам налетів на Адольфа.

Все це відбулося настільки швидко, що «митар» навіть не встиг нічого второпати... Як раптом виявилось, що м'ясницький ніж валяється десь далеко, сам він чомусь опинився на череві із заламаною далеко за спину правою рукою, при цьому між його лопаток уперлося коліно супротивника, потилицю неприємно холодило сталеве вістря, а вуха різав нестерпно голосний лемент:

— Здаєшся?! Здаєшся, гаде?!

Незрозуміло з якої причини (не інакше від нападу лютого обурення) Кирило перейшов з німецької на українську. Адольф же не розумів, чого вимагає цей божевільний. Про всяк випадок він видавив кризь судомно стиснуті зуби:

— А-а!.. А-а!..

Але Кирило продовжував повторювати немов заведений:

— Здаєшся, гнидо?! Здаєшся?!

Юрба студентів теж не розуміла, що відбувається. Одні кричали Адольфові, щоб він скоріше визнав себе переможеним, інші благали Розума відпустити суперника. Нарешті Адольф не витримав і заволав несамовито:

— Я переможений, здаюся!.. Відпусти, руку зламаєш, боляче, у-у-у!!!

— Відпусти його, відпусти! — закричали студенти.

Але розлючений Кирило повторював своє:

— Здаєшся, мерзото?! Здаєшся?!

І тут зненацька на задньому дворі з'явився незнайомец. Шепнувши щось Кирилові на вухо, він спритно відірвав гі-

ганта від поваленого супротивника, простягнув йому флягу і звелів відсърбнути, після чого Розум захекався й осів на землю. Не звертаючи уваги на виючого від болю «митаря», незнайомиць підійшов до пораненого металним ножом юнака, діловито обмацав ногу. Рана виявилася легкою: хлопцеві пощастило. Незнайомиць покивав головою, дав і йому сърбнути з фляги, потім туго стяг ногу шовковою стрічкою вище рани, розірвав колошу, одним різким рухом витягнув металного ножа, хлюпнув на рану все з тієї ж фляги. Далі підійшов до виючого Адольфа, вправив вивихнуту руку, з бридливим виразом встромив у землю біля його обличчя металний ніж, тільки-но витягнутий з ноги випадково потерпілого. Зробивши все це, незнайомиць легко підняв Кирило з землі за комір і, піднирнувши під ліву руку здорового, повів того в невідомому напрямку.

Кирило й Адольф не з'являлися на заняттях два наступні дні, весь цей час Альбертіна буквально гуділа, немов розтривожений бджолиний вулик. Сутичка обростала фантастичними подробицями: зрештою, в очах студентів Кирило вже виглядав справжнім лицарем на білому коні, що простромив довгим списом вогнедишного дракона. Теплов же взагалі перетворився на святого, який зійшов на грішну землю, щоб утішити хворих і немічних, а потім піднести шляхетного лицаря на небеса у променях нев'янучої слави.

Коли ж Кирило нарешті з'явився в Альбертіні, його зустріли як справжнього героя! Російська громада у повному складі прийшла потиснути мужню руку юнака, але Кирило, вислухавши їхні хвалебні промови, руки не подав. Того ж вечора на його честь влаштували розкішну гулянку. Опісля Розум ледь дістався будинка, за що одержав від Теплового найсуворішу догану: якби він звалився й заснув у центрі Кенігсберга, і його знайшли б неприємним!.. Страшно подумати, чим це могло скінчитися: адже імператор Фрідріх наказав забирати в рекрути всіх студіозусов, що ночували на центральних вулицях, — хай краще інтереси Пруссії зі зброєю в руках захищають, ніж отак пиячити...

* * *

Після дуелі Кирило почав брати уроки фехтування й танців: і те, й інше викладав француз месьє Поль, а Теплов

домовився з ним за досить помірну платню. Не минуло й місяця, а телепень Розум уже виконував найскладніші балетні па. Втім, тривало це недовго: очевидно, ад'юнкт відзвітував у Санкт-Петербург про таке самовільне нововведення, у відповідь же одержав припис навчати Кирила музиці й танцям «з помірністю», головну ж увагу приділяти німецькій і латині, а за короткий час і французькій — але тільки щоб ці уроки не давав учитель фехтування месьє Поль!..

Окрім того, Розуму рекомендувалося підналягти на історію й географію, фехтування ж відкласти взагалі. Хоча Кирило не надто сумував: за короткий час він устиг опанувати основні премудрощі заборонених відтепер «предметів», а слава лицаря Альбертіни не згасала.

Саме на період навчання Розума випало двохсотліття цього університету. На честь славетної події імператор Фрідріх влаштував грандіозне свято, що за старою традицією вважалося святом для всього Кенігсберга. Студенти плавали на прикрашених квітами човнах по Прегелю, насолоджувалися дивовижним феєрверком. Завершилося свято грандіозною театральною виставою, активну участь в якій брав і Кирило, що по ходу навчання захопився театром.

До кінця семестру юнак написав дві роботи — по діалектиці й по риториці. Першу не зарахували взагалі, другу допустили до захисту... але в підсумку не прийняли, зазначивши слабку підготовку при наявності великого бажання студента Івана Обідовського захистити плоди своєї праці.

Тоді ж Теплому надійшов лист, у якому повідомлялося, що Її Імператорська Величність із нагоди встановлення миру зі Швецією обдарувала Кирила Розума камер-юнкерським званням. Також було повідомлено про подорож государині Малоросією разом з обер-егермейстером Олексієм Розумом й іншими особами. Завершувалося довге послання розпорядженням про переїзд до Берліна для продовження навчання новоспеченого камер-юнкера в тамтешньому університеті.

У Берліні Кирило записався на лекції знаменитого Леонарда Ейлера. Але нічого гріха таїти — математика юнакові давалася насилу...

Незабаром із Санкт-Петербурга прилетіла нова звістка: 15 червня 1744 року брати Розуми були зведені в графське

Російської імперії достоїнство — як виявилось, рід Розумовських походить від шляхетного гетьманського роду Романа Ружинського. От із цієї нагоди погуляли, то вже погуляли!!! Наспів зібрана компанія телепнів-студентів проїхала вздовж і впоперек усю Пруссію, спустошуючи запаси всіх пристойних шинків, що зустрічалися дорогою... та й непристойних також!

Всупереч даним колись обіцянкам, Кирило колобродив жахливо, не звертаючи ніякої уваги на настанови Теплова, який намагався вгамувати вихованця бесідою про шкідливість надмірностей. Кирило не слухав моралей, натомість зажадав грошей на продовження свята. Побачивши повне нерозуміння з боку вихованця, Григорій сперечатися не став і, тицьнувши винуватцеві урочистостей 500 рублів, на якийсь час зник з його життя. Новоспечений граф Розумовський спочатку глибоко обурився таким ставленням: ще б пак — адже ад'юнкт нагло знехтував своїми обов'язками наставника!.. Однак гульба поступово вщухла, тоді Кирило второпав, що не Теплов винен перед ним, а він проштрафився (страшно подумати!) перед государинею імператрицею, змарнувавши казенні гроші, відпущені спеціально на його навчання за кордоном.

Прийшклий юнак повернувся до Теплова в їхню скромну берлінську квартиру. Одразу відбулася напружена бесіда, наприкінці якої присоромлений Кирилко покався перед піклувальником у гріховному почутті — гордині. Очевидно, щирістю він таки розчулив ад'юнкта. У всякому разі, Теплов вислухав Розумовського, ляснув по плечу й мовив коротко:

— Добре, вибачаю твою нерозсудливість. Дивись тільки, наступного разу так не поведься. А за бажання послужити вітчизні — хвалю! Блага справа! Молодець, пане граф!

Від цих слів Кирило зашарівся, немов дівиця. Надалі Теплов ані словом не згадував про це прикре непорозуміння.

У Берлінському університеті Кирило не став церемонитися з нахабними старшокурсниками, що вимагали гроші у новачків. Керовані ним вихідці з Російської імперії негайно встановили свої правила й усі непорозуміння вирішували або кулачним боєм, або дуеллю. Довідавшись про це, Теплов лише потилицю почухав і задоволено крекнув.

Незабаром виявилось, що при імператорському дворі розшифрували особистість Івана Обідовського: у всякому разі, сам Фрідріх Пруський надіслав Кирилові запрошення відвідати милий його серцю Потсдам, де розмовляв з гостем цілий день, а потім через графа Подевільса послав йому золоту табакерку зі своїм вензелем й емалевим портретом, прикрашеним діамантами.

Без особливих успіхів закінчивши курс у Берліні, Розумовський у супроводі Теплова відбув до Геттінгена, опісля до Страсбурга, а потім і до Данцига. Зірок з неба ніде не хапав, але й в аутсайдерах не ходив. Учився потроху, не давав кривдити ні себе, ані товаришів, веселився й пив помірно, грав у карти до третього програшу.

Зате подорож до Франції запам'яталася надовго — адже саме там Кирилко потерпів першу поразку на любовному фронті! Почалося все з традиційного наставляння Теплова одразу ж після прибуття до Парижа:

— Кириле, у німецьких землях ти відвідував салони мадемуазель Фіфі, мадемуазель Мімі й інших дівичь. Але те, що там відбувалося, можна назвати всього лише генеральною репетицією основного дійства. Простіше кажучи, це лише жалюгідна подоба справжніх клубів і салонів. Зате у Франції вони найсправжні! Тільки тут можна зустріти натуральний бомонд, а не жалюгідних імітаторів великих особистостей, незмінно оточених юрбами заздрісливих наслідувачів. Тільки на французькій землі клекочуть пристрасті настільки вбивчі, що навіть машкара не сховає твоєї справжньої сутності. Тільки тут можуть так натурально брехати й так брехливо говорити правду, що...

— То що ж, ми прибули в казкову країну? — напівжартома поцікавився Розумовський.

— Ми прибули в дивовижний край живих ілюзій, де народжується мода на все дивовижне, а неправда й правда прямують рука в руку. Якщо колись захочеш створити щось прекрасне — широ раджу саме зараз розкрити ширше очі й запам'ятати кожну мить, проведену тут.

Подорожуючи Францією, Розумовський дійсно намагався запам'ятати найменші деталі. Почалося все з того, що Теплов, зазвичай ощадливий і скупий, витратив кругленьку суму на пошиття одягу у найкращих кравців, а також придбав купу сорочок, жилетів і кілька капелюхів, краватки,

запонки, носовички і ще превелику безліч різноманітних дріб'язків. Юнак здивувався настільки незвичному марнотратству, а тому, коли ад'юнкт задоволено вертівся перед численними дзеркалами й повторював:

— Ну, нарешті ми маємо людський вигляд! — не утримався від запитання:

— А чим тобі не подобається плаття, що ми носили досі? Як на мене, весь цей одяг пошитий непогано, з добротної тканини, добре рятує від вітру й холоду...

— Кирило, припини нарешті розмірковувати, як забитий пруссак, перевантажений допотопними ідеями! Такий фасон уже ніхто не носить, та й кольори тепер у моді інші. Тож залишилось дочекатися куафера¹, після чого...

— А це навіщо?! Чи не простіше надягнути перуку?

— Перуки також не в моді, це минуле століття.

— А може, пов'язати волосся стрічкою?..

— Послухайте, високоповажний графе, може, ви взагалі намастите голову гусячим жиром, як зазвичай роблять наші співвітчизники?! Це ж Франція, друже мій! Франція — цим усе сказано!..

Нарешті прийшов маленький метушливий чоловічок, приніс містку скриньку з безліччю металевих інструментів. Для початку він почаклував над зачіскою Теплова, а від волосся Кирила взагалі прийшов у захват і навіть запропонував Розумовському продати кілька пасм! Насамкінець, витворив на голові юнака якусь подобу фортеці. Той подивився в невелике люстерко: дійсно, голова виглядала незвичайно, але разом з тим доглянутою.

— Отже, наше завдання: почавши вояж з відвідування модних салонів, закінчити балом-маскарадом у Версалі, — мовив Теплов загадково. — Це важко, але все ж таки можна здійснити.

— А який він, Версаль цей? Я чув про нього ще в Санкт-Петербурзі, та й Фрідріх називав свій палац Сан-Сусі «пруським Версалем»...

— О-о-о, дорогенький мій, Версаль — це серце Франції! Його словами не опишеш, це треба бачити!..

— А коли ж?..

¹ Перукаря (фр., застар.).

— Не знаю, поки що не знаю — але ми там неодмінно побуваємо. А поки що відвідаємо ще одне дивне місце — замок Етіоль.

На місце прибули ввечері. Салон був вишукано мебльований, стіни прикрашали полотна Латура, Ватто й Буше, зі стель звішувалися кришталеві люстри, на вікнах — шовкові завіси. Все це блищало й переливалося у променях сотень свічок. Тут панував дух витонченої насолоди, і зовсім не було місця пияцтву й лихому розгулу. У різних місцях утворилися невеличкі групки гостей, які пили шартрез, лікери й витончені вина, грали в карти, жваво розмовляли на різні теми, гарячкувато сперечалися. Слуги розносили легкі закуски й фрукти.

А керувала всім цим святом (причому зовсім непомітно й ненав'язливо!) маркіза д'Етіоль, що незважаючи на юний вік мала живий розум і відмінний смак. Саме вона зуміла зібрати навколо себе безліч цікавих діячів мистецтва й науки, серед яких були абат Берні, Вольтер і Фонтенель.

Зрештою, Розумовський зажадав познайомитися з господинею салону, тому попрямував до її столика. Теплов спостерігав за підопічним з уподобаного містечка.

Маркіза була просто чарівна! Трохи блідувате обличчя, виразні очі, колір яких не можна було чітко визначити (іноді вони здавалися чорними, іноді синіми або ледь зеленуватими), чарівлива посмішка, густе волосся, витончені руки, струнка фігурка...

— Граф Кирило Розумовський, — він уклонився якомога старанніше.

— Жанна-Антуанетта д'Етіоль, — у відповідь господиня салону простягнула руку для поцілунку. Схилившись до ледь надушеного зап'ястка, Кирило спідлоба зазирнув у її бездонні очі (що у цей момент здавалися густо-синіми, можливо, навіть ледь-ледь фіолетовими). Краще б він цього не робив, тому що від цього моменту в його серці назавжди оселилась вона — надзвичайно гарна німфа!..

Кирило хотів відпустити господині салону черговий комплімент, однак замість цього мовив:

— Мадам, якщо б ви не були заміжною, я б негайно оженився на вас!

— Дякую, пане, але якби я була вільною, то вийшла б тільки за короля.

— Отже, на менше...

— Ні.

— Що ж, мадам, для жінок з такими очима, як у вас, не існує неможливого! — юнак відчував, що його дещо заносить, але з незрозумілої причини вдіяти з собою нічого не міг. — Якщо бажаєте у чоловіки короля — буде вам король!..

— Люб'язний графе, маю завірити вас, що ви далеко не перший пророкуєте мені союз із государем¹.

— А хто ж ще?.. — здивувався Кирило, але тут до салону ввійшов черговий гість, і маркіза пішла йому назустріч, залишивши Розумовського наодинці з буйними думками.

Вечір видався просто незвичайним. Потім були інші вечори й інші салони, однак забути прийом у замку Етіоль і господиню з незвичайними мінливими очима юний граф не міг ще дуже довго...

На версальський бал-маскарад Кирило й Григорій потрапили вже перед самим від'їздом з Франції. Вони з величезним задоволенням віддавалися найрізноманітнішим насолодам, коли посеред строкатої юрби гостей раптом майнула знайома фігурка в костюмі чарівної Діани-Мисливиці. Під впливом навали почуттів Розумовський миттю кинувся за нею. Наздогнав уже в саду біля альтанки, схопив за руку й надривно прохрипів:

— Мадам, порятуйте мене — я потонув у ваших очах...

— Тільки король, пане!!! Тільки король!.. — полум'яно скрикнула Діана-Мисливиця й, вирвавши руку із зіпрілих від хвилювання пальців Кирила, розтанула в натовпі гостей.

— Ну що, не втримав? — співчутливо поцікавився Теплов.

— Напевно, не судилося... — засмучено відповів Розумовський.

Побували вони також в Італії, однак тамтешні вина, салони, прийоми, маскаради й навіть опера — все це після Франції здалося Кирилові повсякденним, сірим і нудним...

До Санкт-Петербурга повернулися навесні 1745 року.

¹ Мається на увазі пророцтво ворожки мадам Феліції, зроблене у 1731 році (див. Хронологічну таблицю).

* * *

*Подорож у Європу геть змінила
Кирила Розумовського: «Гарний собою,
оригінального мислення, дуже приємний
у спілкуванні, розумом незрівнянно перевершує
брата свого Олексія, хоча й
більше великодушного», — так охарактеризувала
майбутнього українського гетьмана
майбутня російська імператриця Катерина II.*

*Втім, попри такий схвальний відгук,
відносини цих двох правителів склалися
досить непросто...
часом навіть доволі драматично!..*

Глава 8
РАЙ ЗЕМНИЙ

*Зимовий палац, Санкт-Петербург,
кінець січня 1744 року*

— І коли зрозумів Антипко, що не тільки ягничку відшукати не зможе в отакій темряві, але й виходу з лісу, то сів на землю й гірко заплакав.

Олексій зробив крихітну паузу, щоб перевести подих і разом перевірити, наскільки уважно слухає його государиня. Імператриця поринула в слухання повністю, тому округливши очі й перейшовши на змовницький напівшепіт, оповідач продовжив:

— Як раптом донісся до бідолашного пастушка чи то сміх, чи то спів, але разом з тим ще якісь дивні звуки. Перелякався Антипко чи не до смерті. Дійсно, хіба ж стануть добрі люди танцювати та співати глухою ніччю посеред лісу дрімучого?! Втім, нічого іншого не лишалось бідолашному хлопцеві, крім як піти та подивитися, хто ж це там веселиться. Бо інакше лишалося тільки сидіти посеред темного лісу на сирій землі та ридати від розпачу над своєю гіркою доленькою...

— Ой, Олесю, страшно як! — прошепотіла побілілими від переляку губами государиня, після чого зовсім дитячим жестом схопила оповідача за пальці правої руки й стисла щосили.

Сира холодна зима була тому причиною або щось інше, однак через пару тижнів після Різдва Єлизавета Петрівна дуже захворіла. Напади жорстокої мігрені накочувалися один за одним, поступово зливаючись у безперервний шквал болю, від якого не рятували жодні ліки, й навіть старе добре токайське не справляло належного ефекту. Занедужавши, імператриця відставила геть усі державні справи, довіривши керування своїм царедворцям і не маючи

сил утрутитися навіть у найнезначніші дріб'язки. Сама ж проводила дні в постелі, цілком і повністю занурившись у хворобу й благаючи Бога лише про те, щоб нестерпні страждання скоріше припинилися.

Єдиний, кому вдавалося хоч якось полегшити її хворобливий стан, був Олексій Розум. Ні на крок не відходячи від своєї «панночки» (як називав фаворит государиню), він вигадував різні розваги: на бандурі грав (на жаль, якось застудившись, колишній хорист утратив свій дивовижний голос, але музичний слух залишався при ньому), співаків в опочивальню кликав, з ранку до вечора читав уголос «Життя святих»...

Втім, найбільше Її Імператорській Величності подобалося, коли Олексій відсилав усіх геть, відкладав убик важкий фоліант і заходився розповідати всілякі небилиці — а треба зазначити, що у цій царині він був великим майстром! Причому Єлизавета Петрівна просила розповідати історії якомога страшніші: про упирів і утоплениць, про перевертнів і чортів, про домовиків і лісовиків, про мавок і русалок, про хух і потерчат, про полісунів і болибошек, про незліченні скарби, що надійно охоронялися мерцями, про відьомські підступи проти роду людського... та й загалом геть про все-все-все!

От і зараз фаворит сплітав інтригу чергової оповідки:

— Пішов Антипко на звуки, намагаючись не надто шуміти, на гілки сухі не наступати, щоб не видати своєї присутності в нічному лісі. Ішов він так, ішов, доки не опинився на узліссі широкої галявини. Визирнув з-за дерева й побачив, що на галявині тій в сріблястому місячному сяйві танцюють мавки з навками! Танцюють та сміються тонко-тоненько, немовби дзвіночки сріблясті заливаються. Їм добре, зате самому Антипку не до сміху: бо якщо на красунь-мавок дивитися можна навіть із задоволенням, то коли навки до пастушка спиною оберталися, бачив він, що спин у дівчат цих немає, а тому всі нутрощі видно як на долоні.

— Ой, Олесеньку, страсті які! Ах ти ж Господи!.. — після цих слів Єлизавета Петрівна рвучко осінила себе хресним знаменням. Втім, слухала оповідача як і досі з величезною увагою, перериваючи лише отакими емоційними вигуками.

Імператриці все почуте було в дивину. Перш ніж потрапити на виховання до меєє Рамбура й отця Дубянського, Єлизавета Петрівна була віддана під опіку нянькам, яким суворий батько — Його Імператорська Величність Петро Олексійович суворо заборонив частувати вихованку всілякими «шкідливими» вигадками. Прислуга потихеньку шпигувала одне за одним, у випадку найменшої провини доповідь про виявлене «свавілля» летіла просто до Таємного приказу — а тут із порушниками найвищої волі не церемонилися... Тому няньки навіть найменших вільностей у спілкуванні з вихованкою собі не дозволяли. Хіба що мати в рідкі приїзди лякала неслухняну пустунку чудовиськами небаченими — тільки й усього!

Зате Олексій Розум усіляких казок і небилиць знав превелику безліч. Ішли спогади ці з дитячих років, коли він разом з іншими хутірськими підлітками ходив у нічне, де хлоп'ята тільки тим і займалися, що лякали одне одного до дрібного тремтіння й скреготу зубовного всілякими жахливими історіями...

— Отож сидить Антипко в куцах ні живий, ні мертвий, витріщеними очима за веселощами лісовичок спостерігаючи. Як раптом з верхівки ялинки величезний сич спорхнув, розправивши крила широкі, підлетів до того місця, де Антипко сховався, прохував тричі й дзьобом величезним клацнув. Сполошилися мавки з навками, до куців підбігли, пастушка схопили, на галявину в місячне сяйво витягнули, обступили з усіх боків та й заходились вимагати: «Танцюй з нами, інакше не жити тобі більше на цій землі! Залоско-чемо тебе до напівсмерті, а там і розірвемо!»

Знав юнак, що не можна в жодному разі з дівами лісовими зближуватися. А піде з ними людина танцювати — так закружляють, що впаде від цих скажених танців замертво. Почав він благати мавок з навками, щоб залишили у спокої бідолашного пастушка, якому нічого іншого й не потрібно, тільки б відшукати заблукалу ягничку, та лісовички на своєму наполягають: «Пішли танцювати, бо залоскочемо, розірвемо, не помилуємо!.. Іди негайно ж з нами, інакше померти тобі смертю передчасною от на цьому самому місці». Що було робити бідолашному Антипку, якщо мавки з навками на своєму наполягали?!

— Ой, Олесю, до чого моторошну історію ти вирішив розповісти сьогодні!.. Я просто сама не своя від переляку, — чесно зізналася государиня, мерзлякувато кутаючись у пухову ковдру. Втім, фаворит прекрасно розумів, що Єлизавета Петрівна не обговорює з ним почуте й у жодному разі не засуджує за подібний вибір казки, а всього лише провокує скоріше продовжувати. І він продовжив несподівано гучно:

— І в той самий момент, коли пастушок уже зовсім розпрощався з життям, над галявиною раптом прогримів голос, перебиваючи лемент лісовичок: «Облиште його у спокій! Він мій тепер, не ваш!» Одразу кинулися мавки з навками врозтіч, і опинився юнак посеред галявини сам-один. Озирнувся несміливо — і побачив, що від старої-престарої вільхи, стовбур якої колись давним-давно розколола блискавка, у напрямку до нього рухається жінка краси небаченої: сукня біла із сукна найтоншого на ній не ворухнеться, довге чорне як смоль волосся, квітами живими прикрашене, до самої землі плащем спускається, руки бліді вперед витягнуті. Ступає вона по землі — немовби повітрям пливе: жодна билинка під нею не підминається, тінь на землю від її тіла стрункого не падає. Зрозумів тоді пастушок, що з'явилася перед ним сама цариця над усіма мавками й навками...

Фаворит продовжував розповідати в тім же дусі, Єлизавета Петрівна слухала, затамувавши подих, і жваво уявляла на місці героїв неймовірної історії їх двох. Вона була тією самою царицею лісовичок, що врятувала від неминучої загибелі не якогось безвісного Антипка, а гарненького Олеська-Пастушка, що безнадійно заблукав у нічному лісі в пошуках зниклої ягнички!.. І не тільки від загибелі врятувала, але коли юнак відгадав три мудровані загадки — розповіла, як відшукати в лісі древній скарб. А перед самим світанком, перш ніж стати у вранішніх променях червоного сонечка, запросила пастушка приходити в нічний ліс іще, коли місяць знов повну силу набере: мовляв, дуже їй хлопець полюбився...

Загалом, коли фаворит довів оповідь до кінця, імператриця второпала, що сірий зимовий день змінився ранніми сутінками, а моторошний головний біль, що мучив її від

учорашнього вечора, кудись зник, випарувався, у вечірнім повітрі розчинився. Тоді лише відпустила пальці Олексія, які тримала впродовж усієї казки. Побачивши, як він знесилено обперся на спинку стільця, потихенечку розминаючи затерплу праву руку (якою дотепер і ворухнути не наслідювався, щоб раптом не потривожити государиню), Єлизавета Петрівна схопила дзвіночка, що стояв на приставному столику, подзвонила, наказала лакеям принести чогось попоїсти й випити — бо позбувшись нестерпного болю, відчула раптом небувалий апетит. Та й оповідач стомився, судячи з його вигляду...

Зненацька государиня помітила, що у фаворита очі на мокрому місці: здавалося, ще трохи, й він відверто зарюмсає!

— Що трапилося, Олесеньку?! Погано тобі, голубчику мій?..

— Мені добре, моя панночко! З тобою мені завжди добре, — відповідав він, щосили намагаючись придушити зітхання. Втім, Єлизавета Петрівна повною мірою відчула смуток у його словах, а тому продовжувала розпитувати:

— Ні, Олесеньку, не брешти мені.

— Як можу брехати моїй панночці?! — щиро здивувався фаворит.

— Але я ж відчуваю, що тобі погано, душа моя!..

Розчинилися двері, прислуга внесла до опочивальні легку закуску — зимові яблука з ясно-зеленою шкіркою, солодощі, графин токайського, обожнюваного імператрицею. У присутності лакеїв государиня замовкла, даючи фаворитові можливість зібратися з думками. Коли ж вони знов залишилися в опочивальні удвох, Єлизавета Петрівна повторила запитання. Відклавши в бік надкушене яблуко, важко зітхнувши, Олексій мовив відверто:

— Нудьгую я по рідній стороні, моя панночко. Усе думаю, як там матінка та інша рідня?..

— Але ж матінка твоя минулого літа у нас в палаці гостювала! Окрім того, братика свого Кирилка ти начебто також сюди викликав, хоча мені чомусь дотепер не представив...

При цих словах Єлизавета Петрівна невдоволено підібгала губки й скоса позирнула на Олексія, що поспішив запевнити її:

— Не час іще, моя панночко, не час Кирилка тобі представляти.

— Ну, як знаєш, душа моя... У кожному разі, я про те говорю, що нема чого журитися, адже до будинку твого їхати не так уже й довго, як здається: Малоросія — не закордон все ж таки! Накажи тільки...

Несподівана думка, що спала на розум імператриці, змусила її замовкнути.

— Що я маю наказати, моя панночко? — поцікавився нарешті Олексій, коли мовчання зробилося нестерпним.

— А знаєш що, Олесеньку...

Ледь прищулившись, государиня знов замовкла, витримала невелику паузу, обмірковуючи все досконально.

Якщо чесно, то їй давно вже ой як хотілося самій побачити батьківщину свого коханого — ці загадкові, сповнені небачених див землі, де запросто можна зустріти юрби русалок, мавок, відьом, чортів й іншої погані, де в ніч на Івана Купала розквітає папороть, а мерці повстають із могил, щоб запросто повечеряти з живими родичами.

Так, хотілося! До чого ж хотілося!!! От тільки чи варто в цьому зізнаватися?..

І все ж Єлизавета Петрівна наважилася:

— Знаєш, душа моя, напевно, не турбуйся про те, щоб наказувати. Я сама про все за тебе розпоряджуся... Вірніше, за нас двох.

— Про що ж ти розпорядишся, моя панночко?

Імператриця обдарувала свого ненаглядного фаворита найчарівнішою посмішкою, на яку тільки була здатна, потім пустуючи, немовби малолітнє дівчисько, прийняла гордовиту позу й рішучо продекламувала:

— Розпоряджуся негайно ж, щоб ледь потеплішає — дороги до ладу приводити, розширювати, мости зміцнювати! Оскільки Її Імператорська Величність Єлизавета Петрівна Малоросію відвідати бажає, а саме, хутір Леміш — батьківщину свого коханого Олексія Розума! А також інші малоросійські міста. Отак, душа моя: тільки-но достатньо потеплішає — їдемо до тебе в гості!

Але оскільки розгублений від повної несподіванки фаворит убито мовчав, государиня перепитала:

— То що ж, душа моя, чи згоден прийняти в себе на батьківщині государиню імператрицю, чи ні?..

Звісно ж, Олексій був згоден — ще б пак!!! У пориві почуттів упавши на коліна, він приникнув губами до ніжного зап'ястка правої руки своєї ненаглядної панночки. А государиня все так само лагідно посміхалася, сидячи на розкішному ліжку...

Вийшовши з опочивальні Єлизавети Петрівни, Олексій негайно ж написав матері, щоб до приїзду шляхетної гості готувалася й сама Розумиха, і керуючий його маєтками, дарованими Розумам монаршою милістю. Зятям, дядькам і всій іншій рідні, хто побажав би бути представлений Її Імператорській Величності, велів зібратися в Леміші, де й чекати візиту. Подумавши трохи, додав до послання: суворо заборонити будь-кому з родичів хизуватися близькістю з фаворитом государині — бо замість милості буде ослушнику опала!..

* * *

Ледь установилася тепла погода, почалися ґрунтовні приготування в дорогу: ще б пак — адже відправитися в подорож вирішила сама імператриця! Палац гудів і стогнав. Але найважливішим питанням усе-таки залишався остаточний вибір персонального складу «депутації». Головне: хто відправиться в «малоросійський бон вояж», окрім Її Імператорської Величності Єлизавети Петрівни й її фаворита Олексія Розума? От над чим в основному сушила голову імператриця...

— Олесеньку, душа моя, може, візьмемо із собою Петрушу, га?.. — починала зазвичай государиня.

— А його навіщо? — одразу цікавився Розум, який не міг уторопати, що робити в поїзді Великому князеві Петру Федоровичу.

— Нехай на землю свою подивиться. Він, Олесеньку, Росію ой як не любить — то, можливо, Малоросією зацікавиться?! Як думаєш?..

— Не знаю, панночко моя ясна, не знаю... — знизував плечима фаворит.

— Візьмемо із собою Великого князя, справді! — посміхалася імператриця іншим разом.

— Та яка від нього користь у поїзді, панночко моя?

— А раптом Петруша по військовій частині мені щось корисне підкаже, — наполягала Єлизавета Петрівна.

— Думаєш, від порад його військових може бути користь, панночко моя?

— Чом би й ні, Олесю?! Він же військовій справі змалку навчений, не те що ти та я...

У відповідь фаворит лише плечима знизував.

— Фіке треба буде також узяти неодмінно! — раптом спохвачувалася государиня.

— А її навіщо?! — знов щиро дивувався Олексій.

— Ну як навіщо: вони з Петрушею все ж таки засватані...

Фаворит посилав государині довгий проникливий, але якийсь нетвердий погляд. Ще б пак, сказати відверто: «Наречений з нареченою — це ще не чоловік із дружиною!» — Олексій ніяк не міг, оскільки його власне становище при імператорському дворі було якимсь невизначеним. Доки Єлизаветі Петрівні не набрид — радій, а раптом у немілість упаде завтра ж?! Монарша воля мінлива, що той вітерець весняний.

— Ну, над чим ти замислився, Олесеньку?.. Давай-но візьмемо з собою й Фіке, справді, може, навчиться дівчисько бодай чомусь?! Звісно, молода вона ще, із запальною вдачею. Залишити її в столиці без догляду ніяк не можна — боюся, сама вона дров таких наламає, що не розберемось опісля, що й до чого!..

Олексій лише зітхав і ховав погляд.

— А до того ж може статися так, що довга дорога нарешті зближить їх, — вела далі Єлизавета Петрівна. — Бо як разом опиняться, дивляться, бува, одне на одного, немов два сичі — ото вже наречені!.. А як стануть більш уважні та ласкаві одне до одного, то вже можна весіллячко справляти! А там і спадкоємця чоловічої статі їм Бог дасть! Спадкоємця престолу Російської імперії, Олесеньку — розумієш?..

— Гаразд, візьмемо й Петра Федоровича, і Фіке, — погодився зрештою Олексій.

Тим часом після досить сумовитого початку весни й короткого льодоходу розпогодилося остаточно. Птахи повернулися з далеких теплих країв, сонечко почало припикати, земля вкрилася трав'яним килимом.

— Ну все, Олесеньку, пора нам їхати! — повідомила якось Єлизавета Петрівна. — У нас давно вже все в дорогу приготовлено, і коники застоялися, й у мене терпець урвався!

Як перша седмиця після Великодня пройде — одразу ж у дорогу! Хочу нарешті батьківщину твою побачити...

На тім і вирішили.

Українські землі, весна 1744 року

Від'їзд Єлизавети Петрівни в «малоросійський бон вояж» був видовищем мальовничим, що надовго запам'ятовувався всім свідкам. Дивовижний імператорський кортеж складався більш ніж з 50 підвід, навантажених усіляким скарбом (від посуду й плаття до розбірних ліжок) і безлічі різношерстих екіпажів — великих і малих карет, відкритих і закритих колясок. У розкішному дормезі, запряженому огрядними кіньми, «укомплектованому» лакеями в золотих лівреях і візниками в дорогих каптанах, їхали Її Імператорська Величність Єлизавета Петрівна зі своїм фаворитом Олексієм Розумом. В іншому дормезі, дещо менш розкішному, розмістилися Великий князь Петро Федорович — майбутній імператор Петро III, зі своєю нареченою Софієн. Їх супроводжувала численна охорона, слуги, фрейліни і служниці, кухар, кухарчуки, доктор і аптекарі, а також інша обслуга, необхідна в далекій дорозі.

Рухався кортеж неспішно, часто зупинявся на постій — то якийсь екіпаж доводилося лагодити, то імператриця нездужала... У перший тиждень вояжу багато хто з його учасників потайки жалкував про свою долю: дуже вже стомлюючою виявилася дорога! Щоправда, вони щосили намагалися не показувати своїх щирих почуттів, аби про це не довідалася ненароком Єлизавета Петрівна — головна винуватиця їхніх халеп... Бо лиха не оберешся!

Однак з наближенням до українських земель настрої у всіх поступово поліпшувалися, оскільки погода ставала дедалі більш теплою й привітною. Після досить похмурих у цю пору околиць Петербурга, довколишня природа буяла кольорами, незвично яскравими для очей жителів півночі. Тут і там з'являлися жовті острівці з квітів мати-й-мачухи, кущики первоцвіту, зрідка на узбіччі розквітали самотні яскраво-червоні тюльпани.

А Єлизавета Петрівна, яка доволі погано переносила далекі переїзди й спочатку дуже засмучена тією прикрістю,

що їм усе ніяк не зустрічалися ні русалки, ні мавки, ані інші польові й лісові духи, тепер узагалі раділа як дитя. Час від часу государиня тикала пальчиком у вікно дормеза й кричала:

— Олесеньку, ти подивись тільки, до чого поля вздовж дороги рівні, немов їх грифелем під лінійку хто намалював! А це що за квіточки?

— Які квіточки, моя панночко? — послужливо перепитував фаворит.

— А оті жовтенькі! А поруч з ними ще й блакитненькі! Он там, на узбіччі — бачиш?..

Олексій подавав знак, процесія зупинялася. Черговий офіцер спритно спускався з коня, рвав на узбіччі мати-й-мачуху з первоцвітом і волохатою загадковою сон-травою, простягав букет імператриці. Єлизавета Петрівна жадібно вдихала тонкий аромат польових квітів, від чого ставала неймовірно щасливою. Іноді бруднила обличчя пилком, а потім довго глузувала із себе, зовсім по-дитячому стираючи його й одразу обмахуючись напудреним носовичком.

Під час довгої подорожі до рідного будинку Олексій особливо милувався своєю панночкою. Щось спалахувало в його душі, немов іскорка полум'я: одночасно заподадливе й непередбачуване, то божевільне, то вкрай романтичне... Його чорні очі в такі моменти вигравали дивовижним, якимсь демонічним вогнем, тож Єлизавета Петрівна навіть знічувалася, смиренно прикривала вічка й, несміливо посунувшись до фаворита, притискалася до нього гарненьким плічком.

Кортеж зустрічали кінні козаки. По черзі міняючи позиції, вони утворювали вздовж дороги суцільні ланцюги почесної варті. Ці перегруповання забавляли імператрицю... зате жахливо дратували Петра Федоровича! Великий князь був не в гуморі із самого початку вояжу бодай через те, що царственна тіточка не дозволила йому взяти в дорогу якусь собачку з його улюбленої зграї хортів. З цього приводу спадкоємець престолу в перший же день поїздки встиг обмінятися набором дошкульних «люб'язностей» зі своєю нареченою. Останнє слово залишилося (як це нерідко траплялося в їхніх стосунках) за Софіхен, що підсумувала крізь зуби: «Вам би все життя тільки із суками справи мати...»

Ясна річ, Петро Федорович перебував у глибокій зневірі. У моменти особливого роздратування він давав вихід нападам люті, тоді Фіке забивалася в куток дормеза й намагалася не слухати просторікувань нареченого. От і зараз після чергової перестановки ланцюгів козацької почесної варті Великий князь заходився бубонити:

— Що ж це таке діється?! Та скільки ж можна гарцювати туди-сюди?! Хіба ж не можна було взяти людей побільше?! Чого вони метушаться цілісінький день?! І що це за постова, що за однострої такі — у кожного свої?! У військах порядок має бути, а не бедлам...

— Та замовкніть вже, будь ласка! — нарешті вигукнула нещасна Софіхен. — Між іншим, ви не один тут перебуваєте.

— Ой, мадам, даруйте — не помітив! — нелюб'язно пробурчав Петро Федорович. — Вас, мабуть, також дратує весь цей балаган. Тож потрібно сказати, щоб...

— Мене дратують ваші крики, пане! Тож будь ласка, негайно стуліть пельку, — Фіке за словом у кишеню не лізла ніколи... тим паче зараз не вважала за необхідне церемонитися!

— Фу, як грубо, пані! Чесно кажучи, мені огидні й ви самі, і ваша нікчемна манера спілкування. Особисто я завжди припускав, що ви через бідність вашої родини виховувалися на вулиці разом із простолюдинами.

— Зате вас, пане, при вашому статку виховували в казармі, — парирувала Софіхен. І доки Петро Федорович сипав добірною солдатською лайкою, якої тільки встиг набратися у військах Фрідріха Великого, подумала: до чого ж наївна тітка її нареченого Єлизавета Петрівна — а ще імператриця!.. Та як можна нормально розмовляти із цим солдафоном?! Із цим!.. Із цим!.. Ні, на першій же зупинці варто попроситися в інший дормез.

Втім, в екіпаж государині й її фаворита войовничо налаштовану Софіхен не пустили.

— Запам'ятай-но от що: ти — майже чоловікова дружина, твоє основне завдання — народити нам спадкоємця. От і звикай потихесеньку до майбутнього чоловіка, пристосовуйся...

І бідолашній Фіке не залишалася нічого іншого, як тільки всю дорогу вислуховувати крики Великого князя

й вступати з ним у словесні баталії, коли його поведінка ставала особливо нестерпною. А такі моменти аж ніяк не були рідкістю.

Ще б пак — адже Петра Федоровича з дитинства виховували як спадкоємця шведського престолу, який всіма фібрами душі повинен ненавидіти знахабнілу Росію, що зарвалася, і будь-що домагатися реваншу за поразку в Північній війні. Як раптом доля повернулася так, що замість шведського він тепер готується зійти саме на російський трон!!! Як же можна одразу полюбити цю загадкову грандіозну імперію, якщо в ненависті до неї юний Карл-Петер-Ульріх тільки й черпав сили, годинами виструнчившись на варті?!

Тож напади жовчної ненависті повторювалися із завидною регулярністю, нервуючи Велику княгиню. Софіхен же й без того мучилася дивним спогадом, від якого ніяк не могла відкараскатися. Незабаром після того, як наприкінці літа минулого року імператриця Єлизавета Петрівна особистим посланням сповістила її батьків, що принцеса Софія-Фредеріка-Августа Анхальт-Цербстська визнана гідною найбільшої честі — стати нареченою Великому князеві Петру Федоровичу, спадкоємцеві російського престолу, щасливу обраницю запросив у гості сам Фрідріх Пруський. Зрозуміло, вона поїхала до короля в супроводі матінки, однак у Потсдамі Йоганну-Єлизавету Голштин-Готторпську одразу ж відокремили від дочки, і весь час візиту стара принцеса провела серед малозначущих персон, розриваючись від нападів ревності і цікавості.

Зате Софіхен цілий день перебувала разом із Фрідріхом Пруським і декількома його наближеними. Поки щасливий король демонстрував особисто виконані ескізи майбутнього палацу Сан-Сусі (яким уже тоді пишався), щоб відволікти думки присутніх від Сілезької війни, усе йшло більш-менш гладко. Однак за обідом Його Величність довів, що не дарма встиг заслужити прізвисько «короля-філософа», зненацька влаштувавши гості справжній іспит з географії й історії Російської імперії. Софіхен довелося ґрунтовно напружити пам'ять і показати, якими знаннями постачили її вчителі, найняті матінкою. І раптом з'ясувалося, що майбутня Велика княгиня знає, по суті, дуже мало!..

Змусивши гостю не раз почервоніти за своє нецтво, Фрідріх (під легкі смішки наближених) прочитав коротку лекцію про своє розуміння того, що ж являє собою майбутня вотчина Софіхен. При цьому він акцентував її увагу на Малоросії! Фіке так і не змогла зрозуміти справжнього ставлення Фрідріха до цього краю, який він сприймав чи то як свого потенційного союзника, чи то як супротивника: зі слів Фрідріха випливало, що вже ціле сторіччя Малоросія являє ледь не головне джерело неприємностей і для самої Росії, і для сусідніх держав — Польщі, Османської імперії, Кримського ханства. З усіма цими державами Малоросія то воювала, то мирилася. А коли наступав зовнішній спокій, край розшматовували криваві міжусобиці.

«Послухайте, Софіхен, не можна ж ставитися до об'язків майбутньої королеви настільки безвідповідально! Ви повинні ясно уявляти собі, із чим зіштовхнетеся в далекій землі, що незабаром стане вашим новим домом. Інакше одного разу ризикуєте посваритися зі своїми майбутніми підданими настільки ж зненацька, як імператор Петро Великий посварився з гетьманом Іваном Мазепою, коли останній змушений був перейти на бік Карла XII під час Північної війни», — мовив наприкінці вченої лекції Фрідріх.

І от згадавши настанови «короля-філософа», Велика княгиня щосили намагалася розглянути у докільлі бодай щось підозріле...

І чомусь не знаходила!!!

Це ставило Софіхен в абсолютний тупик: невже Фрідріх Пруський настільки помилявся?! А якщо не помилявся — де ж тоді зрадники, бунтівники й інші збурювачі буколічного спокою, що панував скрізь, де проїжджав імператорський кортеж?..

* * *

Наближаючись до Глухова, прокинулися якнайраніше, тому що вирішили прибути туди на самому світанку. Але на землю впав такий густий туман, що рідкий старожил міг пригадати, коли траплялося щось подібне... та й чи траплялося взагалі?! Імператорський кортеж, і без того незграбний, просувався чи не навпомацки.

— Дивна річ, як змінюється навколишній світ залежно від погоди! Дощ робить усе навколо сумним, а туман — казковим... Хіба ж ні, душа моя Олесеньку?..

Туман налаштував імператрицю на ліричний лад. До того ж, вона очікувала, що в тумані кортеж уже неодмінно наштовхнеться на якихось місцевих духів!.. Государиня з цікавістю вдивлялась у вікно дормеза, намагаючись щось розгледіти. Але тут пригріло сонечко, і туман майже миттєво розсіявся, оголивши перед імператрицею криваво-червоні лани.

— Ой, Олесеньку, подивись тільки на це: ціле поле крові!!! — збуджено скрикнула Єлизавета Петрівна.

— Це не кров, моя панночко, це квіти.

— Які такі квіти? Їх і видно не було...

— Маки, моя панночко.

І государиня зворушувалася цілим полем червоних маків.

Водночас Софіхен вислуховувала від Петра Федоровича чергову порцію грубої солдатської лайки. На відміну від імператорського екіпажа, де панували мир і любов, обстановка у великокнязівському дормезі звично розжарювалася...

Щоранку навколишня картина змінювалася, немов у казці. Спочатку густий туман топив землю, як тополиний пух. Та ледь пригрівало сонечко, туман безповоротно танув, відкриваючи розкішне буйноцвіття. Яблуні, сливи, вишні нагадували біло-рожеві хмари, що за чийось чарівним велінням спустилися на землю. А запаморочливі аромати квітучих садів — хіба ж це не диво?!

Імператриця була в абсолютному захваті.

— Едем, Едем, от ти де!!! — раділа государиня.

Софіхен хотіла, наслідуючи приклад імператриці, окликнути когось із чергових офіцерів, щоб той наламав з дерев квітучих гілок і приніс їй, але цьому романтичному наміру категорично протривівся Петро Федорович:

— Ах, пані, облиште, прошу: невже вас розчулили білі пелюстки?! Та ще до вечора вони обпадуть, потім згниють і почнуть смердіти, отруюючи повітря! Гілки ж засохнуть, і їх доведеться викинути. Чи ви думаєте, що наші слуги не відшукають достатню кількість хмизу для розпалювання вогнища на черговому постійному дворі?..

Загалом, кожен поведився в повній відповідності зі своїми схильностями і звичками.

Глухів зустрів імператорський кортеж залпами гарматного салюту і церковними дзвонами. Це зворушило Єлизавету Петрівну до сліз, вона постійно хрестилася й виглядала хоча й виснаженою, зате абсолютно щасливою!

Дорогих гостей відвели до Міністерського будинку, слуг і охорону розквартирували по хатах. Ігноруючи частування, втомлена государиня й її наближені пішли відпочивати.

Наступного ранку на імператрицю очікував ситний сніданок, що її дуже втішило. З приводу приїзду государині в Михайлівській церкві відслужили урочисту літургію. Служба настільки розчулила імператрицю, що вона навіть заплакала.

На виході з церкви святково вдягнена генеральна старшина й депутація найбільш іменитих козаків подали Єлизаветі Петрівні петицію про необхідність поновлення в Україні гетьманства. Її Імператорська Величність Єлизавета Петрівна пообіцяла розглянути клопотання й задовольнити його найближчим часом. Це спричинило бурю захвату серед присутніх.

Увечері на честь приїзду високих гостей відбулося грандіозне гуляння. Місто сяяло святковими вогнями. На всі площі викотили безліч діжок хмільних напоїв — від легкого хлібного вина й медовухи до пінної сивухи, що спалахувала від найменшої іскри блакитним полум'ям. Кожен, хто підходив до діжок, пив, скільки міг прийняти його організм. Безліч груп троїстих музик грали не те щоб запально, але навіть із якимсь небаченим заповзяттям. Одним словом — балаган!..

Государиня, яка звикла до манірного палацового етикету й неспішного плину численних балів, з подивом пізнавала гамірливий і жвавий світ України, для неї геть незвичний, пильно вдивлялася в очі простих, щиросердих людей. Зрештою, перебуваючи в абсолютному захваті й відкинувши геть найменші умовності, імператриця з головою занурилася в несамовитий вихор свята. Зрадлий відродженню своєї коханої, Олексій Розум усюди невідривно ходив за государинею.

Великий князь Петро Федорович, який за інерцією продовжував гиркати на всіх, побачивши настільки зухвалу поведінку Її Імператорської Величності, раптом миттєво повеселішав, кинув напризволяще наречену (яка, до речі, зовсім не розуміла російську, а тим паче українську!) і хижо ринувся до юрби місцевих спокусниць, пишних грудастих красунь.

— Великий князь Петро Федорович до ваших послуг! — відрекомендувався він і незграбно розкланявся. Втім, його ведмеже вітання було сприйнято дрімучими провінціалками як прояв столичної надгалантності. Надзвичайно щасливий спадкоємець престолу заливався соловейком, незважаючи на те, що щебетання чарівних україночок сприймав лише наполовину, — втім, вони також насилу вловлювали зміст його тарабарського говору.

Однак язиковий бар'єр не став для них перешкодою! Тому якщо на столичних балах Петро Федорович позіхав та гримасував, нудячись до самого кінця чергового «скучища», то зараз його було не впізнати. Великий князь розійшовся до того, що запросив на танець одну з грудастих щебетух. Негайно з'ясувалося, що танцювати вона не вміє зовсім, тож на її тлі Петро Федорович виглядав зразково-показовим кавалером. Жарти сипалися з його вуст, викликаючи невтримний регіт партнерки. Загалом, весь вечір Великий князь перебував у центрі жіночої уваги...

І коли вже зовсім потемнішало, однак гулянка анітрохи не затихла, сталося щось надзвичайне. Солдати охорони очистили від підпилих танцюристів центр головної міської площі й вишикувалися кільцем. Офіцери зашикали на розпашілих від натуги музик, які поступово припинили грати. На звільнений простір гордовито виступила Її Імператорська Величність Єлизавета Петрівна й у повній тиші урочистим тоном проголосила:

— Своєю вищою волею повідомляю, люб'язний моему серцю народ, що сьогодні нами милостиво прийняте найважливіше рішення. Після поданої нам нинішнім ранком козацькою старшиною петиції, в якій міститься клопотання про необхідність поновлення малоросійського гетьманства, постановляю: прохання буде розглянуто мною найближчим часом! Це наше рішення буде підкріплено...

Втім, закінчення промови государині геть потонуло в радісних лементях! Слідом за тим площа вибухнула захватом, смушкові шапки злетіли до неба. Всі плескали так, що, здавалося, ще трохи, й долоні розіб'ються в кров. Багато хто навіть плавав, анітрохи не соромлячись.

Сяюча Єлизавета Петрівна полишила радісні збори, за нею слідом кинувся Олексій Розум. Про настільки блискавичний поворот справи він навіть мріяти не наслідювався — як раптом найпотаємніші думки стали реальністю!!! І вдалося це не якомусь полководцеві силою зброї, а йому — Олексію Розуму, м'якому, щиросердому, відданому своїй государині...

Між тим, вони саме повернулися до Міністерського будиночка. Імператриця увійшла у вітальню, фаворит не відставав. Завбачливо прогнавши здивованих фрейлін государині й прикривши двері, Олексій негайно ж кинувся на коліна перед своєю панночкою, охопив її ноги довгими руками й принишк до них усім тілом. Єлизавета Петрівна грайливо виривалася, для годиться відбивалася — втім, саме для годиться...

Зненацька фаворит різко розкрив обійми. Імператриця похитнулася й ледь не впала, перелякано скрикнувши. Однак Олексій був напоготові й блискавично підхопив государиню на руки.

— Ти все той самий, душа моя... — прошепотіла вона рвучко, закривши очі й закинувши голову, підставляючи груди й шию під жадібні палкі поцілунки. — Як же я за тобою скучила, Олесеньку мій ненаглядний!..

Владним рухом він потягнув государиню до опочивальні...

* * *

Ранком Єлизавета Петрівна прокинулася у відмінному гуморі. З невтримним апетитом проковтнула кілька рум'яних булочок, зажадала варення й навіть замовила пляшку вина. Петро Федорович також був бадьорим, веселим, щось насвистував собі під ніс і жваво цікавився, чи не бажає хтось прогулятися містом.

Однак Софіхен за сніданком не з'явилася. На запитання імператриці: «Петрушенько, а де наречена твоя?» — Великий князь безтурботно відповів, що у Фіке розігралася мігрень, вона замкнулася у своїй опочивальні й просила не турбу-

вати її до вечора, а краще до самого кінця перебування в Глухові. Государиня набурмосилася. Петро ж проковтнув усе, що було на піднесених йому тарілках, потім метушливо зірвався з місця і з криком:

— Піду на свіже повітря, ох, до чого прекрасне життя! — вискочив геть.

Єлизавета Петрівна й Олексій перезирнулися: що відбувається?.. Порозумівся нарешті Петруша зі своєї нареченою, або їхні відносини навпаки розірвалися остаточно?!

Так і не зрозумівши поведінки племінника, імператриця в супроводі фаворита відправилася на прогулянку. Тут і з'ясувалося, що глухівський народ аж ніяк не думав утихомирюватися: схвильовані самою лише можливістю відновлення гетьманства, люди продовжували веселитися ще з вечора. Государиню всюди зустрічали зовсім не як її Імператорську Величність, але немов рідну матінку!

Повернувшись з прогулянки й перебуваючи у захваті від настільки яскраво вираженого всенародного обожнювання, Єлизавета Петрівна раптом помітила в найтемнішому куточку вітальні самотню Фіке із заплаканими очима й почервонілим носом. Ледь імператриця увійшла в кімнату, як Велика княгиня зірвалася з місця й кинулася до неї прожогом, з риданнями та скрикуваннями.

— Софіхен, що трапилося, у чім річ?!

Государиня дійсно нічого не розуміла...

— Він мене кинув! — зойкнула заплакана жінка. — Кинув просто посеред зали під час прийому, й опісля ніхто не звертав на мене уваги! Тож я весь вечір простояла біля вікна! А він загравав до всіх жінок! І навіть до найстаршої й найстрашнішої! І відпустив їй якийсь дурний комплімент! А мене — свою наречену навіть не бачив! Мене взагалі всі ігнорували! А вночі Великий князь прийшов з прийому, упившись до свинячого стану, вломився до мене для того тільки, щоб сказати, що я йому зовсім не цікава, а потім завалився спати на моє ліжко, не роздягаючись! Просто в чоботях — уявляєте?! Я проспала, згорнувшись у кріслі. А ранком він знову не звернув на мене найменшої уваги, щодуху побіг на сніданок! Невже я така потворна?! Скажіть, Ваша Імператорська Величносте — чи справді я бридка, огидна, нікому не потрібна, тому й знехтувана навіть власним нареченим?..

— Ні, дитинко, ти не огидна. Навпаки, дуже навіть приваблива, — заспокоювала імператриця Велику княгиню, немов маленьку, цілуючи у тім'ячко й голублячи. Коли ж Фіке припинила плакати, государиня перейшла до наставлянь: — Але насамперед запам'ятай гарненько: ти одна така у своєму роді... у своєму власному роді... а от чоловіків багато — так!

— Що це ви таке говорите? — Фіке повернула все ще мокре від сліз обличчя до Єлизавети Петрівни і здивовано поглянула на утішницю.

— А ти запам'ятовуй, що старші говорять. Запам'ятовуй, дівчинко... — посміхнулася імператриця. Але потім немов заново оцінивши правильність даного наставляння, додала: — Чоловіків багато, а от чоловік... Чоловік у дружини — він один. Він нам, жінкам, від Бога дається. Загалом, поки що головне твоє завдання — народити нам маля, здорового спадкоємця престолу. Спадкоємця царського роду, чоловічої статі... Отак, дівчинко!

— І от що іще... — продовжувала схлипувати Софіхен, відчувши, що настав рідкісний момент особистої — жіночої відвертості між нею й государинею.

— Так, дівчинко? Про що ти ще хотіла спитати?

— Чому на асамблеях на мене не звертають уваги? А якщо і звертають... От учора до мене підійшов гарний офіцер і приніс келишок вина, я його подякувала французькою — то він відсахнувся від мене, немов від прокаженої! Тут що, інших мов не розуміють, чи що?

— Розуміють, дівчинко, розуміють. Але ти будь простішою, ближчою будь до людей — тоді вони самі до тебе потягнуться і ти скрізь станеш своєю! А зараз ти й досі ще чужа... І на все життя чужачкою залишишся, якщо мови місцевої не знатимеш.

— Справді? — здивувалася Софіхен.

— Справді, справді! Тож запам'ятай добряче мої слова й берися за розум. А настане час — невістці своїй про це розповіси.

У веселощах і забавах протекли ще два дні.

Треба відзначити, що під час перебування імператриці в Глухові туди прискакав особливий нарочний з дуже важливим державним пакетом. Як виявилось, то прийшов

довгоочікуваний патент, що підтверджував дворянське походження фаворита. Так Олексій Розум і його молодший брат Кирило одержали нове прізвище — Розумовські, графські титули й дворянський герб із зображенням двох українських козаків і нагрудної кіраси, пробитої двома стрілами.

* * *

У Козельці високих гостей зустрічали новоспечена графиня Розумовська Наталія Дем'янівна, її дочки Гафія, Ганна й Віра, а також численна рідня: оскільки розквартирувати весь склад імператорського кортежу безпосередньо в Леміші не було найменшої можливості, а відправляти на хутірець два дормези без обслуги — це рівнозначно приниженню найвищих персон, вирішили обмежитися відвідинами Козельця.

Втім, місцевий прийом пройшов на славу, а привітність господарів виявилася вищою всіляких похвал. Щоб залишити добру пам'ять про себе, перед від'їздом Єлизавета Петрівна зробила місту воістину царський подарунок: повеліла спорудити в Козельці величний собор Різдва Богородиці — такий, рівного якому немає ні в Чернігові, ані навіть у самому Києві! Цим государиня доручила зайнятися знаменитому архітекторові Бартоломео Растреллі. Згодом сюди був переправлений величний іконостас роботи італійських майстрів, що спочатку призначався для однієї з церков Санкт-Петербурга. От як високо оцінила імператриця привітність українців!..

Однак не тільки Глухів і Козелець, але й «мати міст руських» Київ удостоївся монаршої милості. Тут імператорський кортеж простояв цілий тиждень.

На честь імператриці Єлизавети Петрівни студенти Києво-Могилянської академії влаштували театралізований спектакль на тему життя святого апостола Андрія. І тут у Растреллі додалося роботи: на подяку киянам за привітність імператриця заклала перший камінь у фундамент Андріївської церкви на тій самій горі, де, за легендою, проповідував первозваний апостол. Саме над цим каменем государиня зі сльозами розчулення на очах вимовила знамениті слова:

— Возлюби мене, Боже, у Твоєму царстві небесному, як я люблю народ цей гречний і незлобивий! — після чого присягнула на Святому Письмі не карати жорстоко нікого з українців, що переступили закон, яким би тяжким не виявився їхній злочин в очах людських.

Окрім Андріївської церкви, Єлизавета Петрівна наказала на випадок майбутніх своїх візитів до цього прекрасного міста звести Кловський палац, а також невеликий мисливський будиночок над крутим дніпровським схилом, навколо якого наказано було розбити парк... і zarazом додати до цих споруд Георгіївську церкву.

Останній день перебування в Києві ознаменувався пишним прощальним прийомом на території Печерського форту, а також гулянням з вечірнім феєрверком на місці майбутнього Маріїнського парку. Між іншим, Єлизавета Петрівна відзначила, що цього разу наречена Петра Федоровича вже не ухилилася від участі у святі під приводом надуманої мігрени, а веселилася нарівні з усіма, рясно пересипаючи свою німецьку мову російськими слівцями й навіть коротенькими фразами, вимовленими хоча і з явним акцентом, зате дуже милою інтонацією. Результат докладених зусиль був очевидний: навколо Фіке вертілося кілька провінційних кавалерів — очевидно, місцевих записних серцеїдів.

З приводу побаченого государиня грайливо тицьнула фаворита кулачком у бік і прошепотіла:

— Урок дівчинка засвоїла! Дивись, до чого кмітлива...

* * *

*Результати «малоросійського бон вояжу»
Йї Імператорської Величності Єлизавети Петрівни
були грандіозними, а подарунки українському
народові — воістину царськими.
У 1745 році була відновлена Київська митрополія,
колись скасована Петром I,
київський архієпископ Рафаїл Заборовський
(він же ректор Києво-Могилянської академії)
одержав сан митрополита.*

*Поступово пом'якшувалася податкова політика,
розширювалися привілеї
для корінного населення українських земель.*

*Залишаючи Київ, імператриця пообіцяла депутації
козацької старшини відновити гетьманське
правління. Однак обрання нового гетьмана довелося
очікувати ще десять років.*

Чому?..

Глава 9

СЮРПРИЗ

*Олександро-Невська лавра,
поблизу Санкт-Петербурга, весна 1745 року*

Після повернення з-за кордону Григорій Теплов разом з Кирилом Розумовським поспішив до будинку Гафії, що як завжди щиро зраділа заморським подарункам і тепер чинно крокувала по скромній кухоньці не в лияній хустці й заштопаній сукні, а в чепуристому мереживному очіпку, у білосніжній сорочці із широкими рукавами й у пишній синій спідниці. Довершували її наряд різнобарвні панчохи й м'які шкіряні туфлі, привезені з Риги. А квітчасті сорочки, корсети, пояси, вовняні шкарпетки та інші атрибути розкоші були дбайливо приховані у величезну ковану скриню «на чорний день». Несказанно зрадивши дорогим гостям, куховарка балувала їх то млинцями, то пирогами з рибою, грибами або ягодами.

Мандрівники до столиці не поспішали, очікували відповідних вказівок. Олексій мріяв зустрітися з братом, однак государиня другий тиждень поспіль хворіла. Через брак кращих засобів Єлизавету Петрівну лікували кровопусканням, що не надто допомагало... Загалом, представлення при дворі новоспеченого графа Кирила Григоровича Розумовського відкладалося на невизначений термін.

Зрозумівши це, Теплов на третій день поїхав побачитися з родиною, Кирило ж наніс візит архімандритові. На відміну від Гафії, за час його відсутності настоятель лаври дуже постарів і тепер ледь ворушився — очевидно, хвороба брала своє. Старий насилу впізнав у блискучому вельможі сільського хлопчика Кирилка, що прибув до лаври якихось пару років тому. Зважаючи на настільки вражаючі зміни, архімандрит навіть не заїкнувся про те, щоб Розумовський вертався до послушництва з перспективою прийняття чернечого постригу... хоча парубок і очікував такої пропозиції.

Дарунки від короля Фрідріха Пруського (невеликий гобелен і церковні книги для монастирської бібліотеки) були прийняті з великою вдячністю, особисті подарунки від Кирила дбайливо розкладені по скринях. Поступово їхня бесіда, спочатку трохи сухувата, оживилася. Архімандрит з інтересом розпитував про ситуацію при пруському дворі, юнак жваво описував французьку й італійську архітектуру, парки Версаля, пишноту кафедральних соборів Кенігсберга й Берліна.

Їхню бесіду перервав несподіваний приїзд пана обер-егермейстера. Після чергового кровопускання імператриці нарешті полегшало, тож Олексій з милостивого дозволу государині помчав до Олександро-Невської лаври. Він дуже нудьгував, тому що відповідно до найвищого циркуляра листуватися з братом не міг, а мав лише право передавати настанови й поради через Ададурова¹.

— Здоров будь, братику мій дорогоцінний!!! — заволав Олексій Григорович ще з порога, разом з тим намагаючись звільнитися від ченців і послушників, що всіляко заважали незваному гостеві проникнути в помешкання отця настоятеля. Брати обійнялися й розплакались. Потім довго вибачалися перед архімандритом, що лише посміхався в сиву широку бороду та нишком змахував мимовільні сльози розчуження.

Прийнявши в підсумку благословення отця настоятеля, повернулися до Гафії. Тут обер-егермейстера також прийняли дуже тепло. Посадивши братів за швидко накритий стіл, господарка завбачливо зникла, надаючи їм можливість наговоритися досхочу. Зміни, що відбулися з Кирилом, вразили старшого брата, тож він незабаром перейшов до найцікавішої теми:

— Що ж, Кирилко, тепер варто подумати, як би представити тебе при дворі, але щоб не просто так, а якомога ефектніше... Думаю, успіх тобі буде забезпечено! Тільки б дочекатися зручної нагоди, тільки б дочекатися...

¹ Ададуров (Адодуров) Василь Євдокимович (1709—1780) — ад'юнкт і товмач при Санкт-Петербурзькій академії наук, згодом російський герольдмейстер і куратор Московського університету. Навчав майбутню імператрицю Катерину II російській мові. Похований в Олександро-Невській лаврі на доріжці майстрів мистецтв.

Санкт-Петербург, весна 1745 року

Під час перебування в Олександро-Невській лаврі брати так нічого й не придумали. Однак незабаром нагода представилася: імператриця одужувала, тож зажадала маскараду з феєрверком й іншими подібними розвагами. Попри те, що вона вже давно вийшла з дитячого віку, Єлизавета Петрівна очікувала свята з нетерпінням, властивим хіба що цікавій маленькій дівчинці, й увесь час розпитувала фаворита, що роздавав численні вказівки прислузі:

- Олесеньку, а запрошення ти розіслав?
- Так, моя панночко, розіслав.
- Нікого з намічених гостей не забув?
- Як можна, моя панночко, як можна?!
- А феєрверки замовив?
- Будуть у тебе найкращі феєрверки, які тільки можна дістати!
- А музиканти?
- І музиканти, і співаки — всі, всі будуть...
- А сюрприз? — муркотіла імператриця й мружилася, немов розніжена кішечка на сонечку.
- І сюрприз станеться неодмінно.
- А який сюрприз, Олесеньку?
- Зачекай, моя панночко, і сама все побачиш.
- Ну, то який же?! Який, який?
- Якщо скажу заздалегідь, буде нецікаво.
- Цікаво, Олесеньку, ще й як цікаво!
- Сюрприз, моя панночко — він на те й сюрприз, щоб не знати про нього заздалегідь. На балу сама все побачиш. А якщо все тепер же розповісти...

— Одне тільки слівце, Олесеньку, один-єдиний натяк!..

— Усьому свій час, моя панночко, всьому свій час...

Загалом, фаворит всіляко уникав намагань імператриці вивідати його секрет. Государиня ж надувала пухкі губки, від чого ще більше нагадувала дитину, й тікала геть, удаючи смертельну образу... яка зазвичай тривала не більше півтори години, потім же наполегливі спроби вивідати секрет повторювалися. Олексію лишалося єдине — стоїчно терпіти

приставання Її Імператорської Величності, аби тільки не пробовкнутися...

Між іншим, приховувати було що! До придворних розваг Кирило відмінно підготувався. У Венеції були придбані прекрасні машкари, у Парижі пошита безліч шикарних костюмів. Окрім місячного навчання танцям у «фехтувальника» месьє Поля, парубок узяв кілька уроків балету під час перебування у Франції, в Італії відвідував учителів співу. У салонах різних мадемуазелей, куди його тягали друзяки-студенти, він навчився вести витончені світські бесіди «про все і ні про що конкретно», відточив уміння триматися невимушено і з належним достоїнством. Перед коротким візитом до Фрідріха Пруського, на настирливу вимогу Теплова, довелося вивчити палацовий етикет...

Загалом, час у Європі минув не дарма. Парубок вдягався за останньою модою, не дуже яскраво, але добротно. Незграбність зникла, Кирило рухався плавно й упевнено, немов барс. Добре розмовляв німецькою і французькою. Нарешті, світлий пушок на губах і підборідді огрубів уже настільки, що його доводилося час від часу зіскрібати бритвою.

Одне слово, юнак змужнів! Розглядаючи при зустрічах брата, Олексій прикидав, який фурор зробить поява Кирила при дворі, й нишком потирав руки.

І от настав довгоочікуваний вечір. Одягнений у зелений оксамитовий костюм Короля Гірських Ельфів, тримаючи в руках дерев'яний позолочений ціпок з величезним смарагдом, обер-егермейстер віддавав останні настанови слугам. Єлизавета Петрівна з нагоди свята вбралася в привезений з Парижа костюм Смарагдової Феї, тим самим ненав'язливо, але доволі прозоро натякаючи на прихильність до фаворита й готовність підкорятися його волі.

Продемонструвати таку готовність государиня поспішила, коли Олексій змахнув ціпком і з награною бундючністю мовив:

— Можна починати, Ваша Імператорська Величність!

Імператриця радісно кивнула і вдарила в церемоніальний дзвін, оголошуючи початок свята. До палацу потягнулася низка карет, зали наповнилися пишно вирядженими гостями: піратами й арлекінами, циганами й турками, магараджа-

ми й падишахами, метеликами й совами... Загалом, важко сказати, яких костюмів тут тільки не було!

Хоча ні, жодна жінка не ризикнула одягнутися феєю — але це зрозуміло: знаючи характер своєї коханої, Олексій ненав'язливо порекомендував запрошеним не розлючувати Її Імператорську Величність і не влаштовувати «конкуренцію фей». Тому Смарагдова Фея була на святі одна-єдина — прекрасна й неповторна...

Вибагливо одягнені слуги розносили вино й інші хмільні напої, а також легкі закуски. Коли потік карет ущух, церемоніймейстер оголосив танці. Відкривалася ця частина програми новомодним полонезом, величним й урочистим, попереду всіх виступила государиня зі своїм фаворитом. Пари за парою повільно рухалися залом, згинаючись в укланах.

Потім відбувся обмін партнерами, і випещену ручку імператриці граціозно перехопила зненацька сильна рука Чорного Шахового Короля. Єлизавета Петрівна здійняла на незнайомця здивований погляд. Двометровий красень був одягнений у чорний оксамитовий костюм, доповнений чорним плащем з картатою, як шахівниця, підкладкою, горду голову з каштановим кучерявим волоссям вінчала золота корона, верхню частину обличчя закривала чарівна венеціанська машкара, прикрашена золотим тисненням і дрібними дорогоцінними камінчиками. Незнайомець рухався м'яко й граціозно, легко виконував найскладніші па.

Хто він такий?!

Однак государиня не встигла нічого зрозуміти, оскільки обмін партнерами повторився, і Єлизавета Петрівна знов опинилася поруч з Королем Гірських Ельфів. Імператриця завертіла головою, намагаючись угледіти, куди ж подівся Чорний Шаховий Король, однак він немов крізь землю провалився.

— Сюрприз!.. — ледь чутно шепнув обер-егермейстер, на мить наблизивши губи до вушка государині, в якому іскрилася смарагдова сережка. Не в силах приховати цікавості, Єлизавета Петрівна злегка ляснула віялом руку фаворита: скажи ж нарешті, хто це?! Обер-егермейстер щось вимовив, і хоча через музику слів було не розібрати, однак по рухах губ вона вгадала відповідь:

— Терпіння, моя панночко, терпіння!..

Тут танець скінчився, і Олексій проводив заінтриговану імператрицю до трону. Знов заграла музика, в інших залах також ожили оркестри, сховані в задрапірованих нішах. Тепер весь палац наповнився стрункими рядами танцюючих.

Єлизавета Петрівна намагалася не пропускати жодного танцю. Чорний Шаховий Король то зникав із зали, то знову з'являвся у найнесподіваніший момент, щоб пройшовши з імператрицею черговий танцювальний тур, повернути її обер-егермейстерові і вкотре зникнути. Чим довше це повторювалося, тим сильніше розпікала цікавість її Імператорську Величність.

Втім, це почуття мучило не лише государиню: вже мінімум половина гостей перешіптувалася в марній надії з'ясувати, хто він такий — цей загадковий Чорний Шаховий Король?! Не витримав навіть канцлер Бестужев-Рюмін, що підбіг до імператриці із запитанням:

— Матінко, хто він, цей вельможа в шаховому костюмі? Щось я не пригадую нічого щодо приїзду іноземних знатних персон... а на росіянина він не надто схожий!

— Уяви собі, графе, не маю найменшого поняття! — імператриця трохи роздратовано смикнула плічком і додала: — Як на мене, таємна поліція підкоряється саме канцлерові — отже, добродію, тобі й карти в руки! Я думала, це ти мені доповіси, хто цей гість...

Зрозумівши свою помилку, Бестужев-Рюмін відступив на крок і потупив погляд.

— Це Олексій Григорович знає, але говорити нізачо не бажає!..

Стиснувши губи, канцлер спідлоба глянув на фаворита, який мав безтурботний вигляд.

— Олексію Григоровичу, зробіть ласку і скажіть, хто він такий, цей Шаховий Король! — не втерпівши, процідив Бестужев-Рюмін кризь зуби.

— Вибачте, Олексію Петровичу, я б із задоволенням повідомив, однак не можу порушити слово, дане государині.

— Яке ще слово?! — проскреготав канцлер.

— Її Імператорській Величності був обіцяний на сьогодні сюрприз, — і схилившись до коханої, обер-егермейстер тихо спитав: — Чи обіцяв я сюрприз, моя панночко?

— Обіцяв, Олесеньку, обіцяв! — проворкувала імператриця.

— Ну, от бачите, Олексію Петровичу! Тож відповівши негайно на ваше запитання, я розвію весь флер цієї маленької чарівної таємниці. Тому даруйте, однак я змушений промовчати.

— Як ви сказали?! — всемогутній канцлер відмовлявся вірити власним вухам. — Що це ви собі дозволяєте, пане добродію!!

— Я дозволяю собі в міру своєї скромної фантазії розважати Її Імператорську Величність, не більше того.

Бестужев-Рюмін скрипнув зубами, але все ж таки опанував себе й мовив:

— Що ж, люб'язний Олексію Григоровичу, давайте на хвилинку полишимо залу, і ви мені по всій формі доповісте, хто такий цей незнайомиць.

— Я б і радий задовольнити вашу цікавість, Олексію Петровичу, однак не наслідуюсь покинути мою панночку навіть на хвилинку...

Невідомо, що відповів би канцлер на таку зухвалість, якби в їхню перепалку не втрутилася сама імператриця:

— Іди собі, Бестужев, і веселися разом з гістьми! Якщо вже Король Гірських Ельфів пообіцяв улаштувати сюрприз, то він виконає обіцянку... Чи не так, Олесеньку?

— Так, моя панночко!

— Але особистість цього Шахового Короля хоча б відкриється сьогодні ж?! — наполягав канцлер.

— Відкриється, Олексію Петровичу, відкриється неодмінно, не бійтеся!

Вкрай незадоволений Бестужев-Рюмін пішов геть, продовжуючи прикидати так і сяк, ким же міг бути цей клятий Чорний Шаховий Король?! Государиня ж потишеньку смикнула фаворита за рукав розкішного камзола й прошепотіла:

— Олесеньку, коханий мій милесенький, ну скажи нарешті, хто ж він такий?! Тільки мені одній, будь ласка!..

Однак обер-егермейстер нізащо не бажав здаватися:

— Почекайте, моя панночко, незабаром, уже незабаром усе з'ясується... — і поцілував государиню в напудрену щічку. Від чого вона зняковіло почервоніла.

Тим часом танці завершилися, слуги принесли крісла й стільці, почався виступ запрошених артистів. Спочатку співав хор, потім танцював балет, у перервах були зіграні смішні мініатюри, що від душі потішили імператрицю.

Потім почалися виступи гостей. Наперед вийшов Теплов, одягнений у дивовижний костюм Орла, і віртуозно загравав на скрипці. Публіка гучно аплодувала й вимагала продовження. Теплов уклонився, виконав сонату, знову зірвавши оплески й пропозицію повторити музичний твір на біс. Імператриця прихильно кивнула. Теплов загравав, однак тут під загальний подих публіки одна зі скрипкових струн лопнула. Втім, ця прикра обставина не завадила Григорію успішно завершити виступ.

— Який музикант, просто диво! — зітхнула Єлизавета Петрівна. — Ти згоден, Олесеньку?

— Цілком згоден, моя панночко...

Однак у цю мить юрба гостей дружно охнула: на середину зали вийшов загадковий Чорний Шаховий Король, глибоко вклонився государині, потім прийняв картинну позу й заспівав французькою. При перших же звуках його голосу тіло імператриці немовби струмом прошило. Єлизавета Петрівна подумки перенеслася в часі на багато років назад, знов потрапивши на виступ свого Олеся, коли вона вперше почула його у театрі, створеному зусиллями однієї зі своїх попередниць — імператриці Анни Іоаннівни. Так-так, ті ж інтонації, майже той самий тембр голосу!..

Придивившись до Чорного Шахового Короля з усією можливою уважністю, государиня впізнала поставу й жести свого коханого. Може, це її Олесь?! Але ж ні — от він стоїть поруч з нею, вдягнений у карнавальний костюм Короля Гірських Ельфів, стискаючи в руці прикрашений смарагдом золочений ціпок...

Господи, що ж це відбувається?!

— Хто він, Олесеньку?

— Сюрприз для моєї ненаглядної панночки.

Пісня завершилася, зал вибухнув оплесками. Однак, усупереч загальним побоюванням, цього разу Шаховий Король не поспішав зникнути. Він кивнув обер-егермейстерові, немов доброму знайомому. Фаворит імператриці

Співак замовк, струни бандури все ще вібрували, коли зал вибухнув овацією. Не маючи сил стриматися, Єлизавета Петрівна підхопилася з трону й владно зажадала:

— Ще, ще!!!

Присутні гучно підтримали імператрицю. Обер-єгер-мейстер знов заграв, а Шаховий Король заспівав тепер уже весело, трохи навіть задирливо. Ні, це був не баритон Олексія, але все-таки голос прекрасний і насичений, що дуже нагадував морську хвилю — потужну в шторм і ніжно-ласкаву, коли буря вщухне.

Незнайомець співав дві години поспіль, доки на вулиці зовсім не стемніло. Тоді на середину зали чинно виступив церемоніймейстер і оголосив, що зараз почнеться казковий феєрверк.

— Стійте, не зникайте знов! — вигукнула Єлизавета Петрівна, звертаючись до Чорного Шахового Короля.

— В жодному разі, моя панночко, — поспішив заспокоїти її фаворит. Узнявши незнайомця за руку, підвів його до трону й поставив по ліву руку від государині, сам же став праворуч. Тим часом лакеї розчинили всі вікна — і небо за ними вибухнуло різнобарвними вогнями! Казкове видовище...

Щоправда, затьмарене черговою витівкою Петра Федоровича. Річ у тім, що Великий князь відмовився з'явитись на маскарад, чим серйозно засмутив і Її Імператорську Величність Єлизавету Петрівну, і Велику княгиню Катерину Олексіївну, що змушена була відсиджуватися у своїх покоях разом з чоловіком і гірко ридати. Як раптом з першими спалахами феєрверка затворник вискочив бозна-звідки в супроводі своєї улюбленої хортиці, забігав по залі немов одержимий, указуючи собаці на феєрверк, радісно заволав: «Ах, як чудово, тільки поглянь, як чудово!..» — та коли небо за вікном згасло, пішов геть під зневажливе перешіптування присутніх, потягнувши за собою перелякану чотириногу подругу.

Втім, яке це має значення, якщо зараз...

— Ну що ж, Ваша Імператорська Величність, завершуйте маскарад, — мовив Олексій.

— Дякую, мій дорогий Король Гірських Ельфів!

Обличчя імператриці осяяла задоволена посмішка, вона поспішила вдарити в золотий церемоніальний дзвін, і для більшої впевненості вигукнувши:

— Усі відкрийте обличчя!!! — обернулася до незнайомця.

Глибоко вклонившись, Чорний Шаховий Король зняв машкару, тоді всі побачили дещо збентеженого юнака з великими карими очима й рум'янцем на всю щоку.

— Хто ви такий? Назвіться негайно!

Зрозуміло, це проскреготав канцлер, професійна гордість якого нинішнім вечором була серйозно вражена.

— Граф Розумовський, до ваших послуг, — відповів юнак, уклонившись цього разу не занадто низько.

Гості немов по команді загомоніли, причому достатньо голосно:

— Граф Розумовський?..

— Як, ще один?!

— Так скільки ж їх, Розумовських цих!..

— Може, це брат обер-егермейстера?..

— Так-так, напевно, братик його!..

— А-а-а, он воно що!..

— Брат Олексія Григоровича, отже... Он воно як!..

Імператриця ж, перш ніж піти в опочивальню, ласкаво звернулася до фаворита:

— Дякую, милий друже, сюрприз удався на славу. Ранком нам буде, про що поговорити...

Схвильовані гості почали розходитися. Олексій проводив брата й Теплова у відведені їм кімнати й попередив, щоб вони були готові о дев'ятій годині ранку бути присутніми на сніданку в Її Імператорської Величності. Ясні річ — без запізнь.

— Як тут спізнитися, якщо я встаю із зорею?! — здивувався Теплов. Обер-егермейстер промимрив приказку щодо свого уставу й чужого монастиря. Григорій лише плечима знизав і пішов у відведену йому кімнату. Довго не міг заснути, перебуваючи під ураженням від маскараду: здавалося, у цей вечір він здав найважчий іспит у житті... і не одержав оцінки! Оцінку оголосять тільки завтра. Цікаво, як складеться його подальша доля? Чи збудеться давня мрія і пророкування отця Феодора?..

Кирило ж, залишившись один, швидко роздягнувся, акуратно розвісив речі й заснув як убитий, ледь торкнувшись головою подушки.

Зате в Олексія було ще повнісінько турбот: проводити у відведені кімнати деяких інших гостей, перевірити, чи всі феєрверки спрацювали... а разом доглянути за слугами, що почали прибирання палацу...

А ще потрібно було втихомирити великокнязівську пару. Для цього знадобилося хвилин двадцять заспокоювати ридаючу Катерину Олексіївну, яка дуже-дуже хотіла, але так і не змогла потанцювати в цей вечір із загадковим Чорним Шаховим Королем, а насправді рідним братом фаворита імператриці. А наостанок довелося зі скандалом заганяти в ліжко не на жарт збудженого Петра Федоровича, простежити, щоб камердинер і двоє слуг одягнули його в нічну сорочку й уклали в постіль.

Олексій був геть вимотаний і знесилений, коли майже роздягнувшись, почув дрібні кроки палацового карлика: імператриця вимагала фаворита до себе в опочивальню. Довелося накинути халат і спішно пройти до государині. Незважаючи на божевільний день, спати Єлизаветі Петрівні зовсім не хотілося: її неймовірно потрясла зустріч із Кирилом, що виявився чудовим вельможею, до того ж казково гарним, талановитим і в танцях, і в співах, і в поведженні!

— Ах, Олесеньку, і чом його не було з нами в Козельці?!

— Кирилко в цей час перебував в Альбертіні, під наглядом Теплова штудіював премудрощі науки.

— Ах, он як... Шкода, чесно, шкода, що його не було з нами торік! Який молодець, чесне слово!..

Бурхливі зізнання государиня завершила словами, які фаворит потай сподівався почути:

— Друже мій Олесеньку, треба подумати про подальшу долю Кирилка, чи не так?

— Звісно, моя панночко! От ранком і подумаємо, а поки що спи.

— Ні-ні, облиш: ранком уже вирішувати потрібно буде, подумати ж потрібно негайно... Ніяк не можна такий діамант у землю заривати!

— То я саме хотів би, моя панночко...

— Стривай, милий мій друже, стривай, дай мені слово мовити.

— Зрозуміло, моя панночко!..

— Треба Кирилку посаду підібрати й платню гарну призначити. Знаєш, я була так вражена його співом, що миттю згадала молодість і як з тобою зустрілася, соколе мій ясноокий. Пам'ятаєш, як ти в Анни Іоаннівни в театрі співав?

— Пам'ятаю, моя панночко, як же не пам'ятати! Усе пам'ятаю й вдячний тобі буду довіку, доки серце моє в грудях б'ється.

— До речі, нагадай завтра, щоб я тобі за цей приємний сюрприз подарувала пару селищ і десять тисяч рубликів.

— Дякую, моя благодійнице!

— А Кирилку ми подаруємо орден якийсь. Як думаєш, свята Анна його порадує?

— Пребагато вдячний, моя панночко! Звісно ж, порадує.

— Ну, от і добре!

— А тепер давай-но все-таки спати, про інше завтра подумаємо. Ранок мудріший від вечора...

— Не хочеться спати, Олесеньку! Сну в жодному оці немає, — поскаржилася Єлизавета Петрівна.

— Давай-но я ніжки найясніші помну, погладжу: дивись, сон і прийде...

Фаворит узяв своїми великими руками мініатюрну ступню імператриці й ласкаво приголубив. Єлизавета Петрівна замуркотала від задоволення, немов кішка.

— Руки в тебе просто чарівні, Олесеньку! Біля пальчиків погладь, біля кожного пальчика... От ще нижче, на п'яточках...

І відкинувшись на подушки, государиня солодко задрімала, по-дитячому підклавши долоню під щоку. Олексій ще якийсь час посидів на краю розкішного царського ліжка, потім навшпиньках вийшов до себе. Нарешті приліг і провалився в чорне небуття без усяких сновидінь...

І як йому здалося, одразу прокинувся від скаженого дзеленчання дзвіночка! Втім, уже настав ранок.

Коли Олексій, похитуючись, переступив поріг опочивальні Її Імператорської Величності, з протилежного боку відчинилися інші двері, і разом з ним до імператриці ввійшли дві заспані покоївки. Подивившись на них, обер-егермейстер уявив, який вигляд у нього самого. Бр-р-р!..

— Що бажаєте, матінко? — мовив він, щоб сховати зняковілість.

— Як завжди з ранку, кофею зі свіжими булочками! А також варення!

— Нумо, швидко! — прикрикнув Олексій на покоївок. — Побігли виконувати...

— А ще гуляти бажаю, — проворкотіла Єлизавета Петрівна. За відсутності прислуги вона солодко посміхнулася, простягнула до фаворита руки і покликала до себе.

— Польові квіти бажаю нюхати, щоб запашний пилок ніс лоскотав...

— Добре, моя панночко, усе буде, як тобі завгодно.

Протягом сорока хвилин у сусідній залі був накритий улюблений столик імператриці, на ньому поставлені дві порцелянові філіжанки запашної кави, молоко, варення в срібних розетках і булочки на великій срібній тарілці. Також на столику опинилася маленька мисочка, а в ній — цілий сніп фіалок. Настрій у Єлизавети Петрівни був дивний, вона з апетитом уминала булочки з варенням, запивала ароматною кавою і без угаву говорила, говорила, говорила про вчорашній маскарад і про красеня Кирилка.

Після легкого сніданку імператриця пішла в робочий кабінет, де підписала три розпорядження. Кирилові Григоровичу Розумовському був подарований орден Святої Анни, чин камергера й кавалера Голштинського. Олексію Григоровичу Розумовському було наказано видати зі скарбниці десять тисяч рублів на поточні витрати, а також відписано два села з трьомастами душ кріпаків у кожному. Григорію Миколайовичу Теплову за особливі заслуги й старанність наказано було видати п'ятсот рублів.

— Кожному по заслuzі! — мовила государиня, ще раз пробігши очима підписані папери. Цілком задоволена своєю щедрістю, відправилася в парк у супроводі коханого.

Санкт-Петербург, 1746 рік

У такий от спосіб Кирилко... тобто, граф Кирило Григорович Розумовський прокинувся ранком у чині камергера й при ордені. Тепер він жив у палаці, брав участь у всіх

прийомах, балах, полюваннях і парадних виїздах. Іноді вечорами парубка викликала імператриця, тоді він розповідав про життя за кордоном. При цьому незмінно згадував різні цікаві історії про життя пруських, італійських і французьких міст, у яких довелось побувати. Нерідко в оповіданнях впліталися почуті свого часу від Теплового або ж від Целестіна й інших німців-студентів перекази про пригоди, де місцем дії було якесь підземелля, занедбаний замок або старий цвинтар. Імператриця виявилася відмінною слухачкою, що легко захоплювалася й бурхливо виявляла емоції по ходу оповіді.

Тим часом Теплов, після достопамятного маскараду відісланий назад у Її Імператорської Величності Академію наук, одержавши разом підвищення з ад'юнкта до асесора (щоправда, з колишньою платнею), писав невтішні звіти про ситуацію в Санкт-Петербурзькій обителі премудрості. Справи тут були кепські: скарбниця не фінансувала діяльність Академії, і на ґрунті безгрошів'я серед учених назрівав серйозний конфлікт. Переломити ситуацію міг хіба що мудрий адміністратор, що не тільки спрямував би роботу всіх підрозділів, визначив пріоритети розвитку й шляхи досягнення поставлених цілей, але й зміг би переконати государиню в необхідності відповідного фінансування.

Потрібна була саме така людина, але ж!..

Зрозуміло, талановитих учених в Академії було з надлишком, однак кожен з них мислив досить вузько й однобоко — у напрямку, вигідному винятково для себе, неповторного. Взяти хоча б славетного рудознавця Михайла Ломоносова: він щосили ратував за розвиток металургії, за виділення грошей для організації необхідної хімічної лабораторії... але при цьому категорично наполягав на скороченні чисельності студентів на інших кафедрах! Навіть більше того — поривався закрити токарські, столярні й інші майстерні, засновані самим Петром Великим! Не кажучи вже про сміховинну претензію — присікти роботу будь-яких напрямів, пов'язаних з історією й географією, які Михайло Васильович вважав, щонайменше, марними...

Через сварливу вдачу Ломоносова деякі вчені пропонували вигнати його геть із Санкт-Петербурзької академії наук або ж перевести в академію Московську. Обізнані

щодо нелагідності рудознавця, тамтешні вчені не виявляли найменшого бажання бачити його у своєму тісному колі, та й сам Михайло Васильович аж ніяк не хотів виселятися зі столиці... Він уже бував у Москві — навіщо ж вертатися туди?

Нарешті, у квітні 1746 року дозріло рішення про затвердження посади керуючого Санкт-Петербурзькою академією наук. Хоча головне як і раніше залишалося незрозумілим: хто саме стане керуючим? Одні пророкували ласу посаду старому Шумахеру, інші говорили про Ломоносова, треті розсудливо відмовчувались.

Пам'ятаючи свою обіцянку, Олексій Григорович не раз нагадував государині про Теплова, усіляко натякаючи, що непогано б довірити йому столичну Академію. Однак Єлизавета Петрівна полюбляла сама приймати рішення й терпіти не могла жодного тиску — навіть ненав'язливого. Хоча відмовляти Олесю зовсім не хотілося, але й піти за його бажанням означало вронити імператорське достоїнство.

Не дивно, що вирішення питання з керуючим відкладалося протягом цілого року. Однак затягувати цю справу й надалі вже не уявлялося можливим, тож в один прекрасний травневий день Її Імператорська Величність Єлизавета Петрівна виявила бажання відвідати Храм Науки, щоб одним махом розв'язати всі перезрілі проблеми. На запитання щодо кандидатури керуючого відповідала коротко:

— Обіцяю, усі залишаться задоволені!

Було видано найвищий припис щодо негайного збору вчених. У призначений день імператриця в супроводі обох братів Розумовських і невеликого почту відправилася в Академію наук. Прибувши на місце в прекрасному гуморі, вона повеліла зібрати весь учений люд у головному корпусі. По черзі викликала наперед основних кандидатів на посаду керуючого — спочатку Ломоносова, потім Шумахера. На настійну вимогу Олексія, викликала також Теплова. Всіх трьох по черзі розпитувала про те і про се, уважно вислуховувала відповіді.

Нарешті після підозріло недовгої, як усім здалося, паузи повідомила наступне:

— По зрілому міркуванні я вирішила, що Санкт-Петербурзьку імператорську академію наук очолить от він...

І обернувшись, зненацька вказала на... Кирила Розумовського!!!

Спочатку ніхто з присутніх нічого не зрозумів, усі тільки завмерли від несподіванки. Причому було очевидно, що подібна витівка імператриці більше всіх приголомшила самого новоявленого керівника Академії.

— Наказ про призначення надішлють завтра, — урочисто додала Єлизавета Петрівна. Тільки тут заціпеніння залишило вчених, вони дружно наморщили чола, намагаючись осмислити подію. Білий як крейда Теплов глянув на обер-егермейстера, але той лише плечима знизав, сумно скривив губи й повів очима вбік государині: мовляв, що вдієш проти примхи Її Імператорської Величності?! У погляді асесора заграва вогник ненависті, тоді Олексій Розумовський зважився на розпачливий крок.

— Матінко государине, аякже... — почав він, нерішуче вказуючи на Теплового.

— Та нехай працює на колишнім місці й він, і всі інші також! Я ж нікого не збираюся звільняти з Академії, — безтурботно прошебетала імператриця, підхопивши під руку фаворита й тягнучи його до карети. — Головне, я нарешті знайшла для твого братика Кирилка підходящу справу, якою не соромно прославитися. Все гаразд, мій друже, все просто прекрасно! Хіба ти не вважаєш?..

Приголомшений, вкрай розгублений Теплов проводжав поглядом закохану парочку. Він бачив, як Олексій обернувся до нього і зробив у повітрі невиразний жест рукою, мабуть, вибачаючись. Але це глибоко ображеного асесора не цікавило. Він уже твердо знав, що відтепер брати Розумовські зробилися його лютими ворогами.

Тим часом юрба вчених щільним кільцем обступила щойно призначеного керуючого. Кожен намагався перекричати сусіда й у такий спосіб донести до вух нового начальства свої проблеми і скарги на конкурентів.

Кирило розгублено озирався на всі боки, марно шукаючи підтримки.

* * *

*У такий от спосіб граф Розумовський,
у якому государиня Єлизавета Петрівна
(всупереч відгукам закордонної професури)*

*побачила «особливу здібність і набуту
в науках майстерність»,
очолив Санкт-Петербурзьку академію наук
у віці вісімнадцяти років.*

*За короткий час Григорій Теплов
був обдарований чином колезького асесора
і званням професора ботаніки: от і все,
чого Олексій Розумовський зміг домогтися
від імператриці. Але це було типове не те:
ображеному Теплову хотілося Академією керувати,
а не в підлеглих у явного недоука ходити!..*

Глава 10

СПРАВИ АКАДЕМІЧНІ

Санкт-Петербург, 1746 рік

«До чого несправедлива моя доля!» — думав Теплов.

Дійсно, скільки докладено зусиль — і все дарма... Може, не слід було так легко погоджуватися на пропозицію фаворита? Може, треба було діяти за власним планом — тоді нехай через довгий час і з більшими труднощами, але в нього б усе вийшло і без сторонньої допомоги? Тим паче що допомагати йому взялися настільки ненадійні люди, як брати Розумовські...

І знову Теплов лаяв себе за те, що понадіявся на інших! Ні, не варто тішитися надією, що хтось там про тебе подбає... От і передсмертний прогноз Феодора не збувся — а тим часом, старий свято вірив у свої прогнози...

Однак, незважаючи на настільки нищівний провал, Теплов як і раніше справно виконував свої обов'язки, працював і щомісяця відправляв щось із написаного до академічної друкарні. Загалом, ретельно трудився у царині ботаніки, не звертаючи найменшої уваги на сварки і склоки, що панували в Академії. З братами Розумовськими зустрічався тільки на прийомах і наукових колегіях. Утім, їхнє спілкування обмежувалося легкими уклонами: з'ясовувати щось у цих людей йому було боляче й огидно.

* * *

«До чого невдячні люди!» — думала Її Імператорська Величність Єлизавета Петрівна.

Вона оточила піклуванням і увагою юного, але безумовно перспективного брата свого обожнюваного Олеса. Не минуло й тижня, як молоде обдарування зарекомендувало себе страшенним картярем і марнотратом, витонченим цінителем театру й молоденьких акторок, а понад те — під-

корювачем жіночих сердець... причому підкоряв Кирилко не якихось служниць, а фрейлін самої государині імператриці! Єлизавета Петрівна була вражена списком амурних перемог свого протеже. Що ж, не дивно: він щасливий, гарний, галантний — такий легко запудрить мозок будь-якій придворній курці. Ай, молодець!..

Загалом, ознайомившись із першою ж доповіддю агентів Бестужева-Рюміна про походеньки Кирилка при дворі, розпорядилася щомісяця видавати йому значні грошові суми, щоб хлопчина не бідував.

Однак не минуло й місяця, як ставлення Єлизавети Петрівни до молодшого братика фаворита різко змінилося. Адже Кирилко посмів захопитися... Великою княгинею Катериною Олексіївною!!! Безсоромна німкеня замість того, щоб думати про народження спадкоємця російського престолу, приємно проводила час, фліртуючи з палацовими кавалерами.

Загалом, вони явно знайшли одне одного! Невдячне стерво Катерина Олексіївна перетворила першого палацового красеня й безтурботного героя-коханця на безвладного болванчика. Кирилко волочився за Великою княгинею всюди, немов тінь, годинами просиджував у неї в салоні, сором'язливо дивлячись собі під ноги, не в силах сказати жодного слова... і нарешті, витрачав видані йому за найвищою вказівкою гроші (причому чималі!) на квіти, цукерки й подарунки для клятої вертихвістки.

Він винайшов для Великої княгині особливе ласкаве ім'я: Като. Сміявся, коли сміялася вона. Мирний по натурі, шаленів, коли лаяли її. А якось схопився за шпагу, настільки явно відреагувавши на масний жартик на адресу Катерини Олексіївни самого Петра Федоровича — між іншим, законного чоловіка цієї розпусниці...

З кожним днем Кирилко дедалі більше ставав схожим на тінь. Погляд його був сумним, грайливі жарти, примовки, анекдоти більше не злітали з вуст.

Як ні шкода було розлучатися з новим улюбленцем, однак мудра імператриця вирішила відіслати його геть із палацу.

От хоча б в Академію наук: з одного боку — почесно... з другого ж — достатньо далеко від цієї вертихвістки Катерини Олексіївни!..

«До чого мінливе життя!» — думав Кирило Розумовський.

Фортуна тільки-тільки посміхнулася йому після надзвичайно успішного дебюту на маскараді. Перед ним відкрилася перспектива стати всесильним царедворцем, як раптом...

Тільки вчора його буття складалося суцільно з балів, маскарадів, картярства, театрів. Молоденькі (й не дуже) фрейліни... Милі блакитні очі незрівнянної Великої княгині Катерини Олексіївни, невловимо схожі на бездонні вирви... і ще на очі іншої жінки — загадкової маркізи д'Етіоль, що не погоджувалася на менше, ніж шлюб із самим королем!..

І будь ласка: сьогодні він в Академії наук вислуховує нудотні звіти й розбирається в брудних плітках учених! Бачте, покоївка одного старого професора бігає по ночах до іншого професора — молодшого... а першому як без прислуги обходитися?! Неподобство! Жах! Або от ще прекрасна тема для кляузи: виділені на фарбування поруччя головного корпусу гроші давно розтринькані за картярським столом!..

Але найголовніша тема, що червоною ниткою проходила буквально в кожному доносі: всі навкруг дурні негідники й нездари!!!

Уф-ф-ф!..

Справедливості заради слід зазначити, що Академія, замислена Петром Великим як джерело найпрогресивніших розробок і отримання наукових знань, за роки правління Анни Іоаннівни й Анни Леопольдівни перетворилась на жалюгідну подобу департаменту розваг. Приміром, найкращі вчені того часу зобов'язані були... готувати феєрверки для придворних свят, писати привітальні промови, хвалебні оди і все таке інше!

За великим рахунком, обидві попередні російські правительки не мали найменшого уявлення, навіщо взагалі потрібна ця наука. Знали одне: пектися про вчених людей — заняття престижне, так слід вчиняти всім пристойним правителям. Тільки лише з цих міркувань Академія не була закрыта остаточно. Однак використанню головної

наукової установи не за призначенням ніхто перешкодити не міг...

Тому тут і запанувала повна плутанина, найпекучіші питання вирішувалися написанням доносів у Таємну канцелярію й кулачною бійкою. Поліпшувати було що — головне, знати б, яким чином домогтися покращень!.. Минали тижні й місяці перебування Кирила Розумовського на новій посаді, однак ніяких дієвих заходів він не вживав.

* * *

Нарешті одного далеко не прекрасного дня, коли новоспечений керуючий гадючника, офіційно йменованого Санкт-Петербурзькою Її Імператорської Величності академією наук, укотре (і як завжди безуспішно!) намагався хоч якось розібратися у всеосяжних склоках, Її Імператорська Величність Єлизавета Петрівна надіслала особистий припис щодо надання в найкоротший термін плану розвитку Академії й макета нового академічного Статуту. На довершення всього государиня зажадала негайно скласти кошторис грошових витрат на найближче півріччя.

Довелося скликати вчену раду, однак ні Шумахер, ні Нартов, ані хтось інший з когорти колишніх керівників так і не зміг порадити Кирилку щось ділове. Ломоносов, що перед цим доволі часто заходив до Розумовського поговорити про справи, терміново замкнувся у своїй коморці, що гордо йменувалася «лабораторією», і почав серію найважливіших досліджень з кольоровим склом. Умить припинили віддаватися улюбленому заняттю (тобто, творенню кляуз) Деліль, Тредіаковський та інші активні писаки: у кожного зненацька знайшлася термінова, просто невідкладна робота, важливіше від якої у світі немає нічого й бути не може...

Кирилко писав братові слізливі листи, у яких благав умовити государиню Єлизавету Петрівну повернути його назад до палацу. Та Олексій залишався глухим до жалісливих прохань і у відповідь настійно радив зайнятися справами Академії. Парубок упав у відчай: він геть не розумів, чому раптом усі відвернулися від нього, кинули напризволяще?!

От саме в один з таких моментів найгострішого розпачу він і згадав про Теплова! Не особливо сподіваючись на відгук, запросив пана колезького асесора для серйозної розмови. Проти всіх очікувань, професор ботаніки пода-

лав свою образу на Розумовських, тож з'явився за викликом — причому в точно призначену годину. Жодного разу не перебивши засмученого Кирилка, уважно вислухав його обережні, невміло замасковані прохання. Пообіцяв протягом трьох наступних днів підготувати проект плану розвитку Академії, макет Статуту і зразковий кошторис — загалом, усі затребувані імператрицею документи!

Через тиждень схвалені графом Шуваловим папери лежали на столі перед Єлизаветою Петрівною. Академічна реформа влітала в копійчку, однак государиня погодилася виділити зазначені кошти, оскільки кожна передбачена стаття витрат була детально обґрунтована. Новий Статут імператриці також сподобався.

Але найбільш істотним результатом старань Теплового стало жадане запрошення Кирила Розумовського на особистий прийом, призначений у робочому кабінеті імператриці. За викликом роззолоченого лакея юний граф несміливо ввійшов у розкішне приміщення й миттю забився у найтемніший кут, смиренно потупивши очі й не наважуючись підійти до правительки.

— Заходь, Кириле Григоровичу, сідай, — запросила Єлизавета Петрівна, вказавши на крісло, що стояло поруч з її столом. Однак Розумовський не рушив з місця. Він як і раніше стояв, потупившись. Тоді государиня підвелася зі стільця, кинулась до скам'янілого гіганта, обійняла його, схопила під руку й урочисто підвела до м'якого зручного крісла. Тільки тепер Кирилко насмілився глянути на неї. Щоки юнака яскраво зашарілися рум'янцем зніжковіння.

«Як швидко сердега відвикнув від палацу! Можна навіть сказати, здичавів», — подумала Єлизавета Петрівна. Уголос же мовила:

— Кириле Григоровичу, мені дуже сподобався написаний тобою академічний Статут, що з усією повнотою розкриває нові можливості для розвитку вітчизняної науки.

— Так-так, звісно, написаний Тепловим Статут дійсно гарний... — промимрив безмірно збентежений і водночас щасливий Кирилко.

— Ах, отже, Тепловим написаний? — уточнила государиня.

— Так-так, Григорієм Миколайовичем Тепловим, колецьким асесором, що...

— Знаю, Кириле Григоровичу, знаю: це він курирував твоє навчання в закордонних університетах... Статут гарний, оскільки відкриває шлях у святилище науки російським ученим і поетам, як-от Ломоносов, Тредіаковський, Крашенінніков, Кобельніков, Попов, Козицький та інші. Та й Теплов цей досить талановитий, що й говорити!

— Дуже талановитий, государине матінко! А головне, відданий справі. Наприклад, він мені не тільки зі Статутом допоміг, але й зі складанням бюджету.

— Ну що ж, дорогий графе, якщо Теплов настільки талановитий, як ти стверджуєш, то нехай і допомагає тобі надалі управляти Академією! Згоден?

— О-о-о, звісно, звісно ж!

— Я накажу встановити йому гідне жалування й надати повну свободу дій. А тобі, Кириле Григоровичу, віднині знов дозволяється бувати при дворі...

— Дякую, государине матінко, красно дякую!!! — заволав Розумовський і навіть підстрибнув у своєму кріслі від радощів.

— Немає за що, графе, — посміхнулася настільки дитячому захвату Єлизавета Петрівна. — Бувай при дворі, коли побажаєш... але, зрозуміло, і про віддану тобі в піклування Академію не забувай. І ще дивись мені, на Велику княгиню Катерину Олексіївну не дуже заглядайся: не твого полягода... Зрозумів?

— Чого вже тут не зрозуміти, государине матінко!

— Отож бо. А тепер можеш іти... Ні, от іще про дещо забула сказати...

— Про що саме?..

У голосі Кирилка миттю прорізалася тривожна нотка.

— Нічого страшного, не хвилюйся так! — посміхнулася імператриця. — Просто хотілося поставити тебе до відома, що через три дні в палаці відбудеться бал-маскарад, на якому я бажаю бачити і тебе, і Теплова. Запрошення вам обом привезуть сьогодні ж до вечора. От тепер точно все, люб'язний Кириле Григоровичу!

Так почався новий етап у розвитку Санкт-Петербурзької Її Імператорської Величності академії наук. Теплов узяв на себе безпосереднє керівництво, Кирилко забезпечував швидке вирішення господарських питань. Їм удвох доводилося виконувати величезну роботу. До Академії були

запрошені архітектори й садівники, які зайнялися будівництвом і прикрасою академічної території. Старі дерев'яні будинки були знесені, кам'яні нарешті відремонтовано, заново пофарбовано й побілено. Академія поступово облагороджувалася, з'явилися доріжки, лавочки, навіть невеликі клумбочки.

Виникли й нові кафедри. Професорам було надане житло й призначене гідне жалування, що виплачувалося регулярно, без запізнь. Теплов наводив порядки, роздаючи детальні інструкції й вимагаючи їхнього неухильного виконання.

Втім, зміни подобалися не всім. За проповідь норманізму довелося розжалувати Міллера, а Шумахера завалити роботою в канцелярії, щоб не тинявся Академією без діла. Аналогічними мірами колезький асесор ліквідував донощиків і клязників, заборонив бійки, домігся того, щоб усі спірні питання вирішувалися шляхом переговорів.

Щоправда, іноді доводилося порушувати власні ж правила. Наприклад, Теплов пригрозив Тредіаковському шпагою за постійне свавілля. Поет дуже злякався (про те, як вправно Григорій Миколайович володів холодною зброєю, давно ходили легенди) і написав клязу імператриці. Вся Таємна розшукових справ канцелярія реготала до сліз, читаючи цей шедевр виказування! Втім, справа розв'язалася сама собою: Тредіаковський опанував себе, поступово при звичаївся до нововведень і, на втіху Теплову, навіть зробився їхнім палким шанувальником.

Іншим разом Ломоносов, що здавна конфліктував з колезьким асесором, спробував вирішити чергове спірне питання звичним для себе шляхом — на кулаках. Випивши для хоробрості неабияку порцію хлібного вина¹, Михайло Васильович відправився в кабінет неофіційного керуючого. Невисокий щуплий Теплов сидів в улюбленому дубовому кріслі й щось зосереджено писав, коли до нього увірвався вчений-рудознавець, що нагадував розлюченого бика. Очі гіганта були налиті кров'ю, величезні кулаки загрозливо стиснуті.

Григорій Миколайович миттю підхопився, вийшов з-за столу і попросив відвідувача зберігати спокій. Ломоносов

¹ Слабка двадцятиградусна горілка.

не став вислуховувати його, а одразу ж кинувся в атаку... І тут сталося щось незрозуміле: Теплов начебто спокійно стояв на місці, як раптом ніби в повітрі розчинився й миттю виник поруч, дещо осторонь, тож величезний кулак гіганта зі всієї сили врізався у стіну!

Завивши від болю, рудознавець з моторошним горланням упав на підлогу, Теплов же спокійно вийшов з кабінету. На гуркіт падіння, пронизливі зойки й розпачливу лайку Ломоносова збіглося півакадемії. Учені з потаємним задоволенням і навіть з деякою зловтіхою спостерігали, як підпилий гігант намагається атакувати знов і знов, безуспішно молотячи збитими в кров кулаками повітря, а верткий Теплов раз у раз спритно ухиляється від ударів, незмінно виринаючи за спиною нападника.

Нарешті колезькому асесору все це набридло, і він повернувся до кабінету зі словами:

— Що ж, ви можете бити ні в чому невинні стіни й падати, скільки вашій душі завгодно, а мені, знаєте, працювати пора.

Після того випадку над Ломоносовим потішалися всі без винятку! Тому Михайло Васильович здебільшого відсиджувався тепер у лабораторії. Втім, незабаром з Академії пішов Гмелін, тоді Теплов передав залишену без куратора кафедру хімії саме Ломоносову. Далі ж Михайло Васильович узявся вести курс експериментальної фізики, що мав приголомшливий успіх...

Справді, попри кепський характер, задиристу вдачу й нестриманість, Ломоносов був дійсно талановитим, складав трактати, продовжував складні дослідження з кольоровим склом і пічними кахлями, вивчав склад венеціанського лаку й берлінської лазури, працював над створенням спеціальних словників. А на довершення писав хвалебні оди государині, тим самим викликаючи у Її Імператорської Величності досить позитивні емоції... які, до того ж, досить щедро оплачувалися.

* * *

Довідавшись, що її молодшенький синок у настільки юному віці (лише у вісімнадцять рочків!) посів таку високу посаду, стара Наталя Розумиха невпинно вимагала влаштувати в Академію на керівні посади добру половину

родичів з Леміша. Швиденько розписавши свою «табель про ранги», вона для початку надіслала в Санкт-Петербург двох дядьків.

Якось на територію Академії наук в'їхав навантажений скарбом віз, з якого зістрибнули два мужики в ошатних жупанах, широких, схожих на турецькі шароварах і рясно змашчених дьогтем чоботях, надягнутих спеціально з нагоди перебування в столиці. Незвані гості дивовижною мовою заходилися пояснювати першому зустрічному (яким виявився садівник Єгор), що прибули аж із самого Леміша особисто від графині Наталії Дем'янівни Розумихи, щоб розшукати найголовнішого в Санкт-Петербурзі графа Кирила Розума, першого серед місцевих графів і всіляких вчених людей.

Гостей відвели до Розумовського, який зовсім випадково з'явився в Академії: адже практично всіма тутешніми справами давно й успішно відав Теплов, тож офіційний керуючий бував тут лише наскоками — перевірити, чи добре йдуть справи.

Ким були дивні гості, Кирило поняття не мав, доки не прочитав листа матері, в якому було сказано: ці люди — твої троюрідні дядьки, тож будь ласка підбери для них в Академії найважливіші посади, оскільки вони надзвичайно розумні й освічені... На ділі ж з'ясувалося, що один з дивних гостей ледь читає, а іншій грамоті взагалі не навчений, зате вміє красиво виводити першу букву свого ім'я — при цьому гордо йменуючи таке мистецтво «поважним підписом». Обидва новоспечених кандидата в начальники хотіли посад прибуткових і необтяжливих. Загалом, скромністю явно не вирізнялися...

Юнак відправив дядьків у гостьовий флігель, спеціально для подібних випадків зведений, сам же поспішив до Теплового за порадою. Колезький асесор, який тримався з незмінною сухістю, ввічливо запропонував Розумовському прилаштувати родичів сторожами в бібліотеку Академії. Назву для цієї посади придумав надзвичайно гарну: «нічний управитель»! Коло їхніх обов'язків зводилося до того, щоб уночі (коли всі й без того спали!) не пускати нікого на територію бібліотеки.

На жадану посаду були зараховані обидва родича одночасно, чергували вони в бібліотеці поперемінно. Непись-

менний під час чергувань мирно спав, зате грамотний цілі ночі просиджував над книжками й рукописами, повільно, літера за літерою розбираючи вчені слова. Пристрасть до науки і занапастила небораку: один раз він заснув за читанням, перекинув запалену свічку на рукопис — здійнялася пожежа, частина бібліотеки згоріла, а разом з нею і грамотний «нічний управитель».

Довідавшись про подробиці скандальної історії, Олексій наказав Кирилу не втручатися більше в такого штибу справи, особисто відправив матінці сердите послання з категоричною вимогою родичів до Санкт-Петербурга більше не направляти — тому що бібліотек на всіх не вистачить... Графиня надовго образилась, однак кандидатів на прибуткові, але необтяжливі посади більше не направляла. Олексій же підшукував дохідні місця черговим родичам (і просто гарним знайомим Наталії Дем'янівни) вже не в столиці, а десь у віддалених провінціях.

Тим часом справи Академії пішли вгору. Усім заправляв Теплов, порядки встановилися залізні, затверджений імператрицею бюджет був величезним, штат постійно розростався — особливо канцелярії...

Розумовський з'являвся тут дуже рідко: він знов купався у щасливому придворному житті, хоча поведився набагато більш стримано, боячись прогнвати імператрицю й наразитись на нове заслання... втім, так до кінця й не здогадавшись про справжні причини опали, незважаючи навіть на зроблений один раз прозорий натяк щодо Великої княгині Катерини Олексіївни.

Загалом, Кирилко був скромним, галантним і перспективним.

* * *

У такий от спосіб ділова репутація Кирила Григоровича Розумовського, похитнувшись на самому початку, швидко виправилася на краще.

Виходячи з «випробування Академією», Її Імператорська Величність Єлизавета Петрівна вирішила, що юнак цілком дозрів для подальшого просування придворними сходами: мовляв, Кирилко вже подорослішав настільки, що самостійно впорається з усіма виникаючими труднощами...

Глава 11

НАРОДЖЕННЯ ДИНАСТІЇ

Санкт-Петербург, літо 1746 року

Прохолодний вечір починався дуже навіть непогано. Єлизавета Петрівна азартно грала у триктрак¹ з молоденьким поручиком палацової охорони, вільним від чергування. Кістки стукали об гральну дошку: «Трик-трак! Трик-трак!» — государиня то вигравала, то програвала...

Але незалежно від того, на чийй стороні виявлялася фортуна, настрої у неї залишався бадьорим: ще б пак, адже головним для імператриці був зовсім не виграш, а можливість пококетувати із поручиком! Вона так і стріляла оченятками вбік парубка, той бентежився, рука його тремтіла, і час від часу кістки падали повз дошку на підлогу.

Олексій Григорович Розумовський, сидючи подалі, запекло ревнував — але що він міг удіяти?! Триктрак — гра для двох, і якщо Єлизавета Петрівна не вибрала в партнери його, отже...

Виходить, так тому й бути.

І «нічний імператор» (як називали його позаочі при дворі) від цілковитої безвиході й безсилля щось змінити мовчки випивав келих за келихом улюбленого токайського вина Єлизавети Петрівни.

— Друже мій, — государиня нарешті обернулася до фаворита, — припини зараз же! Ти, я бачу, розійшовся, до ночі тобі стане зовсім зле...

— А навіщо я вам потрібен уночі, государине-матінко?! — розсерджено брякнув Розумовський. Від несподіванки поручик упустив кістки на підлогу, нахилився, щоб

¹ «Короткі» нарди, привезені хрестоносцями до Європи ще в XII ст. Грало в триктрак виключно шляхетне панство, особливо при французькому дворі. З Франції ж пішла й європейська назва гри.

підняти їх, і перекинув всю дошку. Шашки покотилися по всій кімнаті.

— Що ти таке говориш, друже мій люб'язний?! — проскреготала імператриця, вкрай розлючена зухвалістю фаворита.

— Та чоловіків тут і без мене вистачає, — промимрив Олексій Григорович.

Кров ударила в обличчя государині, вона підхопилася, попутно перекинувши вже й сам витончений гральний столик, оздоблений перламутром.

— Геть!!! Пішли геть усі!!! — заволатала імператриця, вказуючи на двері. Поручик миттю зник. Карбуючи крок, слідом за ним вийшли двоє вартових.

— Дякую, государине матінко, дуже вдячний.

Натикаючись на меблі, Розумовський неввіреною ходою п'яниці поплентав до виходу слідом за охороною.

— Олексію Григоровичу, а от тебе я не відпускала! Прощу повернутися, нам необхідно серйозно поговорити.

— Це у вас з'явилася така необхідність, государине-матінко, — мовив фаворит, затримавшись на порозі. — У вас, не у мене. Я ж утомився, як ви милостиво зазначили, а тому поспішаю вийти у свої, можна сказати, апартаменти. Ви ж продовжуйте розважатися без мене.

І низько вклонившись, вийшов з кімнати, тихо зачинивши за собою двері.

Знесилена Єлизавета Петрівна звалилася в крісло. Дійсно, останнім часом Олексій Григорович болісно переживав неухважність імператриці, їй же необхідні були нові враження для того, щоб відволіктися від дурних думок про майбутнє Російської імперії! Фаворит абсолютно не розумів цього... більш того — не бажав розуміти... Настільки сумна обставина потихеньку підточувала, непомітно руйнувала затишний злагоджений світ, яким можна було вважати доволі дивний союз колишнього незаможного хуторянина і спадкоємиці слави Петра Великого.

Зненацька з покоїв Розумовського долинули приглушені звуки бандури й сумний наспів про «стару неньку». Хоча вона полюбила Олеса саме за звучний голос (утім, давно втрачений через застуду) і дивні українські пісні, сьогодні з незрозумілої причини це неймовірно роздратувало імператрицю! Государиня рішуче підхопилася, збираючись

покликати «італійських скопців», щоб заглушити бандуру й у такий от спосіб припинити настільки витончене катування. Але тут їй стало зле: у голові запаморочилося, Єлизавета Петрівна сполотніла й, хапаючи повітря, знепритомніла.

Першим на шум падіння її тіла відреагував палацовий слуга: попереджений вигнаним поручиком, старий чергував під дверима ззовні, вичікуючи слушного моменту, щоб прибрати розсипані по всій кімнаті шашки. Побачивши государиню, що нерухомо лежала на підлозі, він здійняв тривогу. Тут уже збіглися всі, хто перебував поблизу, включаючи декількох фрейлін.

Одним з останніх приплився розімлілий від вина «нічний імператор». Побачивши жалюгідний стан Єлизавети Петрівни, миттю протверезів і звелів перенести государиню до опочивальні, переодягти в нічну сорочку й розчахнути вікно, щоб дати їй більше свіжого повітря. А zarazом розпорядився негайно розшукати і привести лейб-медика.

Напіводягнений ескулап, заспаний і смертельно наляканий, увірвався до опочивальні імператриці, стискаючи в руках невелику скриньку з інструментами. Розштовхавши служниць і фрейлін, пробрався до ліжка государині й насамперед сунув їй під ніс флакон нюхальної солі. Однак безвідмовний засіб не справив бажаної дії.

«Ого! Цього разу все дуже серйозно», — подумав лейб-медик. Залишалося хіба що кровопускання...

— О-о-ох! — застогнала імператриця, приходячи до тями через півгодини. Усі зітхнули з полегшенням, але насамперед — облитий потом лейб-медик.

А Єлизавета Петрівна, ледь відкривши очі, подивилася на зігнуті над нею стурбовані обличчя. Побачивши сидячого в ногах «нічного імператора», посміхнулася і спокійно заснула.

* * *

Імператриці наснився бал. Вона, помолоділа й окрилена, стрімко пурхала в танці по вибагливому паркету. Модне вбрання її було бездоганне: сукня, стрічки, шпильки... Государиня була щаслива, сміялася, витончено жартувала. Шкода, щоправда, відсутності Кирилка: його довелося

заслати в Академію наук... А що Олеся немає — то це навіть добре: він останнім часом до непристойності явно ревнує свою високошляхетну дружину, цього просто так залишати не можна!..

Єлизавету Петрівну оточували суцільно привітні обличчя, кожен присутній радий був чимось прислужитися государині. Он там, у протилежному кінці зали з'явився раптом французький король Луї XV — зовсім такий, як на портреті. Що це він робить?.. Прислугує гостям?! Низько вклоняється й роздає солодощі?!

О-о-о!..

А втім, нехай! Не вік же диктувати свою монаршу волю підданім, треба колись і подбати про них...

А це що за невисокий незграбний панок, вдягнений у заштопаний засмальцьований халат?! І про що він заповзятю сперечається з однією з фрейлін Єлизавети Петрівни?! Та це ж Фрідріх Пруський!!! Зрозуміло, він самий — але як одягнений?! Це ж просто ганьба!!! Всі до єдиного німецькі принци і принцеси ніколи не мали смаку, не розуміли різниці між скромним прийомом і пишним балом, проявляли байдужість до витончених витворів мистецтва!.. Дай такому волю, і вся країна перетвориться на казарму, а жителі — на солдатів.

От, до речі, її Петруша: рідна російська кровинушка, син обожнюваної сестри... Але погляньте тільки, у яке некероване неприборкане страховисько, здатне налігатися і з приводу й без приводу, на якого грубіяна, що позаочі лає свою благодійницю, перетворило Петра Федоровича пруське виховання!.. Єлизавета Петрівна запросила його в Росію, наблизила, дала все, аж до дружини — а він, невдячна скотиняка, методично перетворює палац на хлів... або, точніше, на псарню!!! І головне: дотепер не може подарувати їй спадкоємця чоловічої статі...

І Катерина Олексіївна теж штучка: скільки можна вдавати із себе недотику й скаржитись на чоловіка?! Ну, подумаєш — солдафон і п'яниця! Ну, не надто приємно — але ж це не дає їй ніякого права постійно заявляти: «Великий князь Петро Федорович байдужий до мене...»

Ех, Катю, Катенько: усі знають, чия ти дочка! Мати твоя, маючи чоловіка-солдафона, хоч і шляхетних кровей, але так і скаче з однієї постелі в іншу. Ти сама начебто

розумна — і раптом не можеш заманити в любовні тенета таке доросле дитя, як Петро Федорович, що дотепер бавиться грою в дерев'яні солдатики?!

Ех, хто ж вас, пруссаків і всяких інших німецьких князків, розбере!..

Плин думок Єлизавети Петрівни був перерваний гучним шумом іззовні. Слідом за тим входні двері репнули під ударами, з жахливим гуркотом злетіли з петель, і з дверного отвору до зали влетів високий стрункий юнак у брудній мереживній нічній сорочці з найтоншого батисту. Зап'ястки його тонких гарних рук були стерті в кров залізними кайданами, гнівний погляд спрямований, здавалось, у саме серце імператриці...

— Негайно схопити самозванку!!! — крикнув він, указуючи на государиню. — У фортецю її!!! У Шліссельбург!!! Заточити разом й усіх, хто з нею!!! Заарештувати!..

Моторні солдати кинулися до імператриці, затисли їй рота так, що важко стало дихати, підхопили під руки. Зала наповнювалася озброєними до зубів вояками, вдягненими у дивовижні куці мундирчики. На спині в кожного красувалися дві вишиті латинські цифри: «VI».

— Куди її?! — звернувся до незнайомого юнака офіцер, на погонах якого були ще й великі літери «I».

— Я же сказав: у Шліссельбург!.. Утім, ні: відправте її в монастир, як і хотіла моя бідолашна матінка! Тільки в глухий монастир, щоб подалі від столиці — ясно?!

— Так точно! А цих?

Офіцер широко повів рукою, вказуючи на полонених гостей.

— У каземати! А хто пручатиметься — стратити!!! Стратити негайно!..

Почувши це, Єлизавета Петрівна запекло мотнула головою. У такий спосіб позбувшись руки, що затискала рота, государиня запекло закричала:

— Ні-і-і!!! Ні-і-і!!! Тільки не в монастир!..

Парубок у брудній батистовій сорочці нагло зареготав, сів на казна-звідки виниклий трон і піджав під себе брудні босі ноги.

— Охорона, охорона!!! Заарештувати бунтівника!!! Хто ти такий і що собі дозволяєш?! — крикнула государиня. Втім,

ніхто не прийшов на допомогу. Тупа безлика солдатська череда, що наповнила залу, вдоволено зареготала.

— Послухай-но, самозванко: я законний спадкоємець престолу!

Шум миттю змовк. І охорона, й заарештовані гості немов по команді впали на коліна, по залі поповз лиховісний шепіт:

— Іоанн Антонович!.. Це ж він... він самий!.. Шліссель-бурзький бранець власною персоною!..

Перелякана Єлизавета Петрівна окинула пильним поглядом нахабного молодика, що з ногами вліз на її трон.

— Цього не може бути!.. Іоанн Антонович, ви ще зовсім малі...

— Неважливо. Я виросту, тоді й відправлю вас у монастир. А хто мені перешкодить? Хто, я вас запитую?! Нехай хоч хтось відповість!!!

Повзучий шепіт змовк, у залі запанувала могильна тиша. І з новою силою гримнув звучний голос спадкоємця Брауншвейзької династії:

— Можна подумати, пані, у вас є альтернатива з дому Романових!.. Великий князь Петро Федорович?! Або його дружина — Велика княгиня Катерина Олексіївна, зневажувана вами ж німкеня із зубожілого роду?! Не сподівайтесь, ця пара не подарує вам спадкоємця!!! Після вашої недалекої кончини вони поб'ються між собою, тоді або Катерину чоловік отруїть, а вона чоловіка відправить у монастир, або навпаки — він ненависну жіночку відправить, а вона отруїть!.. І тоді я прийду до влади!!! І відіграюся на всіх собі на втіху!!! Що відповісте на це, мила моя Єлизавето Петрівно?!

Вона вбито мовчала, зібравши в кулака всю волю, аби тільки не подумати про неї!..

— Отож! Збирайтеся в монастир, пані, не вдасться вам прикритися спадкоємцем романовської крові...

І тут сталося найжахливіше: скинута імператриця не втрималася й подумала про неї — про Августу!!! Миттєво прочитавши її тривожні думки, молодик на троні аж здригнувся від несподіванки, витріщив очі, заскреготав від злості зубами й, витягнувши брудну шию, люто про-ревів:

— Ах, он як?! Дочка улюблена?! От ти, виходить, як?! Та я ж її!..

Зрозумівши, що зараз станеться, Єлизавета Петрівна чи то від цілковитої безвиході, чи від переляку (а може, від того й іншого разом!) заволала:

— Олесю, Олесеньку, врятуй нас!!! Урятуй мене і кровиночку свою рідненьку!!! На допомогу, друже, на допомогу!..

* * *

І немовби пробиваючись крізь товсті стіни ненависного монастиря, до слуху імператриці донісся до болю рідний баритон:

— Я тут, моя панночко, біля дорогоцінних ніжок ваших! Я тут, не плачте, я з вами!.. І завжди з вами залишуся!.. Навіть якщо проженете — і тоді душею буду біля вас, стану охороняти сон ваш від жахів і всякої погані, дорога моя панночко...

Імператриця відкрила очі. Був самий початок ранку, вона лежала на ліжку у своїй опочивальні, біля дверей стояла охорона, у кріслах спали фрейліни й лейб-медик, а поруч її ніг сидів вірний Олексій Розумовський.

— Боже, яке щастя!!! Це сон, усього лише сон!.. Страшний, страшний сон!.. — прошепотіла імператриця.

— Так, моя панночко, усього лише сон.

— І вона!.. Бідолашна дівчинка!..

Втім, розсудливість перемогла: фрейліни заворушилися у своїх кріслах, а стороннім зовсім ні до чого знати навіть про саме існування Августи. Заради блага самої ж дівчинки.

— Залиште нас самих, — слабким голосом попросила государиня. Заспані фрейліни і лейб-медик поспішили вийти.

— Охорони це також стосується.

Солдати покинули опочивальню.

— Учора я скривдила тебе, друже мій, — мовила винувато Єлизавета Петрівна, коли вони залишилися самі.

— Але панночко моя дорогоцінна!..

— Не переривай, Олесеньку! Я тебе скривдила, а ти однак залишився вірним мені. Тому тепер я бажаю тільки з тобою поділитися думкою, що останнім часом так і гризе аж до самих кісток... Ці міркування виводять мене з рівноваги,

штовхають на нерозсудливі вчинки! Я кривджу тебе, мої дії отруюють наші стосунки. Олесеньку, як же я винувата перед тобою!..

— Моя панночко, ви не просто моя дружина перед Богом — ви государиня російська, управителька могутньої імперії, тому...

— Я ж попросила не переривати мене, милий мій друже!..

— Добре, моя панночко, мовчу, мовчу.

Він приклав палець до губ.

— Отож, Олесеньку, я зайняла престол, злякавшись перспективи прожити життя в монастирі, куди мене грозилася заточити Анна Леопольдівна. А зійшовши на трон — увесь час думаю про спадкоємця...

Олексій не втримався, здригнувся. Зрозумівши хід його думок, Єлизавета Петрівна мовила розважливо:

— Ні-ні, Олесеньку, за характером ми обидва занадто м'якосерді. І я, і навіть ти... Тому зійшовши на престол, я одразу ж викликала з-за кордону Петра Федоровича. Царювати будуть його нащадки, так буде краще для всіх нас, повір!

— Ну добре, моя панночко, вірю, вірю...

— Мені ж не хочеться віддавати трон першому-ліпшому! Тому за дружину Петрові Федоровичу я й вибрала Катерину Олексіївну — ти знаєш, яка вона рішуча. Але великокнязівська пара добре влаштувалася: кожен живе своїм життям, робить, що хоче, а про державне благо ніхто з них зовсім не думає! Особливо ця мерзотниця: ти знаєш, що Кирилко ласий на жіночу стать, от і довелося запроторити його в Академію наук — аби тільки від палацу подалі, бо Велика княгиня неодмінно впіймала би братика твого меншого в любовні тенета. Вона взагалі зваблює кого завгодно, тільки не чоловіка свого законного! Якби Катерина Олексіївна, не дай Боже, народила дитинча від Кирилка — уявляєш, яке б горе сталося?! Але й Петро Федорович гарний: ця доросла дитина оточила себе собаками й моїми фрейлінами, через що успішно ухиляється від відвідувань опочивальні Великої княгині. Що робити, не знаю!..

«Нічний імператор» зрозумів, що тепер настала його черга говорити.

— Моя ненаглядна панночко, я думаю, усе розв'яже-тьса саме собою. Цілком згоден, Кирилка цій негідниці

віддавати не слід: юний він надто, та й не для того народжений, щоб стати коханцем Великої княгині... Батько ваш, Петро Великий, неодмінно знайшов би йому наречену багату та родовиту, з родичами впливовими — тоді Кирилко остаточно при дворі зміцнився б. Завдяки Теплому він графом зробився, хоч і був пастушком. Якщо тепер наречену знатну підібрати — дитятки в них родовиті будуть...

— Вірно, друже мій Олесеньку, ой як вірно! Тільки от що відносно нареченої знатної скажу: добре б, щоб у Кирилка твого діточки принцами стали, та тільки принцесми тепер по закордонню шукати не станемо! Тутешніми обійдемося, а то дивись, і мій нічний жах, не дай Боже, збудеться!..

— А що ж вам наснилося такого, моя ненаглядна панночко?!

— Ой, друже мій, і не питай краще! Не треба тобі цього знати, ні до чого воно... А до речі, от що ще хотіла сказати...

Государиня зробила невелику паузу й продовжила:

— Негоже принцам у хліву народжуватися, Олесеньку! Принци повинні в палацах зростати й виховуватися, тільки тоді вони будуть непідкупними, думатимуть день і ніч про те, як піднести свою державу... До речі, чи не пригадаєш, що я там під час поїздки нашої на Україну твою рідну обіцяла — гетьманство відродити, чи не так?

— Так, моя панночко, ви саме це пообіцяли народів!..

— А що там у Глухові: чи просуваються роботи?

— Ні, нині все зупинилося.

— Чому ж?! Що там трапилося?

— Гроші скінчилися, моя панночко — а без грошей як же?..

— На що ж була витрачена виділена сума?!

— На розробку проекту, яким керував Данило Дебоскет.

— Чи не той це Дебоскет, що є начальником Київського департаменту фортець?

— Він самий, государине-матінко.

— Чому ж мені не доповіли про те, що гроші скінчилися?!

— Захворіли ви, от і не наважилися турбувати Вашу Імператорську Величність.

Усім своїм виглядом імператриця зобразила невдоволення, потім мовила:

— Я накажу виділити гроші наперед, тільки б роботи в Глухові не припинялися.

— Дякую, моя панночко! — фаворит упав на коліна перед ліжком государині.

— Не варто подяки, друже мій... Потрібно все підготувати для відродження гетьманства — ти знаєш, як мене це турбує. Й надалі попрошу доповідати про будь-які затримки, як би я не почувалася, у якому б кепському настрої не перебувала.

— Навіщо вам це потрібно, моя панночко?

Єлизавета Петрівна оглянула «нічного імператора» оцінюючим поглядом. Чи пояснювати фаворитові справжню мету її дій, що полягає у створенні своєрідної «оранжереї», де можна виростити нову шляхетну династію, не гіршу від Романових, самий гідний спадкоємець якої у випадку відсутності діточок у великокнязівської пари займе трон Російської імперії? Васальна, однак на вигляд цілком автономна Гетьманщина на чолі з відданим Кирилкою підійде для цього якомога краще!..

То пояснювати чи ні?

Подумавши, імператриця вирішила втриматися від зайвих подробиць:

— Тут державний інтерес, Олесеньку. Не стану пояснювати всіх подробиць — ти просто знай, що я так хочу, і все тут! Хочу, щоб у братика твого Кирилка дітки були знатні й родовиті, при цьому державі Російській віддані. Хочу, щоб виховувалися вони у відповідних умовах. От і все, що тобі слід знати.

— Добре, моя панночко. Нехай буде, як ти того бажаєш!

— А поки що нехай Кирилко в Академії серед чоловіків учених посидить, розуму від них піднабереться... До речі, як там прізвище благодійника, що вам із графським титулом підсобив?

— Теплов. Григорій Миколайович Теплов.

— Чи не той це Теплов, що Кирилка в закордонному навчанні супроводжував, а потім настільки чудові академічні Статут і кошторис витрат розробив?

— Він самий.

— Прекрасно! Отже, дай цьому Теплому завдання в архівах покопирсатися й наречену найродовитішу підібрати... До речі, поговори з цим Тепловим, щоб він Кирилка в Академії й надалі підтримував. Пригадую, мені на Теплового цього сам Ломоносов скаржився: побилися вони начебто... Хоч і сам пан рудознавець винен: чула я, що він в Академії німців б'є з приводу й без такого! Та ще й у палац лізе, немов йому тут медом підмазано — а все тому, що приміщення пристойного для лабораторії дотепер не має. Так ти там Кирилку з Тепловим скажи, щоб таланту Ломоносова допомогли закріпитися в Академії — але тільки там! А при дворі мені вчені люди не потрібні зовсім, бо ще, чого доброго, царські покої на суцільну лабораторію перетворять... Є в них Академія, от нехай там і займаються дослідженнями собі на втіху.

— Усе буде виконано, моя панночко, — вклонився фаворит.

— Отже, накажи, щоб Ломоносову виділили будинок під лабораторію — нехай науку розвиває! А буде в ньому потреба — тоді й покличемо. Оди ж на славу мою нехай і далі пише, і щоб гроші йому вислали по два рублики за кожну...

* * *

Через якийсь час імператриці надали доповідь Теплового «Про найдавніші російські роди боярські та дворянські». Государиня уважно ознайомилася з написаним, викликала на особисту аудієнцію автора. Теплов прибув точно в призначену годину — акуратний, елегантний, як завжди готовий до роботи. Єлизавета Петрівна прийняла його в Малому кабінеті:

— Проходь, Григорію Миколайовичу, сідай отут, поруч зі мною.

— Уклінно дякую за честь, Ваша Імператорська Величність!

— Чула я про твої подвиги в Академії... Скаржаться, що ти забіяка, а дивлячись на тебе, нічого подібного й не подумаєш навіть.

— Я, государине-матінко, абсолютно мирна людина, але коли обставини змушують — завжди готовий за шпагу взятися. А так живу тихо, нікого не чіпаю...

— Та ти ще й скромник, як я подивлюся... Ну, давай-но про справу поговоримо. Я тут уважно вивчила твою доповідь про родоводи. Наскільки можна зрозуміти, рід Нарішкіних — найбільш знатний та заможний?

— Один з найбагатших і найзнатніших, Ваша Імператорська Величність.

— То хто ж, по-твоєму, найбагатші і найзнатніші наречені в нашій державі?

— Таких я нарахував небагато — лише чотири. Але дві з них — старі діви, яким далеко за сорок, третя ж занадто мала.

— А четверта?

— От саме вона в найпідходящому для засватання віці!

— Знатна й заможна?

— Саме так.

— А чи гарна?

— Якщо вірити злим язикам — навіть дуже!

— А добрим?..

— Добрі, государине-матінко, незмінно перебільшують на користь дівчини.

— Цікаве міркування... — посміхнулася імператриця. — Але хто ж наша найзавидніша в імперії наречена? Будь ласка, назви її ім'я.

— Це ваша внучата племінниця Катерина Іванівна Нарішкіна.

— Одна з моїх фрейлін?

— Цілком вірно.

— А чи не помилився ти, люб'язний?

— Не помилився, государине: у її посагу — сорок чотири тисячі душ, а річний дохід оцінюється в шістсот тисяч рублів.

Єлизавета Петрівна задоволено посміхнулася:

— Дякую, люб'язний, можеш іти. Я розпоряджуся, щоб тебе гідно нагородили за прекрасно виконану роботу.

— Уклінно дякую, Ваша Імператорська Величність!

«Ну й швидкий цей Теплов! А головне, у саму точку поцілів», — подумала государиня, проводжаючи поглядом відвідувача.

Катерина Іванівна Нарішкіна з'явилася на світ в родині флотського капітана. Мати її, Дар'я Кирилівна, померла

через рік після народження донечки. Іван Львович Нарішкін дуже горював за покійною, а тому з головою пірнув у роботу, віддавши дівчинку на виховання в родину старшого брата Олександра Львовича.

Коли настав час, Катенька Нарішкіна була зарахована до штату фрейлін Її Імператорської Величності Єлизавети Петрівни. Ніхто не зауважував на скромну, тиху, лагідну, прекрасну дівчину, доки завдяки дослідженню Теплова не став відомий розмір її статків...

Наприкінці червня 1746 року государиня особисто посватала свою внучату племінницю за молодого графа Кирила Розумовського.

Серце неймовірно заможної красуні ще не було зайнято ніким, із серця ж Кирилка все ще не вивітрився образ французької маркізи, очі якої до болю нагадували очі Великої княгині Катерини Олексіївни. Але суперечити імператриці юнак не наслідився, а тому через чотири місяці обвінчався з Катериною Іванівною Нарішкіною.

Весілля було пишним і урочистим. А вже через рік у родині Розумовських з'явилася дочка, названа на честь матері Кирила — Наталею. В 1748 році народився син, якого нарекли на честь брата Кирила — Олексієм, в 1749-му знов дочка, названа вже на честь імператриці — Єлизаветою. В 1751 році народився хлопчик, названий на честь Петра Великого — Петром. В 1752-му з'явився Андрій, що згодом став найулюбленішою дитиною Кирила Григоровича, потім Ганна, Параска, Лев, Григорій, Іван і Дар'я.

Ціла плеяда принців і принцес числом одинадцять осіб!

Усе сталося, як і побажала государиня Єлизавета Петрівна...

* * *

Імператриця на початку 1750 року видала грамоту про обрання гетьмана, а 22 лютого на загальній козацькій раді в Глухові одностайно «вільними голосами» гетьманом обрали Кирила Розумовського.

24 квітня 1750 року результати глухівських виборів були затверджені указами імператриці, при цьому гетьман Розумовський був прирівняний

у всьому до російських фельдмаршалів, нагороджений орденом Святого Андрія Первозваного, наділений гетьманськими ранговими володіннями в Україні.

Йому підпорядковувалась Запорізька Січ,
а під майбутню гетьманську резиденцію
був визначений Батурин.

Більше року пішло на узгодження юридичних та інших формальностей, тоді лише гетьманові дозволили відбути до України.

Міністерська канцелярія й комісії економії, рахункова і щодо образ, а також інші скасовувалися, усім до єдиного російським чиновникам наказано було полишити територію України. Відносини з Гетьманщиною передавалися у ведення Колегії іноземних справ: це означало, що Україна визнавалась автономною й самокерованою.

13 березня 1751 року в палацовій церкві в Санкт-Петербурзі Її Імператорської Величності Малоросійського Війська Запорозького гетьман і кавалер, граф Кирило Григорович Розумовський у присутності архієпископа Московського й Севського Платона, великого канцлера Олексія Петровича Бестужева-Рюміна й інших високочасових осіб приніс і підписав присягу вірності Її Імператорській Величності. Гетьман зобов'язався дотримуватись умов правління Україною, запозичених з жалуваної грамоти Петра I гетьманові Скоропадському, після чого одержав з рук імператриці гетьманські клейноди: прикрашену дорогоцінними каменями булаву, військову печатку, срібні литаври й великий білий прапор з російським гербом.

22 травня йому була врочисто вручена жалувана грамота на гетьманство.

Глава 12

«ГЕТЬМАН У СПІДНИЦІ»

Санкт-Петербург, травень 1751 року

Напередодні від'їзду до Глухова Єлизавета Петрівна викликала до себе Кирила Розумовського для приватної бесіди. Новоспечений владику прибув у палац раніше призначеного часу й нервово походжав коридором. Лакей зазирнув у Малий кабінет і доповів, що пан граф вже прибув.

— Запрошуй! — майже викрикнула імператриця.

Розумовський зазирнув обережно, досить нерішуче.

— Доброго вечора, дорогий мій графе! Як там графиня і твоє стрімко зростаюче сімейство?

— Доброго вечора, государине-матінко! Графиня й дітки почувуються прекрасно. Катерина Іванівна просила переказати вам свою повагу.

— Дякую, милий графе! Я викликала тебе, щоб поговорити про майбутню місію. У твої руки я вкладаю долю цілої країни. Бажаю, щоб діяння твої на новому поприщі були спрямовані на зміцнення могутності нашої держави, а ваші з Наталею Іванівною діточки росли б у безпеці й надалі послужили вірою та правдою Росії. Я також хотіла б, щоб вони виховувались, як і годиться дітям царської крові — у безпеці, не бідуючи. Для цього з мого боку тобі буде виявлятися всіляке сприяння.

— Дякую вам, государине!

— Також тобі, як новоявленому гетьманові, будуть подаровані доходи, що накопичилися за 16 років після смерті твого попередника. Тож, Кириле Григоровичу, ти стаєш одним із найбагатших людей не тільки у своїй Гетьманщині, але й у межах Росії. Сподіваюся, ти з честю виконаєш свою дуже важливу місію.

— А якщо не впораюся?

— Упораєшся, дорогий графе, для цього можеш узяти із собою все що побажаєш і кого побажаєш...

— А можна я візьму з собою Григорія Миколайовича Теплова з усією його родиною? І Андрійка Безбородька, і...

— Як завгодно, дорогий мій гетьмане обох боків Дніпра й усіх Військ Запорозьких! Можеш забрати хоч половину Петербурга. Також наділяю тебе безмежними правами. Це надалі оформимо юридично.

— Дякую вам, матінко-імператрице! А чи дозволите прихопити із собою трупу столичних співаків і артистів, а також війська й кухарів, і всю прислугу?..

— Я ж сказала: все, що забажаєш!..

Наприкінці червня 1751 року гетьман відбув до Глухова.

Околиця Глухова, 29 червня 1751 року

Грандіозний гетьманський обоз прямував з Петербурга до Глухова.

— Ні, Григорію Миколайовичу, ти тільки поглянь, що діється!

Втім, побачивши цілковиту байдужість Теплова, Кирило Григорович Розумовський розчаровано махнув рукою, промимрив: «А-а-а, ти не розумієш!..» — потім висунувся по пояс із вікна карети й заходився махати ошатним юрбам, що вишикувались по обидва боки дороги.

«Його сіятельству ясновельможному гетьману вже двадцять три роки, але поводитьсь він, немов дитя мале», — з явним невдоволенням подумав колезький радник, потім відкинувся на подушки, прикрив повіки й почав згадувати, яким був у віці свого супутника, чого досягнув і чого мріяв досягти.

Головна відмінність між ними у тім, що бідолашному товмачеві при Академії наук довелося пробиватися в житті самому, без будь-чєїї допомоги й заступництва, хіба що принагідно спираючись на добру пораду отця Феодора або приймаючи щиросерде пешення Гафії.

Зате милістю Її Імператорської Величності Єлизавети Петрівни всі земні блага падають на Кирилка Розумовського немовби з неба: в такому юному віці колись скромний, навіть

сором'язливий, але дуже працелюбний підліток став уже не просто графом і офіційним керівником імператорської Академії наук, що одержав освіту за кордоном (хоч і досить поверхневу) — він володар Гетьманщини (а це звання прирівнюється до фельдмаршальського чину з усіма додатками), дуже вигідно одружений, усіма шанований...

Щастить же декому!..

— Ах, Григорію Миколайовичу, і чом ти такий нудний?! Чим тобі моє товариство не подобається?

Насолодившись радістю зустрічаючих, Розумовський знову втиснувся в карету й тепер сидів навпроти замисленого попутника, самовдоволений і самозакоханий. І що йому відповідати, цікаво?..

— З чого це ти вирішив, Кирило Григорович, начебто твоє товариство мені не до душі? — спокійно мовив колецький радник. — Якби так, я б, імовірно, не просився до тебе в карету.

— Маєш рацію! — миролюбно погодився гетьман. — Вибач мене на радощах, дорогий Григорію Миколайовичу. Я, імовірно, сьогодні нестерпний... але це від радості, повір, винятково від радості!

— Чому ж не повірити? Вірю охоче! — погодився Теплов.

— Радість яка, дорогий Григорію Миколайовичу: моя Україна нарешті одержує назад традицію, освячену століттями — живого гетьмана в моїй особі!!!

— Так-так, я розумію...

— Ні, не розумієш! І не зрозумієш, якщо зараз же не визирнеш назовні!

Теплов щосили стримався, щоб не розлютитися. Вже одинадцять днів минуло, як вони відбули з Москви, і чим ближче до Глухова під'їжджали, тим оглушливіше радів народ. Тепер крики підсилилися настільки, що їх не заглушали навіть розкидані по сидіннях карети атласні подушки, скільки не притискай їх до вух.

А тим часом, не все йшло настільки гладко, як хотілось би. Приміром, Теплов наполіг на тому, щоб новоспечений гетьман подав на ім'я імператриці прохання — передати з Колегії іноземних справ жалувану царську грамоту Скоропадському, підписану Петром І. Він же присягав дотримуватись умов керування Гетьманщиною, викладених у цій грамоті...

але сам документ йому ніхто не передав, не показав навіть!!! Загалом, прохання залишилося без відповіді.

У чім тут річ?! Що написано в цій грамоті, чого не мав бачити ні Розумовський, ані хтось із його наближених?! І взагалі, навіщо імператриці гранично підсилювати автономію Гетьманщини, водночас поставивши управляти нею, м'яко кажучи, досить посереднього правителя — Кирилка Розумовського?! Що затіває государиня?! Григорій Миколайович губився в здогадах...

А тут ще цей молодий дурник веселиться бурхливо, як той собака, що вперше після багатомісячного утримування в хазяйських покоях опинився на сонячному заливному лузі, серед буйства розкішної природи. Ну, радіє народ його приїзду — ну і що такого?!

— Ой, Григорію Миколайовичу, ой, багато втрачаєш! Виглянь же, нарешті, з карети, зроби ласку...

Ні, либонь, пан гетьман не заспокоїться, доки не змусить колезького радника особисто оцінити всенародний вибух захвату із приводу їхнього прибуття! Що ж, доведеться коритися...

Дещо замруживши очі, щоб їх не запорошила одразу ж дорожня курява, Теплов у свою чергу висунувся з віконця карети. О-о-о, що там коїлося: ошатно виряджені радісні люди на обох узбіччях посипаної живими квітами дороги, дивовижної довжини обоз зі ста двадцяти п'яти возів позаду їхньої карети, супроводжуваний скороходами й затиснутий з обох боків почесним ескортом із шести тисяч козаків, десь удалині гримотять гармати, ляскають мушкети, запекло гупають литаври, безпосередньо перед каретою рухається цілий оркестр, награвуючи бравурний марш, якийсь дикунський і неприборканий, як і весь цей козацький край... А в авангарді довжелезної колони — ще одна карета, у якій генеральний писар Андрій Безбородько везе гетьманські клейноди й грамоту государині імператриці про поновлення гетьманства.

Приголомшений, засліплений, запилений колезький радник повернувся на своє сидіння й вимовив, відхеку-ючись:

— Подивився, Кирило Григорович...

— Ну, і як тобі?

— Прекрасно!

— Е-е-ет, що там твоє «прекрасно»?! Дивовижно — от як це називається!

Теплов подивився на сяючого Розумовського, через силу змусив себе посміхнутися й дипломатично погодився:

— Так-так, зрозуміло, все дивовижно. Інакше не скажеш.

— Отож, Григорію Миколайовичу! Бач, і ти вже починаєш розуміти принадності життя нашого древнього славетного краю!

Прорікши цю тираду, гетьман заходився просторікувати щодо того, що непогано б наказати трупі кріпосних акторів, що їхали в обозі серед іншої прислуги, після прибуття до Глухова розіграти в особах пасторальну ідилію «Полідор», написану спеціально на його честь академіком Михайлом Ломоносовим.

— «Верхи Парнасски, расцветайте! Красуйтесь, Днепрские струи!..» — як гарно звучить, а?! Ти не вважаєш, Григорію Миколайовичу, що наш Михайло Васильович у цьому творі перевершив самого себе?!

— Ну так, зрозуміло, стрибнув вище голови наш Михайло Васильович, аякже, — покірно погодився колезький радник. І щоб не розлютитися остаточно, заходився прикидати подумки, скільки казенних рубликів сріблом одержав Ломоносов за свій хвалебний витвір. Коли ж і ці підрахунки набридли, Теплов почав останню розпачливу спробу перевести бесіду в потрібне йому русло:

— Послухай-но, Кириле Григоровичу, от ти тільки що сказав про всенародну радість...

— Так-так, звісно ж! Подивись, як народ радіє своєму гетьманові... Ти бачив, Григорію Миколайовичу?! Бачив, а?!

— Бачив, бачив уже, — меланхолійно мовив Теплов, водночас намагаючись не дати Розумовському знову висунутися з вікна карети. — І ти бачив. Ми обидва бачили загальне торжество.

— Але ж я залишав цей Богом благословенний край простим пастушком. Пастушком, Григорію Миколайовичу — ти пам'ятаєш?..

— Аякже, пам'ятаю, пам'ятаю, як ти вперше до Санкт-Петербурга прибув. Я тебе тоді разом із братом твоїм зустрічав.

— От-от! А тепер я вертаюся додому гетьманом!!! Гетьманом — ти розумієш, Григорію Миколайовичу?! І всього за кілька років...

— Розумію, Кириле Григоровичу, дуже добре розумію. Проте, я про інше поговорити хотів.

— Про що ж саме? — у голосі його сіятельства прослизнула прохолодна нотка.

— Про проект юридичного закріплення спадкоємної влади гетьмана. А простіше говорячи — про династичний проект.

Загалом-то, тільки заради цієї розмови колезький радник і напросився сьогодні в гетьманську карету. От уже цілий місяць він щосили намагався достукатися до розсудливості Кирила Григоровича, доводячи, що поки милість Її Імператорської Величності Єлизавети Петрівни до нього не вщухла, непогано б вирішити питання зі спадкуванням у Гетьманщині. Бо якщо прихильність государині вщухне (або по якійсь іншій причині, про яку навіть згадати страшно!) — вживати щось у цьому напрямі буде запізно...

Теплов навіть намагався діяти через старшого з братів Розумовських — більш тверезо мислячого Олексія Григоровича: зрозуміло, що морганатичному чоловікові імператриці краще інших відомо, наскільки хвороблива остання жінка з роду Романових, тож без усіляких натяків він утямить, що за інші причини можуть вплинути на відхід від влади Єлизавети Петрівни...

Втім, усі зусилля Теплового зійшли нанівець. Ясновельможний пан гетьман лише відмахувався від нього, немовби від надокучливої мухи. Коли ж приставання Теплового робилися нестерпними, говорив: «Ах, Григорію Миколайовичу, ти ж не все знаєш, мені особисто Єлизавета Петрівна обіцяла багато чого... Розумієш, гетьманство — це свого роду місія. А ти все про успадкування влади тлумачиш... Спадкоємці вже є. Вони всі принци і принцеси. А права їх зміцнимо згодом...»

Зі свого боку, Олексій Григорович лише плечима знизував і повідомляв жалісливим тоном: «Усе залежить винятково від Кирилка, я говорив — він слухати мене не побажав, як і тебе, Григорію Миколайовичу! Нехай же буде все, як є, а там побачимо».

Тепер ситуація дещо змінилася: остаточний переїзд гетьманської сім'ї на проживання до Глухова був відкладений, допоки Катерина Іванівна не народила немовля. Саме зараз чергового гетьманича везуть в обозі... Либонь батько зробиться розсудливішим, прислухається до вмовлянь Теплова?

Однак почувши, що колезький радник знов має намір докучати з так званим «династичним проектом», Розумовський подивився на співрозмовника чи то з жалем, чи то з досадою й мовив докірливо:

— Ех, Григорію Миколайовичу, і чого ж ти такий невгамовний?! Я думав, ти про щось веселе, а ти як завжди...

Але в цю мить іззовні донісся хоровий спів, поки ще не надто розбірливий, але вже досить чітко вирізняваний із загального шуму. Пан гетьман миттю забув про неприємний оборот розмови, розцвів обличчям, скрикнув захоплено:

— От, от послухай краще це!.. — і знов висунувся у вікно карети назовні. Теплов же зрозумів, що й сьогодні серйозної розмови також не вийде. Дарма він напросився в карету до цього молодого телепня, залишивши дружину з улюбленими дочками в обозі. І що він загалом хоче від цих ненадійних дурнів — Розумовських?..

Відкинувшись на подушки сидіння, колезький радник стомлено прикрив очі й від нічого робити повернувся до спогадів про свою власну молодість.

* * *

Наступного дня після приїзду гетьмана за сигналом трьох гармат усі козацькі полки, що прибули на елекцію, увійшли в місто й вишикувалися з обох боків дороги від гетьманського будинку аж до Миколаївської церкви. Першим стояв гарнізонний полк. За новим сигналом гармат, урочистий похід рушив до храму. Видовище вийшло грандіозне!

Царську грамоту й гетьманські клейноди внесли в Миколаївську церкву, поклали перед іконостасом на розкішний килим. Почесну варту тут несли генеральний бунчужний Оболонський і генеральний хорунжий Ханенко. Після врочистої літургії Теплов зачитав жалувану грамоту імператриці про поновлення гетьманства в Україні й затвердження гетьманом Кирила Григоровича Розумовського. Далі пройшов

не менш урочистий молебень, після нього — гарматно-мушкетний салют.

Увечері відбувся прийом: усе знатне товариство було у гетьмана, а жіноча половина — у ясновельможної пані гетьманші Катерини Іванівни.

Усе місто сяяло святковими вогнями.

Глухів, 1751 рік

Гетьманщина очікувала глобальних перетворень... але зайнятися справами Кирилові Григоровичу заважала прикра обставина: виявляється, його палац дотепер не був готовий! До Глухова були запрошені найкращі архітектори й будівельники того часу, казенних грошей не шкодували. «Моя столиця має блищати і всіляко притягати», — любив повторювати новоспечений гетьман... і раптом такий пасаж! А як же організація балів, прийомів, інших веселощів?!

Пообіцявши терміново покликаним для відповіді розпорядникам, що колезький радник Григорій Миколайович Теплов приїхав з ним спеціально для того, щоб у всьому достеменно розібратися, ошуканців вивести на чисту воду, а злодійкуватих негідників покарати особисто, Розумовський зайнявся влаштуванням побуту своєї численної родини, розміщенням супутників і прислуги.

Незважаючи на турботи про маленьких дітей і керування будинком, дружина гетьмана підтримувала чоловіка в усьому. Маючи відмінний смак, Катерина Іванівна зайнялася внутрішнім прикрашенням кімнат готової частини палацу. На жаль, під час переїзду поламалися або загубилися майже всі меблі, вцілілі предмети обстановки виявилися зіпсованими, а здебільшого — вкраденими.

Довелося терміново виписувати з Італії, Франції, Англії широкі різьблені ліжка, столи, стільці, пуфи й крісла, скриньки, гардероби, серванти, комоди, бюро й шафи з численними шухлядами для зберігання паперів, дзеркала й бронзові люстри з кришталевими підвісками, та інше, інше, інше у тому ж роді. Все це оздоблювалося пишним декором і коштовними породами дерева, прикрашалось емаллю на міді, слоновою кісткою, перламутром, черепаховими пластинками, оббивалося шовком і атласом.

А ще масово скуповувалися дерев'яні скриньки й милі музичні дрібнички, порцелянові вази, статуетки, свічники, годинники зі срібла й позолоченої бронзи. Килими, гобелени, шпалери виписувалися із самого Парижа. Диво, а не палац вийшов зусиллями Катерини Іванівни!

Незабаром прийшла звістка про прибуття до Глухова глави роду Розумовських — Наталі Дем'янівни, поважної статс-дамі і графині. Катерина Іванівна заслуховувалася розповідями чоловіка про те, яка добра і турботлива його матінка.

— Уяви собі, Катенько, ця бідолашна жінка щосили піклувалася про мене й моїх сестричок, коли татонько наказав довго жити, а брата мого Олесья відвезли до Санкт-Петербурга, — зазвичай починав оповідку про дитячі роки гетьман. — Матінка одна утримувала нашу численну родину, але ми майже не бідували. Сама ж постійно не доїдала, усе для нас готувала. І в будинку нашому завжди й у всіх був порядок, жили ми незможно, але дружно...

— Ах, Кирилко, а от я виросла в домі мого дядечка, — відповідала Катерина Іванівна, вислухавши чергову порцію ідилічних спогадів. — І знаєш, душа моя, тіточка хоч і досить гостинна, однак особливої любові до мене не виявляла. Зате дядечко навпаки любив мене безумно, та й брати завжди оберігали й піклувалися. Тільки в них були свої інтереси, я ж була здебільшого сама по собі. З тіточкою не була відвертою, а дядечку про свої проблеми розповідати соромилася. Напевно, буде дуже добре, коли твоя матінка до нас приїде, познайомиться з нашими гарненькими діточками. Недарма нашу першу доньку ми назвали на її честь...

— О-о-о, так-так! Матінка із задоволенням візьме на себе весь хатній клопіт, а дітей вона дуже любить, просто обожноє! Вона жінка хазяйновита, допоможе нам улаштувати побут.

І от нарешті настав день приїзду. Наталя Дем'янівна прибула в розкішній кареті й привезла із собою «вихованок» — дочок численних родичів. «Бідолашні дівчатка-сирітки» (як ласкаво називала їхня графиня) насправді виявилися схильними до повноти здоровими молодухами. Вони нахабно витріщалися на гетьманських слуг і якось ідіотично хихикали.

З роками Наталя Дем'янівна дещо погладшала, але енергійні рухи, бадьора хода й рум'янець на всю щоку свідчили про відмінне здоров'я. Густе темне, ледь посивіле волосся було акуратно зібране в тугу «башточку». В цілому ж, у свої шістдесят «із хвостиком» статс-дама виглядала сорокап'ятирічною.

Катерина Іванівна вийшла зустріти свекруху до парадного під'їзду недобудованого палацу, разом з нею бабусю привітали діточки, вдягнені якнайкраще. Найменшенький Андрійко, закутаний у батистові мереживні пелюшки, був доставлений на ганок турботливою годувальницею Лізенькою.

Наталя Дем'янівна швидко обійняла мініатюрну невістку, спішно розцілувала всіх онуків по черзі й повисла на шиї свого обожнюваного Кирилка. Ігноруючи запитальні погляди дружини й геть забувши про домочадців, несласно зраділий приїзду матері гетьман підхопив її під руку й повів у будинок. Цим двом було про що поговорити: адже за час багаторічної розлуки Наталя Дем'янівна зробилася графінею, а син її — аж гетьманом України!.. Проговорили вони допізна.

Наступного дня в палаці почалися глобальні перетворення. Насамперед, усі гетьманські слуги, привезені із Санкт-Петербурга, окрім Настасії — особистої покоївки Катерини Іванівни, були замінені «роботящими сирітками». Стару прислугу тимчасово розмістили у стайні.

Наказів Катерини Іванівни «сирітки» не розуміли або просто ігнорували. Молодухи зовсім не уявляли, які обов'язки повинні виконувати у величезному палаці — тим паче, недобудованому, де пишнота готових кімнат сусідила з брудом зовсім голих приміщень. Тому вони без діла тинялися скрізь, клацали горіхи й лускали насіння, а шкаралупу й лушпиння розкидали по кутах, у найкращому випадку висипали у квіткові вази.

Побачивши таке неподобство, Катерина Іванівна звачилася поговорити з чоловіком. Кирило Григорович узявся пояснити матінці, що до чого в шляхетному будинку. Розмова відбулася за вечірнім чаюванням, Наталя Дем'янівна пообіцяла навести порядок, зробити генеральне прибирання готової частини палацу й видалити ледачих геть.

Ранком до палацу прибули «сирітки» з ганчірками й мітлами... і почався жах!!! Частина меблів були перенесені в нежитлову половину палацу, дивовижні килими й гобелени акуратно згорнуті, замість них з'явилися домоткані постілки. Витончені порцелянові фігурки, стародавні вазы, музичні скриньки, годинники й інші приємні оку дрібнички були зібрані з коминкових полицок, різьблених столів і секретерів, зв'язані в клумаки й прибрані подалі. «Зовсім непрактичні й непотрібні речі» з гардеробної Катерини Іванівни були віддані для використання прислузі.

Навряд чи можна уявити здивування пані гетьманши, коли вона побачила, як дебела «сирітка» в її розкішній батистовій нічній сорочці мете двір! На гнівні обвинувачення, адресовані покоївці Настасії, та зі сльозами на очах повідала, що матінка-графиня (саме так усі називали тепер Наталю Дем'янівну) наказала їй полишити кімнату на час генерального прибирання, погрожуючи за неслухняність шмаганням на стайні. Покоївці довелося забратися від гріха подалі до Лізоньки: на щастя, генеральне прибирання не торкнулося дитячих кімнат...

Розлючена Катерина Іванівна влетіла до чоловіка і з порога закричала:

— Ви мене, звісно, вибачте, пане гетьмане, але ваша матінка спочатку перетворила наше житло на хлів, а тепер намірилася перетворити на селянську хату весь палац!!!

— Катерина Іванівна, будь ласка, схаменіться!!! — не залишився в боргу гетьман. — У мене в кабінеті турботливі дівчата витерли пил і протерли підлогу, і я вважаю, що це дуже навіть добре!

— Ах, ви вважаєте?! То пройдіться палацом — тоді все зрозумієте!!! І взагалі, як ці негідниці посміли ритися в моїх особистих речах?! Хто наказав забрати моє вбрання й передати прислузі?!

— Люба моя, те, що ви зараз сказали — повна нісенітниця! Ніхто не сміє ритися у ваших особистих речах — навіть я! Я негайно покараю вашу особисту покоївку Настасію: дарма матінка не змінила її...

— Пане гетьмане, будь ласка, прокиньтесь і ширше відкрийте очі: ваша матінка робить бозна-що!!! Прошу дати спокій моїй нещасній Настасії, самому особисто розібратися в усьому і припинити неподобство!

Катерина Іванівна вилетіла з кабінету, голосно грюкнувши дверима.

Отакої, подумав Кирило Григорович, може, справді було помилкою запросити сюди матінку?.. Минуло лише пару днів, а його лагідна жіночка перетворилася на справжню фурію! Але в чім же річ?! Бідолашна матінка робить усе можливе, щоб сподобатися невістці. Як жінка практична, вона перемінила ледачу й неповоротку петербурзьку прислугу, що тільки проїдає їхні гроші. Тепер от Катерині допомогла з прибиранням — що ж їй ще треба?!

Ох, недарма кажуть, що невістка і свекруха в одному будинку не уживуться!..

Ох, ці вже жіночі ревності...

Ледь гетьман довів роздуми до цього місця, як у двері тихенько постукали, у кабінет зазирнула одна з «сиріток» і сором'язливо мовила:

— Матінка-графиня просить дозволу ввійти до пана графа. Можна?..

— Як же ж неможна?! Обов'язково проси!

Ну от: Катенька говорить, що ці нещасні дівчата нахабні й грубі. Все навпаки: з незрозумілої причини шляхетна пані перетворилася зі смиренної ласкавої жіночки на дику вовчицю...

У кімнату невпевнено ввійшла заплакана матінка.

— Синку, — почала графиня, — а жіночка твоя справді кровей царських?

— Зрозуміло, матінка, зрозуміло! Нарішкіни — найшляхетніший князівський рід у всій імперії... А в чому річ?

— Занадто Катерина дріб'язкова й скаредна! Кричить, немов остання селянка на базарі. І скривдила вона мене дуже: я ж хочу як краще — труджуся як бджола, для тебе, Кирилко, кожну копійку заощаджую. А що тобі за прислугу підсунули?! Ой, Кирилко, кинув би ти її! А хочеш, я перед государинею імператрицею поклопочуся — і тоді ми твою Катерину в монастир запроторимо?! А тобі, Кирилко, вмиє нову наречену знайдемо — кращу цієї! До того ж, дивлюся, якась вона худа й бліда: може, сухотна? І до всього іншого, ненавидить мене — а за що?!

— Я і сам нічогосінько зрозуміти не можу, матінко. Не знаю, що з Катенькою сталося — але її начебто підмінили, слово честі!

— Я тут вирішила речі коштовні в скрині поховати — так немає ж у вас скринь у достатній кількості!.. — продовжувала в тім же дусі Наталя Дем'янівна. — Довелося у вузли зав'язати, у кімнати порожні забрати й на замок закрити. Чи вірно я зробила, синку?

— Ну, забрали, то й забрали, — машинально повторив Кирило Григорович, усе ще перебуваючи під ураженням від витівок дружини. Як вона могла скривдити добру матінку?!

— От і я кажу — під замок... А речей, речей у жіночки твоєї — сила-силенна! Напевно, багато років збирала. Та було б що збирати: речі всі як одна нікчемні, зношені, тонкі, їх надягнути — ганьба суцільна... От я одяжку стару сиріткам і віддала, щоб носили або на ганчірки пустили. Не пропадати ж добру, так?

— Так, мамо! Не розумію я вас, жінок: спочатку збираєте мотлох роками, а як інші забрали — то і край... А де ти їх взяла, до речі?

— У ящиках у дружини твоєї й взяла. Великі такі ящики, а речі там навіть не складені були, а на ціпках отаких хитрих розвішані. Коли їх знімали з ціпків, частина речей від старості порвалася — такі от тонкі та ветхі! А Катерина як у ящик цей полізла, так одразу заголосила, залаялася, то Париж якийсь, то Рим згадувала, то в істериці билася, то затихала. Що з нею таке? Не зрозумію!..

Очманіла думка майнула раптом в голові в Кирила Григоровича, і він поцікавився:

— То ви, матінко, в якому ящику дивилися? Поясніть, бо я не зрозумів.

— У великому такому, безглуздому, дивно поставленому, що у кімнаті в Катерини твоєї. Тут ще дівка її — ця ледарка Настасія як заволає: мовляв, не дам речі барині моєї брати! Довелося їй шмаганням пригрозити, щоб не суперечила... Правильно?

Тільки тепер до Кирила Григоровича дійшло, що ж насправді сталося в їхньому будинку.

— А чи ви, матінко, багато речей звідти взяли?

— Ой, Кирилко, зовсім небагато! Може, половину, а може, і менше половини. Я й обувку теж звідти брала, тільки от розміром мала обувка ця: жодній з моїх сиріток не

підійшла... То ми назад усе поскладали. Напевно, дружина твоя дитячу обувку свою дотепер зберігає.

От біда, подумав Кирило Григорович. Через непорозуміння матінка перевела половину дорогих, просто безцінних туалетів Катерини Іванівни! Але ж Катенька їх місяцями чекала, із самого Парижа та з Рима виписувала... От біда! Добре хоч взуття недоторканим залишилось.

Але ненавмисно ж матінка це зробила?! Вона ж від чистого серця допомогти невістці намагалася...

— Ви от що, матінко: більше в кімнату Катерини Іванівни не заходьте й, заради всього святого, не прибирайте там! І взагалі, речей її не чіпайте. Добре?

— Добре, синку! Не стану більше там прибирати, нехай хоч мохом усе поросте! І речей її ношених не чіпатиму: ніякого задоволення немає мені від цих зойків так голосінь, немов за небіжчиком... І взагалі, Кирилко, я з нею бачитися не бажаю — ти вже вибач свою матінку за слова такі! Палац у вас, слава Богові, великий, місця всім вистачить, щоб віч-на-віч не зіштовхуватися ні вранці, ні ввечері.

— От і добре.

Побажавши синові добраніч, Наталя Дем'янівна пішла геть. А Кирило Григорович зрозумів, що сьогодні краще відсидітися в кабінеті, нічого не роблячи, аби тільки не вислуховувати чергової порції докорів за так зване «генеральне прибирання» від розгніваної дружини.

Наступні три дні матінка поводитися тихо, а на четвертий вирішила на стайні лад навести. Катерина Іванівна весь цей час із чоловіком не розмовляла, до їдальні не виходила, пославшись на хворобу.

* * *

Наступного тижня гетьман вирішив з'їздити до Батурина: треба було перевірити, як там справи з будівництвом?.. За чверть години після відданого розпорядження карету чомусь усе ще не подали. Кирило Григорович послав козачка Грицька довідатися, у чому справа. Грицько збігав на стайню й доповів, що карета, виявляється, зламалася, а ремонт попереду серйозний.

Ну що ж, подумав гетьман, от і добре, що матінка за наведення порядку на стайні взялася: виявляється, каре-

та зламалася — а розпорядитися щодо лагодження нема кому!..

Оскільки поїздка до Батурина відкладалася, Кирило Григорович відправився попрацювати в кабінет. Проходячи через головну залу, звернув увагу, що подарований самою государинею імператрицею годинник з купідонами зник з коминкової полиці.

— Де годинник? — запитав у дебелої «сирітки», що вправно клацала горіхи в кутку зали. На що одержав загадкову відповідь:

— У сховищі.

Оце вже край, подумав Кирило Григорович, зовсім некерованою стала його Катенька, якщо від матінки речі ховає в якесь там «сховище». Треба буде з дружиною серйозно поговорити...

Тільки-но встиг подумати про це, як з дитячої долинув несамовитий жіночий лемент. Поспішивши туди, Кирило Григорович став мимовільним свідком того, як матінка звільнила від виконання обов'язків годувальницю свого наймолодшого онучка Андрійка — Лізеньку.

— Жени ти її до чорта лисого, Кирилко: у цієї дурепа молока нема, а я не хочу, щоб мій малюсінський онучок голодним залишився! — цим розпачливим криком Наталя Дем'янівна зустріла сина.

— Ой, пане, ой, неправда, є в мене молоко! — голосила Лізенька. — Я як погодую панича, то ще повний кухоль згіджую, от!

— Немає в неї молока, у брехухи цієї! Ця негідниця не годує його зовсім, тому-то немовлятко весь час спить, навіть кричати сил не має.

Лізенька розридалася, не маючи сил заперечити щось, і тепер лише мовчки розмазувала по обличчю сльози.

— Не дам прибрати Лізеньку!!! — заступилася за годувальницю Катерина Іванівна. — Вона і Натусеньку, й Олеся вигодувала, і ніяких проблем у неї не було ні з молоком, ані з будь-чим іншим!

Але матінка кричала голосніше від усіх:

— А ти, Кирилко, подивись на Ганну й подумай, у кого з них молока більше і з ким синочку твоєму краще буде!!!

І з цими словами втягла у дитячу дебелу пишну Ганну, наліті груди якої, визираючи з-під сорочки, нагадували

два гігантських глеки. Кирило Григорович подивився на неї, перевів погляд на маленьку, аж мініатюрну Лізоньку... Хоч як шкода було розставатися з нею, однак питання було негайно вирішене самим гетьманом на користь матусиної протезе. Почувши вердикт, Лізонька впала непритомною.

— От бачиш, синку, ця плюгавка настільки слабка й нікчемна, що миттю непритомніє!

Катерина Іванівна з докором подивилася на чоловіка, але тільки зітхнула й наказала «сиріткам» віднести нещасну Лізоньку у свою кімнату. Наталя Дем'янівна переможно дивилася вслід невістці.

* * *

Минув ще тиждень. Гетьман ходив палацом похмурий від хмари, матінка ж з'являлася всюди з виглядом переможниці. Зненацька Грицько поскаржився Кирилові Григоровичу, що по ночах його будить сильний лемент немовляти, при цьому чутні також голоси Катерини Іванівни, Лізоньки й Ганни.

— Кириле Григоровичу, ви б дізналися, чого там баби не поділили? — закінчив служник доповідь.

— А що там може відбуватися? Ну, сам подумай: баби лаються...

— Так немовля ж плаче!

Гетьманові це справді здалося підозрілим.

— Добре, сьогодні ж розберуся з усім і припиню неподобства, — пообіцяв він. Утім, за поточними справами зовсім забув про обіцянку... Лише завдяки тому, що працювався в кабінеті допізна, Кирило Григорович почув посеред ночі несамовитий дитячий крик, тоді поспішив на допомогу синові, стискаючи в гніві кулаки.

Як не дивно, однак із протилежного боку палацу до дитячої поспішала його дружина в супроводі колишньої годувальниці Лізоньки. Розумовський сторопів:

— Що за неподобство?! — напустився на жінок. — Мені вже навіть прислуга скаржиться, що Андрійко волає щоночі. У чім річ, я вас запитую?!

Катерина Іванівна сторопіло знизала плечима й, підійшовши до дверей дитячої, заходилася щосили стукати в неї кулаками.

— Це щоночі повторюється, пане, — доповіла перелякана Лізенька.

Тут з дитячої, окрім лементу дитини, донеслося голосне мужицьке хропіння.

— Катерино Іванівно, чого ж ви чекаєте?! Відкрийте швидше двері!!! — крикнув у розпачі Розумовський.

— Я не можу цього зробити, тому що за наказом вашої, пане гетьмане, матінки ця мерзотниця Ганна захищується зсередини. Ми іноді годинами стукаємо, щоб розбудити годувальницю.

— А що за мужик там хропе?!

— А це, пане гетьмане, і не мужик зовсім! Це Ганна, вона засинає й своїм хропінням лякає дитинча. Між іншим — вашого синочка!

— Не може бути! — роздратовано відповів Кирило Григорович. А втім, якби все виявилось саме так, він би, здається, не здивувався... У всякому разі, потрібно потрапити досередини.

Гетьман зробив жінкам знак відійти й одним ударом плеча з розбігу вибив двері. У дитячій їхнім поглядам відкрилася потворна картина: немовля вивернулося з пелюшок, уже доповзло до краю ліжка й неодмінно впало б на підлогу, якби Лізенька, що вбігла слідом за гетьманом, спритно не підхопила б його. При цьому Ганна, незважаючи на шум виламаних дверей, продовжувала спокійно спати, розпластавшись на ліжку на весь зріст, закинувши голову й широко роззявивши рота! До того ж оглушливо, зовсім по-мужицьки хропіла.

Опинившись на руках у Лізеньки, дитинча миттю заспокоїлося.

— Ой, та він же весь мокренський, от і прокинувся, а потім налякався... Нещасний!.. — запричитала відставна годувальниця, ніжно притискаючи замерзле немовля до себе.

Розлючений Кирило Григорович розштовхав Ганну. Ледь розплющивши очі, та голосно гаркнула:

— Чого треба? А ну забирайтеся звідси!!! Я от зараз Наталю Дем'янівну покличу — усім вам батогів вистачить...

— Це тобі батогів не минути, мерзотнице!!! — рикнув Кирило Григорович.

— Ой, пане, ой, не впізнала! Пробачте великодушно, — і Ганна гримнулася на коліна. — Я не висипаюся, бо дитина дуже вже неспокійна попалася.

Втім, Кирило Григорович був неблаганний:

— Геть звідси!!! Щоб ранком духу твого в Глухові не було, інакше нарікай на себе: зашмагаю, шельмо!!!

Ганна прожогом кинулася коридором на половину прислуги. Лізонька вже встигла переповити немовля й тепер, улаштувавшись у широкому кріслі, колисала його. Спостерігаючи за цією ідилічною сценою, Катерина Іванівна розридалася. Кирилові Григоровичу стало шкода дружину, він підійшов до неї й міцно обійняв. Вона пригорнулася до чоловіка, тремтячи від пережитого. Спонукуваний припливом ніжності, гетьман підхопив її на руки й відніс в опочивальню, начебто маленьку.

Ранком пара Розумовських мирно снідала. Віддано вдивляючись в очі дружині, Кирило Григорович запитав:

— Чого бажає моя ненаглядна?

— Ненаглядна бажає, щоб усе було по-старому.

— Командуйте, моя володарко!

— Сьогодні повертаю всі свої колишні порядки.

— Як вам буде завгодно, люба!..

Одразу ж після сніданку всі «сирітки» були вигнані з території пані гетьманші, а старі слуги й служниці повернуті зі стайні. У палаці був наведений лад, постілки прибрані, килими знов розстелені, гобелени розвішані, статуетки, годинники, вазочки й інші приємні дріб'язки, що вціліли після «зберігання» в клумаках, розставлені по місцях. Двері в дитячій відремонтовані, безмірно шаслива Лізонька беззастережно відновлена в правах.

Життя потихеньку налагоджувалося. Матінка тиждень не потрапляла Кирилові Григоровичу на очі, потім вирішила приготувати вареники й відправилась на кухню. Вона думала, що невістка підніме галас, однак Катерина Іванівна не тільки змовчала, але й наказала облаштувати другу кухню — спеціально для свекрухи. Довідавшись про це, Кирило Григорович вийшов на половину дружини й висловив глибоку повагу її дипломатичним талантам.

Теплов, як голова гетьманської канцелярії, постійно висував нові ідеї й проекти, просив, благав, вимагав, щоб гетьман зайнявся насущними проблемами своєї держави, а не лише сім'ї. Посилаючись на зайнятість, Кирило Григорович відкладав розгляд його ідей і пропозицій...

Але якось після рішучої й особливо наполегливої бесіди з Тепловим усе-таки вирішив здійснити вояж до Батурина, Стародуба, Чернігова і Києва, щоб наочно переконатися, які проблеми необхідно вирішити насамперед. Окрім Теплова, гетьман наказав узяти із собою генерального осавула Якубовича й генерального писаря Безбородька.

Велено було подати карету, яку обіцяли відремонтувати. І, зрозуміло, усе повторилося: у призначену для відправки годину екіпаж не подали, тоді збігавши на стайню, козачок Грицько знов доповів, що карета як і раніше потребує ремонту!!!

Тепер на стайню відправився особисто Розумовський, та ще й у супроводі Теплова... і застав там потворну сцену: у запаскуджених стійлах жалібно іржали худі, змарнілі коні, прекрасна дорожня карета гетьмана стояла цілою й неущкодженою. Зате численні родичі, привезені сюди Наталею Дем'янівною преспокійно різалися в карти!..

— Оце так! І довго нам ще чекати?! — проскреготав розлючений Кирило Григорович.

— Зараз, зараз, Кирюнько! — відповів один з ледарів, не відриваючись від свого мерзенного заняття. — Не бачиш хіба, що у нас тут гра в самому розпалі?! Піди поки що у своїх справах, небоже, почекай трохи, а ми дограємо! У мене саме масть пішла.

Розгубившись від нахабності дядьків, Кирило Григорович остовпів... Тоді зблідлий від гніву Теплов спокійно підійшов до гравців і зі словами:

— Правда ваша, не потрібно квапитися, — перекинув стіл разом з картами й купками монет. Конюхи підхопилися, миттю второпавши, що їхній племінник Кирюнька нині не хто інший, як ясновельможний пан гетьман... Але було вже запізно.

— Зараз ви, шельми, одержите належну кожному платню від мене особисто.

Теплов підібрав канчука, що валявся неподалік...

Колишніх конюхів довелося повертати аж із Санкт-Петербурга: туди вони відправилися, як виявилось, за особистим наказом завбачливої Наталі Дем'янівни. Справа була не така вже проста, однак Теплов усе залагодив. Доки не повернули старих конюхів, поїздки знов відклали. Тим часом гетьманську стайню вичистили, а охлялих коней посилено відгодовували.

Коли все остаточно повернулося в норму, графиня й статс-дама Наталя Дем'янівна (яку двірня тепер іменувала позаочі «гетьманом у спідниці») також виявила бажання відправитися у вояж разом із сином. Почувши це, Кирило Григорович лише зубами заскреготав... але відмовити улюбленій матері не насмівся. Під час поїздки Розумиха не втрачала жодної можливості випросити у гетьмана нові маетки для дочок (все ж таки його рідні сестри!) і посади для їхніх чоловіків.

Зрештою, гетьманові це набридло, вони розсварилися. Тоді матінка повернулася до своєї рідної Адамівки, де переймалась, переважно, двома справами: по-перше, перейменуванням цього селища на Олексіївщину — на честь старшого синочка (хоч і не гетьмана, проте все ж таки фаворита самої государині імператриці!), по-друге — спорудженням пишної церкви на спомин покійного чоловіка Григорія Розума (для чого перед від'їздом вибила у Кирила кругленьку суму, і все золотими рубліками).

* * *

Мир запанував у глухівській резиденції. Життя вирувало. Укази, розпорядження гетьман формулював у стилі Єлизавети: «Ми наказуємо...»

Наслідуючи Санкт-Петербургу, Кирило Григорович влаштовував бали, маскаради, дивовижні феєрверки, привчаючи місцеве населення жити зі столичним розмахом. Він випишував купу російських, німецьких, французьких, італійських, польських газет, вів велике особисте листування з друзями та знайомими, завів чималу бібліотеку.

При дворі гетьман утримував штат капельмейстерів і трупу акторів, які грали пасторалі, комедії Мольєра, трагедії Есхіла й Шекспіра. У Глухові було відкрито безліч музичних і співочих шкіл, училищ, пансіонатів. Найбільш

талановиті учні відряджалися в петербурзькі імператорські придворні капели, опери, театри.

У поїздках гетьмана незмінно супроводжувала особиста кінна охорона, іменована «командою надвірної короґви». Дичину й рибу до гетьманського столу постачав цілий штат пташників, рибалок і стрільців.

У святкові й урочисті дні численна родина володаря робила виходи в міську Миколаївську церкву або в придворну церкву Святих Захарії й Єлизавети.

Для забудови Глухова були запрошені кращі архітектори того часу, що зводили театри, аптеки, мануфактури й навіть фабрики. Окрім того, у Батурині було заплановане будівництво Малоросійського університету, комплексу громадських будинків і споруд.

Оскільки активність матінки графині Наталі Дем'янівни згодом вдалося приборкати, на відповідальні посади дедалі активніше висувалися здібні кандидати, що не мали родинних або дружніх зв'язків з Розумовськими.

* * *

*Це був найщасливіший період у житті
Кирила Григоровича: всі його надії й мріяння
так чи інакше здійснилися. У такому ж стилі
він продовжував управляти Гетьманщиною й надалі.*

Глава 13
ФАТАЛЬНИЙ ВИБІР

Глухів, осінь 1761 року

Негода запанувала надовго. Вона тарабанила нескінченним дощем по дахах і стінах, раптом на короткий час випускала з-за численних хмар довгоочікуване сонечко, потім налітала на землю морозним вітром, приганяючи зграю свинцевих хмар і здіймаючи купи тьмяного опалого листя. Небо чорніло й бурмосилось. Природа чекала снігів, але зима не бажала наступати.

У такі дні Розумовський не знаходив собі місця. Подібно до природи, його душа жадала змін на краще, але день минав за днем — а нічого не мінялося... Тоді Кирила Григоровича починав долати сум.

Після народження Великого князя Павла Петровича ставлення Її Імператорської Величності Єлизавети Петрівни до гетьманства кардинально змінилося. Розумовський щиро не розумів, що ж сталося, чим він прогнівив государиню, за що доля послала настільки підступне випробування?!

Спочатку з нього зажадали найдокладніших звітів за кожну копійчину казенних коштів, які зовсім нещодавно линули на українські землі, здавалося б, нескінченним потоком. Гетьман не був готовий до такого, тож звітувати відмовився. Столичні чиновники-канцеляристи сперечатися не стали — просто урізали фінансування. Щоб тепер вициганити в імператриці хоч якісь гроші, доводилося детально обгрунтовувати всі майбутні витрати. А це означало: прощайте бали, прийоми, маскаради й грандіозне будівництво!..

Ухилитися від участі у війні з Пруссією на боці Росії Гетьманщині не вдалося. Починаючи з 1756 року, до діючої армії час від часу призивалися сотні козаків, туди ж постачалися десятки тисяч коней і волів, яких супроводжували

погоничі. І це не враховуючи продовольства і постійних грошових вилучень...

Що далі — то більше: із Санкт-Петербурга зажадали переліку реформ, здійснених у Малоросії в період відновленого гетьманства. Кирило Григорович і тут не відповів — тоді його владу значно обмежили: він уже не міг самостійно, без схвалення столиці призначати на посади нікого зі старшин... а тим паче — родичів, кар'єрами яких постійно опікувалася невгамовна матінка-графиня!..

Спочатку Розумовський вважав, що причиною нещастя є численні доноси. Так, він зробив серйозну помилку, юридично не закріпивши свої права й відмовившись від розгляду «династичного проекту» ще на початку правління, як пропонував тоді Теплов. Так, розслабився, поступившись матінці, яка пхала носа куди не слід, щоб прикриваючись ім'ям сина свавільно висувати на відповідальні (зате добре оплачувані!) посади численних родичів і кумів, водночас спритно прибираючи неугодних їй. Та хто ж насмілиться противитися матері самого гетьмана?! От і наробила графиня лиха, нажила ворогів... А в результаті розплатився Кирило Григорович — правами гетьманськими!

Він спробував звернутися за порадою до Олексія Григоровича, але брат мовчав. А якщо й писав, то щось геть незрозуміле. Хоча чого вже тут розуміти?! Кепсько доводилось його братові: государиня серйозно занедужала, тож Олесь невідлучно перебував біля постелі своєї ненаглядної панночки...

Кирило Григорович рвався в столицю, скаржився на те, що сам глухівський клімат і навіть місцеве повітря шкодять його здоров'ю... але в аудієнції імператриця йому категорично відмовляла. Чому?! Він в опалі чи ні?! Якщо все це через Катерину Олексіївну — то не було між ними анічоґісінько, не було, і край!!!

Отже, гетьман писав один слізний лист за іншим і чекав на відповіді. Писав, уповаючи, що раптом государиня перемінить гнів на милість, повірить у твердість його шляхетних намірів і допустить-таки у благословенну столицю... Тим часом, ніяких звісток із Санкт-Петербурга не надходило. Невизначеність бісила гетьмана, він постійно дошкуляв собі одним і тим самим запитанням: що ж тепер буде?!

Відповіді не було, і надія змінювалась апатією.

Розумовський ішов у канцелярію до Теплова, намагаючись знайти розраду у старого наставника, проте у Григорія Миколайовича півроку тому померла турботлива дружина, а дочки давно вийшли заміж і роз'їхалися — отже, головний гетьманський радник останнім часом займався переважно тим, що сидів на стільці, бездумно уп'явшись у невидиму точку. Й у всякому разі, спілкуватися з Розумовським не бажав нізащо...

Нарешті, пані гетьманша Катерина Іванівна, утомившись від боротьби з норовливою свекрухою за увагу чоловіка, забрала дітей (окрім Андрійка — улюбленого сина Кирила Григоровича), виїхала геть із Глухова й оселилася в затишному столичному палаці на Мойці. Всі спроби чоловіка поновити відносини ігнорувала, справедливо вважаючи, що до розбитих долею надій краще не вертатися.

*Санкт-Петербург,
грудень 1761 року*

Зима видалася надзвичайно ранньою й нещадно-суворою. Люті морози перемінювалися рясними частими снігопадами.

Єлизаветі Петрівні з кожним днем ставало дедалі гірше, у неї почалися тривалі глибокі знепритомнення. Государиню намагалися лікувати кровопусканням і вином — але марно.

Придворні губилися в невизначеності. Що буде далі? Хто успадкує престол: раніше проголошений спадкоємцем Петро Федорович або все ж таки внучатий племінник государині Павло Петрович?

Хто???

Імператриця металася в гарячці, іноді ненадовго опритомнюючи, незв'язно бурмотіла, що необхідно щось міняти. Вона то плакала, то журилася про жахливе майбутнє, то глузувала із сьогодення, вимагаючи розваг. Ледь переживши Різдво, Її Імператорська Величність Єлизавета Петрівна віддала Богові душу. У день кончини государині випав сніг, що вкрив столицю пухнастим білим саваном. Сама доля натякала: вийшов час брудної мертвотності, відтепер усе стане світлим і чистим...

Відповідно до залишеного заповіту, престол успадкував Петро Федорович. Усупереч загальній думці про його нездатність управляти державою, новий цар почав з кардинальних перетворень. Прокидався на світанку, довго працював у кабінеті, заслуховуючи звіти й віддаючи вказівки, потім, наслідуючи свого великого діда, поспішав у Сенат або в колегії, де вирішував найскладніші питання. Політика Петра III мала цілком послідовний характер, а маніфести, укази й резолюції ухвалювалися просто у незліченній кількості.

Втім, не все йшло гладко й райдужно, не всі по достоїнству оцінили кипучу діяльність нового правителя. Якщо європейські газети на всі лади розхвалювали діяння Петра Федоровича, то в Росії навпаки засуджували й усіяко лаяли.

Щоправда, спочатку потихеньку...

Воістину, немає пророка у батьківщині своїй!

*Глухів,
кінець лютого 1762 року*

Кирила Григоровича смерть Єлизавети Петрівни засмутила просто жахливо: він прекрасно розумів, наскільки залежною є від особистої монаршої милості доля великого сімейства Розумовських, включаючи його самого... та й за Олесея було настільки боляче, що аж серце кров'ю обливалося! І все-таки, незважаючи на дурний настрій, гетьман сподівався, що з приходом на трон імператора-реформатора на всіх чекають зміни, причому на краще. Кирило Григорович вважав, що оскільки колись між ним і Великим князем налагодилися досить непогані відносини, тепер Петро Федорович обов'язково вислухає його геніальні ідеї, зрозуміє й підтримає.

Гетьман як і раніше сидів у Глухові й очікував, коли ж про нього згадають. І от нарешті сталося: гонець доставив із Санкт-Петербурга спеціальне послання, яким Петро Федорович сповіщав гетьмана Розумовського про необхідність терміново прибути до столиці у невідкладній справі. А разом прихопити із собою Теплова, що вже давненько не з'являвся при дворі.

Із цими прекрасними звістками Кирило Григорович кинувся до меланхолійно налаштованого радника: ось він — шанс відверто поговорити на найвищому рівні одразу ж про всі пекучі проблеми!!! Оскільки цар згадав і про Григорія Миколайовича, розмова намітилась явно ділова. А по закінченні переговорів (безсумнівно, успішних!) можна буде як слід розважитися — наприклад, прийняти запрошення на пишний бал, що неодмінно буде влаштований у зв'язку з узаконюванням спадкоємного українського гетьманату. Що ж до згоди Петра Федоровича — тут усе дуже просто: попри дурнуватий характер, цар повинен розуміти, що рано чи пізно змушений буде піти на поступки Розумовському! А тому вирішення всіх питань, пов'язаних з гетьманством, Кирило Григорович вважав справою дріб'язковою...

Всупереч очікуванням, Теплов аж ніяк не зрадів новинам, а навпаки пробурчав:

— Та краще б у реформатора цього пам'ять відбило! Чого нам у столицю пертися?.. Згадаєте моє слово, Кириле Григоровичу — нічого путящого з цієї витівки не вийде.

Але гетьман був іншої думки й до застереження порадника не дослухався. Григорій Миколайович попросив один день для того, щоб залагодити свої особисті проблеми, і завірив гетьмана, що прибуде в столицю вчасно.

*Анічков палац¹,
Санкт-Петербург, квітень 1762 року*

Нарешті Кирило Григорович прибув до столиці. Його запросили — отже, про нього пам'ятають, його цінують, отакої!.. З цими райдужними думками Розумовський під'їхав до Анічкова палацу. Колись біля розкішного парадного входу юрбилися покоївки, лакеї, інша прислуга, однак зараз гетьмана чомусь ніхто не зустрів.

А чому?! Він же писав братові про майбутній візит, невже лист загубився?.. Ех, краще було відправитися на Мойку: може, все-таки вдалося б помиритися з дружиною, що охолонула до нього після одинадцяти пологів...

¹ Петербурзька резиденція Олексія Розумовського.

Розлютившись, Розумовський щосили штурхонув двері. Вони відчинилися напрочуд легко, і втомлений та засмучений Кирило Григорович увійшов до будинку. Свічі в коридорі були запалені — очевидно, на нього все-таки очікували...

Гість почув шурхітливі кроки, і перед ним виник старий лакей Аполлінарій.

— Вибачте, пане, не встиг добігти, — виправдовувався старий.

— А де інша прислуга? — суворо запитав Кирило Григорович.

— Та де ж... вислали інших у маєток... Брат ваш Олексій Григорович після смерті государині-матінки нікого не приймає, а нам оголосив, щоб забиралися звідси через непотрібність. А мені куди їхати?! От і залишилися тільки я, куховарка Мавра, Тиміш та опалювач Гриць.

— Скажи-но, люб'язний, чи одержував брат моє повідомлення про приїзд? Може, знаєш... — із затаєною надією поцікавився гетьман.

— Одержував, аякже! Ми вас, пане, цілий день чекали, а ви проти ночі приїхали. Я от саме йшов парадний вхід зачинити, коли почув, що екіпаж під'їжджає, отож і кинувся до дверей шодуху.

«Еге ж, шодуху...» — з гіркотою подумав Кирило Григорович. Однак прислухавшись до важкого дихання старого, зрозумів: не бреше, справді біг, квапився...

Казна-звідки виникла куховарка Мавра.

— Ой, нарешті пан гетьман з'явився, — сплеснула вона руками, — а то від ранку вже чекали, чекали!.. Я от навіть Аполлінарія послала парадний вхід зачинити, а сама біля чорного весь час чергувала. І стіл давно накритий, і постіль готова. А Гриць вам кімнату так натопив, що аж спекотно: спати буде добре, не турбуйтеся.

— Дякую, Мавро. Як братик мій поживає? — поцікавився Кирило Григорович.

— Ой, пане, і не запитуйте: серце кров'ю обливається щоразу, як на нього подивлюся. Та й як він може поживати, коли після смерті государині Єлизавети Петрівни душа з нього по краплинці витікає?! Братик ваш то тінню бродить нашим палацом, то сидить у себе в опочивальні, стрічечки, очіпки й інші речі імператриці перебирає — і так день за днем. Тиміш йому тільки чай порожній та хлібець чорний

носить, бо ні пирогів, ні м'яса, ані іншої якоїсь їжі граф не замовляє. А принесеш самовільно щось іще — гнівається, кричить... Підемо, пане, нагодую вас — хоч душу відведу.

Засмучений Кирило Григорович поплівся за Маврою. Не такого прийому очікував він, зовсім не такого... Ну та годі вже!

У їдальні було доволі спекотно, тому гість скинув не тільки плащ, але й камзол, і жилет, і навіть мереживний комір сорочки розстебнув: не до етикету зараз... Мавра наготувала всього, як колись, тільки подавали пізню вечерю не численні слуги й служниці, а вона зі старим Аполлінарієм.

Коли трапеза добігала кінця, у дверях зненацька виник Олексій Григорович і промимрив, переминаючись з ноги на ногу:

— А-а-а, Кирилко, от і ти...

Гетьман підхопився, рвучко обійняв брата.

— Я, Олесеньку, я приїхав!..

Кирило ледь упізнав його. Граф дуже схуд, висох, вигляд мав пом'ятий: згорблені плечі, тьмянний погляд, скуйовджене волосся, сива сплутана борода... Вилитий святий старець!

— Дарма ти з'явився тут, Кирилко... Сидів би собі в Батурині або у Глухові мирно, — прорипів Олексій.

— Що ти кажеш, Олесеньку?! Мене сам государ Петро Федорович викликав! Бач, не забув про гетьмана Розумовського...

— Ото й погано, що не забув... — пробурчав старий.

— Та ти що, Олесеньку?! Я от безупинно в газетах закордонних читаю — та Петро Федорович наш просто велика людина!!! Аж не віриться, що...

— А ти й не вір, — зненацька парирував брат.

— Ти несправедливий, Олесеньку: государ наш Таємну канцелярію скасував, безневинних з каторги повернув. А ще багато чого задумав: і війну припинити, і дворянство піднімати... Дворяни в армії служити не повинні, вірно! Я «Маніфестом про вільність дворянства» вдома зачитувався...

— От і сидів би вдома, і читав би тихесенько той маніфест.

— Олесеньку, ти просто давно вже у вищих сферах не обертався! Живеш затворником, духу змін не розумієш.

— Ой, Кирилко, як би не вилізли тобі ці зміни боком! Ой, горе буде, якщо захочеш зробити — а не вийде!..

— Та я завтра ж на прийом до імператора піду, важливі питання з ним обговорю... До речі, що чуто при дворі? Як там Катерина Олексіївна?

Втім, від такої розмови колишній фаворит ухилився, промимривши сумно:

— Сам побачиш... А поки йди і не надто широко плани свої перед царем розгортай. І ще пам'ятай: каторги від старих засуджених звільнили — тепер їх новими заповнювати потрібно!.. Ну та добре, утомився я, спати піду. І ти йди відпочивати, Кирилко: пізно вже.

Засмучений Кирило Григорович поплівся у відведені йому апартаменти, повалився на притулену до стіни кушетку, глибоко замислився й одразу ж заснув.

*Зимовий палац,
Санкт-Петербург, квітень 1762 року*

Зустріч із монархом привела Кирила Григоровича у стан справжнісінького шоку.

Петро Федорович приймав гетьмана в Малому кабінеті. Частину й без того нечисленних меблів звідси винесли, від колишньої пишноти залишилися тільки стіл і два стільці. Государ метався по приміщенню на негнучких ногах, тож найбільше скидався на безглуздий гігантський циркуль. От що повідомив по ходу біганини ожилій «вимірювальний інструмент»:

— Кириле Григоровичу, як добре, що ти прибув так скоро! Радий, надзвичайно радий — давай-но до справи... Хочу повідомити наступне. По-перше, нам треба припинити руйнівну війну проти Англії й Пруссії — годі, навоювалися!

— Абсолютно згоден, Петре Федоровичу. Я от хотів...

— Не перебивай, Кириле Григоровичу, я ще не все сказав!!! Тому вимагаю вислухати мене. А вже потім, якщо я тобі дозволю, говорити будеш ти. Тобі все зрозуміло??? Не чую!!!

— Мені все зрозуміло, государю, — відповів Розумовський приглушеним голосом.

— Отак от краще, а то розпустила вас усіх моя тіточка мені ж на голову... Кожен, бач, командувати намагається!.. А до речі, про що це я?!

— Ви говорили про війну, Ваша Величносте, — нагадав Розумовський.

— Про яку таку війну?! Я просив не перебивати мене!!! Якщо хочеш звернутися, то будь ласка робити це за статутом! А-а-а, от, згадав: я бажаю припинити руйнівну війну проти Англії й Пруссії. По-друге, у найближчому по припиненні війни майбутньому я маю намір, випросивши у Фрідріха Пруського відповідні вказівки, напасти на Данію, а якщо буде потреба — то навіть на цілий союз держав! Он як!

Государ вичікувально замовк. Він явно очікував реакції співрозмовника.

Але Кирило Григорович мовчав — адже не було команди говорити...

Нарешті Петро Федорович завищав:

— Не чую оплесків на свою адресу!!!

— Ну, звісно ж, — відповів Розумовський, немовби прокинувшись, — геніальний план, Ваша Величносте!

І навіть слабко посміхнувся.

Хоча, з огляду на перспективу нової війни (зважаючи на всі супутні обставини — не менш руйнівної, ніж нинішня!), радіти було зовсім нічому.

— А що тобі особливо сподобалося, Кириле Григоровичу?

— Мені?

— Ну звісно ж, тобі! Ти ж у нас тут Кирило Григорович, а я, до твого відома — Петро Федорович... Я знаю, ти людина розумна, тому знав, що ти обов'язково підтримаєш мій геніальний план.

— Так, государю, я повністю підтримую ваш геніальний план згортання воєнних дій, тому що це дуже обтяжливо для Гетьманщини, якою я управляю.

— Розумовський, ти що, не чуєш мене?! Я про війну з Данією запитую...

— А от нападати на Данію, як на мене, не треба. Держава повинна перепочити від воєнних дій. Знов-таки, я вважаю, що необхідно відновити будівництво в Гетьманщині...

Петро Федорович остаточно роздратувався:

— Ти, Кириле Григоровичу, припини міркувати про те, про що ти щось там вважаєш! Мене взагалі не цікавить, що ти собі вважаєш!!! Ач, розумака який... Зараз я головний, і я знаю, що треба робити для блага моєї держави, коли і як. Наслухався тут вас усіх, ледве дотерпів.

Розумовський сторопів і розгубився. Він просто не знав, що сказати, доки нарешті не промимрив неслухняними губами:

— Зі мною, Ваша Величносте...

— Що ти там мимриш?!

— Я вважаю...

— Знов?! Та мене не цікавить твоя думка!!! Якби вона мене цікавила, я би прямо й запитав. А ти показав, що думати не вмієш. Я про твою думку запитав — ти відповісти не зміг. Коротше, в армію тобі тепер пряма дорога.

— Дозвольте, Петре Федоровичу!..

— Не дозволю! Розумовський, запам'ятай: ти — людина військава...

— Який же з мене військовий?! Я в армії ніколи жодного дня не був, — промимрив Кирило Григорович.

— А оце мене не стосується, як моя тіточка тут вас усіх використовувала. На тобі, Кириле Григоровичу, полк Ізмайлівський записаний — от і будь ласка, від завтрашнього ж дня на плац... А тепер ти вільний.

— Та я... — почав було Розумовський.

Гнів монарха був жахливий. Бігаючи кабінетом на негнучких ногах, він волав щосили, бризкаючи слиною й розмахуючи стиснутими кулаками:

— Розумовські!!! Свині ви, а не шляхетні дворяни!!! Твій брат Олексій Григорович — свиня, а ти — свинопас!!! Свинопас, а не гетьман — зрозумів, хто ти є такий?! Усі дворяни у разі потреби за зброю беруться й воюють, армії очолюють!!! Усі — отже, і ти маєш бути, як усі!!! Не кращий від нших мабуть, еге ж?! От і поведься, як личить гетьманові, шляхетному дворянинові!!!

— Аякже... — у Кирила Григоровича язик онімів від образи.

Але людина-циркуль уже відвернулася й пішла до столу, при цьому кинувши:

— Теплова до мене, негайно!..

Гетьман не зрушив з місця. Петро Федорович розцінив непокору Кирила Григоровича якось досить своєрідно, тому що зненацька підскочив і закричав:

— Так-так, ми зараз не тебе, а вчену людину питаємо!!! От зараз і запитаємо Теплова, стривай, стривай у мене!.. От хто шпагою володіє дивовижно!!! Про нього говорять, він усю Академію наук у кулаці тримав — отака людина мені потрібна!.. А ти, Кириле Григоровичу, стій тут у мене струнко й очікуй ученої людини!..

Государ схопив зі столу дзвіночок і заходився щосили дзвонити. У кабінет влетів змилений лакей, якому були дані відповідні розпорядження. Гетьман стояв струнко, не насмілюючись поворухнутися.

Нарешті привели Теплова, що саме встиг прибути до столиці.

— Добридень, Григорію Миколайовичу!

— Добридень, Ваша Величносте!

— Ти, Григорію Миколайовичу, подекують, шпагою відмінно володієш? — почав імператор.

— Може й володів колись, однак нині я — статський радник у відставці.

Що тут почалося!!! У порівнянні з теперішнім вибухом сказу всі попередні крики скидалися на ласкавий шепіт... А завершилося все нестерпним по силі волянням:

— Я що, хіба запитую: хочете ви всі в армію чи ні?! Я запитую про одне-єдине: чи володієш ти шпагою?! А хто у відставці або не у відставці, це мені вирішувати!!!

— Але ж існують якісь норми і правила...

— Мене не цікавлять норми, які ви самі собі понавигдували... Накажу — до смерті в мене на плацу марширувати станеш!!! Це тобі не Академія наук!

— Бачу, що не Академія, там дурнів менше, як і вояків...

— Що ти сказав?! Ти мене дурнем назвав?!

— Я сказав про вояків, — безпристрасно повторив Теплов.

— Я знаю, мерзотнику, це ти мені ж самому на мене ж натякнув, а не на дурня Ломоносова!!! — верещав Петро.

— Ні, я натякав на військових... — повторював своє Теплов.

— Заарештувати мерзотника!!! У кайдани його — і кийками, кийками!.. На каторгу! Він образив мою величність,

скривдив монарха, і ти, Розумовський, усе це чув!!! — Петро Федорович схопився за дзвіночок.

— Я, Петре Федоровичу, не чув нічого, — смиренно заперечив Кирило Григорович.

— І ти у мене в буцегарню підеш — за компанію з Тепловим своїм!

Зненацька у віддаленій стіні кабінету прочинилися потайні дверцята, з яких вискочила власною персоною Мотрона Герасимівна Стрешенцова — двоюрідна сестра Кирила Григоровича Розумовського і водночас — одна із царських фавориток. Теплов остовпів, як громом уражений. Мотрона Герасимівна була у формі унтер-офіцера Преображенського полку: Петро Федорович дуже полюбляв бавитися, наряджаючи коханок у чоловічі плаття.

— Петенько, Петрунько, та ти що?! — з порога почала Мотрона Герасимівна високим командним голосом. — Хіба ж можна таких поважних панів — та раптом у кайдани? Та ще й кийками?! А на каторгу?! Що за примха спала на думку Вашій Величності? Відпочити вам потрібно, государю, забагато працюєте. Чого квапитеся? Вам ще царювати й царювати, не можна отак із плеча рубати. Тож будь ласка, відпустіть панів з миром...

— Не бажаю!!! — істерично заверещав цар. — Вони зрадники!!! Відмовляються мені служити шпагою, вірою і правдою!..

— Але не всім же під прапори ставати, комусь і в тилу непогано б залишитися?

— Ні, нехай мені послужать там, де я скажу! — вередував Петро Федорович.

Але Мотрона Герасимівна не поступалася. Мило зашарівшись, вона впевненою ходою підійшла до Теплового й Розумовського, взяла їх під руки й ласкаво мовила:

— Петенько, я викрадаю у тебе Григорія Миколайовича й Кирила Григоровича!

— А я не згоден... — спробував заперечити цар.

— А хто в нас сьогодні головний?! — вміло застосувала чарівну фразу Мотрона Герасимівна.

— Ви! — слухняно гаркнув Його Величність.

Ніхто не очікував такого обороту — ні розгублений гетьман, ні здивований Теплов, ані розлючений цар. Монарший

гнів немовби рукою зняло, Петро Федорович із видимою байдужністю промимрив:

— Що ж, бачу, всі мене зараз зраджують... Учора он сука улюблена подохла, до цього моя дурепа Катька в чужій постелі черевце нагуляла, тепер ти своєму государеві не даєш показово скарати двох непокірливих йолопів... Але гаразд, Мотько, забирай цих мерзотників і геть з очей моїх, геть пішла!

— Дуже вдячна Вашій Величності! — відкарбувала Мотрона Герасимівна.

— Та засунь ти, Мотько, свою вдячність собі ж туди, куди я тобі сував!.. А ти, Розумовський, дивися в мене, не забудь завтра на плац до восьмої нуль-нуль з'явитися, бо інакше під трибунал загримиш! — багатообіцяюче нагадав Петро Федорович.

Задкуючи спиною й безупинно кланяючись, Мотрона Герасимівна відступила. За нею, похнюпившись, пленталися Теплов і Розумовський. Заспокоїлися, лише опинившись за дверима небезпечного кабінету.

— Ну от! Усі врятовані, а на мене чекає відставка за неслухняність, — констатувала Мотрона Герасимівна. — Втім, Бог з ним: набридло то командувати, то схилитися перед монархом — я ж сім'ю власну хочу, діточок, чоловіка люблячого...

І вона уважно подивилась на... Теплова! Той зашарівся як хлопчисько, сором'язливо потупився. У Розумовського ледь очі на лоба не полізли від подиву. Він не міг пригадати, коли це Григорій Миколайович настільки відверто бентежився у присутності жінок... Але вголос лише запитав:

— Ти де зупинився, Григорію Миколайовичу?

— Та поки ніде — я ж прибув тільки-но й одразу в Зимовий палац подався. Хотів по старій пам'яті в Олександро-Невську лавру з'їздити. Гафія померла давно, але ж саме це місце для мене рідне...

— А давайте всі разом відправимося в Анічков палац: там море кімнат! А?

— Незручно якось... — почала Мотрона Герасимівна.

— Ти, Мотроно, не просторікуй, а речі збирай! І перевдягнися в нормальне, у жіноче... — гетьман брідливо скривився, оглядаючи її мундир. — Тобі взагалі вибирати не доводиться. Або забула вже, що тебе государ прогнав? Або

знов у фаворитки царські пробитися вирішила? Та козачка ти чи ні, врешті-решт?! А як же родина, дитинчата?..

— Ні, Кириле Григоровичу, нічого я не забула. Просто незручно якось.

— Це залишатися тобі в палаці має бути незручно, а не про родину мріяти. Вірно я мислю, Григорію Миколайовичу?

Теплова несподіване питання спантеличило. Він забарився з відповіддю, але нарешті зібрався з думками й промимрив, запинаючись:

— А й справді, Мотроно Герасимівно, поїдьмо з нами. Можливо, ви ошчасливите якогось удівця, схожого на мене... будуть у вас і родина, і діточки, і будинок свій...

«Ого, та це справжнє зізнання!» — подумав Кирило Григорович. Адже Теплов завжди говорив те, про що думав...

— Що ж, тоді зустрінемося біля парадного під'їзду за три години, поїдемо до братика Олеся святкувати наш дивний порятунок. Я зараз тільки пошлю когось в Анічков палац, щоб до прийому готувалися. І деякі свої справи вирішу... Гаразд?

— Домовилися! — в унісон відповіли Мотрона Герасимівна й Григорій Миколайович.

«Уже разом туркають, голубки», — задоволено подумав Розумовський.

Полишивши їх, Кирило Григорович попрямував в імператорську оранжерею, де ще зранку замовив у знайомого садівника букет добірних орхідей. Квіти були прекрасні. Він замружився й уявив, як спалахнуть очі Като...

За кілька хвилин палацовий слуга доставив із кращої столичної цукерні коробку марципанів. Приймавши букет і солодощі, окрилений гетьман поспішив на половину цариці. Пройшовши лабіринтами палацу, опинився в далекому, майже не обжитому крилі. Далеко ж сховав її Петро! І як нещасна терпить отакі знущання?..

Нарешті Кирило Григорович прибув до заповітних дверей. Охорони біля входу не виявилось. Він постукав — відповіді не було. Постукав ще раз — результат той самий. Невже його розіграли?!

Зненацька двері відчинилися, й на порозі виникла сама государиня — одна, без прислуги, у мереживному очіпку, довгій сорочці й атласному рожевому халаті з соболиною

облямівкою. Катерина виглядала утомленою, величезні темні кола під очима не могли приховати навіть білила, рясно накладені на шкіру. Так само помада не скрадала синяву губ...

А широкий халат — роздуте вагітністю черево...

Ах, он воно що!.. Втім, цар про це говорив... тобто, кричав... здається...

— А-а-а, це ви, Кириле Григоровичу? Що ж, проходите.

Цариця жила у великої неправильної форми кімнаті з вузьким віконцем і малюсінким каміном. Її помешкання було майже зовсім позбавлене меблів. На вузькій коминковій полиці стояло два бронзових свічники й невеликий годинник з купідонами, біля ліжка сиротливо вишикувався стос книг — просто на підлозі.

Та що ж це таке?! Що за моторошна вбогість?!

— Като, це вам! — він простягнув букет дивовижних орхідей і коробку солодоців. Государиня взяла орхідеї й гидливо кинула на ліжку, зате коробку з марципанами жадібно схопила й заходилася квапливо розривати впакування.

— Як ви поживаєте, Като?..

Цариця відірвалася від подарунка і з цікавістю подивилася на співрозмовника. Глянувши в її виразні очі, Кирило Григорович потонув у них зовсім як у молодості. Він не відводив погляду від цієї жінки й просто чекав, що буде далі. Йому було однаково, як виглядає Катерина Олексіївна, від кого вона вагітна і що думає про нього.

Як і колись, він був уражений її поглядом.

— Може, чаю? — запитала цариця.

— Так, — машинально погодився він.

Вона подзвонила, через кілька хвилин у кімнаті з'явилася неохайно вдягнена заспана покоївка.

— Чаю, — коротко наказала цариця.

Перед ними з'явився невеликий столик, таця з порцеляновим чайником, срібною цукорницею, одним порцеляновим блюдечком, на якому лежало два шматочки печива, двома чашечками без блюдець і одною срібною ложечкою.

Побачивши настільки принизливу вбогість й відверту жадібність, з якою Катерина Олексіївна пожирала марци-

пани, витягнуті з немилосердно роздертої коробки, найменші залишки романтичного настрою гетьмана розвіялися остаточно. Під час чаювання вони обмінялися декількома короткими, незначущими фразами. Коли чай був випитий, цариця підвелася і, відсапуючись, мовила:

— Ну що ж, Кириле Григоровичу, дякую, що відвідали.

Гетьман церемонно вклонився й поквапився піти геть — ледь утримуючись від переходу на біг... Тепер його найбільше цікавив вибір подальшої лінії поведінки: зараз можна або в дурнях залишитися, або піднятися... дивлячись по тому, що вибереш!..

*Анічков палац,
Санкт-Петербург, квітень 1762 року*

По нічних безлюдних вулицях столиці екіпаж доїхав до розкішного палацу, троє вийшли звідти й поспішили до чорного входу.

— Не хвилюйтеся, ніхто вас звідси не вижене. Після смерті імператриці Олесь живе затворником і нічим не цікавиться. Кімнат багато, на всіх вистачить. Тож заперечень не приймаю! — Кирило Григорович зробив театральний жест... і одразу зіштовхнувся з невідомо звідки виниклою старою куховаркою.

— Хто це з вами, Кириле Григоровичу? — негайно поцікавилася бабуса.

— Мавра! Як завжди не дримає... — він посміхнувся. — Зі мною пан Теплов і кухня моя по матусі Мотрона Герасимівна. Їм ніде зупинитися, тому я запросив їх сюди.

— Зараз накрию, що Бог дав. Зголодніли напевно?

— Є таке. День видався важким...

— Чому?!

— Григорій Миколайович ледь до в'язниці не потрапив, а мене от в армію забирають, — зітхнув Кирило.

— Та невже до самої в'язниці?!

— А може, і в Сибір заслали б, якби не Мотрона Герасимівна...

— А що ж то з вами в палаці сталося?

— Обмовився, а государеві здалося, що я його образив, — знехотя пояснив Теплов.

— Ах ти ж, страсті Господні!..

Мавра все розпитувала гостей, а сама тим часом накривала на стіл. На білосніжній скатертині з'явилася й курочка, і грибочки солоні, і квашена капуста, і пироги з рибою, і калачі, і пляшечка червоного угорського вина. Гості приступили до трапези, як раптом почули якийсь шурхіт. Дружно озирнулися...

— А-а-а, Кирилко... Ну, що там чутно? — запитав Олексій Григорович, переступаючи поріг кімнати. — Хто це з тобою? А-а-а, пане Теплов! Мотроно! Вітаю, вітаю.

— Де це — там? — відгукнувся гетьман.

— У палаці, ймовірно... Або звідки ви прибули?

— У палаці?.. — Кирило Григорович мугикнув. — Ти мав рацію, не треба було мені туди суватися. Справді, що гарного в палаці може бути, Олесю... — це скоріше був риторичний вигук, а не відповідь братові.

— Як, тобто, що гарного там може бути? А государ наш Петро Федорович?.. А государиня Катерина Олексіївна? — здивувався Олексій Григорович.

— Як і колись, кожен живе своїм життям. Петро Федорович справи державної ваги затіває. Катерина Олексіївна знов вагітна... і, схоже, як завжди не від чоловіка...

— Еге ж, краще, братику мій Кирилко, просто нікуди!.. — тепер у тоні старшого брата виразно відчувалася гірка іронія. Кирило Григорович почав здогадуватися про причини такої поведінки, а тому запитав роздратовано:

— А якщо нікуди, мене навіщо запитуєш?!

— Ну-у-у... не знаю! — Олексій Григорович тільки руками розвів, плечима знизав і повторив розгублено: — Не знаю, Кирилко. Втім, я більше сам із собою зараз розмовляю, ніж з тобою. Загалом, не звертай уваги на мої слова, братику.

І знову знизавши плечима, не попрощавшись із присутніми, вийшов старечою ходою, зник у розкішних надрах Анічкового палацу.

«Невже і я колись стану отаким старим, нікому не потрібним?!» — з жахом подумав Кирило Григорович, проводжаючи сумним поглядом згорблену фігуру. Адже братові всього лише п'ятдесят три роки, ще не надто старий начебто! Теплов геть набагато молодшим виглядає, якщо поставити його поруч з Олесем...

Удосталь наговорившись і наївшись, усі розійшлися по своїх кімнатах. Усю ніч Кирило Григорович не спав, відверто не знаючи, як вчинити у нинішній ситуації?! Відправляючись до Санкт-Петербурга, він розраховував добряче повеселитися на столичних балах, а також одним махом вирішити питання з правом спадкування гетьманської посади. Не вийшло! Нічого не вийшло!!! Усе пішло під три чорти...

Ранком Григорій Миколайович і Мотрона Герасимівна виїхали в Олександро-Невську лавру, щоб незабаром обвінчатися й зажити, як і належить, душу в душу.

На Кирила Григоровича чекав Ізмайлівський полк...

* * *

Військова служба приносила гетьманові чимало турбот і образ. Людина споконвіку цивільна, він змушений був цілими днями без упину марширувати зі своїм полком на плацу імператорського палацу. Це здавалося йому принизливим блюзнірством.

Петро Федорович повідомив Кирила Григоровича, щоб він готувався вести в бій армію й що вітчизна чекає від нього славетних перемог на полях боїв проти Данії — ніяк не менше! Гетьман жартуючи натякнув, що в тилу його Ізмайлівського полку повинна йти інша армія, щоб багнетами в спину підганяти наступаючих до перемоги...

Государ жарту не оцінив. І серйозно пообіцяв у разі потреби погнати до перемоги ізмайлівців разом з гетьманом-полководцем саме таким чином — багнетами у спину!..

Розумовський дуже гостро відчував, що опинившись на вершині влади в Російській імперії, своїми управлінськими талантами Петро Федорович швидко приведе країну до нищівного краху. Що ж робити?! А шкода! Чесне слово — шкода!!!

Кирило Григорович перебував у цілковитому розпачі, коли якось пізнім вечором старий лакей Аполлінарій відкрив двері його кімнати й обережно доповів з порога:

— Прибув іноземний граф Сен-Жермен. Чи то до вас, чи до Олексія Григоровича — каже, йому однаково. Лише просить прийняти у невідкладній справі, надзвичайно важливій для вас обох. Тож як, вислухаєте його — або?..

Кирило Григорович досить неприязно ставився до цієї людини: колишній хутірський пастушок у глибині душі побоювався всілякої погані, а Сен-Жермен зажив слави чаклуна й чарівника, що читає в душах людських, немовби в розкритій книзі. До того ж, на вигляд йому було років тридцять, зате, якщо судити по очах — всі триста... якщо не три тисячі!..

Однак обставини склалися критичні. А якщо справді попросити допомоги в самого нечистого, яким, на глибинне переконання гетьмана, і був цей загадковий Сен-Жермен?

Тому Кирило Григорович розпорядився коротко:

— Преси...

Недарма наказав учинити саме так, ох, недарма...

Сен-Жермен прибув із пропозицією досить несподіваною, але настільки ж цікавою. Виявляється, він був емісаром цариці Катерини Олексіївни, що збиралася підняти заколот проти свого негідного чоловіка, скинути його з престолу і затвердитися там самій, щоб порятувати Російську імперію — ні більше, ні менше!!!

Кирило Григорович уже знав не тільки про нестерпне становище любої йому Като, але і про палке бажання Петра Федоровича відправити непутящу дружину в монастир, після чого оженитися на Єлизаветі Воронцовій.

— Государиня залучає на свій бік союзників, — віщав Сен-Жермен.

— І багато їх? — поцікавився Розумовський.

— Ви не уявляєте, графе, як багато! Це все люди, які у світлі останніх подій не задоволені приниженою роллю при дворі або в суспільстві.

— А хто конкретно?

Маг уважно подивився гетьманові в очі й відповів:

— Усіх їх ви відмінно знаєте. Вони розумні й шановані — це Орлови, Паніни, Волконські, Ласунські, Рославлеви, Бредіхіни, Дашкова й інші. Ну що, продовжувати?

— Дякую, графе, я все зрозумів, — відповів Кирило Григорович.

— То чи з'являться у цьому списку також брати Розумовські?..

«От, виявляється, яке величезне значення має вчасно подарований букетик орхідей і коробочка марципанів!» — подумав гетьман.

Не ризикнувши відволікти брата від сумних думок із приводу кончини його царственої дружини, Кирило Григорович поручився за них обох... Особливо коли довідався від Сен-Жермена, що в обмін на підтримку командира Ізмайлівського полку Катерина Олексіївна буде готова розглянути й, напевно ж, підтримати будь-які пропозиції, спрямовані на вдосконалювання функціонування держави — у тому числі, в частині розширення самоврядування Гетьманщини... аж до повної автономії України!

* * *

У подальших діях заколотників безпосередню участь брав лише Кирило Григорович, його брат відбувся щедрими грошовими внесками. Втім, у справі державного заколоту кошти незмінно відіграють одну з ключових ролей, тож фінансування заколоту Олексію Григоровичу було поставлено в заслугу і загалом перед Російською імперією (врятованою від дурнуватою правителя), і зокрема перед Катериною Олексіївною (якій зовсім не хотілося жити довіку за високими монастирськими стінами).

Кирило Розумовський узяв активну участь у державному перевороті 1762 року, у скиданні й арешті Петра III, а також у проголошенні імператрицею Катерини II. Ще на якийсь час залишившись у Санкт-Петербурзі, наступного, 1763 року він повернувся в Гетьманщину.

Подальші події довели, що вибір гетьмана став і для нього, і для України фатальним: адже Катерина Олексіївна не тільки не виконала даної нею обіцянки, але й знищила українську державність як таку...

Глава 14

ВІЩИЙ СОН

*Зимовий палац,
Санкт-Петербург, середина квітня 1764 року*

Тремтячи, Катерина Олексіївна пробудилася ще затемна. Всю ніч уві сні до неї навідувався покійний чоловік. Кривляючись і гримасуючи, він єхидно запитував одне й те саме:

— Владу ти захопила, а чи втримаєш?!

Государиня кілька разів прокидалася, охкаючи й зітхаючи, переверталася на інший бік, заплющувала очі, намагалася думати про щось гарне: про нещодавні бали, про дитячі роки й бешкетування з бюргерськими дітьми... Райдушна картина якийсь час переливалася й іскрилася перед внутрішнім поглядом, створюючи ілюзію спокою й благополуччя. Із цим вона засинала...

Як раптом казка танула, і чи закривавлений чоловік виринав немовби з-під землі, презирливо скривившись, вишкіривши зуби, чи брудний, спітнілий, смертельно переляканий Олексій Орлов тягнув до імператриці тремтячі з перепою руки і волав:

— Государине-матінко, помилуй!.. Петро Федорович того... сам себе — не ми це, не ми!!! Він там!.. сам!.. рушницю схопив і всіх!.. усіх нас!.. А ми не встигли!!! Винен, матінко, винен!.. Але ж каюся, каюся щиросердно — чуєш?!

Орлова знов відсував закривавлений чоловік. Дико регочучи, цідив крізь зуби:

— Дурепа ти, Катько, ну й дурепа!!! Спробуй-но тепер утримати владу!.. Бажаючих на трон царський, мабуть, багато... ой, як багато!!! І всі законні спадкоємці — не те що ти, німкенья дурнувата!!!

Вже світало. Мучитися безсонним катуванням і надалі імператриця не хотіла, тому настирливо задзвонила у дзвіночок, закликаючи слуг. Коли ж ті примчали — зажадала накрити «чогось такого легенького» в робочому

кабінеті. Тут імператриця розташувалася у великому шкіряному кріслі й, чекаючи закуски, заходилася розбирати кореспонденцію.

На лихо, Катерина Олексіївна майже одразу натрапила на паризьку газету, передова стаття якої представляла злісний пасквіль щодо її відносин із рештками Брауншвейзької династії в особі Іоанна Антоновича, ув'язненого в Шліссельбурзькій фортеці. У нападі люті государиня ледь не розірвала газету на жмутки, але керуючись раптово почутим внутрішнім голосом, наступної миті відклала її вбік: либонь згодиться, а порвати — справа нехитра, це завжди встигнемо!..

У двері тихо постукав лакей: наляканий ранньою побудкою, він найбільше боявся чимось розгнівати государиню.

— Заходь, не бійся, — підбадьорила Катерина Олексіївна. — Чого тобі?

— До Вашої Імператорської Величності канцлер Панін прийшов. Відмовити або?..

— Чом це раптом відмовити?! Преси негайно!!!

— А як же із закускою?

— Спочатку про справи подумати треба, а на порожній шлунок голова краще працює. Нехай Панін заходить!

Лакей миттю зник: по тону государині зачув, що смаженим пахне... Ой, лишенько!

Тим часом канцлер уже переступив поріг кабінету.

— Доброго ранку, Ваша Імператорська Величність. Як спалося?

— Не спалося мені, Микито Івановичу, голова справами державними забита була... — на ходу збрехала імператриця. Дійсно, не розповідати ж Паніну про дурне сновидіння?

— Ох, государине-матінко, і вся ви у справах, вся в турботах...

— А тебе що привело до мене в настільки ранній час?

— Думав я вчора, матінко, про Павла Петровича: щось неспокійний він, у всьому нервозність виявляє! Боюся, зірветься й наробить лиха...

— Чи він, часом, не про владу думає? — нашорошилася Катерина Олексіївна і схвильовано заходилася крутити в руках черговий нерозпечатаний пакет. — Може, замишляє щось проти мене?

— Що ви, матінко, Господь із вами! — Панін навіть руками замахав і скроїв таку мармизу, немовби побачив перед собою якусь капосну штуку. — Великий князь боїться бути вбитим, тільки й усього!

— Що ти таке кажеш, Микито Івановичу?! Особисто мені про це нічого невідомо...

— Та просто його високість замкнулися в собі й нікому таємниці цієї не довіряють... Ні Вашій Імператорській Величності, ні навіть мені — хоч я стільки часу проводив з Павлом Петровичем і проводжу надалі.

— Звідки ж ти довідався про це?

— Агенти Шешковського доповіли, що днями Великий князь бесіду вів про отруєння й інші мерзоти з Андрієм Розумовським...

— Що-о-о?!

— Андрій же Кирилович у відповідь про всілякі інтриги доповідав, що при французькому дворі затіваються... Якщо Вашій Імператорській Величності буде завгодно, я накажу Степанові Івановичу, щоб вам докладний звіт про розмову занесли.

Катерина Олексіївна з роздратуванням відкинула нерозкритий пакет, що дотепер вертіла в руках.

— Звіт, звіт... — нервово мовила вона. — Звіт нехай занесе, це зрозуміло... А от що нам з Павлом Петровичем робити, підкажи мені, наймиліший Микито Івановичу?

— А ви б, матінко-государине, його відволікли... Відправте Великого князя в Європу, наприклад. Нехай розвіється...

— Ні, Микито Івановичу, дякую за таку пораду — але тільки не в Європу!

— Чому ж, матінко?..

— Не можна Павлові Петровичу в Європу: він до кумира свого — до Фрідріха Пруського поїде. От розтлумач-но краще, Микито Івановичу, чому так стається?! Всі Фрідріха поважають — і друзі, й вороги. Він начебто й літами не старий, а вже Великий! Фрідріх Великий!!! А держава в нього — смішно сказати, два дні ходу від краю до краю...

— Ваша Імператорська Величність!..

Однак Катерина Олексіївна вже завелася:

— А спробував би Фрідріх балансувати, як от я! Цікаво, як би це в нього вийшло, а?! Отож бо й воно! А мені мій

власний син не довіряє... А може статися, Павло Петрович усе-таки про корону мріє?! Що скажеш, люб'язний мій Микито Івановичу?

— Господь із тобою, матінко, ні про яку корону Великий князь не мріє! Кажу ж: Андрій Розумовський йому днями все про Версаль розповідав, а Великий князь на це зітхав і тільки лише висловлював побоювання за життя своє, боячись бути отруєним або зарізаним, як татусь його...

— Що-о-о?!

У пам'яті миттю сплив нічний кошмар, у якому їй безперервно ввижався чоловік, що застрелився. Катерина Олексіївна сполотніла так, що канцлер позадкував і розгублено промимрив:

— Государине!.. Матінко!.. Помилуй!..

Чим знову ж нагадав безглуздий сон.

— Так-так, Микито Івановичу, — зітхнула імператриця, могутнім зусиллям волі опанувавши себе, — треба обмежити спілкування цесаревича з Андрієм Розумовським...

— Та як же, матінко?! Як же обмежити, коли Великий князь і Андрій Розумовський — нерозлийвода?! Не можемо ми це зробити, ні!

— Подумай, люб'язний, подумай. Нема чого Розумовським на цесаревича впливати!

— Добре, матінко, обов'язково подумаю, — розгублено знизав плечима канцлер, що не насмілився суперечити володарці.

— А як почувується Іоанн Антонович? — немовби між іншим поцікавилася імператриця.

— Та як же, матінко, в'язневі у фортеці Шліссельбурзькій почуватися? — здивувався Панін. — Іоанн Антонович майже не хворіє, побожний... щоправда, при цьому злісний і дратівливий... Книги церковні читає.

— Між іншим, останнім часом закордонні газети його частенько згадують! От, будь ласка: «Імператриця, слово якої розходиться зі справою, навіть не припускає, що за товстими тюремними стінами набирає сили справжній спадкоємець російського престолу». Он воно як, Микито Івановичу!

Підібгавши губи, государиня жбурнула паризьку газету канцлерові. Не долетівши до нього, газетний аркуш із шурхотом упав на підлогу.

— Ох, відчуваю, спадкоємець Брауншвейзької династії, необачно помилуваний Єлизаветою Петрівною, неабияк помотає мені нерви! — зітхнула Катерина Олексіївна. — Мені доповідали, що Іоанн Антонович неначебно сам не свій...

— Матінко-государине, всі ми самі не свої! — скорботно мовив канцлер. — Коли вороги втім необхідність побачать, вони й божевільного кандидата на престол зведуть.

— Дякую, Микито Івановичу, красно дякую! — з погано приховуваним роздратуванням процідила Катерина Олексіївна. — Утішив ти мене, аякже! Можна сказати, бальзам на серце пролив!

— Та поки що ніхто ж і не намагався його на престол...

— Поки що?!

Государиня підхопилася з крісла, підбігла до остаточно розгубленого канцлера, оглянула його з голови до ніг, немов хитрий заморський виріб, промимрила: «Гарний гусак, нема чого сказати!..», далі повернулася в шкіряне крісло й повідомила звіти:

— Ти, Микито Івановичу, запобіжні заходи пропонуй, бо раптом лихо трапиться, а ми й не готові виявимося...

— Я подумаю, матінко! Неодмінно подумаю...

— Знов ти думати збираєшся?! А діяти коли станеш?

Панін лише руками розвів.

— Ти от що... Ти братика свого Петра Івановича теж подумати попроси, добре?

— Слухаюся, Ваша Імператорська Величність!

— Отак от краще, Микито Івановичу. Все, йди собі з Богом. Та не забудь до мене Степана Івановича зі звітом надіслати!..

— Слухаюся, Ваша Імператорська Величність!

Канцлер зник за дверима. Негайно ж слідом за ним послужливі лакеї, що під час бесіди терпляче очікували за дверима кабінету, внесли «чогось такого легенького», як і просила государиня.

Поки накривали на маленькому столику в кутку, Катерина Олексіївна розгорнула іншу паризьку газету. Ця починалася звітом про приїзд до Франції якоїсь дивакуватої султанші, що розхвалювалася на всі лади: «Вигляд має дивовижний, говорить на всіх мовах, розуміється на живописі, божественно співає, танцює...»

Ач яка дивина, подумала імператриця. Роздули сенсацію: нікому невідома особа відвідала серце Європи! Ще незрозуміло, чи дійсно вона султанша, чи, може статися, чергова аферистка, яких нині хоч греблю гати?!

У двері знов постукали, і лакей непевно доповів:

— До Вашої Імператорської Величності начальник Таємної експедиції проситься.

— Сюди його!

До кімнати ввійшов Шешковський, важко ступаючи й шаркаючи ногами. Очевидно, його мучила подагра.

— Проходь, Степане Івановичу, сідай.

Начальник Таємної експедиції повільно опустився в крісло навпроти імператриці й уп'явся у государиню маленькими розумними оченятками.

— Мені тут Микита Іванович Панін повідомив, що ти маєш для мене якісь цікаві відомості... Чи не так?

— Маю, матінко, — обережно підтвердив співрозмовник.

— Тоді розкажи, що такого підозрілого коїться в державі нашій, чого нам побоюватися треба?

Шешковський відсапався й почав:

— Відповідно до повідомлень моїх агентів, у Батурин зачастив француз шевальє де Корберон. Ви знаєте, государине, наскільки я поважаю Кирила Григоровича Розумовського... але ця обставина не може не турбувати.

Імператриця підібгала губи, але промовчала. Розцінивши це як схвалення, начальник Таємної експедиції продовжив доповідь:

— Тим паче, нещодавно такий собі Мишаня — секретар Григорія Миколайовича Теплова, радник при ясновельможному панові гетьмані...

— Мишаня, Мишаня... — государиня наморщила чоло. — Це, часом, не той Мишаня, який розповідав усім і кожному, що його безпосередній господар Теплов дістав своє прізвище у моїй постелі?! Мовляв, Теплов зігрів, обдарував теплом свою царицю — та його за це дворянським титулом нагородила?..

— Він, матінко, він... — скривився Шешковський.

— І ти думаєш, що словам такого паскудника...

— Судить самі, матінко, судить самі: саме цей Мишаня надіслав донос у Таємну експедицію про те, що Кирило

Григорович Розумовський приймає в Батурині осіб неугодних, а також періодично скликає в Глухові так звані Генеральні збори, куди запрошуються, між іншим, учені люди й знавці юриспруденції. Мимовільно задаєшся питанням: чи не затіває Кирило Григорович інтригу з Версалем?..

— Але це всього лише підозра, а не факт! — скрикнула Катерина Олексіївна, не стримавшись.

— Не факт, государине матінко, не факт, але...

— Так чого ж ти мене запитуєш?! Кому ж на запити твої відповідати, як не тобі?! — і сплеснувши руками, імператриця мовила презирливо: — Ой, і послав мені Бог помічників, які самі не відають, що навколо коїться!..

Ну що за дурниці?! Спочатку цей сон, тепер неперевірені підозри! Здавалося б, улюбленець усього двору, обласканий долею щасливчик... Хто б міг подумати, що Розумовський щось затіває — і проти кого?! Проти своєї любої Като, якій віддано дивиться в очі й яка щедро дякує його за найменшу послугу...

Що ж це у світі коїться, а?!

Катерина Олексіївна кусала чарівні коралові губки, часто й голосно дихала, від хвилювання обличчя її вкрилося червоними плямами. Немовби не зважаючи на стан государині, Шешковський поправив перуку й продовжив:

— Нічого, матінко, що там у Глухові коїться ми незабаром з'ясуємо. Я ж ще маю честь доповісти, що Великий князь Павло Петрович перебуває в стані повної депресії, що підтверджує особистий лейб-медик його високості. Не наслідуюсь приховувати також, що стан спадкоємця престолу час від часу погіршується шкідливими бесідами, які веде з Великим князем не хто інший, як Андрій Кирилович Розумовський: після цих розмов настрої Павла Петровича незмінно псується, він стає дратівливим і непередбачуваним. Тексти бесід записані дослівно, маю честь передати їх вам.

Катерина Олексіївна заходилася перегортати акуратно оформлені звіти, начальник Таємної експедиції мовчки сидів навпроти, звівши разом розчепірені пальці рук. Зненацька кров ударила у скроні государині: вона прочитала, що в одній з бесід Андрій Розумовський назвав себе... «принцом крові»?! Не повіривши власним очам, імператриця перечитала написане раз, другий, третій.

Полиставши протоколи тепер уже набагато уважніше, знайшла ще кілька згадувань про зухвалі слова гетьманського сінка.

— Що це тут понаписано, Степане Івановичу? — мовила вона, простягаючи один з протоколів Шешковському. — Прочитай уголос, бо я не розберу писарський почерк...

— Будь ласка, матінко, будь ласка, — кивнув той, з кам'яним обличчям приймаючи папір і прочитав слова, виведені хоч і витіюватими, однак ідеально рівними гарними літерами: — «А також мав нахабство іменувати себе принцом крові...»

— Що ж це діється?! — негайно вибухнула імператриця. — Батечко крутить у Глухові інтрижки з французькими дипломатами, синок у довіру до цесаревича втирається... Який він ще принц крові, що за дурниці?! Він син пастуха — от він хто!..

— Даруйте, государине матінко, однак Кирило Григорович Розумовський зведений був її Імператорською Величністю Єлизаветою Петрівною в графське достоїнство. Водночас мати Андрія Кириловича — Катерина Іванівна Нарішкіна є кривною родичкою покійної імператриці, вона дійсно персона царських кровей...

І розвівши руками, начальник Таємної експедиції констатував:

— Отже, по всьому виходить, що по лінії матінки своєї Андрій Кирилович Розумовський справді може йменуватися на французький манер принцом крові.

— Отакої... Виходить, Андрій Кирилович міг би вважатися одним з кандидатів на мій престол?! — наголосивши на «мій», мовила государиня неслухняними губами.

— Що ви, матінко, Бог з вами! Це надто сильно сказано: Андрій Кирилович Розумовський — та раптом і кандидат на престол Російської імперії?! Хоча, якщо подумати...

Тут Шешковський розсудливо замовк, не ризикнувши продовжити в присутності Катерини Олексіївни крамольну думку — нехай навіть на її особисте прохання!..

— Ти, Степане Івановичу, краще подумай, як із цим боротися, — проскреготала государиня.

— Та з чим боротися, матінко?! — крикнув її співрозмовник з майже щирим обуренням. — Із чим боротися, скажіть!..

— Ці паскуди Розумовські прекрасно ладять з людьми, їх люблять і при дворі, і за його межами! А раптом у Андрія Кириловича прокинуться пов'язані зі сходженням на престол амбіції — що тоді?! Хто його підтримає, хто постане проти — можеш відповісти?!

— Я міг би заспокоїти Вашу Імператорську Величність щодо настільки необґрунтованих побоювань... — почав Шешковський, однак імператриця грубо перервала його короткою фразою:

— Головою відповиси, що Андрій Кирилович ні сном, ні духом про престол мій не думає?!

Співрозмовник тільки кркнув та потилицю почухав.

— Отож бо! Мовчиш, Степане Івановичу, бо не знаєш відповідей не тільки на свої власні запитання, але й на мої також! Он який ти порадник...

— А ви би, государине-матінко, чим фантазувати в отакому похмурому дусі, краще б Святе Письмо почитали, — зненацька запропонував начальник Таємної експедиції.

— Ти про що це?! — здивувалася імператриця.

— Та про житіє царя Давида: розумака був ще той, підступним думкам дуже гідну форму надавав! Почитали би, прикинули, дивись — тут і вихід відшукаєте...

— Ти, Степане Івановичу, говори, та не заговорюйся! Можу ж і покарати, — пригрозила вона.

— Карайте, воля ваша... та тільки послушайте мою пораду: кого ви самі прибрати з очей не в змозі — того випадок прибере. Отой цар Давид чоловіка Вірсавії на війну відправив, той загинув — із царя не питаєш: війна!.. Наскільки я знаю, Андрій Кирилович Розумовський готується стати флотським офіцером — відправити б його в розпорядження адмірала Спірідонова!

— Ах, он воно як?

— Тільки ви самі, матінко, не клопочіться, а комусь відповідне доручення дайте — ото й усе! У військових же доля така: чи то куля дурна, чи дуель...

— Так, Степане Івановичу, схоже, маєш рацію... Дякую за пораду, — доволі прохолодно кинула імператриця.

— Але тут ще проблема виникає...

— І яка ж?

— Великий князь останнім часом зробився запальним і дратівливим під згубним впливом Андрія Розумовського.

Тому негайне видалення останнього може викликати в цесаревича море обурення.

— То що ти пропонуєш?

— Будьте хоча б трохи люб'язніші зі своїм сином! Як і будь-який чоловік, Великий князь хоче любові, турботи й уваги. Підібрали б ви йому нового товариша по іграх, а найкраще — наречену...

В очах Катерини Олексіївни блиснув негарний вогник, однак Шешковський продовжив так само спокійно:

— Жінка — істота егоїстична понад усяку міру, а тому наречена, як майбутня законна дружина, одразу ж спробує прикути всю увагу цесаревича до себе. Отак, через справи амурні ви й відновите колишній вплив на Павла Петровича.

Імператриця негайно згадала почуті від своїх фрейлін кривотолки й пересуди з приводу того, як імператриця Єлизавета Петрівна шукала наречену для Петра Федоровича. Тоді нареченою виявилась вона сама — Софія-Фредеріка-Августа Анхальт-Цербстська, нікому нецікава принцеса із зубожілої німецької династії, що волею випадку перетворилася на самодержавну володарку гігантської імперії.

Тепер уже наречену для спадкоємця престолу має шукати вона сама... Причому варто знайти таку дівицю, щоб та (не дай Боже!) не поплуталася з кимось на кшталт братів Орлових, готових повести за собою гвардію, що візьме до нігтя і спадкоємця престолу, Великого князя Павла Петровича, і його царствену матінку — Її Імператорську Величність Катерину Олексіївну! Гвардійці — люди духом лихі, до того ж нужденні, їм горілки налий, пару рубликів дай — що хоч утнуть...

Завданнячко!..

Втім, Шешковському ці міркування знати зовсім ні до чого — хоч він напевно розуміє всю складність нинішнього становища своєї государині. Розуміє, але мовчить. Розумний, розумний!.. Тому треба б обмежитися більш приземленими міркуваннями.

І вона запитала:

— То де ж нам наречену знайти, Степане Івановичу?

— У Європі, де ж іще?! Приміром, Фрідріху Пруському напишіть: мовляв, так і так, прошу поради...

— Ти серйозно?..

— Цілком. По-перше, одна справа — ради попросити, а вже виконувати чи ні...

Начальник Таємної експедиції самовдоволено посміхнувся й повів далі:

— У всякому разі, вам буде відома думка Фрідріха з даного питання, що у світлі європейської політики зовсім немало. А по-друге, при налагодженні відносин з ним такий прийом завжди спрацьовує: прусський імператор обожно радити! До речі, про матінку свою згадайте — все-таки рідня...

— Тільки не про неї! — поморщилася государиня.

— Чому ж ні, Ваша Імператорська Величність?

— А тому, Степане Івановичу, що ця пустоголова ідіотка тільки й уміла, що гроші витратити та язиком чесати!!! — від обурення обличчя Катерини Олексіївни вкрилося червоними плямами. — Уявила себе великою інтриганкою й талановитою шпигункою, бачите, через що покійна Єлизавета Петрівна витурила її з Росії... Та й мене ледь не відправила слідом за нею!..

Государиня зробила крихітну, ледь помітну паузу, вдихнула побільше повітря й рішуче вимовила:

— І от я залишилась сама в незнайомій на той момент країні. Сама-самісінька, без підтримки друзів і рідних! Ніхто ніколи не довідається, як важко мені довелося, скільки принижень, образ, глузувань я стерпіла... Тож Степане Івановичу, я готова говорити з Фрідріхом про що завгодно, тільки не про мою безпутну матір!

— Ваша Імператорська Величність!.. Государине-матінко!..

По всьому відчувалося, що начальник Таємної експедиції вкрай збентежений.

— А-а-а, пусте!.. — махнула вона рукою. — Що було, те загуло, і годі згадувати. Давай-но, Степане Івановичу, подбаємо краще про справи сьогоднішні! Отже, порада твоя приймається. Я займуся пошуком нареченої для Павла Петровича, з ним же буду триматися м'якше. А тепер іди... Ні, стій!

Шешковський миттю зупинився й обернувся до государині.

— Поклич до мене Теплова.

— Буде виконано, матінко!

— Чула, нібито він до Санкт-Петербурга у справах приїхав? Начебто днями на прийом до мене просився, хоч я й повеліла йому відмовити...

— Тут він, матінко, тут — до ваших послуг, як і всі ми!..

— Сюди його.

Ледь двері за начальником Таємної експедиції зачинилися, Катерина Олексіївна відсьорбнула кави з чашки й наморщилася. Охолола кава...

Вона різко задзвонила у дзвіночок. Зазирнув лакей:

— Чого бажаєте, государине?

— Кави принеси нової, щоб якнайгарячішою була!

— Слухаюся!

— І де там Теплов?! Я ж просила Степана Івановича...

— За Тепловим, Ваша Імператорська Величність, уже послали.

— Ну, тоді давай нову каву... або як там казала покійна імператриця — «кофею»! Давай, давай, ворущися, ледарю!!!

За чверть години Теплов сидів напроти імператриці, що маленькими ковточками потягувала свіжозаварений ароматний напій.

— А розкажи-но мені, люб'язний Григорію Миколайовичу, що там діється в Батурині? — немовби знехотя поцікавилася государиня. — Тільки правду кажи, друже люб'язний, нічого не приховуй!

— Та нічого такого особливого не відбувається, — мовив Теплов не надто впевнено і про всяк випадок додав: — Начебто...

— Кажуть, у Батурин іноземці зачастили... Це правда?

— Так, государине-матінко, правда: Кирило Григорович архітекторів не тільки наших запрошує, але також з-за кордону виписує.

— Навіщо?

— Батурин хоче відбудувати так, щоб з достоїнством усе це виглядало! А от нещодавно два французи-садівники приїхали: Кирило Григорович парк хоче розбити, щоб як у Версалі... От і радився з ними.

— А юристів з істориками навіщо запрошує? Невже вони також на відновленні Батурина зайняті?

Сказавши це, імператриця криво посміхнулася.

— Оскільки Батурин був зруйнований ясновельможним князем Меншиковим досить давно, знавці історичної науки були запрошені для дослідження старожитностей, знайдених при відбудові.

— А юристи?..

— Будь-яка справа, особливо грошова, вимагає підписання всіляких угод. І взагалі... — Теплов зробив у повітрі невиразний жест пальцями, немовби крутив щось невидиме.

— Ах, Григорію Миколайовичу, Григорію Миколайовичу! — зітхнула государиня. — Навіщо вигороджуєш Кирила Григоровича, за які такі заслуги?! Він же тебе підводив повсякчас, хіба ні?..

Теплов скрипнув зубами... але промовчав. Відзначивши про себе його реакцію, Катерина Олексіївна продовжила:

— От, між іншим, секретар твій Мишаня донос склав, де виклав свою точку зору...

— Мишаня цей — шахрай і пройдисвіт, яких ще пошукати треба!!! — крізь стиснуті зуби процідив Теплов презирливо. — Особисто я б давно вигнав його куди подалі, та Кирило Григорович милує його й щоразу відговорює мене від такого наміру.

— Із чого б це, дозволь довідатися?

— Річ у тім, що Мишаня свого часу оженився на його обожнюваній тіточці...

— А ти сам, Григорію Миколайовичу, кого за дружину взяв — хіба ж не родичку пана гетьмана? Наскільки мені відомо, твоя Мотрона Герасимівна є племінницею Наталі Дем'янівни — матері братів Розумовських. Отже, дружина твоя доводиться кузиною Кирилові Григоровичу. Я нічого не наплутала?

У словах імператриці відчувалося неприховане глузування. Теплов лише очі потупив.

— От бачиш, Григорію Миколайовичу, що виходить: Кирило Григорович оточив тебе своїми близькими та родичами, причому людьми далеко не у всьому чесними — от як пліткар цей Мишаня, наприклад. А ти це неподобство терпиш.

— Що поробити, государине-матінко?.. — знизав він плечима. — Природа людська така, що чесний завжди

слабкий. А мені... не бунтувати ж проти гетьмана, до якого я приставлений?! Служу йому вірою й правдою, як умію!

— А брудний донощик Мишаня як же?!

Теплов лише приречено зітхнув.

— А чи відомо тобі, що цей пройдисвіт у своїх фантазіях зробив тебе моїм коханцем?

Теплов зблід як крейда й затремтів від напруги, але промовчав. Государиня задоволено посміхнулася і перейшла до суті:

— Отже, Григорію Миколайовичу, викликала я тебе для того, щоб запропонувати місце тут, у Санкт-Петербурзі. Ти талановитий і чесний, як я подивлюся...

— Дякую покійно, Ваша Імператорська Величність!

— Що це значить?! Невже відмовляєшся від місця?.. — підозріло запитала Катерина Олексіївна.

— Це означає...

Теплов надовго замислився. Хоча він усіляко прагнув не видати своїх почуттів, та по спітнілому чолу було видно, яка потужна боротьба відбувається в його душі. Він явно коливався між вірністю обов'язку й палким бажанням позбутися всього довколишнього бруду. «Чесний раб нізачо не хоче зраджувати пана, хоч і не любить його! Так буває, коли честь дорожча власної вигоди», — подумала Катерина Олексіївна.

Тим часом, мовчання ставало тяжким.

— Ну, і що ж це означає? — нарешті зважилася підбадьорити Теплова імператриця.

— Це означає, що я вкрай удячний вам, государинематінко, за настільки високу честь, яку просто гріх було б ігнорувати.

— Тобто?.. Будь люб'язний, Григорію Миколайовичу, поясни!

Теплов подумав ще трохи й тихо мовив:

— Я згоден залишити Кирила Григоровича заради служби Вашій Імператорській Величності.

— І та обставина, що ти одружений на кузині гетьмана Розумовського, тебе не зупинить?

— Не зупинить ні мене, ні дружину мою!

— Ова!..

— Як і годиться дружині, вона піде за чоловіком куди завгодно. Присягаюся!..

«Отже, якщо виникне потреба, Мотрона Герасимівна піде проти свого кузена?! От вони, Розумовські, у всій красі!.. Втім, після смерті мого чоловіка колишній його фаворитці особливо подітися нікуди», — подумала Катерина Олексіївна. Уголос же захоплено мовила:

— Добре, Григорію Миколайовичу, просто чудово!!! А знаєш, чому я днями веліла відмовити тобі в аудієнції, сьогодні ж прийняла?

— Чому ж, государине?

— А тому, що про тебе легенди ходять, начебто ти будь-яку ситуацію можеш представити так, щоб вона працювала на тебе!

— Ну-у-у, матінко, це явне перебільшення! — розвів руками співрозмовник. — Правда тут лише в тім, що не буває безвихідних ситуацій, є всього лише не зовсім правильні рішення.

— Люб'язний Григорію Миколайовичу, скажи мені, будь ласка, як би так зробити, щоб наше рішення переважало над чужим? На що варто звернути увагу?

— Заявіть про своє рішення першою — от і все!

— Ти думаєш?! Отак просто?! — здивувалася Катерина Олексіївна.

— Ефективні речі завжди прості...

— Браво, Григорію Миколайовичу!

— У цьому випадку, Ваша Імператорська Величність, варто випередити суперника, що довго обмірковує своє рішення. Якщо план ваш уже готовий — тим краще, дійте без зволікання! Якщо плану дотепер немає — винайдіть якнайскоріше нехай не найдієвіший, але все-таки досить ефективний. Повторюю: головне — випередити вашого опонента, і поки він стане реагувати на ваше рішення, нехай і не в усьому дієве, у вас з'явиться час на пошук ще більш ефективного. Якщо розглядати чуже рішення як клин, то створіть альтернативний клин. Про це й народна мудрість говорить: клин клином вибивають.

— Блискуча сентенція, — мовила імператриця. — Велике тобі спасибі, Григорію Миколайовичу! Дякую за науку, ти навіть не уявляєш, як допоміг мені цими словами... Отже, коли зможеш почати виконувати обов'язки при дворі?

— Коли буде завгодно Вашій Імператорській Величності!

— Завгодно буде негайно.
— Я готовий служити вам негайно, государине!
— А чому ж не запитуєш, яку посаду я тобі підготу-
вала?

— Мені все єдино, тільки б...

Теплов зам'явся.

— Що «тільки б»? Нумо договорюю! — повеліла вона.

— Тільки б від Розумовського подалі, государине-матін-
ко! А вже ви не скривдите, я впевнений.

— Ти це серйозно?

— Цілком.

Теплов здійняв очі на імператрицю й додав тихо:

— Я вам вірю...

— Прекрасно, Григорію Миколайовичу! Документи про
твое переведення я накажу підготувати негайно ж, Кирила
Григоровича також повідомлю про те, що забираю тебе
сюди, в столицю. І от іще що...

— Що, Ваша Імператорська Величність?

— Я накажу негайно видати тобі дві тисячі рублів зо-
лотом.

— За що це, государине?! — очі Теплова округлилися.

— А за ідею, Григорію Миколайовичу! За дивовижну,
за чудову ідею!..

Він лише низько вклонився у відповідь.

Уміла імператриця зацікавити потрібних їй людей — кого
добрим словом, кого справою, а кого...

* * *

*У такий от спосіб Катерина Велика
одержала безвідмовну зброю в боротьбі з останнім
українським гетьманом Кирилом Розумовським.
Утім, Теплов допоміг їй вдалими порадами також
в інших, доволі делікатних справах...*

Глава 15

ШЛІССЕЛЬБУРЗЬКА БЕЗГЛУЗДЬ

Санкт-Петербург, кінець серпня 1764 року

— Ну що, підпоручику, будеш нарешті говорити чи ні?..

Хоча насправді й без усіляких запитань було зрозуміло, що ніякої нормальної розмови не вийде. Ні тепер, ні завтра, ні післязавтра, ані в майбутньому... з огляду навіть на те, що ніякого особливого майбутнього в нього немає й бути не може! Тому що склад злочину (державна зрада при обтяжуючих обставинах, якими були і смерть особи царської крові, і приналежність до сімейства бунтівників, і багато чого іншого) не лишав жодного шансу на життя. Тож залишилося йому животіти тут, найімовірніше, парутрійку тижнів. Ну, місяць... Ну, півтора місяця від сили!.. Але вже не більше того, у всякому випадку.

Василь без жодної надії подивився на свого мучителя й подумав, що все це закінчилося зовсім у тім же дусі, що й починалося — огидно! Смерть ніколи не буває приємною, особливо смерть найближчої людини...

* * *

Ледь одержавши тривожну звістку з Тобольська, підпоручик Смоленського піхотного полку Василь Мирович кинувся до командира, відпросився у відпустку й поспішив на перекладних у далеку Сибір. Скільки їхав, стільки молився Богові, аби тільки не спізнитися з приїздом!..

Небеса почули його полум'яне благання: коли підпоручик переступив поріг жалюгідного тобольського будиночка, де двадцять два роки тому покійна нині матінка народила його, батько був ще живий, хоча вже стояв на порозі вічності. Втім, на плутані від зрозумілого хвилювання запитання Яків Федорович Мирович не відповів ані словом, замість

цього звернувся до жалісливої сусідки, що перебувала поруч його ліжка:

— Нумо, Устю, піди до себе на якийсь час, бо вже котрий день на мене витратила.

— Що ти, сусіде! Та хіба ж я... — почала виправдовуватися жінка, однак хворий перервав її наполегливо й не надто чемно:

— Не сперечайся, Устю. Ти ж знаєш, мені вже недовго лишилося, тому дай спокійно із сином про важливі речі поговорити віч-на-віч.

Заперечувати сусідка не стала, лише пробігаючи повз Василя, подивилась на нього досить красномовно: мовляв, добре, що встиг до вмираючого приїхати, але обережніше з серйозними розмовами, дай змученій душі відійти спокійно!

— Не звертай на Устину уваги, синку. Вона добра, але дурна. Втім, усі баби такі. Як зараз пам'ятаю, твоя покійна матінка теж часом...

Однак тут твердий досі голос затремтів, батько захекався, і все, що підпоручик, стоячи на колінах біля ліжка хворого, почув далі, було малозрозуміле бурмотіння:

— Мене от пройняло... Скрутило... Зовсім зле... А Устиня пожаліла... Лікує, як тільки вміє...

Нарешті напад минув, і хворий знов заговорив нормально:

— Ти знаєш, синку, що мене заслали сюди, до Тобольська незадовго до твоєї появи на світ, причиною ж стали мої поїздки до батька у Варшаву. З цієї ж причини цариця Анна Іоаннівна позбавила нас, Мировичів, усього майна, а мене особисто — також права займати будь-які значні посади на державній службі...

Все це підпоручикові дійсно було відомо, причому дуже добре. Він прекрасно знав, що дід його, Федір Мирович, був затятим мазепинцем. Що хоча він і не брав особистої участі у Полтавській битві, але втік до Польщі після розгрому військ Карла XII аж ніяк не випадково, а тому, що мав усі підстави побоюватися за свою буйну козацьку голову.

Василь знав також, що його батько піддавався переслідуванням зовсім необґрунтовано: так, їздив у Варшаву до діда — ну і що з того?! Виконання синовнього обов'язку — це чеснота, а карати за прояв шляхетних почуттів

не можна! Тому Василь, що списував усі негоди сімейства Мировичів на дурний характер Анни Іоаннівни або на ненависть якогось царедворця з її оточення, неодноразово звертався до нині покійної імператриці Єлизавети Петрівни з проханнями переглянути винесений батькові вирок об'єктивно й неупереджено.

Втім, відповідь на всі його полум'яні прохання була незмінною: Федір і Яків Мировичі — безумовно, зрадники, що замислили зло проти Російської імперії, а тому їхньому єдиному нащадкові слід мовчки дякувати дочці Петра Великого за те, що йому, синові й онукові зрадників, дозволено робити військову кар'єру. Отже, обставини справи йому відомі — навіщо ж батькові витрачати, можливо, останні хвилини життя на такі розмови?!

Все це підпоручик негайно спробував пояснити вмираючому, однак батько не став його слухати, а приклавши гарячу долоню до губ сина, заговорив знову:

— Синку, про мою справжню місію тобі відомо не більше, ніж іншим. А отже — нічого!..

— Про вашу місію, батьку?! — перепитав здивований Василь, що не повірив власним вухам і схилився списати почуте на невтішний стан хворого.

— Так-так, синку, саме про мою справжню місію, ти вірно зрозумів, — підтвердив батько й продовжив: — Отже, у перший же приїзд до Варшави батько звів мене з агентом Григорія Орлика. Ти знаєш, хто це?

— Ше б пак, це ж французький генерал Григир Орлі!.. — тільки й зумів видихнути підпоручик, здивований зовсім несподіваною (а тому просто карколомною) звісткою, що його батько, виявляється, встановив зв'язок зі спадкоємцем Пилипа Орлика, одного з найславетніших мазепинців.

Втім, не тільки батько, але й дід Федір, виходить, також був знайомий з гетьманичем?! Безумовно, так — адже це він познайомив свого сина, Якова Мировича...

Стоп, стоп...

То що ж це виходить, у такому випадку?!

— Ти правильно зрозумів, синку. По очах бачу, що зрозумів, — посміхнувся хворий. — Так, я і справді став одним із численних агентів Григорія Орлика. Тому вирок щодо позбавлення нас майна й висилки до Сибіру, загалом-то, справедливий.

— Ви саме з цієї причини ніколи не просили ні про помилування, ані про перегляд нашої справи? — поцікавився Василь.

— Так, синку, саме з цієї причини. Все взагалі могло закінчитися гірше, набагато гірше, ти розумієш...

— Розумію, батьку, тепер розумію, — відгукнувся підпоручик.

— Мене цілком могли відправити не сюди в Тобольськ, а на плаху. Просто в Таємної канцелярії не було ніяких доказів — самі лише підозри. Але по суті... По суті!..

Батько знову зайшовся кашлем, і Василю довелося чекати кілька хвилин, доки він зміг продовжити:

— Тому головним було те, що я живий. І міг служити справі звільнення нашої рідної України навіть тут, у Сибіру.

— Що ж ви робили такого особливого, батьку?

— Переважно відслідковував, кого ще з наших однодумців висилали сюди. А також зав'язував дружні стосунки з тими поселенцями, на кого мені вказували. І ще через вірну людину передавав у Францію всі зібрані відомості, сюди ж — інструкції до дії, аж до особистих листів генерала Григорія Орлика.

— І нічого мені не говорили?! — у голосі Василя пролунала мимовільна образа.

— Спочатку ти був занадто молодий, щоб уплутувати тебе в настільки небезпечні ігри... Я сподіваюся, ти розумієш, наскільки вони небезпечні?!

— Звісно ж, розумію!

— Ну от... А три роки тому генерал Орлі загинув. Не знаю, де і як... Начебто у німецьких землях.

— Я знаю, батьку. Росія й Франція тепер союзники, ведуть спільні бойові дії, тож про хоробрість генерала Орлі...

— Отож-бо, синку, після його загибелі, мабуть, хтось зі спадкоємців вирішив відновити контакти з людьми, що постачали генералові відомості з Польщі й Росії. Однак спадкоємець повівся настільки невміло, що видав усіх розвідників Орлика з головою — зрозуміло, вони одразу ж зникли. Просто зникли, синку, розумієш?!

— Розумію, батьку, розумію...

— Тож поміркуй сам: уплутувати тебе у свої справи... Уплутувати в ситуації, коли значно!.. гірше!.. ніж колись!..

Хворий ще раз зайшовся кашлем — як здалося Василю, тепер уже якимсь неймовірно втомленим, вимученим.

— Втім, я однаково хотів відкритися тобі... відкритися рано чи пізно... і от... тепер!..

З горла хворого вилітали вже суцільні хрипи, тож Василю треба було докласти чималих зусиль, щоб розібрати наступне зізнання:

— Я покликав тебе зараз... щоб розповісти про декого з цих... із цих людей... які можуть до тебе прийти... Я ж не знаю... хто зумів уникнути арешту... але до тебе могли б звернутися... причому навіть високопоставлені особи... Ти ж, перебуваючи на військовій службі... ти міг би... міг би багато чого... корисного...

Втім, що корисного для мазепинців міг би зробити підпоручик Смоленського піхотного полку, Василь так і не довідався: хвороба остаточно перемогла батька. Разом із сусідкою Устиною Василь не відходив від ліжка, на якому марив страждалець. Однак нічого значимого підпоручик більше не почув: промучившись до глибокого вечора, вже не впізнаючи сина, час від часу хворий починав кричати щось зовсім нескладне. А за дві години до півночі нарешті віддав Богові душу.

* * *

Поховавши батька поруч із матір'ю (на що жаліслива Устина, сплакнувши, мовила: «Ну от, возз'єдналося нарешті подружжя! Царство їм небесне, страждальцям...»), Василь повернувся у свій полк. Але відтоді його невідступно гризла думка: про кого ж це хотів, але не встиг повідати захворілий батько?! А якщо до нього прийдуть і попросять про допомогу — чим зможе він, підпоручик-піхотинець прислужитися цим людям? І яка буде їхня подяка — невже допоможуть нарешті повернути втрачений маєток під далеким Переяславом, про який він знав тільки з переказів?! Або дадуть у володіння землі, рівноцінні втраченим... От було б добре, якби так!

З іншого ж боку, Василь добре розумів, що розраховувати на участь у серйозній справі, сидячи в Смоленську,

не доводиться. Однак тут доля, здавалося б, посміхнулась йому: усього лише через кілька місяців після смерті батька, у травні 1763 року, підпоручик Мирович у складі невеликої команди був відправлений до Шліссельбурга для посилення гарнізону тамтешньої фортеці. Василь ще не знав, яким чином ця зміна позначиться на його подальшій долі, однак добре розумів, що Шліссельбург — це не Смоленськ, у потужних стінах тамтешніх казематів поховано багато, багато державних таємниць. А хто має відношення до таємниць імперії, той здатен на багато що!..

Окрім того, прибувши на нове місце служби, підпоручик дістав можливість час від часу бувати в Санкт-Петербурзі. Дійсно, негоже молодому офіцерові задовольнятися видами й розкошами Шлюшина (як неофіційно іменували місцевий посад) — треба б і столичного повітря іноді вдихнути! Саме в столиці, як він сподівався, й мали причаїтися люди, про яких умираючий батько хотів, але не встиг розповісти... Тим паче — особи високопоставлені.

Господи, тільки б вони прийшли до нього, тільки б не забули, що у таємного агента гетьманича Орлика — у Якова Мировича залишився син, готовий відстоювати справу мазепинців!!! А якщо доведеться — відстоювати навіть зі зброєю в руках!..

І вже наприкінці червня 1764 року сталася та довгоочікувана подія. Коли під час чергової «столичної вилазки» компанія шліссельбурзьких молодших офіцерів, вільних від несення вартової служби, галасливо сперечалася про те, у якому шинку влаштувати пиятику, до них підійшов літній лакей у багатій лівреї й, відкликавши Мировича за собою, шепнув:

— Пане підпоручику, деяка поважна особа бажає говорити з вами про досить делікатну справу. Запевняю, пропозиція згаданої персони вас неодмінно зацікавить, тому що успіх справи, що залежить винятково від спритності виконання, зможе повністю перевернути ваше нинішнє життя! Тож настійно рекомендую позбутися товариства ваших приятелів під пристойним приводом і йти за мною.

Серце так і кевкнуло в грудях: от воно!.. Не роздумуючи ані секунди, Василь обернувся до компанії притихлих офіцерів, що з інтересом роздивлялись на лакея, і, намагаючись виглядати веселим, коротко повідомив:

— Добродії, на жаль, через певні обставини змушений покинути ваше товариство. Бенкетуйте без мене, будь ласка.

— У чім річ, Мировичу? — підозріло запитав один з офіцерів. Мабуть, без мінімального пояснення піти не вдасться...

— Справи амурні, добродії! — після секундної паузи мовив Василь і додав, посміхнувшись: — Самі розумієте, подальші пояснення недоречні.

Половина компанії дружно, з багатозначущим виглядом замугикала. Інша половина вибухнула досить двозначними, але незлобними кпинами. Втім, було зрозуміло, що багатий вигляд лакейської лівреї був прийнятий до уваги, і тицяти носа у стосунки свого товариша із заможною аристократкою шліссельбурзькі офіцери не стануть. Коротко кивнувши гульвісам на прощання, Мирович попрямував слідом за лакеєм.

Шлях був довгим і завершився в убогій пивниці на Христофоровському острові¹. Біля самого входу провідник зупинився, владним рухом розгорнув підпоручика обличчям до себе й напівшепотом повідомив:

— Прямуйте в найвіддаленіший куток, на вас там очікують. Цю людину не можна розглядати, тож намагайтеся дивитися немовби повз нього. Стежити за ним, а також проводити теж не можна. Якщо він побажає, то назветься, якщо ж ні... без претензій! Ідіть, парубче, з Богом...

Усередині питний заклад мав вигляд ще більш жалюгідний, ніж ззовні. Столи й посуд на них, табурети й підлога, і навіть саме повітря — усе було якимсь огидно-нечистим. Відвідувачі суцільно п'яні, одні репетували щосили, інші горлопанили якісь дикі пісні, треті плакали, обіймалися й цілувалися, четверті ж намагалися щось пояснити, іноді навіть не товаришеві-п'яничці, а порожньому місцю перед собою, при цьому запекло жестикулюючи й ковтаючи половину слів. Одне слово: шинок!..

І тільки за невеликим столиком, що сиротливо при-ткнувся в найтемнішому кутку приміщення, мовчки сидів пристойного виду пан, закутаний в довгий темно-синій плащ із насунутим на самі очі крислатим капелюхом. Через

¹ Нині Крестовський острів.

тінь, що падала від головного убору на обличчя, розглянути пана було геть неможливо. Враження таємничості довершував надушений батистовий носовичок, яким незнайомиць прикривав рота й ніздрі. Втім, цілком можливо, що носовичком він прикрився не для зайвого маскуванню, а просто тому, що в пивниці смерділо гидотою — хто його розбере!

— Підпоручик Мирович, якщо не помиляюся? Василь Якович? — замість вітання запитав незнайомиць.

— Не помиляєтеся, — підтвердив підпоручик, усупереч вказівкам лакея, що залишився ззовні, все-таки намагаючись розгледіти таємничого співрозмовника.

— Молодший офіцер гарнізону Шліссельбурзької фортеці?

— Так точно.

— Тоді припиніть на мене витріщатися: я вам не експонат Камери кунштів¹. Сідайте й пийте, якщо завгодно.

Не віднімаючи від обличчя руки з носовичком, незнайомиць ледь сіпнув ліктем убік глиняного кухля, що стояв на протилежному від нього краю столу. Перед ним стояв інший кухоль з огидним смердючим пійлом, хоча було чітко видно, що свого «джерела веселощів» закутаний пан навіть не торкався.

— Дуже вдячний, — кивнув Василь, — однак, наскільки ваш посланець устиг проінструктувати мене, розмова має бути серйозною. А отже, її краще вести на тверезу голову, щоб потім не сталося чогось неприємного...

— Яких неприємностей ви побоюєтесь? — швидко мовив незнайомиць, але одразу продовжив: — Утім, як завгодно. Не бажаєте, то й не треба! Погоджуюся, серйозно розмовляти краще на тверезу голову.

Підпоручик опустився на табурет навпроти співрозмовника, спробував змахнути зі столу крихти й недогризки, але оскільки залишки їжі вже встигли присохнути до стільниці, моментально облишив це безнадійне заняття й запитав якомога більш чемно:

— Отже, кому і чим зобов'язаний?..

— Парубче! Чи відома вам першопричина всіх халеп, які звалилися на вашого вельмишановного батька, а слідом за ним на все ваше сімейство?

¹ Тобто, не експонат Кунсткамери.

Не можна сказати, що питання збентежило Василя. Більше того, підпоручик інстинктивно очікував, що мова зайде про батька. «Імовірно, випробує», — подумав він, а вголос мовив:

— Зрозуміло, відома! Мій покійний батько (царство йому небесне!) був одним із численних агентів французького генерала Григора Орлі де Лазіскі, постачав для нього зібрані тут, у Росії, відомості. За це батька й заслали до Тобольська.

— Он як, він був агентом Григора Орлі?! Не знав, не знав...

Незнайомець явно здивувався почутому, а підпоручик зненацька чітко зрозумів, що розмовляючи невідомо з ким, тільки-но відкрив небезпечну таємницю. Звідки ж він узяв, що факт співробітництва Якова Мировича з гетьманичем Орликом має бути відомий усім і кожному?! Надалі варто бути більш обережним, а зараз...

— Даруйте, з ким усе-таки маю честь говорити? — зненацька різко запитав він, знов розглядаючи незнайомця.

— Що ж, відвертість за відвертість: я — Кирило Розумовський, гетьман України й очільник Санкт-Петербурзької академії наук. Чули про такого, сподіваюсь?

Від несподіванки підпоручик навіть підскочив, на що співрозмовник м'яко помітив:

— Прошу, парубче, поведіться спокійніше. Не варто привертати до нас уваги, тому що ми занадто вже відрізняємося від типових відвідувачів цього вбогого закладу.

— Так-так, зрозуміло, ви праві! Однак я й подумати не міг!..

«...і подумати не міг, що ви так само, як і мій покійний батько, були таємним інформатором гетьманича Орлика», — вертілося на язиці закінчення фрази, але Василь розсудливо промовчав.

— Мене поки що цікавить найбільше та обставина, що покійна імператриця Анна Іоаннівна позбавила вашого покійного батька, а отже й вас, маєтку в Переяславі, — мовив гетьман. — Наскільки я розумію, сталося це після того, як шпигуни Таємної канцелярії провідали про якусь приховану діяльність вашого батька, чи не так?

— Не зовсім, ваше сіятельство, — поспішив уточнити підпоручик. — Батька всього лише підозрювали в зраді на

тій підставі, що він кілька разів їздив до Варшави до мого діда — Федора Мировича, що був колись переяславським полковником.

— Ну, все зрозуміло: якби провина вашого батька була беззастережно доведена, простою висилкою до Гобольська і позбавленням майна він би не відбувся! Завдяки вашому, підпоручику, люб'язному уточненню це ясно як божий день.

— Розуміючи, що з батьком обійшлися несправедливо, я неодноразово намагався домогтися...

— ...якнайшвидшого перегляду справи й вироку по ній. Знаю, знаю. І повірте: мене зайва суворість винесеного вироку теж обурює, як гетьмана й законного українського правителя.

— То ви на моєму боці?!

— На вашому, парубче, зрозуміло, на вашому! Адже ви, фактично — скривджений імперською владою підданий Гетьманщини. А отже, мій вірнопідданий. До того ж ви повністю праві у своїх домаганнях, а я поставлений самим провидінням дотримувати правду на підвладній мені території.

Важко передати, яку бурю емоцій викликали в душі Василя ці слова. Вже смакуючи швидке здійснення давніх мрій, він ледь вичавив із себе:

— Тож чи можна звернутися до вашої світлості з відповідним клопотанням?

— А оце навряд чи має сенс.

Спочатку підпоручик не повірив власним вухам. Як це?! Адже тільки-но граф заявляв, що цілком на його боці — і раптом таке?!

Таке!..

Тоді як накажете розуміти почуте?!

— Тихіше, парубче, тихіше! — заспокоїв Василя співрозмовник. І підпоручик тільки зараз уторопав, що його обурений крик усе ще віддається в його ж власних вухах.

— А розуміти це треба таким чином, що мені суворо заборонено вирішувати долю моїх вірнопідданих на власний розсуд. Я можу тільки поклопотатися про вас перед государинею — але вирішувати вашу справу однаково буде вона. Результат відомий.

— Як?! Чому?!

— Тому що вам неодноразово відмовляла покійна імператриця Єлизавета Петрівна.

— Але ж тоді моє клопотання не підкріплювалося словом гетьмана Розумовського!..

— Але якщо тепер государиня Катерина Олексіївна спробує виправити рішення попередниці, то тим самим немовби негласно заявить про вільну або мимовільну помилку Єлизавети Петрівни. Нинішня государиня запанувала відносно нещодавно, тож настільки різкі зміни їй явно не до душі. Не знаю, чи надовго...

— Що ж робити?!

У розпачі Мирович схопився за голову. І почув наступне:

— Насправді все просто: давайте-но готувати сани взимку! Причому разом.

Побачивши, що підпоручик не розуміє алегорії, Розумовський продовжив спокійно:

— Я почну підготовку вашої справи до розгляду, а ви займетеся долею того, хто перегляне її у потрібному вам ключі.

— Як це?

— Повторюю, все просто. Ви тільки згадайте, у жилах якого в'язня Шліссельбурзької фортеці, де ви нині несете службу, тече царська кров?

Ні як не очікуючи такого повороту, Василь повільно взяв зі столу глиняний кухоль і настільки ж повільно підніс до рота.

— Ну що, згадали?..

Однак пійло тхнуло настільки огидно, що підпоручик настільки ж повільно повернув кухоль на місце.

— Бачу, що згадали, парубче... Адже спадкоємця Брауншвейзької династії Іоанна Антоновича дуже побоювалася ще покійна Єлизавета Петрівна! Недарма відправила його не кудись, а в Шліссельбург. І вже якщо розглядати чиїсь домагання на російський престол, то вже ніяк не німецької принцеси Анхальт-Цербстської з її малолітнім сином, якому ще рости й рости.

Василь мовчки вертів глиняний кухоль, обмірковуючи почуте. Переконавшись, що його слова справили належний вплив, Розумовський вирішив закруглити розмову наступними словами:

— Загалом, якщо кого й варто увінчати короною, то це Іоанна VI, прямого спадкоємця династії Романових, а не якогось, даруйте, Павла Салтикова.

Підпоручик глянув на співрозмовника спідлоба й мовив — зненацька для себе пошепки:

— Невже ви розділяєте чутки про незаконне зачаття государинею Катериною Олексіївною її старшого сина — Великого князя Павла Петровича?..

— А це ніякі не чутки, парубче! Ця делікатна обставина відома всьому двору... Хоча ні, я явно помилився: чутки про те, що Катерина Олексіївна народила спадкоємця престолу зовсім не від свого законного чоловіка, давним-давно вийшли поза межі двору — інакше б ви відреагували на мої слова по-іншому. Ви, пане підпоручику, всього лише рік тому з'явилися в Шліссельбурзі, але теж чули про це, чи не так?

— Та чув, чув, — буркнув Василь.

— Але ми відволіклися, давайте повернемося до нашої справи.

— Давайте.

— Не будьте настільки похмурі, парубче! Скажіть-но краще, чи маєте безпосередній підхід до високошляхетного в'язня?

— Ні.

— Це погано... але нехай так. А тому, парубче, давайте діяти в такий спосіб. Ви всебічно обміркуєте, як можете підступитися до відомого нам обом шліссельбурзького в'язня. Я ж подбаю про те, що робити після звільнення даної персони... а заразом підготую вашу справу до розгляду на найвищому рівні після успішного завершення нашої маленької витівки.

Не віднімаючи носовичка від обличчя, Розумовський підвівся й мовив:

— На цьому поки що зупинимося. Коли розповісте мені спосіб, у який розраховуєте дістатися до особи, що цікавить нас обох, — обговоримо наступні кроки... На сьогодні обговорювати більше нема чого.

Оглянувши шлях до виходу з шинку, граф додав:

— Я піду геть, ви ж не йдіть за мною, а затримаєтесь на якийсь час. Не шукайте мене — коли я вважатиму за потрібне, мої люди самі відшукають вас і повідомлять про

місце й час наступної зустрічі. На сьогодні ж прощайте. Якщо завгодно, можете допити принесене нам пійло, за нього сплачено.

Сказавши це, гетьман почав пробиратися до дверей по вузькому проході між брудними, криво розставленими столами, при цьому як і раніше ховаючи обличчя в тіні насунутого на самі брови капелюха й прикриваючись надушеним носовичком. Як і було велено, Василь зачекав певний час, потім також полишив шинок, зовсім не доторкнувшись до пійла в глиняному кухлі.

* * *

Втім, до чого наливатися поганим винцем, якщо від зустрічі із самим Кирилом Григоровичем Розумовським він і без того втратив розум, очманівши від небачених раніше перспектив?! Їхня бесіда ніяк не йшла з голови, при цьому підпоручик найбільше боявся, як би гетьман не передумав: ще б пак, непросту справу вони замислили — тут можна злякатися й відступитися...

Саме виходячи з цих міркувань, Василь Мирович уже на третій день безперервних тяжких роздумів дійшов висновку: якщо діяти — то негайно, без відстрочок!!! План по звільненню Іоанна Антоновича склався у збудженому від нетерпіння мозку за одну ніч. Усе видавалося простим, зате ефективним. Насамперед, потрібно напоїти товаришів по гарнізону, а коли вони будуть уже п'яні — запропонувати звільнити спадкоємця Брауншвейзької династії... ну, хоча б жартома, чи що?! Неважливо як — головне, витягти його з камери!

Вийде це — удасться й наступний крок: привести п'яних товаришів до присяги. Знов-таки не дуже важливо, наскільки серйозно захмелілі офіцери сприймуть це спочатку. Головне — що буде потім... А це вже якнайпростіше: слово — не горобець! А вже тим паче, офіцерська присяга Його Імператорській Величності.

Зрозуміло, чутки про цю подію дуже швидко досягнуть Санкт-Петербурга. Оскільки гетьман Розумовський у цей момент перебуватиме при дворі, він довідається про присягу шліссельбурзьких офіцерів одним із перших. А вже тоді в нього просто не залишиться іншого вибору, крім як встати на бік підпоручика Мировича: адже сам запропонував

подумати про звільнення високошляхетного в'язня — ну от, Кириле Григоровичу, і маєте, що просили!!! У такому випадку, гетьманові доведеться навіть мимовільно підтримати новоспеченого імператора, адже іншого такого шансу не буде...

У всій цій справі від головного організатора й виконавця вимагалось одне-єдине й головне — сила переконання, помножена на раптовість задуму й рішучість. Усі ці якості підпоручик бачив у себе з надлишком, тож в успіху задуманого не сумнівався ні на йоту.

Ну ж бо, добродії, тримайтеся!..

Із приводом до організації пиятики він визначився незабаром: після таємничого зникнення під час останньої вилазки до столиці товариші дошкуляли розпитуваннями про справи амурні — от і варто було б задовольнити їхню цікавість помилковим визнанням нібито досягнутих успіхів! Зрозумівши це, Василь із надзвичайною легкістю визначив і дату майбутнього заколоту: 5 липня, у день різдва Іоанна Предтечі¹. В'язня шліссельбурзького Іоанном звать — от і буде йому подаруночок точно на іменини...

Головне, чекати було зовсім недовго: усього пару днів!

Звістку про те, що якась знатна панянка не тільки має ніжні почуття до підпоручика Мировича, але справа стрімко йде до заручин, товариші по службі зустріли з належним ентузіазмом. Коли ж Василь оголосив, що буквально післязавтра хоче відзначити майбутню подію невеликою гульбою — молодші офіцери влаштували справжню овацію, супроводжувану потужними вигуками «ура!», «браво, Мировичу!» й іншими належними проявами радощів. Дату пиятики легко схвалили: ніяких особливих перевірок у святковий день не передбачалося — то хіба ж не можна дозволити собі трохи розслабитися на службі?! Усі люди, усі під Богом ходять...

Ранок 5 липня почався якомога краще. Старші офіцери, полишивши Шліссельбурзький замок винятково під опікою призначених у варту (примкнути до яких напросився й

¹ У XVIII ст. різниця між юліанським і григоріанським календарями була така, що Різдво Христове святкувалося (за новим стилем) 5 січня, а різдво Іоанна Предтечі (Івана Купала) — 5 липня.

Мирович), разом з родинами відправилися до заутрені. Вже через пару годин, коли більшість із принесених організатором п'ятики пляшок спорожніла, молодші офіцери були поголовно п'яні. Коли ж привітання з нагоди нібито майбутнього одруження змінилися нерозбірливим мимренням, підпоручик і кинув задалегідь заготовлену фразу:

— А що, добродіє, чи не сходити нам поздоровити й сьогоднішніх іменинників, яких ми тут стережемо?!

— Яких іменинників? — перепитав один із присутніх у вартовому приміщенні, при цьому голосно гикнувши від напруги думки.

— Як це яких?! Усіх Іоаннів та Іоанновичів — яких же іще?! День сьогодні який, ти хоч пам'ятаєш?

— Івана Купала... А-а-а, он воно що?! Браво, Мировичу, браво!!! Прекрасна ідея! Чудово!.. — дружно забелькотали п'яниці.

— І раніше від інших, добродіє, давайте-но поздоровимо Іоанна Антоновича, сина Анни Леопольдівни. Це ж саме його іменини!..

Як і слід було сподіватися, пропозиція викликала загальний захват. Відшукали непочату пляшку вина, зібрали в кошик нехитрі закуски й дружною юрбою попрямували до камери високошляхетного в'язня. Дорогу їм перепинив вартовий, який на пропозицію негайно відкрити двері камери відповів коротко:

— Не можна.

Втім, Мирович був готовий до такого ходу справи, тому почав голосно й запекло обурюватися:

— Як це не можна?! Що означає не можна?! Та як ти, простий солдат, смієш відмовляти в проханні нам, панам офіцерам?!

— Уклінно прошу вибачення в пана офіцера, та ми підкоряємося тільки...

Підпоручик і без його пояснень знав, що вартові камери, у якій утримувався спадкоємець Брауншвейзької династії, підкорялися не місцевому начальству, а безпосередньо Санкт-петербурзькій таємній розшукових справ експедиції. Щоб не дати стражникові розвинути цю думку, Василь поспішив обуритися ще голосніше:

— Ах ти ж негіднику!!! Ти православний чи нехристь якась, прости Господи?!

— Хрещена людина я, ваше благородіє, та тільки...

Мирович помітив, що по стінці за спиною вартового до дверей камери пробирається його змінник, мабуть, що прибіг на шум. Це не сподобалося підпоручикові, тому викинувши в напрямку до камери руку з відстовбурченим пальцем, він закричав щосили:

— Дивіться, добродіі, дивіться!!! Що ж це таке: якісь прості солдати можуть входити до іменинника, а ми не можемо?!

П'яні офіцери обурено заволали в тому розумінні, що це свиняче неподобство, ні на що не схоже і що вартовому слід негайно пропустити їх у камеру до в'язня, щоб поздоровити його за всією формою. Стражник не став удаватися в нові пояснення, а промимривши неголосно:

— Уклінно вибачайте, ваше благородіє... — шаснув у відкриті двері камери слідом за товаришем. Брязнув засув: отже, вартові замкнулися зсередини.

— От бачите, добродіі, що тут діється: якась мужичня утримує в затворниках особу царських кровей і навіть з іменинами привітати не дозволяє!..

П'яні офіцери неструнким хором відповіли в тому розумінні, що так, цілковите свиняче неподобство.

— То чи не є нашим священним обов'язком розчинити двері цієї в'язниці, щоб Іоанн Антонович хоча б на мить відчув себе тим, ким він і є від народження — високошляхетною коронованою особою?!

Виголосивши цю тираду, підпоручик у кілька стрибків підскочив до дверей камери, щосили вдарив у них і закричав:

— А ну відкривайте, мерзотники!!! Ім'ям Її Імператорської Величності Катерини Олексіївни наказую — відкривайте негайно!!! Звільніть Іоанна Антоновича!!! Ім'ям Її Імператорської Величності!..

Інші офіцери кинулися до нього на допомогу, для впевненості озброївшись невеликою лавочкою, як імпровізованим тараном. Однак двері камери були зроблені на совість, тому виламати сходу їх не вдалося. Втім, «штурмовики» були сповнені ентузіазму й неодмінно зламали б двері...

Як раптом у самий розпал штурму зсередини камери пролунав голос вартового:

— Добре, добре, панове офіцере, зараз відкрию, як хочете.

— Відчиняй негайно, мерзотнику!!! — якомога суворіше гаркнув Мирович.

— Ви тільки відійдіть подалі...

— Відчиняй, а ми відійдемо!

Брязнув засув. Розпалені офіцери юрбою кинулися до середини... і остовпіли: на ліжку, що стояло біля віддаленої стіни камери, лежав пристойно вдягнений парубок, що чомусь ніяк не відреагував на вторгнення. Один зі стражників витягнувся струнко біля його узголів'я, інший піднімався з підлоги, відкинутий офіцерами.

— Ваша Імператорська Величність Іоанне Антоновичу!.. — почав Мирович, однак вартовий, що стояв струнко, відрепортував:

— Насмілюся доповісти, що Його Імператорська Величність Іоанн Антонович тільки-но віддав Богові душу.

— Що-о-о?!

Лише зараз геть спантеличений підпоручик помітив, що обличчя лежачого парубка має дивний сизуватий відтінок, а сам він неприродно витягнувся на ліжку.

— Як накажеш тебе розуміти, кобиляча голова?! — напустився Мирович на вартового.

— А так і розумійте, що ми виконали дану нам настанову: якщо будь-хто вимагатиме звільнення довіреного нашому піклуванню високошляхетного в'язня навіть ім'ям государині імператриці Катерини Олексіївни — негайно в'язня задушити або позбавити життя іншим підручним способом. А ви хіба не знали про такий наказ, ваше благородіє?

— Не знав, звідки ж... — прошепотів безкровними губами вкрай розгублений підпоручик.

— Ну, ні — то й ні, а настанову ми виконали до кінця, — кинув з прихованим єхидством стражник, що стояв у дверей. — Тож, ваше благородіє, справу зроблено — можете одержати доступ до Іоанна Антоновича, як ви того й бажали.

— Ми не перешкоджаємо, будь ласка, — підтакнув вартовий у головах.

Мимовільне заціпеніння нарешті покинуло інших офіцерів, а найменші сліди сп'яніння моментально вивітрилися з їхніх голів.

— Пане підпоручику Мирович, ви заарештовані як безпосередній винуватець загибелі особи царських кровей, — мовив один з них, підступивши до організатора невдалого звільнення спадкоємця Брауншвейзької династії. — Будь ласка, йдіть за нами.

Під доглядом колишніх товаришів по службі й по неодноразових пиятиках Василя Мировича відвели у вільну камеру Шліссельбурзької фортеці. Послали за старшими офіцерами, разом відправили двох гінців з терміновими депешами: у Санкт-Петербург, у Таємну розшукових справ експедицію й у Петергоф, до Її Імператорської Величності Катерини Олексіївни.

* * *

Почалося розслідування. Приголомшений настільки бездарним провалом, здавалося б, вірної справи, підпоручик навіть не намагався відкараскатись — хоча, якщо подумати, безглузду подію можна було видати за просте непорозуміння. Однак Василь вважав усілякі виверти справою безчесною. До того ж якби він не розповів усю правду, тінь співучасті в заколоті могла б впасти на колишніх товаришів по службі. У підсумку, він чесно розповів про свої образи за перебування Мировичів у немилості й підтвердив, що затіяв справжній державний заколот з метою повернення на російський престол Іоанна VI Антоновича, що згодом облагодіяв би визволителя, повернувши йому Переяславський маєток.

Не змовчав підпоручик і про таємну зустріч із гетьманом Розумовським, що викликало у слідчого справжнє здивування. Щоб не везти заарештованого на очну ставку до Санкт-Петербурга, довелося викликати Кирила Григоровича в Шліссельбург. Однак усе виявилось марним. На першому (й останньому!) допиті граф лише плечима роздратовано знизав і мовив твердо:

— Та я його вперше бачу!

— Он як?! А ви що скажете, підпоручику?

Отут і з'ясувалася предивна обставина: адже заарештований ніколи не бачив обличчя людини, з якою говорив у

занюханій пивниці на Христофоровському острові! Більше того, навіть голосу впізнати не міг, оскільки співрозмовник під час зустрічі притискав до рота носовичка, та й у закладі було доволі галасливо...

— Отже, пане підпоручику, виходить, що хтось невідомий, не відкриваючи свого обличчя, при зустрічі з вами назвався графом Розумовським і навіть не надав ніякого доказу, що він насправді є таким?!

— Отже, так... — промимрив розгублений Мирович.

— Ну, а хоч колись ви зустрічалися в іншій обстановці?

— Ні, — мотнув головою підпоручик.

— Ну от, я ж кажу, що вперше бачу цього парубка, а ви мені не повірили! — сплеснув руками граф. — Це, знаєте, про кожного сказати можна: я зустрічався з ним у шинку на Христофоровському острові. А з ким зустрічався?! Виходить, взагалі бозна з ким... Та й взагалі, чи зустрічався?

— Та-а-ак, цікаво, цікаво... — почухав тім'я слідчий. — То може, Кирило Григорович має рацію, і ви, підпоручику, всю цю зустріч узагалі вигадали?! Що скажете на це?..

Василь Мирович убито мовчав.

Зрозуміло, можна було хоч зараз відправитися на Христофоровський острів, щоб допитати за всією формою власника пивниці й його завсідників. Можна було продемонструвати арештованому або його товаришам по поїзді до столиці всю прислугу Кирила Григоровича, щоб хтось упізнав лакея, що у той лиховісний день повів Мировича від гуляк.

Та слідчому вже було зрозуміло, що все почуте від заарештованого — не більш ніж вигадка. І ні до чого намагатися довідатись про те, чого й не було ніколи...

Тому гетьман Розумовський благополучно повернувся до Санкт-Петербурга, знизуючи плечима, а Василь Мирович день за днем вислуховував єдине наполегливе запитання:

— Ну що, підпоручику, будеш нарешті говорити чи ні?..

Хоча справедливості заради варто зазначити, що взявши винятково на себе всю провину за дурне непорозуміння, що спричинило трагічну загибель спадкоємця Брауншвейзької династії, Мирович тримався далі непохитно й з усім можливим достоїнством.

Про що слідчий і доповів у Таємну розшукових справ
експедицію...

* * *

*Отак провалився, здавалось би, блискучий план
Василя Мировича щодо звільнення зі Шліссельбурга
спадкоємця Брауншвейзької династії.*

*Зрозуміло, у провалі був винен, насамперед,
він сам, гарячий серцем, але занадто недосвідчений...*

Та чи тільки в цьому річ?!
*А може, хтось холоднокровний і розважливий прирік
нещасного підпоручика
на таку жахливу помилку?..*

Глава 16

КАТАСТРОФА

Санкт-Петербург, 15 вересня 1764 року

Смертний вирок Сенату колишньому підпоручикові Смоленського піхотного полку Василю Мировичу був винесений, государиня імператриця цілком справедливо рішення суду затвердила. Однак монархам властиво час від часу милувати навіть найгірших негідників! До того ж Мирович діяв настільки безладно, що Катерина Олексіївна дала всій цій справі жартівливу назву: «Шліссельбурзька безглуздь»...

Як же можна не помилувати невдачу-бунтаря, замінивши смерть на пласі вічним сибірським засланням?! От нехай і котиться туди, де народився — у Тобольськ!

Втім, не все так просто... Тож замість того, щоб шодуху скакати до місця страти — у Петропавлівську фортецю, вістовий уже цілих півгодини стояв струнко в кабінеті імператриці й вислуховував її докладні наставляння, вимовлені монотонно, рівним крижаним голосом:

— Коли ж запитають тебе, де грамота з викладенням всемилостивішого рішення Її Імператорської Величності щодо того, щоб дарувати життя мерзенному злочинцеві Василю Мировичу, тобі слід віддати цю грамоту особисто в руки розпорядникові страти. Грамоту потрібно подавати правою рукою, попередньо ступивши три кроки, причому неодмінно з лівої ноги. Тож перш ніж викладати свої вимоги щодо зупинки страти, перевір, за скільки приблизно кроків від розпорядника ти зупинився, щоб не зробити ні надто багато кроків, ні надто мало, а три, рівно три! І не забудь: обов'язково з лівої ноги...

— Ваша Імператорська Величність, дозвольте слово мовити! — зрештою не втерпів вістовий.

— Так... Слухаю тебе, — милостиво кивнула государиня.

— Ваша Імператорська Величність, якщо я затримаюся ще хоча б на хвилинку, то боюся не встигнути до місця страти!

— Хіба?..

Государиня помовчала якийсь час, немовби оцінюючи почуте, потім запитала:

— Отже, ти вважаєш за можливе зупинити страту Василя Мировича, як тобі заманеться, а не за всією формою?

— У жодному разі, Ваша Імператорська Величність! — злякався вістовий. — Однак я хочу встигнути до того, як...

— А я хочу, щоб ти виконав усе не просто так, а з дотриманням усіх пристойностей.

— Але Ваша Імператорська Величність!.. — зойкнув схвильований вістовий.

— Нічого, солдатику, нічого. Не хвилюйся, встигнеш. У крайньому разі, поквапишся, — посміхнулася імператриця і продовжувала наставляти гінця. Минуло ще не менш ніж півгодини, доки вона закінчила читати нотації та до того ж змусила вістового двічі повторити почуте, щоб перевірити його тямущість.

— Ну от, тепер усе добре, просто чудово, — вимовила нарешті Катерина Олексіївна, цілком задоволена почутим. — Що ж, солдатику, виконай свій обов'язок, поквася їхати в Петропавлівську фортецю, я тебе більше не затримую.

Двічі повторювати наказ не довелося: вістовий хутко побіг до виходу. Загадково посміхнувшись, государиня подзвонила в золотий дзвіночок і наказала привести графа Розумовського, який уже третю годину очікував виклику в приймальні.

— Який я щасливий бачити вас, мила Като... — з порога почав граф, однак різко махнувши на нього складеним віялом, імператриця мовила досить суворо:

— Облиш компліменти відпускати, Кириле Григоровичу, давай-но сьогодні про справи поговоримо краще.

— Про які справи говорити бажаєте, государине-матінко? — по його тону відчувалося, що Розумовський нашорошився.

— Та хоч би про те, що зараз у Петропавлівській фортеці повинні стратити винуватця «шліссельбурзької безглузді».

Цього... як його?... Ну от, забула! Чи не нагадаєш, люб'язний Кириле Григоровичу?

— Василя Мировича?

— Саме так — Мировича!

— Але Ваша Імператорська Величність, до чого згадувати про настільки прикре непорозуміння, якщо в ході слідства було беззаперечно доведено, що посилення цього самого Мировича на підбурювання до звільнення Іоанна Антоновича нібито з моєї сторони є суцільною вигадкою?!

Розумовський явно образився, хоча з поваги до государині всіляко стримував це почуття. Змірявши графа оцінюючим поглядом, Катерина Олексіївна зненацька перейшла у наступ:

— Ні, Кириле Григоровичу, помиляєшся ти, ще й як помиляєшся! Згадати про «шліссельбурзьку безглуздь» тепер саме час, бо ж Василь Мирович цей самий — він же малорос, а ти в нас — гетьман малоросійський, якщо я тільки не помиляюся.

— Але государине!..

— Он які вірнопіддані виростають на благословенній землі малоросійській?! От, виходить, якою вдячністю ви відповідаєте державі, що прийняла вас у свої обійми?!

— Але матінко, наскільки мені відомо, цей самий Василь Мирович народився ніяк не в Гетьманщині, а в Сибіру! У Тобольську — так би мовити, на місці заслання його батька... То хіба ж він є моїм підданим?

— Насільки я розумію, Кириле Григоровичу, заперечити тобі більше нема чого, — саркастично посміхнулася Катерина Олексіївна. І оскільки граф замовк, запитала: — А маєток де він мріяв виклопотати? Може, у рідному йому Тобольську?! Або все-таки в Переяславі — у малоросійській землі, де вкорінився його рід?..

Розумовський лише руками розвів.

— Мовчиш, не відповідаєш? І правильно робиш! Тому що знаєш: я повністю права, — мовила імператриця. — А якщо так, то визнай нарешті просту річ: скільки вас, малоросів, пряниками не годуй, ви однаково вовками в ліс дивитесь. Чи не так?!

Останні слова Катерина Олексіївна майже прокричала, точніше кажучи — провищала. Після цього в кабінеті зависла дзвінка тиша.

— І при цьому ви смієте ще чогось вимагати, якихось нових особливих прав для гетьмана й козацької старшини...

— Яких ще прав?! — сіпнувся Розумовський.

— А це ти в Генеральних зборів своїх запитай-но краще! Глухівських розумак усіляких на кшталт Безбородька, Скоропадського, Туманського або хто там ще у тебе сидить... Уяви, нещодавно надіслали категоричну вимогу: встановити монархію на чолі з тобою, Кириле Григоровичу! Та монархію до того ж спадкоємну, зваж на це...

— Ваша Імператорська Величність, але ви, сподіваюся, розумієте, що я тут, власне кажучи, ні до чого?

— А чи не за твоїм напучуванням це зроблено?! А хто, як не ти, привіз до Санкт-Петербурга глухівську депутацію?! Визнаєш за собою таке або знов відхрестися?

— Государине-матінко, ви не зрозуміли...

— То поясни, будь ласка!

— Охоче! — Розумовський уклонився з найповажнішим виглядом. — Як Божою милістю імператриця російська, ви ніколи не підете проти волі свого народу, чи не так?

— Вірно говориш, Кириле Григоровичу.

— Ну, от і я не можу йти проти волі Генеральних зборів, що втілюють природну волю народу малоросійського, населення Гетьманщини!

— Он як ти вивернув... Хитро, хитро придумано!

Ледь помітно звузивши очі, Катерина Олексіївна загадково посміхнулася.

— Та про які вигадки мова?! — щиро обурився граф. — Якщо Генеральні збори в Глухові ухвалили, що гетьманство має в спадщину передаватися — отже, так тому і бути! І як слуга свого народу, я змушений скоритися даному волевиявленню, тому що...

Відвертий сміх імператриці обірвав його на середині фрази.

— Ах, Кириле Григоровичу, Кириле Григоровичу! Судячи з твоїх слів, ти є найбільш нещасливою в світі людиною, — мовила Катерина Олексіївна, досхочу насміявшись. — То бунтар-шибайголова Василь Миревич оббрехав тебе, то глухівські розумак примушують до розширення прав твоїх і встановлення спадкоємного гетьманату... І всі або намовляють на гетьмана свого, милістю покійної Єли-

завети Петрівни на цю посаду поставленого, або волю твою в баранячий ріг скручують. Але, Кириле Григоровичу, є в моєму розпорядженні ще й інші свідчення твого мудрого правління... Досить цікаві, між іншим!

І пославши вкрай здивованому Розумовському презирливий погляд, Катерина Олексіївна попрямувала в куток кабінету, взяла з невеликого столика кілька аркушів паперу, списаних рівним гарним почерком, і простягнула співрозмовникові з досить бридливим виглядом:

— Ось, помилуйся на звіт про те, як ти управляєшся в переданих тобі землях!

Кирило Григорович прийняв папери з рук государині. То була записка члена Малоросійської колегії Григорія Миколайовича Теплова «Про непорядки, що відбуваються нині від зловживання прав і звичаїв, грамотами підтверджених Малоросії». У міру читання записки під пильним монаршим оком обличчя графа дедалі більше витягалося. На середині документа Розумовський не витримав, руки його опустилися, однак імператриця суворо прикрикнула:

— Ні вже, Кириле Григоровичу, ти до самого кінця, будь ласка, дочитай!

Що тут поробиш?! Довелося підкоритися вищій волі...

— Ну, і що тепер маєш сказати у своє виправданні? — запитала Катерина Олексіївна, коли він перегорнув останню сторінку записки. — Правда тут написана, або це все також суцільні вигадки?

— Неправда від першого до останнього слова! — якомога твердіше мовив гетьман, хоча самовладання давалося йому нелегко: у Розумовського перед внутрішнім поглядом стояли, змінюючи одна іншу, сторінки щойно прочитаної записки, доки їх не застелила вітіювата фраза з фінального розділу:

«Сие суть токмо генерально показанные непорядки в Малороссийском народе; но ежели бы нужда востребовала все сие яснее показать, то надлежит только заглянуть в течение их судебных дел, в произведение государевых повелений и во внутреннюю их собственную экономию; тогда множайшие еще показаться могут...»

Ах, Теплов, Теплов!..

Гад потаєнний — от ти хто після цього...

До дійсності його повернули слова государині, що з удаваним здивуванням мовила:

— Неправда?! Що ж ти верзеш таке, Кириле Григоровичу!..

— Правду, чисту правду, Ваша Імператорська Величність!

— А от це ти облиш.

— Чому ж?!

— Та тому, що якщо Мирович дійсно міг тебе оббрехати, якщо глухівські розумаки справді могли за власним своїм недомислом зажадати перетворення Гетьманщини в спадкоємну монархію, то тут ти... саме ти, Кириле Григоровичу, вже ніяк не відкараскаєшся: усе найретельнішим чином перевірено й перехресно підтверджено.

— Невже все?!

— Кожен з дванадцяти розділів записки, кожне слово, кожна літерка! Вже повір мені, Кириле Григоровичу: якщо я накажу, вірні люди навиворіт вивернуться, а все виконають.

— А часу на цю перевірку скільки було? Коли записка складена?

Не зовсім зрозуміло, для чого Розумовський пішов на ризик, намагаючись уточнити слова розгніваної государині. Швидше за все, він узагалі погано уявляв, що робить. Утім, настільки зухвала витівка зійшла безкарно. Государиня лише зітхнула й мовила:

— Складена записка ця десь два-три роки тому, від сили чотири. Писав Теплов її для Єлизавети Петрівни, однак їй спочатку не надто хотілося в оці складнощі вникати...

Катерина Олексіївна на мить запнулася, немовби зважуючись на щось важливе, далі ж мовила:

— Нема де гріха потаїти: протегувала покійна государиня й чоловікові своєму, і тобі, як брату його любому. Хоча дивуватися нема чому. От і лишилася записка ця під сукном до пори, щоб не бачили люди твоєї ганебної нездатності до керування державою.

Сказавши це, імператриця знову взяла коротку паузу, немовби перевіряючи, чи наважиться Розумовський натякнути на її власних коханців, про яких судачив на дозвіллі весь палац. Однак гетьман мовчав, тому Катерина Олексіївна продовжила в колишньому наступальному тоні:

— А по смерті Єлизавети Петрівни сам знаєш, які бурхливі часи наступили. Зате тепер, коли глухівські розумаки твої, Кириле Григоровичу, заворушилися, мені записку й подали.

— Хто подав записку? — ледь промимрив Розумовський неслухняними губами.

— Не важливо, хто: не твоя ця справа, люб'язний. Важливо, що подали... От я й подумала: дай-но перевірю, чи правду Григорій Миколайович написав — або він, за прикладом бунтівника Мировича, також наклеп на тебе зводить?! Бо сам розумієш: якщо віддавати Малоросію на повне піклування іншому монархові — то вже у добрі руки розумного господаря, що зробиться для своїх підданих надійним щитом від негод і опорою в добрих починаннях. От і перевірили...

Із цими словами імператриця відібрала папери у співрозмовника й повернула на маленький столик. У кабінеті знов запанувала напружена тиша. Першим не витримав Розумовський:

— І що тепер буде?..

— А все буде якомога краще! — стомлено мовила Катерина Олексіївна. — Гетьманство малоросійське я ліквідую...

— Матінко-государине!.. Ваша Імператорська Величність!..

На Розумовського шкода було дивитися, тож імператриця відвернулася, перш ніж продовжити:

— Так-так, ліквідую. Єлизавета Петрівна його милостиво відновила, однак з роками варто визнати це рішення помилковим. І насамперед — щодо нещасного народу малоросійського, що не одержав від гетьманства нічого, окрім руїни та збитків. А також щодо малоросійських землевласників, які зазнають численних принижень від козацької старшини і твоїх висуванців. Теплов і про це написав, а мої люди підтвердили все ним повідомлене. Мало того — надали безліч інших фактів у тім же дусі. Тож годі! Побавився ти гетьманством, Кириле Григоровичу — ну, то й годі...

— Государине-матінко!

— Прошу?..

— Государине, вияви народу нашому милість: залиш нам традиційну форму керування державою. Pokійна

імператриця теж кривдила нас, відібравши індукти з евектами¹...

— Кривдила — он як?!

— Так-так, кривдила!

— А чи не ти, Кириле Григоровичу, разом із братиком своїм Олексієм Григоровичем з радощів від такої «образи» подарував покійній імператриці французький дорожній екіпаж найдорожчої роботи?!

— То це ж спочатку було, доки ми не розібралися, що й до чого зі скасуванням мит...

Втім, було очевидно, що при цьому зауваженні Розумовський розгубився, з приводу чого государиня зазначила з прихованим глузуванням:

— До чого ж цікава ти людина, Кириле Григоровичу: то тобі безмитна торгівля в радість, то в сум!

— Та Бог із цими митами, Ваша Імператорська Величність! Я про те кажу, що індукти з евектами покійна государиня скасовувала, але гетьманство ж не чіпала...

— І до чого це призвело в підсумку? Відповідай-но, люб'язний!

— Тоді от що я скажу, Ваша Імператорська Величність...

Голос Розумовського набув несподіваної твердості, тож імператриця з неприхованим здивуванням глянула на графа.

— От що я скажу, государине: якщо бажаєш відібрати в мене гетьманство, відбирай разом й Академію наук! Усе відбирай — тому що все твоє! Мені ж дозволь відійти на спочинок у маєтку своєму. От...

Ліва брова Катерини Олексіївни поповзла було вгору, та в наступну мить вона опанувала себе й прошипіла крізь зуби:

— Ти мені це облиш, Кириле Григоровичу...

— Та навіщо мені Академія ця здалася?! Навкруги ж заздрісники, наклепницьким вигадкам яких ти віриш більше, ніж моєму слову. От і тут, відчуваю, незабаром розпочнеться. А для мене впасти в немилість в очах монарших...

¹ Йдеться про ліквідацію мит, виконану за наказом імператриці Єлизавети Петрівни 5 січня 1754 року під час скасування митних кордонів між Російською імперією й Україною (див. Хронологічну таблицю).

Різким рухом віяла імператриця немовби обрубала цю жалісливу промову:

— Як я вирішила, так і буде! Не ти, Кириле Григоровичу, імператор російський, але я імператриця! А гетьманом малоросійським тобі відтепер не бувати. Тож буде так, як я сказала: на погане керування Академією наук ніхто не скаржиться, провини на тобі тут ніякої немає — тож керуй і надалі, доки я не позбавлю тебе цієї честі. Що ж до твого маєтку, то не хвилюйся: скривджений не будеш, і замість гетьманства свого спадкоємного одержиш в особисте володіння нові землі та ще й кругленьку суму на додачу. Ну, і ще військовий чин солідний — скажімо, станеш генерал-фельдмаршалом.

— Але як же!

— Та отак, люб'язний мій Кириле Григоровичу! Нема чого Малоросії виділятися своїми порядками з-поміж інших земель імперії.

— А не передумаєте, Ваша Імператорська Величність?

— Не передумаю: вигідно мені це! Чиста я тепер перед усіма — навіть перед людським поголосом.

Зненацька государиня ступнула назустріч Розумовському, звувивши прекрасні очі, криво посміхнулася й зашепотіла ледь чутно:

— Будеш ти у мене, Кирилко, не постраждалим, а навпаки — збагатілим! Я тебе за розвал Гетьманщини твоєї селищами й містами нагородила: отже, купила з усіма тельбухами — от що люди скажуть!.. З іншого боку виходить, що ти малоросійське гетьманство своє на російський фельдмаршальський чин проміняв. А чин військовий той багато до чого зобов'язує: ти, Кирилко, усе зробиш, аби тільки від служби військової ухилитися... І пискнути в мене не посмієш!.. Он воно як, дорогий мій графе!!! Що скажеш тепер, тигре беззубий?!

Розумовський мовчав, тож імператриця презирливо мугикнула:

— Нема чого тобі сказати! Тому забирайся геть, у мене ще безліч інших справ...

Тверезо розсудивши, що сперечатися з государинею даремно (а в глибині душі все ще сподіваючись, що раптом вона візьме та й передумає), Розумовський вийшов. Ледь

двері кабінету зачинилися за ним, як Катерина Олексіївна двічі плеснула в долоні й покликала:

— Агов, Степане Івановичу, можеш виходити!

У тім же кутку кабінету, де стояв столик із запискою Теплова, відчинилися потаємні дверцята, що зазвичай геть зливалися зі стіною. Звідти вийшов начальник Таємної експедиції. До нього й було звернене суворе запитання государині:

— Ну, то що ти про все це думаєш, Степане Івановичу?

— А те й думаю, матінко, що хоч який хитрий Кирило Григорович... та анітрохи не хитріший вас!

— Це комплімент такий? — поцікавилася Катерина Олексіївна.

Шешковський мовчки вклонився.

— То як, справді зустрічався Кирило Григорович із бунтівником цим Мировичем?

— Зустрічався. Мої людиськи їх вистежили.

— А ти за своїх людисьок ручаєшся?

— Ручаюся головою, Ваша Імператорська Величність! На допиті Мирович анітрохи не збрехав: вони дійсно бачилися в кабачку на Христофоровському острові.

— Хм-м-м... А вимога цих глухівських розумак щодо спадкоємного гетьманства на чолі з родом Розумовських?

— І це зроблено було з подачі Кирила Григоровича. Він же, наскільки можу судити, діяв заради Андрія Кириловича — синка свого улюбленого. Йому ж розраховував і гетьманську владу передати згодом.

— А що тепер — може, все-таки під арешт його? Хоча б для більшого постраху...

— Навіщо ж під арешт? Кирило Григорович — фігура значуща, при вашім сходженні на престол він вас усіяко підтримав. Знову ж таки, всьому сімейству Розумовських покійна імператриця Єлизавета Петрівна протегувала. Тож брати його під арешт небезпечно: багато хто, дуже багато хто не зрозуміє цього!

— Що ж ти пропонуєш?

— Зачекати й подивитися, чим тепер Кирило Григорович займеться, — розважливо мовив начальник Таємної експедиції. — Думаю, на якийсь час він затаїться, можли-

во, за кордон служити попроситься. Не здивуюсь, якщо в Польщу... а втім, не обов'язково туди.

— Цікаві у тебе думки виникають, Степане Івановичу! Дуже цікаві!..

У спрямованому на Шешковського погляді Катерини Олексіївни читалося явне здивування.

— Я не знаю напевно, тільки припускаю. Але якщо міркувати тверезо, то граф Розумовський зараз дуже злий. Авантюра зі шліссельбурзьким бранцем ганебно зірвалася, гетьманства його позбавили, Генеральні збори в Глухові, звісно ж, буде розпущено найближчим часом. Мимоволі він має зіграти по-крупному! І ставку доведеться робити на якогось дуже сильного зовнішнього союзника — запеклого супротивника Російської імперії: це Польща або Швеція. Польща до нас ближча... Загалом, государине-матінко, думка моя така, що Кирило Григорович ще покаже себе, причому в найближчий час.

— А не боїшся, що він...

— Боятися графа Розумовського не треба: принаймні, я вже знаю, як проти нього грати, щоб обіграти!

— Ти певен?

— Певен, Ваша Імператорська Величність! Судить самі: я ж вчасно проінструтував тюремників Іоанна Антоновича, щоб були як ніколи пильними, а на випадок чого шліссельбурзького бранця взяли б та й умертвили?! Чи не так, государине?

— Ця геніальна ідея належить Паніну, але ти її вчасно реалізував.

— Крім того, я виявив у гарнізоні Шліссельбурзької фортеці певну кількість найбільш неблагонадійних людей і повелів зосередити їх у команді, що охороняла спадкоємця Брауншвейзької династії. Серед них був і цей шахрай Василь Мирович, що насамкінець і вчинив так, як вчинив... точно за планом, наміченим нами для усунення Іоанна Антоновича! Чи не так?

— Так, ти виявився правим і в цьому.

— Чи не я наказав за Кирилом Григоровичем стеження встановити?

— Ти, Степане Івановичу. Твоя заслуга.

— А хто витягнув з-під сукна записку Теплова?

— Знову ж ти. І дуже вчасно.

— Ну от! На сьогодні справи йдуть благополучно: зрадника у Шліссельбурзі знайдено, спадкоємець Брауншвейзької династії помер — причому, зауважте, без найменшої тіні підозри на адресу Вашої Імператорської Величності! Іоанн Антонович вашому правлінню загрожувати більше не може — що й було потрібно! Завдяки знайденій в архівах записці Григорія Миколайовича Теплова питання з ліквідацією гетьманства вирішено, можна сказати, остаточно. Що ж, государине, тепер і за глухівських розумак можна узятися, щоб...

Раптом з коридору пролунав шум. Шешковський кинувся назад до потаємних дверей, однак імператриця зупинила його. За хвилину їй доповіли, що з'явився з доповіддю вістовий, який возив у Петропавлівську фортецю найвищий указ про помилування бунтівника Василя Яковича Мировича. А ще за хвилину вбитий горем гонець упав до ніг Катерини Олексіївни із сумним криком:

— Помилуйте, Ваша Імператорська Величність!

— Що сталося? У чому справа, чому про милість волаєш? — удавано здивувалася государиня, одразу ж здогадавшись про причину розпачу солдата.

— Спізнився я, не встиг найвищий указ вчасно привезти! Коли прибув на місце, бунтівникові вже встигли голову відтяти...

— Спізнився, кажеш?

— Помилуйте, Ваша Імператорська Величність!

— Отже, стяли голову Мировичу?

— Стяли! Геть стяли... — вістовий затремтів.

— Я не дарма запитую, — поспішила роз'яснити імператриця. — Ти знаєш, що протягом двох десятків років царювання Єлизавети Петрівни нікого не карали на смерть, тому виконавця сьогоднішнього вироку довелося вибирати серед злочинців. Того, котрий з усього маху відрубав голову відгодованому нестриженому баранові, я й повеліла призначити катом¹... Отже, він не схибив, кажеш?

— Ні, Ваша Імператорська Величність, не схибив!

— Ну що ж...

¹ Це не вигадка: протягом безкровного царювання імператриці Єлизавети I кати насправді втратили «кваліфікацію» з-за відсутності «роботи».

Катерина Олексіївна пройшлася перед розгубленим вістовим, що не смів підняти на володарку сором'язливо потуплених очей, і кинула доволі прохолодно:

— Ну що ж, спізнився — отже, спізнився! Отже, так цьому бунтівникові на роду й було написано — без голови залишитися. А карати тебе?.. Та за що ж тебе карати, солдатику?! За те, що завдяки твоїй нерозторопності державного злочинця стратили?.. Ні, за таке не карати, а нагороджувати потрібно!

Імператриця попрямувала до начальника Таємної експедиції, що відійшов в куток кабінету, і попросила:

— Ти от що, Степане Івановичу, видай-но цьому служаци рубль сріблом, нехай сьогодні ввечері разом з товаришами гарненько спом'яне покійного бунтівника. Він же хоч і «шліссельбурзька безглуздь», а все ж таки людина...

* * *

*Отак обірвався земний шлях Василя Мировича,
який щиро жадав прислужитися
останньому українському гетьманові,
а замість цього зустрів смерть на пласі!*

*Разом з тим зникло
й саме українське гетьманство...*

*Втім, і Шешковський хвилювався
аж ніяк недарма: залишався ще сам гетьман,
який зовсім не упокорився з втратою!
Що ж вчинив Кирило Григорович Розумовський,
намагаючись повернути скасовану посаду?
І на що він розраховував?*

Але ж було на що розраховувати!!! Ой, було!..

Глава 17

РАДЗИВІЛЛ, КНЯЗЬ ЛИТОВСЬКИЙ

Санкт-Петербург, жовтень 1765 року

Як і припускав Шешковський, екс-гетьман вирішив відправитися до Польщі, але розумів, що просити в государині дозволу на виїзд марно. Тому діяв здалеку: вимолюючи в імператриці одну аудієнцію за іншою, скаржився на життя, на нудьгу, на вік, на самотність. Довелося допустити колишнього гетьмана до двору... Немовби в молодості, він занурився у світське життя: відвідував прийоми, бали, маскаради, поступово присипляв пильність государині. Як раптом завдав несподіваного удару...

Сталося все на одному з прийомів у присутності безлічі іноземних гостей. Розумовський підгадав, коли біля імператриці збереться якнайбільше людей, а потім запитав із найбезневиннішим виглядом:

— Я діточок своїх хотів би відвідати, скучив дуже. Вони ж у мене всі по європейських університетах навчаються... Тож прошу дозволити мені виїзд до Європи!

Катерина Олексіївна була в безвиході, тож відповіла, ледь стримуючи гнів:

— Ясна річ, Кириле Григоровичу, неодмінно відвідайте!

Шешковському після цього довелося досить довго заспокоювати государиню: мовляв, усе на краще — зате можна буде довідатися, що затіває колишній гетьман для відновлення втраченого статусу...

*Резиденція князя Кароля Станіслава Радзивілла,
Відень, 10 лютого 1768 року*

Наближаючись до палацу князя Радзивілла, Кирило Григорович згадав історію про те, як один раз Пане-

Коханку¹ влаштував зиму посеред літа, що передавалася з уст в уста і вже встигла обрости безліччю пікантних подробиць.

Сталося це в липні або в серпні — загалом, о тій самій порі року, коли спека стояла жахлива, а тут іще тиждень суцільного пияцтва... Далеко не всі запрошені витримали дикий запій, і відчуваючи зрозумілу подяку до найбільш шалених гуляк, Пане-Коханку як міг намагався розвеселити тих, хто ще тримався на ногах. З кожним днем розваги ставали дедалі більш екстравагантними. Почали з безневинних фантів, завершили тим, що наскочили на прилегле село, відловили десяток місцевих дівок, вибрали одну з них за жеребом і під загальний регіт негайно від душі, до розпухлих червоних смуг на філейних частинах тіла висікли різками. Весело!!!

Втім, ще веселіше було дивитися, як тікають, блискаючи брудними босими п'ятами й верещачи від жаху, дев'ять її подружок, яким на прощання відрізали пишні коси. Цими трофеями гуляки прикрасили стіни мисливського будиночка пана Радзівілла, куди заїхали по дорозі в замок, щоб випити за здоров'я господаря превеселого свята...

Однак по дорозі назад убивча нудьга все-таки здолала п'яниць. Князь із невдоволенням помітив, що після повернення в замок то один, то інший гість валиться спати там, де зупинився. Найбільш спритні намагалися вкритися в холодку — у тіні дерев і кущів. Компанія розсипалася просто на очах, і з цим нічого не можна було вдіяти... Коли ж останній вечір загулу змінився оксамитовою чорною ніччю, один з найстійкіших випивак заявив, гучно відригнувши:

— Ху-у-у, і коли ж ця проклятуша спека нарешті скінчиться?!

— Найближчою зимою, ніяк не раніше, — невдоволено пробурчав інший гуляка, утираючи рясний піт з чола.

— Узимку?!

Усі подивилися на князя Радзівілла, що й викрикнув це, моторошно напнувши щоки, витріщивши очі й щосили чухаючи виголену до синяви маківку.

¹ Прізвисько Кароля Станіслава Радзівілла, який обожнював повторювати ці слова при кожній зручній і незручній нагоді.

— Так, Каролі, взимку. Зрозуміло, взимку... Коли ж іще?! — обережно заговорили гості, які ніяк не могли допетрати, чим же приголомшив господаря настільки простий і очевидний факт.

— Невже ти думаєш інакше? — спитав один з них. І тоді князь вимовив сакраментальну фразу:

— Я, пане коханку, думаю зовсім про інше! А саме, що наступного ж ранку тут випаде сніг, і ми...

Договорити Радзивілу не дали. Усі, хто ще залишався на ногах, у буквальному значенні слова попадали від убивчого реготу. Князь же закричав щосили, настовбурчивши знамениті на всю Європу нахабні руді вуса:

— Так-так-так, можете сміятися, скільки хочете, але завтра зранку ми влаштуємо катання на снях по сніжному первопутку! А хто не вірить, той зануриться у водохресну ополонку, от! І ти зануришся, пане коханку! І ти, і ти... і ти також!!! — Радзивілл хижо тикав пальцем у груди то одному, то іншому зненацька присмирнілому гостеві. На тім і розійшлися... точніше, розповзлися спати.

Ранком же ті, хто першими вийшли з опочивалень, побачили зовсім дику, неможливу картину: широка дорога, що йшла в далечінь луків від парадного ганку замку, іскрилася нестерпно-білим сяйвом, від якого очам робилося боляче. При найближчому погляді виявилось, що дорога густо посипана... сіллю!!!

Незбагнено, в яку суму влетіло шибайголови його дивацтво. Однак було не схоже, щоб фінансова сторона розіграшу хоч скількись хвилювала веселуна. Гості не встигли прийти до тями від здивування, як їх схопили міцні молодці з почту князя, покидали немов колоди на сани, що підкотили до парадного ганку. Візник хоробро гикнув — і коні понеслися по посоленій дорозі. Інших гуляк, ще напівсонних, виносили на двір у тім вигляді, у якому витягли з ліжок, так само вантажили на сани й відвозили геть.

Кінцевою метою подорожі виявився берег великого озера, по пояс у якому вже стояв абсолютно голий, усміхнений від вуха до вуха Кароль Станіслав Радзивілл власною персоною. Під його басовитий монотонний наспів: «Хай буде похрещений раб Божий такий-то в ім'я Отця і Сина і Святого Духа!» — слуги стягували гостей

із саней, розгойдували і жбурляли подалі в озеро. На що князь щоразу заявляв глузливо: «Ну от, пане коханку, ти й покатався влітку на санях, і до широї віри прилучився! Пишайся...»

От з якою людиною мав вести дуже серйозні переговори Кирило Розумовський. Утім, у нинішній ситуації іншого вибору просто не було: хто ще допоможе йому, окрім князя Радзивілла? Якщо вже боротися за владу в Україні (тим паче, за владу спадкоємну), то потрібно забезпечити солідну фінансову підтримку. У кого ж і грошей просити на таку справу, як не у шибайголови, що якось усипав сіллю дорогу від свого палацу до озера на лузі настільки густо, що по ній можна було хвацько, зі свистом прокотитися на санях? Кажуть, що його особистий дохід дорівнює щорічним надходженням у скарбницю Великого князівства Литовського...

Загалом, колишній гетьман дуже розраховував на милість Радзивілла! Побоювався ж лише якогось нового, непередбачувано дикого дивацтва литовського князя. Хоча заради великої мети становлення гетьманської династії Розумовських можна й потерпіти... проте, усьому ж є межа!.. А от межі Пане-Коханку саме й не відчував, що дуже сумно... Невідомо, звідки дісталася йому ця жагуча відчайдушність — можливо, від матері-письменниці Франсіски Урсули? Хтозна, хтозна...

При найближчому вивченні палац уразив Кирила Григоровича не менше, ніж чутки про дивацтва його господаря. Очевидно, за наказом пана дворецький, що зустрів його, провів гостя розкішними кімнатами, оздоблення яких не повторювалося навіть у деталях. Безумовно, в цьому був якийсь прихований задум... та вловити його Розумовський так і не зміг.

— А-а-а, пане коханку, от і ви!

Одягнений у турецький костюм господар напівлежав на низенькому дивані, спершись лівою рукою на довгий круглий валик, а правою притримуючи за довжелезний мундштук люльку, з якої зміївся тонким струмком ароматний димок.

— Проходьте, графе, проходьте, сідайте от хоча б на тім пуфику. Загалом, розташовуйтеся, почувайтеся як вдома... Втім...

Радзивілл озирнув гостя з якимсь загадковим виглядом, не випускаючи мундштук люльки, сів, поправив на голові чалму, увінчану павиним пером, підкрутив здиблені руди вуса й пробасив:

— А ви, пане коханку, хіба не почуваетесь вдома? Подивіться сюди... і сюди... і от сюди також будь ласка гляньте!.. Ну що, упізнали?

Кирило Григорович нічого не розумів.

— Ах, пане коханку, пане коханку, це ж ваша рідна Україна! От вона тут, навколо нас! Хіба не впізнали?!

Ще не встигши влаштуватися на пуфику як слід, Розумовський від несподіванки ледь не гримнувся на підлогу. Його здивування почутим було настільки очевидним, що князь не витримав, кинув нарешті люльку, звучно заплескав у долоні й від душі розреготався.

— Так-так-так, пане коханку, знаю, знаю: ви здивовані й спантеличені... І не дивно! Річ у тім, що в моєму віденському палаці кімнат не менше, ніж у легендарному лабіринті Мінотавра, і кожна присвячена якійсь європейській державі, що була або ж існує нині. Я намагаюся приймати своїх гостей в обстановці, що відповідає їхній батьківщині. Вас от приймаю в українській кімнаті, вдягнувшись у традиційне козацьке вбрання, точнісінько скопійоване моїми кравцями з одного прижиттєвого портрета Богдана Хмельницького — славетного козацького вождя. І навіть...

Не встаючи з дивана, Радзивілл перегнувся назад, покопався між валиками й подушками, витяг звідти золочений пернач¹ і самовдоволено прорік:

— І навіть от яка дивовижна гетьманська булава у мене є! Думаю, пане коханку, у вас була анітрохи не гірша... або все-таки гірша за цю? Або краща? Що скажете, наймиліший граф?

— Світлої пам'яті государиня імператриця Єлизавета Петрівна дійсно повеліла виготовити для мене гетьманські клейноди, — якомога ввічливіше промимрив Кирило Григорович, побоюючись своїми уточненнями розсердити дивакуватого князя. — Думаю, порівнювати ці клейноди з вашими — справа безнадійно програшна.

¹ Символ влади козацького полковника.

— Ах, пане коханку, пане коханку! Коли Гетьманщина знов відродиться в усій своїй величі, то сам факт її існування на карті Європи освятить будь-яку козацьку булаву: хоч цю, хоч якусь іншу, чи не так?

Розумовський поштиво кивнув. Цілком задоволений Радзивілл хвацько крехнув, відклав у бік пернач і мовив:

— Пане коханку, ви мені подобаєтесь! Ви дипломат, природжений дипломат, слово честі!

— Тоді давайте поговоримо про справу.

Кирило Григорович хоч і побоюювся чергової дикої витівки з боку князя, однак ризикнув нагадати про справжню мету свого нинішнього візиту. Інакше до чого все це?!

Радзивілл скроїв незадоволену мармизу, промимрив смутно: «Ну от...» — і дещо помовчавши, сказав:

— Ах, пане коханку, і чому справи так цікавлять усіх і кожного, хто переступає поріг цього палацу?! справи — річ потрібна, згоден... але ж це так нудно! І тепер ви туди ж. А тим часом, ви мені так сподобалися... Давайте краще жити й радіти життю, на тлі чого всі серйозні справи ментально блякнуть і в'януть.

— Дорогий мій князю, я згоден як завгодно довго радіти життю разом з вами, але щоб цієї радості можна було віддаватися безоглядно, давайте все-таки віддамо належне й нашій справі!

Радзивілл насунув пишну чалму з павиним пером на велике шишкувате чоло, примружив ліве око, немов прицілюючись, і вирішив:

— Що ж, давайте! Ви маєте рацію, пане коханку, тисячу разів маєте рацію: якщо не впоратися зі справами, повноцінного відпочинку не вийде. То про що ви хотіли поговорити, наймиліший графе?

— Зрозуміло, про майбутню Конфедерацію! — про всякий випадок Кирило Григорович вирішив приступитися одразу ж до головного.

— Про Конфедерацію? А навіщо про неї говорити?

— Бо саме на силу Конфедерації варто спертися в усіх наступних наших діях.

— Це зрозуміло, пане коханку, це само собою зрозуміло. Але що вам тут неясно?

— Насамперед, коли буде створена Конфедерація?

— Днів через десять, максимум через два тижні. Збере-
мося в Барі. Запрошення вже розіслані, більшість імовірних
конфедератів підтвердили свій намір бути присутніми.
А ви також бажаєте приєднатися до шляхетних зборів,
пане коханку?

— Ні-ні, що ви! — Розумовський навіть відсунувся від
співрозмовника.

— Ну ще б пак: адже ви не поляк! А?! Чи не так, пане
коханку?!

Князь оглушливо зареготав, потім зненацька обірвав
сміх, додав майже пошепки:

— Втім, я теж не поляк, але до Конфедерації приєд-
нуюсь... Хто б міг очікувати, а? А, пане коханку, хто б міг
очікувати?..

Не зовсім зрозуміло, що так розсмішило Радзивілла в
його власних словах, однак відкинувшись на валик дивана,
він зареготав ще голосніше. Зареготав настільки оглушливо,
що Кирило Григорович насилу стримав бажання затиснути
долонями вуха.

— Почуте від вас, князю, перевершує всі мої очіку-
вання, — мовив Розумовський, коли господар угомони-
вся. — Дозвольте поцікавитись, яка мета створення...
Барської конфедерації... Сподіваюся, ви дозволите називати
це угруповання саме так?

— О так, так, зрозуміло, дозволяю! Барська конфеде-
рація: кращої назви не придумав би навіть я.

— То все-таки: які цілі переслідує...

— Все просто, пане коханку, все геть просто й оче-
видно!

Незважаючи на досить важку комплекцію, Радзивілл
легко підхопився з дивана, заклавши руки за спину, про-
йшовся взад-уперед, потім оголосив з пафосом:

— Настав час захистити багатостраждальну Річ Поспо-
литу від безперервного злісного втручання в її справи ро-
сійської імператриці, цієї вкрай знахабнілої німкені, яка до
того ж страждає патологічною нестриманістю до чоловіків!
Оскільки польський король забезпечити такий захист не
в змозі, цю священну місію й візьме на себе Конфедера-
ція. Всі патріоти знатних і уславлених польських сімейств
зберуться під нашими прапорами.

У цю мить ледь помітна тінь пробігла обличчям князя, і він вже без пафосу, але з ледь приховуваним роздратуванням проскреготав:

— Навіть Чарторийські¹ — і ті!..

— Я розумію ваші почуття, князю, — несміливо мовив Розумовський.

— Втім, тепер не час згадувати старі чвари. Ми виступимо проти російського засилля всі разом, пліч-о-пліч. У цьому запорука успіху, пане коханку! І перемога буде за нами.

— Але чи зумієте ви перебороти перешкоди на вашому шляху?

— Які ще перешкоди? — миттю нашорошився князь. — Якщо ви про незначні протиріччя між окремими шляхтичами, то вони відкладаються до повної і швидкої перемоги над ворогом...

— На жаль, я про інше.

— Про що ж, дозвольте поцікавитись?

— Як вам має бути відомо, польський король Станіслав-Август Понятовський свого часу був коханцем Катерини Олексіївни, — Кирило Григорович витримав коротку паузу, роздумуючи, чи варто говорити це, але все-таки наважився: — і від Станіслава-Августа імператриця навіть народила позашлюбну дитину.

— Це, пане коханку, загальновідомо.

— Я розумію...

— Тоді навіщо ж повторювати?

— А для того, що польський король Станіслав-Август напевно дотепер відчуває якщо не найніжніші, то доволі теплі почуття до російської імператриці Катерини Олексіївни. А це означає, що Його Величність не дозволить конфедератам...

— Так ми його й послухалися! — випнувши далеко вперед гладко виголене підборіддя, вигукнув Радзивілл. — І взагалі, пане коханку, не забувайте, що воля польського сейму незмінно перевершувала волю польського короля, що за всіх часів був лише першим шляхтичем серед рівних.

¹ Зятяті вороги князя Радзивілла, від яких він якось навіть переховувався в Туреччині.

Тож якогось впливу Станіслава-Августа на сейм боятися в жодному разі не слід.

— А Катерина Олексіївна?..

— Катерина?!

Їхні погляди на кілька секунд схрестилися. Коли мовчання зробилося надто напруженим, Радзивілл театральньо сплеснув руками й мовив з колишнім пафосом:

— Що може протиставити знахабніла німкеня з'єднаній в кулак волі польських магнатів! — і хоробро підкрутивши здійняті руді вуса, констатував: — Не знала історія випадку, щоб якась скажена баба керувала високошляхетними панами, як хотіла!!! Або ви ризикнете заперечити мені, пане коханку?!

Кирило Григорович відверто стушувався. Ах, як жалкував він тепер, що недостатньо старався під час деяких університетських занять! І чув же щось таке!.. Була начебто у Франції якась войовнича Діва... або як там вона називалася?! Колись жінки чи то в Італії правили, чи то у Великій Британії, чи то десь іще... Ні, не згадати!

Насамкінець гору взяв острах знеславитися перед високошляхетним князем, на підтримку якого Розумовський дуже розраховував, тому він через силу вичавив:

— Ні, не пригадаю щось...

— Ну, от бачите! А якщо такого не бувало, то й надалі не буде. Тож не турбуйтеся, пане коханку, ми цю німкеню в баранячий ріг скрутимо!

— І все-таки мені здається, що конфедерати недооцінюють російську імператрицю, — уперто стояв на своєму Кирило Григорович.

— Можете не сумніватися, пане коханку: скрутимо, і пискнути не посміє!

— Ну добре, добре: скрутите... А далі?

— А що далі?! — Радзивілл явно не розумів, до чого веде гість. — А далі після нашої блискавичної перемоги король Станіслав-Август або заприсягнеться перед усім сеймом, що відтепер стане підкорятися нашій волі — або назавжди піде в тінь, а сейм вибере нового короля. Ну і, зрозуміло, про вашу скромну персону також не забудемо...

Князь посміхнувся, підійшов до Розумовського, дружньо поплескав його по плечу й пообіцяв:

— Одержите ви своє гетьманство назад, пане коханку, можете особливо не перейматися з цього приводу! Будете жити не тужити під дружнім протекторатом Речі Посполитої. Ви ж про це хотіли поговорити зі мною, чи не так?

— Я хотів говорити про російський престол, — обережно уточнив Кирило Григорович.

— Про російський престол?!

— Саме так!

— Але ж, пане коханку!..

— Невже ви думаєте, князю, що імператриця Катерина Олексіївна так легко відмовиться від боротьби?

— А що їй залишиться робити?!

— От і видно, що ви зовсім не знаєте цю жінку!

— А ви, можна подумати, знаєте?!

— Трохи краще, ніж ви уявляєте, дорогий мій князю.

— Можна подумати, що ви побували в ліжку цієї пишної німкені так само, як наш нікчемний король Станіслав-Август!!!

На розгніваного Радзивілла було моторошно дивитися: гладко виголені щоки надуті, витрішкуваті очі, руді вуса найжачилися...

— Ні, ваша світлосте, я ніколи не був коханцем Її Імператорської Величності.

— А що тоді?!

— Разом з іншими я допомагав їй зійти на престол — а це щось та важить.

Нова пауза була довшою й напруженішою від попередніх.

— Ну, припустимо, ви маєте рацію, — нарешті погодився Радзивілл. — І що ж робити?

— Те ж, що при нашій допомозі Катерина Олексіївна зробила зі своїм покійним чоловіком. І те, що конфедерати, якщо буде потреба, збираються зробити з королем Станіславом-Августом.

— А-а-а...

Нахиливши голову праворуч, князь заходився розглядати гостя настільки пильно, немовби щойно побачив його вперше у житті.

— Тобто, ви пропонуєте скинути цю німкеню з престолу й замінити її кимось іншим, більш лояльним і до

Конфедерації, і до Речі Посполитої в цілому, і до вашої України?! Чи вірно я зрозумів вас, пане коханку?

— Цілком вірно, князю!

— Тож... у вас є підходяща кандидатура?

Радзивілл уп'явся поглядом у гостя пильніше, ніж орел виглядає здобич з піднебесся.

— Є.

— І хто ж він?

— Вона...

— Вона, пане коханку?! Знов жінка?! — останнє слово князь вимовив дещо презирливо.

— Так.

— При цьому ви заздалегідь упевнені в її лояльності до Конфедерації, до Речі Посполитої і...

— Головним чином і насамперед, у повній лояльності до мене, а потім уже і до всіх інших.

— Он як?! І хто ж ця чарівна незнайомка?

— Моя племінниця.

— Тобто?! — руді брови князя зметнулися під саму чалму. Радзивілл позадкував до свого дивана і, ледь не спіткнувшись, повільно опустився на нього.

— Моя племінниця, князю. Дочка мого старшого брата Олексія Розумовського й російської імператриці Єлизавети Петрівни. Попрошу зазначити — пряма спадкоємиця російського імператора Петра Великого, а не німецька принцеса із зuboжілого роду, яку ви іменуєте знахабнілою німкенею, до того ж слабкою до...

Тут Радзивілл нарешті проковтнув клубок, що підкотив до горла, і прохрипів:

— Звідки вона взялася, ця ваша племінниця?

— Ясна річ, звідки: її народила покійна імператриця Єлизавета Петрівна, що перебувала в морганатичному шлюбі з...

— Але ж, пане коханку, чому про існування цієї вашої племінниці дотепер не було відомо?!

— А ви думаєте, вона б довго прожила на волі... або взагалі прожила б, якби про її існування було відомо всім і кожному?! — відповів новим запитанням Розумовський. — Тепер, коли Барська конфедерація от-от зорганізується, думаю, настав час явити світові мою

племінницю, оголосити законною імператрицею російською і звести на престол замість Катерини Олексіївни. Отоді, наймиліший князю, вже точно ніхто не посміє зачепити ні вашу Конфедерацію, ні Річ Посполиту, ані мою Гетьманщину!

Кирило Григорович підвівся зі свого пуфика, повільно підійшов до дивана. Тепер він нависав над господарем палацу.

— Тож, дорогий мій князю, хоч я й не збираюся вступати у вашу Конфедерацію, однак хочу зробити власний внесок у нашу спільну справу. Думаю, після сказаного я можу розраховувати на дещо більшу повагу конфедератів і до себе, і до моєї племінниці — майбутньої імператриці російської?

— О так, пане коханку, так, ясна річ! — промимрив Радзивілл. — Але де ж можна було б зустрітися з вашою вельмишановною племінницею?

— А от про це, дорогий князю, варто подумати!

— Як?! Невже ви мені не довіряєте?! — було помітно, що Радзивілл дещо образився.

— Не вам, князю, не вам, а панам конфедератам, з якими я ще не знайомий.

— Але!..

— Коли настане час, моя племінниця неодмінно буде представлена всій Барській конфедерації. А поки що, повірте, їй краще залишатися в колишнім становищі — схованій від зайвих очей людських.

Прорікши це, Кирило Григорович повернувся до свого пуфика, з розмаху всівся на нього, закинув ногу на ногу й весело мовив:

— Але поговоримо більш докладно про дії конфедератів, які вони мають намір розпочати найближчими місяцями. Як ви самі розумієте, оскільки мій внесок у спільну справу боротьби збільшується, я маю право знати набагато більше, ніж ви мені повідомили...

* * *

*Кирило Розумовський так і не відкрив
повністю вельмишановному князеві Радзивілли
всіх обставин, пов'язаних з дочкою*

*свого брата Олексія
й імператриці Єлизавети Петрівни.
І між іншим, правильно вчинив!..*

*Хоча, правду кажучи,
краще б він у той день узагалі промовчав.*

*Однак про всі віддалені наслідки
не до кінця продуманих слів
Кирила Григоровича
мова йтиме трохи згодом.*

Глава 18

МІНА ПІД КОНФЕДЕРАЦІЮ

*Свято-Троїцький Мотронинський монастир,
урочище Холодний Яр на північ від Чигирина,
Україна, 28 березня 1768 року*

Весь ранок Максим був геть неухважним. Найбільшою його помилкою стало те, що під час прибирання церкви він... пропустив один зі свічників!!! Так-так, саме так: пройшов поруч і навіть не помітив, що свічник суцільно уतिकаний недогарками ще після вчорашньої вечірньої служби, та густо залитий патьоками розплавленого воску!..

Можливо, ця помилка зійшла б Максимові з рук, та на лихо нечищений свічник під час заутрені потрапив на очі отцеві настоятелю... Зрозуміло, ігумен Мельхіседек міг відрізнити потемнілі від кіптяви вчорашні недогарки (навіть запалені знов!) від сьогоднішніх. Незважаючи на те, що отець настоятель прекрасно розумів причину такої недбалості, вгадати наслідок було неважко: жорстока догана послушникові, позбавлення сніданку, та ще і три години стояння на колінах з читанням «Отче наш» і «Богородиці».

— Отче наш, що еси на небесах... — нашіптували губи Максима, але всі помисли його були зосереджені на дні вчорашньому, коли в тихій Божій обителі з'явився гість, із приводу якого отець ігумен невдоволено пробурчав:

— От же ж принесла нелегка! Тільки братію під час посту бентежити...

Втім, дуже незабаром з'ясувалося, що збентеженню піддалася аж ніяк не вся братія, а один-єдиний послушник Максим Залізняк: саме йому незваний гість — козак Йосип Шелест, передав братерський привіт від отамана Тимошівського куреня Василя Коржа й товаришів по Запорозькій Січі, а також по дніпровських рибних промислах. Щоб справді не вводити у спокусу всю братію, ігумен погодився звільнити Максима від його обов'язків на один день, аби тільки старі товариші змогли досхочу наговоритися.

Отож між обіднею й вечірнею послушник і довідався про таке, що волосся на голові встало дибки! Виявляється, козак виконував особисте доручення кошового отамана: разом з іншими гінцями об'їхати всіх колишніх запорожців і призвати їх назад на Січ, щоб звідти вдарити по вкрай знахабнілим полякам. Зрозуміло, курінний отаман Василь Корж не преминув підказати Йосипу Шелесту, що в Мотронинському монастирі збирається прийняти постриг Максим Залізняк — лихий козак і відмінний товариш... От і дістався гонець сюди, у Холодний Яр.

— Але що ж змусило кошового оголосити загальний збір?!

— Сидячи грибом у товстих монастирських стінах, ти навіть уявити не можеш, Максиме, до якого паскудства все дійшло! — мовив Шелест у відповідь на здивоване запитання послушника. — Ти не знаєш, як бешкетують кляті ляхи, як пригнічують вони нещасну Україну! І що надумали, собаки: організували в Барі якусь Конфедерацію!!! А все заради того, щоб за допомогою своїх нечестивих підручних — орендарів-жидів і христопродавців-уніатів — остаточно викоринити козацьку націю...

Щоб відсапатися, Шелест відсьорбнув криничної води просто з глека, що стояв в узголів'ї ліжка послушника. Більш міцні напої в монастирі не дозволялися (зрозуміло, за винятком червоного церковного вина для причастя!), однак Максимові здалося, що від цього ковтка запорозький посланець буквально сп'янів, бо одразу ж зірвався на збуджений лемент:

— Забули вже, сучі діти, як у часи Хмельниччини наші хоробрі витязі цей самий Бар спалили! Шкода тільки, що потім його назад відбудували, але нічого: доведеться нагадати ляхам, хто щирий господар на багатостраждальній землі українській!!! Нічого, нічого: знову ми той Бар візьмемо і вже цього разу каменю на камені не залишимо! Згадаєш моє слово, Максиме: по камінцях фортецю розтаскаємо, розкидаємо, кривцею лясською землю вмиемо, сіллю засиплемо — і щоб навіть трава на тім місці не росла більше! Нам би тільки всіх товаришів вірних під корогви війська запорозького поставити!..

До вечора Йосип Шелест живописав у найчорніших тонах розгнудані бешкетування польських шляхтичів, ко-

жен з яких міг із простої примхи розорити й без того вбоге господарство, скалічити селянина, збездестити дівчину або поглумитися над жінкою. Важку для серця бесіду перервало гудіння монастирського дзвона, що закликав братію до вечірні. Послушник вибачився, залишив колишнього товариша у своїй убогій келії, й відправився на загальний молебень. Повернувшись до себе, сказав гінцеві наступне:

— Я весь вечір благав Господа Бога про рішення, тому що вперше у житті не знаю, як учинити. Козацьке серце підказує мені, що варто залишити тиху обитель і повернутися на Січ, щоб зі зброєю в руках постояти за віру православну, за честь нашу, ляхами клятими зганьблену...

— Ну, так у чому ж річ?! — здивувався Шелест. — Давай підемо звідси завтра ж!

— Стривай, я ще не все сказав, — зупинив Максим колишнього товариша. — Отже, серце підказує, що треба розпрощатися з тихим монастирським життям. Але ж я дав обітницю слухняності, от у чім річ! Якщо піддамся голосу серця, вийде, що проміняв я скромний монастирський подвиг, здійснюваний на славу Божу, на життя лихе!

— Максиме, Максиме, що ти верзеш?! — знову не втерпів запорожець. — Служити во славу Божу можна не тільки в стінах тихої обителі, але й зі зброєю в руках захищаючи віру нашу від ворожих зазіхань!

— Ні, це буде зрадництво обітниці...

— Яке таке зрадництво?! Ти про що, Максиме?! А коли завтра уніати нечестиві відпишуть монастир цей собі у володіння — що тоді буде?!

— Не відпишуть! Єпископ Переяславський Гервасій такого ніколи не дозволить!

— А якщо єпископа твого р-р-раз і приборуть — тоді як?!

— Та хто ж його приборе?! — здивувався Максим.

— Ляхи приборуть за наклепом тих таки уніатів!!!

— Не бувати цьому!!!

— Ой, Максиме, Максиме, не приведи Господи тобі переконатися в істинності слів моїх, яким ти зараз не віриш!

— Зате тобі приведи Господи переконатися в тому, яким необґрунтованим страхам піддався ти й усі запорожці, разом узяті!!! — гаркнув Залізняк.

— Максиме, ти при своєму розумі?! — здивувався Шелест.

— Це ви там, на Січі збожеволіли незрозуміло з чого!!! Перелякалися, немов баби, прости Господи, і помчали інших лякати тим, чого й близько немає!..

У такому ж дусі їхня лайка тривала до глибокої ночі. Кілька разів у келію послушника заглядали ченці й просили гучною суперечкою не вводити братію в спокусу. Скінчилося тим, що колишні товариші полишили межі монастиря, щоб накричатися досхочу на вільному повітрі. Дійшли до узлісся, тут присіли на повалене дерево. Незважаючи на вогкість березневої ночі, продовжували суперечку, доки щербатий місяць не здійнявся над верхівками дерев.

— Ну що ж, Максиме, якщо так — піду я, чого вже там... — сумтно мовив Йосип Шелест, коли всі аргументи з його боку були вичерпані.

— Підеш?! Куди ж це ти зібрався посеред ночі?! — стрепенувся Залізник.

— Та у Чигирин же! Там на мене кінь вірний чекає, скочу в сідло — і знову в путь, щоб інших козаків з насиджених місць знімати.

— А навіщо ти коня в Чигирині залишив?

— Та тому, Максиме, що в монастир на прощу пішки ходять, а не верхи їздять! Молодий ти ще й багато чого не розумієш, хоча вже й послушником став!..

— Ні-ні, так не годиться! Іти одному вночі через ліс глухий!..

Гість лише криво посміхнувся: що для запорожця якийсь ліс, нехай навіть нічний?! Однак на душі в послушника було неспокоїно, тому він продовжував наполягати:

— І все-таки давай повернемося назад у монастир, там переночуємо, а ранком і підеш далі виконувати доручення кошового.

— Ні, Максиме, не повернуся я в монастир!

— Чому?

— Негоже ночувати там, де тобі не радіють.

— Та з чого ти взяв, начебто я тобі не радий?!

— Якщо б ти дійсно зрадив, то пішов би за мною негайно, а так!..

Із цими словами Шелест махнув рукою, звився на ноги, і хоча послушник усіяко намагався втримати його, попрямував по стежці в лісову хащу.

— Стривай, не гнівись, Йосипе!.. — у розпачі крикнув Залізник.

— Ні, Максиме, я не гніваюсь. Просто ти вибрав тихе самотницьке життя — то навіщо ж я тобі заважати стану?! А тому прощай...

— Йосипе!..

— Прощай, Максиме, більше ми в цьому житті не побачимось, а щоб на тім світі зустрітися — на те воля Божа! Прощай...

Так і не зумів утримати його послушник. Повернувшись у келію, спробував заснути, але до ранку так і не змежив повік. Максиму не давала спокою думка, що він так і не сказав запорозькому гінцеві чогось дуже важливого, чогось такого, що могло б...

Втім, Залізник і сам не розумів, про що ж вони не договорили... Думки про це недоговорене мучили його так сильно, що і спровокували на прикру помилку зі свічником. І от послушник укотре вже бубонив:

— І не введи нас у спокусу, але збав нас від лукавого...

Знадвору донісся неясний шум, потім ледь чутні гнівні вигуки. Залізнику надзвичайно хотілося з'ясувати, у чім річ, але оскільки покуту на нього наклав сам ігумен Мельхіседек, переривання молитви було рівносильне новому прояву гордині й опору волі людини, яку надзвичайно поважала вся братія. Тому Максим залишився стояти на колінах перед віттарем.

Як раптом двері храму розкрилися, і до послушника долинув схвильований голос отця настоятеля:

— Нумо, чадо, вставай і йди сюди негайно!

Двічі просити не довелося. Максим вихром вилетів у монастирський двір... і остовпів: двоє ченців тягли волокушу, на якій лежав...

— Йосипе, що з тобою?!

Вмить опинився Залізник на колінах поруч з волокушею, припав до рук Шелеста, складених на його грудях: долоні були холодні як лід.

— Йосипе?!

Насилу зрушив закам'янілі руки: під ними відкрилося багато прикрашене руків'я кинджала, встромленого в сонячне сплетення. Максим потягнув за руків'я — лезо було закривавлене, але кров з-під нього навіть не засочилася.

Смертельна рана була нанесена так давно, що труп уже оклякнув.

— Коли ви розмовляли вчора ввечері, ти бачив у нього цей кинджал? — немовби далекою луною донісся до послухника голос ігумена Мельхіседека.

— Ні, панотче, це не його зброя...

— Отже, це не самогубство?

— Його вбили... вбили!..

Зненацька Максим зрозумів, хто наспілився напасти на гінця кошового отамана Війська Запорозького! Ну, так воно і є: от чому руків'я кинджала багато прикрашене!.. Ну звісно ж, звісно!..

І послушник несамовито заволав:

— Так-так, його вбили!!! Убили ці самі... як їх?.. Конфедерати барські вбили — от хто!!!

— Конфедерати?! Які такі конфедерати?! Що ти верзеш, отроче?

— Та ці самі! Ось ці от!

Максим заходився обшукувати труп: учора під час суперечки гонець показував йому послання кошового, де коротенько роз'яснялося положення справ з Барською конфедерацією й містився заклик до антипольського повстання. Однак замість достопам'ятного листа послушник витяг з-за пазухи загиблого пергамент розкішного вигляду, з позолоттю по краях і поважного вигляду зеленою печаткою на шовковому шнурку. Пергамент був трохи ушкоджений ударом кинджала, що обірвав життя Йосипа Шелеста, й обагрений зовні його кров'ю.

— Подай-но це сюди, — велів ігумен. Залізник скорився. Настоятель дуже уважно оглянув печатку. Обличчя його, дотепер серйозне, тієї ж миті стало врочистим. Отець Мельхіседек проголосив співучо, немовби завершуючи проповідь:

— До грамоти прикладена печатка Божою милістю імператриці російської Катерини Олексіївни!

Потім зламав печатку, розгорнув пергамент і прочитав...

*Києво-Печерська фортеця, Україна,
12 серпня 1768 року*

— То що ж за повеління містилося в документі, що ти називаєш Золотою грамотою?

— Указ цариці про необхідність захистити віру православну, врятувати землю батьків і дідів наших від нищівного впливу католиків. Грамота обіцяла всякому, хто володів нею, право різати, вішати, знищувати у всякий спосіб, якого душа зажадає, ляхів, жидів і уніатів. А крім того повідомлялося, що за зроблене ніякого покарання не буде.

— І як же ти вчинив?

Брякнуло залізо кайданів: це арештант в безсилому гніві стис невеликі, але міцні кулаки.

— Кожен на моєму місці вчинив би так само... У присутності монастирської братії над застиглим уже тілом січового товариша мого Йосипа Шелеста я, не барячись ні секунди, випросив благословення отця Мельхіседека на те, щоб розірвати дану мною обітницю послуху й виконати царицину волю, викладену в Золотій грамоті.

— Що ж відповів тобі ігумен Свято-Троїцького монастиря?

— Зрозуміло, він благословив моє рішення, тому що дуже засмутився долею славетного запорожця, якого підло зарізали ці пси-підпанки ляські!..

Далі Кирило Григорович майже не слухав бранця. Загалом, усе було зрозуміло: організаторів бунту обдурили найжорстокішим чином... але водночас із елегантною простотою, на яку здатен був лише витончений розум!

Ну так, звісно ж: підле вбивство гінця, посланого в Мотронинський монастир отаманом Запорозького коша, вкрай розбурхало всю братію на чолі з самим ігуменом Мельхіседеком. За цих обставин настоятель Свято-Троїцької обителі просто не міг відхилити прохання Максима Залізняка, що всім серцем рвався оголосити священну війну за потоптану віру православну, за нібито потоптану конфедератами землю батьків і дідів наших...

Далі все пішло, як по писаному: розлючений послушник зібрав у Холодному Яру тисячу чоловік, незадоволених бешкетуваннями польських панів (які й насправді мали місце в незліченній кількості), гайдамаки ввійшли

в Мотронинський монастир, відстояли там всеношну, одержали особисте благословення ігумена — і спалахнула Коліївщина!!!

Пригадуючи, що в зниклому листі кошового йшлося про Барську конфедерацію, гайдамаки насамперед ополчилися проти панів-конфедератів: саме їхні володіння першими потрапили під нищівні удари бунтарів... з якими хвальки не могли вдіяти анічогісінько! При цьому до Санкт-Петербурга щотижня прибували перелякані прохання (більше схожі на благання) польського короля Станіслава-Августа Понятовського про допомогу як проти Барської конфедерації, так і розбурханих холопів!

Зрозуміло, у цій ситуації Її Імператорська Величність Катерина Олексіївна ніяк не могла залишатися байдужою до прикростей союзної Польщі. В охоплені бунтом землі був надісланий корпус генерала Кречетнікова, який для початку зайнявся чомусь не гайдамаками, а втихомиренням геть деморалізованих конфедератів. Останні виявилися абсолютно не готові воювати одночасно і проти росіян, і проти гайдамаків, тому особливого опору не чинили. Тож осередок Конфедерації — фортецю Бар, а слідом за нею Бердичів, Львів і навіть гордий пишний Краків росіяни скорили майже граючись.

Тут в Умані сталося щось надзвичайне: замість того щоб відбити облогу повстанців, старий мудрий сотник Іван Гонта з усіма підлеглими козаками з надвірної міліції панів Потоцьких зненацька перейшов на бік гайдамаків! Умань захлинулася в крові декількох тисяч жертв, а околиці дерева прикрасилися трупами повішених рядком поляків, євреїв і собак... Подальший безкарний розгул Коліївщини загрожував похитнути підвалини держави, тому генерал Кречетников одержав наказ негайно заарештувати бунтарів.

Що і зробив без єдиного пострілу: адже Золота грамота клятвено обіцяла повну безкарність «захисникам віри православної»... Гайдамаки преспокійно здалися на милість генералові Кречетникову, він же негайно оголосив грамоту підрубкою, виготовленою Максимом Залізняком з напучування хитрого ігумена Мельхіседека Значко-Яворського. І от уже Іван Гонта замордований поляками, настоятель

Мотронинського монастиря зміщений з посади, а Максим Залізник...

На колишнього послушника було моторошно дивитися: худий, блідий, у жалюгідному лахмітті, з кайданами на руках і ногах, без ніздрів, а на чолі й щоках випалені букви «В», «О», «Р».

Варнак...

Отакою виявилася плата за вірність государині імператриці й за неухильне виконання її наказів!..

— Скажи мені от що, — перервав Розумовський бранця, що захоплено розповідав про штурм Лебедина. — Тебе самого або когось із монастирської братії хіба не насторожила та обставина, що показаний тобі Йосипом Шелестом лист кошового отамана зник, тоді як замість нього на трупі ти виявив так звану Золоту грамоту?! Хіба не дивно?

— Ще й як дивно! — погодився колишній послушник.

— То як же ти поясниш зникнення листа кошового, показаного особисто тобі, і появу замість зниклого листа грамоти імператриці, яку Шелест тобі чомусь не показав?!

— Як пояснити?! Присягаюся чим завгодно — не відаю! У листі йшлося про конфедератів... Тому-то, напевно, таємні вбивці мого козацького побратима листа і вкрали! Напевно, так.

— А грамоту чому ж залишили?

— Грамота була запечатана, і прочитати її зміст було неможливо, не зламавши печатку. Тому грамоту й не чіпали, що не знали, сказано там щось про конфедератів чи ні! Навіщо ж її чіпати?

— Чому гонець показав тобі листа кошового, а про Золоту грамоту промовчав?

Залізник на якийсь час замислився, потім відповів:

— Напевно, моя занадто вже смиренна поведінка в той день утримала пана Шелеста, не дозволила відкрити все до кінця! От якби я виявив рішучість негайно ж іти на Січ, тоді мій товариш не промовчав би про Золоту грамоту! Але я не хотів порушувати свою послушницьку обітницю перед Богом. Свята правда, що не хотів...

Кайдани сумно дзеленчали в такт словам бранця, що хвилюючись розминав пальці рук. Дивлячись на ці красномовні жести, Розумовський перейнявся мимовіль-

ною жалістю до варнака. Невеселі думки роїлися в мозку графа: «Але ж нічогісінько Залізник не розуміє! Ані на крапельку не розуміє, як жорстоко його обдурили, обкрутили круг пальця, як використали насамперед ченців Свято-Троїцької обителі... а потім уже й усіх цих гайдамаків!!! Зрозуміло, убивці прекрасно знали зміст і листа, і грамоти. Ясна річ, напередодні у Шелеста був один лише лист кошового, котрий забрали, перш ніж всадити йому в груди кинджал, замість нього підсунувши підробну грамоту. І зарізали, як останнього барана. Дурні, нещасні дурні!..»

Втім, Максим Залізник, ігумен Мельхіседек, усі ці смиренні ченці й лихі гайдамаки — далеко не перші, та й не останні також, хто повівся на подібні виверти. Свого часу попався на гачок і сам він, між іншим! Це тепер Кирило Григорович Розумовський змужнів, порозумнішав, а колись... ще коли ненависна нині імператриця Катерина Олексіївна була любовою його серцю Като!..

До речі, краще в цій фортеці не затримуватись. Ясна річ, багато хто в ці дні приїжджав до Києва з цікавості, щоб побачити полоненого ватажка бунтівників-гайдамаків. Не сам тільки граф Розумовський просив улаштувати побачення з колишнім послушником Свято-Троїцького Мотронинського монастиря...

Однак з огляду на нинішню опалу, а також деякі міркування щодо правління Її Імператорської Величності Катерини Олексіївни, висловлені нещодавно пихатому індікові Радзивілу, разом з підвищеним інтересом до персони Максима Залізняка могли декого підштовхнути до дуже, дуже, дуже цікавих висновків про нелояльність Кирила Григоровича Розумовського нинішній владі! Тому граф квапився поставити останнє запитання:

— Ти назвав себе гетьманом... Навіщо тобі це знадобилося?

— Не я називав — люди так захотіли. Я ж усюди повелів іменувати себе не інакше як полковником Низового Війська Запорозького.

— Твоя правда. Але все-таки якщо люди тебе йменували гетьманом... якщо ти проголосив відновлення Гетьманщини, традиційних козацьких порядків і судів... Скажи, чому ти не звернувся безпосередньо до мене,

як до справжнього гетьмана України, зведеного на цю посаду самою дочкою Петра Великого — государинею Єлизаветою Петрівною?!

— До тебе, Кириле Григоровичу?..

— Ну, так! Я ж був свого часу призначений на цю посаду, а якщо відновлювати гетьманство...

— Тебе хвилює, чому я, а не ти? Так?!

— Саме так!

Бранець презирливо скривився, тож випалене на його обличчі слово «ВОР» помітно спотворилося, і зі зарозумілою інтонацією в голосі запитав:

— А що зробив ти для рідної України, щоб розраховувати на таке ставлення людей?! Чом вирішив, що саме з тобою, а не з кимось іншим зв'яжуть вони надію на поновлення нашої держави?!

— Як це?.. Тож ти!.. Та як же?..

Усмішка варнака зробилася просто вбивчою. Лець опанувавши себе, Кирило Григорович нарешті заговорив:

— Що ти говориш таке?! Та чи знаєш ти, скільки всього зробив я для блага землі української?! Чи не я відновив Батурин, що до того лежав у руїнах?! А Глухів хто відбудував?! А хто таланти по всій землі нашій вишукував і в люди виводив?! Я все це зробив!!! Я — Кирило Григорович Розумовський, Божою милістю гетьман України!

— От і збрехав ти, — спокійно мовив бранець.

— Я збрехав?! Я?!

— Твої слова: «Божою милістю гетьман України»?

— Мої, але...

— Отож бо, графе, не Божа милість зробила тебе гетьманом, а милість цариці покійної Єлизавети Петрівни! Що, хіба не так?!

Розумовський геть розгубився.

— Мовчиш, Кириле Григоровичу? Ну, от бачиш... Проти правди не підеш: ти ж тільки-но сам казав, що це покійна Єлизавета Петрівна тебе на посаду гетьманську поставила! А Катерина Олексіївна тебе з посади турнула... При чому ж тут Господь Бог, а?! Тож ти у свідки Його не закликай — не варто!

Граф звів очі на бранця, щоб перевірити, чи не сміється той. Але ні, Залізник був серйозний, продовжуючи говорити:

— Ти кажеш, Батурин віродив, Глухів відбудував? Так воно й є. Але ж Україна — це далеко не Батурин і не Глухів! Це всього лише два міста, нехай дуже важливих — але всього два міста, Кириле Григоровичу!.. А за межами їхніх стін ще багато, ой як багато людей живе, і в кожного свої надії, свої болі й турботи — що знаєш ти про них?! І яке тобі було діло до всіх твоїх підданих, коли ніжився ти у променях слави, а вони потерпали від свавілля підсвинків, яких ти у панство повитягував?! А що таланти по всій землі нашій вишукував... Куди ж вони після цього поділися, таланти ці — у Санкт-Петербург відправлялися тамтешнім панам служити?!

— Як можеш ти говорити таке!!! — розсердився Кирило Григорович. — Та чи знаєш ти, що я також із самих низів вийшов?! Та я ж!.. Я!.. Я коли маленьким був, худобу на хуторі пас — отакої!!! Як же я можу про простих людей не пектися?!

— А чи багато ти дбав про них, сидячи у палацах Глухова або Батурина, а тим паче в далекому Санкт-Петербурзі?! Або ти все-таки про знатних панів думав, пікся насамперед про інтереси тих, з ким їв-пив собі на втіху?..

Розумовський хотів відповісти, але чомусь промовчав. Дивний спазм стиснув йому горло. Він згадав молоденьку яблуньку, бачену якось у чужій землі...

Розцінивши його мовчання якось по-своєму, Залізник мовив:

— А тепер-от скажи чесно: для кого ти відроджував ці два міста, якими нині пишаєшся — хіба ж не для себе і не для всяких нахлібників царських та петербурзьких сановників, з якими ти спізнався, щоб надалі від їхньої волі залежати повною мірою?! Або, скажеш, для простих людей ти звів пишні палаци із садами й іншими витребеньками?

Граф щосили стримувався, щоб не відповідати. Справді, визнавати свою ганьбу зараз, перед колишнім монастирським послушником, а нинішнім варнаком було б самогубством для його графського достоїнства. І Кирило Григорович знову промовчав. Залізник же, не дочекавшись відповіді, лише рукою махнув:

— Мовчиш, не знаєш, що відповісти?! От і подумай на дозвіллі про те, що Батурин із Глуховим ти відбудував, зате решту Гетьманщини при цьому втратив! Втратив і землю,

і людей, найталановитіші з яких у далекий Санкт-Петербург служити подалися. Отак, пане гетьмане... Втім, не ти перший, не ти, либонь, і останній. Усі ви поводитесь, як вигідно тільки вам, але не простим людям — особливо скоробагачки, які в дитинстві худобу чужу пасли! Народ же кидаєте напризволяще, ледь припече. От цього у панів не відняти, цього у вас у надлишку!.. Кажуть, був такий гетьман Мазепа: теж за кордон утік і помер там за ламаний шеляг замість того, щоб на землі рідній умерти по-людському. Що йому було до народу, на розтерзання ворогам кинутого?! Либонь, життя своє врятувати хотів... Отакі справи, Кириле Григоровичу. І ще...

Варнак дуже неприємно посміхнувся, потім гордовито розправив плечі й заговорив так, немовби перетворився раптом на судового обвинувача:

— І ще от що врахуй, Кириле Григоровичу. Ти зараз думаєш: мовляв, от переді мною нещасний дурень, яким цариця скористалася собі на втіху та й викинула через непотрібність, немов пучок брудного клоччя. Який, сам того не відаючи, став сліпим знаряддям у її руках, а тепер кайданами і тавром збагатився, ніздрі втратив...

— Звідки ти знаєш, про що я думаю?! — розлютився Розумовський. Його реакція була тим більш бурхливою, що бранець угадав вірно.

— Кажу ж, не ти перший приходиш подивитися на мене, а деякі з гостей набагато більш говірки... Але я про інше. Можливо, нас усіх на чолі зі мною таки обдурили — нехай так! Тільки навіть якщо це гірка правда, у дурнях не я залишився, а сама цариця!

— Це чому ж?! — здивувався Розумовський, водночас перелякано завертівши головою, щоб перевірити, чи не підслуховує їх хтось сторонній.

— Та не хвилюйся ти, Кириле Григоровичу! Говорю цю крамолу я, затаврований злочинець, мені втрачати нічого, а ти всього лише слухаєш — знову ж, не ти перший... А хочу я тобі сказати от що: навіть якщо так воно й є, Катерина Олексіївна не розуміє, яку хвилю гніву народного розбудила! Конфедератів хотіла винищити нашими руками? Добре, винищила! Але якщо думає, що далі Україна сама собою заспокоїться... От це дарма! Мене можна в колодки забити та до Сибіру заслати, старого Гонту можна ляхам

на розтерзання віддати, але наша слава, наша справа, самим Господом Богом освячена, не вмере довіку і ще відгукнеться якщо не самій Катерині, то вже її нащадкам напевно... Ще зметнуться над їхніми головами сокири, ще насититься земля нечистою кров'ю мучителів і зрадників народу нашого...

А тепер дай мені спокій: про гріхи свої треба подумати, добряче помолитись. Коли все починалося, я саме відбував покуту, накладену ігуменом Мельхіседеком. Читав «Богородицю» і «Отче наш», та не дочитав, коли до монастиря привезли тіло вбитого Йосипа Шелеста. От і дочитаю — очевидно, саме час для цього настав...

* * *

*На тім і закінчилось побачення
Кирила Григоровича Розумовського
з гайдамацьким ватажком Максимом Залізняком.*

*Либонь, останній часу не гаяв, а справді
багато й довго молитви читав, якщо знайшов у собі
сили 1 листопада 1768 року втекти з-під варти
разом з іншими засланими до Сибіру. Що стало далі
з очільником Коліївщини, достеменно невідомо...*

*Що ж до Кирила Розумовського, то з бесіди,
що відбувалася в Києво-Печерській фортеці,
він виніс перші зерна сумніву в правильності
вбраного шляху. Справді, якщо прості люди
не пов'язують саме з ним надії
на відродження Гетьманщини...*

*Втім, таємні механізми, що змінюють долі
як окремих людей, так і цілих народів,
однаково були запущені, зупинити їх
не було тепер найменшої можливості!*

*Залишалось чекати й сподіватися,
що все обернеться на краще...*

Глава 19

ПРОХІДНИЙ ПШАК

*Анічков палац, Санкт-Петербург,
вечір 29 червня 1762 року*

Розбурхане смутою місто поринало в задушливу літню ніч, та граф Розумовський лишався байдужим до пристрастей сьогодення. Чи залишиться Петро III на престолі, чи зійде на царство Катерина Олексіївна — яка, по суті, різниця?! Відтоді як Олексій Григорович утратив свою ненаглядну панночку, життя остогидло до неможливості. Тож краще нехай його бурхливі хвилі проносяться повз острівець, на якому він свідомо відгородився від навколишнього світу.

От Кирилко — справа інша! Братик змужнів, порозумнішав і тепер усе буде якесь надхмарні палаци, виношує плани до того сміливі, що іноді аж дух перехоплює. Ось і в нинішньому палацовому перевороті...

Ляснули двері. Не інакше Кирилко повернувся?..

— Ваша світлосте, до вас його сіятельність канцлер Воронцов!

Канцлер Воронцов?!

О такій порі?!

Цікаво, що йому знадобилося від добровільного затворника...

Не встиг Олексій Григорович сформулювати бодай якесь припущення з цього приводу як відіпхнувши старого Аполлінарія, в кімнату розгонистим кроком увійшов... ні, скоріше навіть вбіг канцлер і не привітавшись проскреготав:

— Олексій Григорович Розумовський, я так гадаю?..

— До ваших послуг, — господар палацу легко вклонився гостеві, хоча мав усі підстави відповісти брутальністю на таке нечемне поведження. Що це означає?! Можна подумати, вони ніколи не бачилися, щоб канцлер просив його засвідчити особу!..

— Люб'язний Олексію Григоровичу, я прибув сюди за дорученням Її Імператорської Величності Катерини Олексіївни, щоб випросити у вас...

— Отже, заколот удався? — із найбезневиннішим виглядом спитав Розумовський. Воронцов скрипнув зубами (очевидно, йому не сподобалося, що господар Анічкова палацу насмівився перервати його!), але все-таки придушив вибух секундного гніву й підтвердив:

— Цілком удався, усе гаразд. Я не про те...

— А що сталося з государем Петром Федоровичем?

— Петро Федорович нині перебуває в Ропші під надійним наглядом. Але я...

— Чудово, чудово! Дуже радий, що все благополучно...

— А я, Олексію Григоровичу, хочу звернути вашу увагу на те, що мене надіслала сюди особистим розпорядженням Її Імператорська Величність Катерина Олексіївна, щоб зажадати у вас відповідне підтвердження на те, що ви були повінчані з покійною государинею Єлизаветою Петрівною — отак!!! І не переривайте мене знов, а подайте сюди негайно відповідні документи!!! Зрозуміло?!

І щоб у господаря палацу не виникло ніяких сумнівів у серйозності його намірів, канцлер зробив крок уперед і різким жестом простягнув праву руку.

Розумовський застиг на місці. Сказати, що він був здивований — це не сказати нічого. Яке діло новій імператриці до їхнього з Єлизаветою Петрівною шлюбу?! Навіщо їй вимагати відповідні документи?! Для чого посилати за ними особисто канцлера?!

Олексій Григорович не був обізнаний у мистецтві інтриги, тож не міг оцінити як годиться задуму новоспеченої государині. Він лише зрозумів, яким чином варто діяти... а також — що діяти слід не гаючи ні секунди! Тому господар палацу неспішною ходою перетнув кімнату, наблизився до комода, що стояв у кутку, відкрив одну з численних шухлядок, дістав звідти поважного вигляду папери, не розвертаючи, стиснув їх в кулаці й підняв над головою зі словами:

— Ось підтвердження!

— Будь ласка, подайте це мені... — почав було Воронцов, однак Розумовський попрямував не до нього, а до

погашеного з нагоди спеки каміна, швидко підніс документи до свічника на п'ять свіч, і коли полум'я охопило папери — кинув їх у камін зі словами:

— Є підтвердження, а тепер нема його. І не було ніколи. Так і перекажіть Її Імператорській Величності Катерині Олексіївні: мовляв, покійна государиня імператриця Єлизавета Петрівна ніколи не була вінчана зі своїм покірним слугою Олексієм Григоровичем Розумом.

Канцлер хотів щось сказати, але промовчав, уражений несподіваною рішучістю людини, що славилась лагідністю характеру. Розумовський же додав:

— Так і перекажіть: мовляв, був граф Олексій Григорович звичайнісіньким фаворитом Єлизавети Петрівни, як і багато інших...

*Анічков палац, Санкт-Петербург,
6 червня 1771 року*

На цьому місці марення обірвалося. Змучений множинними кровопусканнями граф ледь відшукав у собі сили, щоб розліпити налиті свинцем повіки.

Людей біля його постелі зібралося не надто багато. І не дивно: навіть при житті своєї вінченосної дружини старший із братів Розумовських ніколи не хизувався привілейованим становищем, не виставляв напоказ орденів, був незмінно тихим, скромним, стриманим, побожним... і навіть безмовно терпів інших фаворитів, які падали в обійми Єлизавети Петрівни ледве не на його очах!

Не дивно, що ні зятятих ворогів, ані полум'яних друзів граф так і не нажив, але хто ж тоді проводить в останню путь його — живого і, мабуть, найбільш достовірного свідка елизаветинської епохи?!

От хіба що брати й сестри зі своїми чадами з'їхалися звідусіль...

І насамперед — Кирило Григорович, що кілька днів поспіль буквально ні на крок не відходив від постелі хворого.

До речі, якби хтось спостерігав відсторонено за цими «зборами рідні й прислуги», то з деяким подивом відзначив би відсутність пари Дараганів — сестри вмираючого

Віри Григорівни й її чоловіка Юхима Федоровича. І ще одна дивина: ніхто з їхніх дітей, що доводились Олексію Григоровичу племінниками й племінницями, до Анічкова палацу чомусь не з'явився.

На щастя, всі присутні надто добре знали одне одного, ніяких відсторонених спостерігачів (навіть із Таємної експедиції пана Шешковського) тут не було, тому й питаннями зайвими ніхто не переймався. Одна-єдина обставина привертала загальну увагу — швидко згасаюче здоров'я Олексія Григоровича. Чи надовго ще вистачить його сили волі, щоб залишатися на цій землі?.. Хворий був не надто старим: шістдесят два роки — при його статку можна було ще жити та жити, та життям насолоджуватися. Але... на жаль, усі ми смертні! Було очевидно, що ця лагідна душа от-от відійде у вічність, щоб назавжди злитися там з душею його ненаглядної панночки.

Що ж утримувало душу цю в тлінному тілі?..

Але щось-таки утримувало! Адже спеціально запрошений священник ще із самого ранку за всією формою висповідав Олексія Григоровича, однак же він дотепер живий...

Раптом хворий напружився, розліпив пергаментні губи й ледь чутно прошепотів:

— Залиште мене наодинці з Кирилком...

Ніхто не очікував таких слів, а тому не зрозумівши їхнього значення, присутні інстинктивно скупчилися біля вмираючого. Однак Олексій Григорович повільно підняв праву руку, махнув нею в напрямі дверей і пояснив:

— Нехай усі вийдуть геть... Тільки Кирилко хай залишиться... Нам би поговорити наодинці.

Ображатися було безглуздо. Присутні прекрасно розуміли: обидва брати вхожі до найвищих сфер, їм дійсно є про що говорити без свідків. Тому через дві хвилини нікого, окрім Кирила Григоровича, в опочивальні вмираючого не залишилося.

— Братику мій... перевір, чи щільно двері прикриті?

— Не хвилюйся, Олесю, ніхто не...

— А ти все-таки перевір! Сам розумієш, наскільки справа важлива.

Довелося підкоритися.

— Усе гаразд, Олесю, можеш бути спокійний — нас ніхто не чує.

— Кирилко, як думаєш... Цього разу вийде?!

Олексій Григорович схопив брата за руку і стиснув настільки міцно, наскільки дозволяли вбогі рештки життєвих сил.

— Важко сказати... — Кирило Григорович знизав плечима. — Сподіваюся, що вийде. Але ж ти знаєш, чим завершилася минула спроба.

— Але Августу ж не знайшли, правда ж?!

— Правда, Олесю, правда. Хоч я й пробовкнунвся про її існування князеві Радзивілли, проте, скількись відчутних наслідків це не мало.

— Ах, Кирилко, до чого це було нерозумно! Украй нерозумно й до того ж небезпечно!..

— Знаю, Олесю, знаю. Тому я все-таки повівся обережно й не розкрив цьому надутому індікові всіх подробиць, тільки лише загалом...

— Однаково нерозумно!

— Але ж це шанс!.. Зрозумій, братику мій дорогенький: єдиний реальний шанс для всіх нас — це Августа! Своїм сходженням на...

— Тихо!!!

Олексій Григорович знову стиснув братову руку. Той здивовано почав:

— Чого ти боїшся, Олесеньку?! Тут же...

— От що, Кирилко... Я нещодавно висповідався. Ти не гірше мене знаєш, що це була остання сповідь у моєму грішному житті. Та навіть на останній сповіді я не сказав про Августу ні єдиного слівця...

— Братику!!!

— Так треба, Кирилко. Тобі відомо, що всі до єдиного священики порушують таємницю сповіді, доповідаючи почуте від мирян у свій далеко не святіший Синод. А звідти вибрані відомості спускаються просто в Таємну розшукових справ експедицію. Про Августу нікому з них знати в жодному разі не можна, інакше... Бідолашна дівчинка, інакше мені й уявити лячно, що з нею може статися!..

Умираючий затремтів як лист на трепеті.

— Не хвилюйся. Якби у відомстві Степана Івановича Шешковського про це пронюхали, усе б давно скінчилося. А якщо Августа на волі...

— Бідолашна дівчинка, бідолашна дівчинка!.. — жалісливо запричитав хворий.

— Незважаючи ні на які обставини, Олесю, вона була й залишається нашим єдиним шансом. Якщо все вийде, кожен з нас займе належне становище.

— Я розумію, але...

— До того ж, яка величезна користь буде рідній нашій Україні від відновлення гетьманства, ти розумієш не гірше від мене.

— Так-так, користь Україні буде безсумнівно... але бідолашна дівчинка!..

— Усе буде гаразд, запевняю тебе, Олесеньку! Ні Віра, ані її високоповажний чоловік нашої спільної таємниці не видадуть...

— А Радзивілл?!

— Князь чув дзвін, та не знає, звідки він. Я розумію всю ненадійність цієї людини — особливо після катастрофи планів Барської конфедерації, що майже миттєво загинула під ударами гайдамаків і російських солдатів. Але все-таки в нинішній ситуації ставити нам більше нема на кого. Тому Пане-Коханку й довідався про існування Августи. Хоча, повторюю, діяти по-іншому я просто не міг.

Умираючий важко зітхнув і мовив:

— Душа моя не упокоїться ні в пеклі, ні в чистилищі, ані навіть в раю Божому! Відчуваю, що й душа моєї панночки також неспокійна. Незабаром ми разом будемо з того світу молитися за Августу... за нашу!.. нашу!.. День і ніч станемо благати Бога про милість до неї — от!

— І до справи нашої святої, до рідної нашої України хай би Він милість виявив, — ризикнув вставити слово Кирило Григорович.

— Так-так, і до справи нашої святої, і до багатостраждальної України... і до Віри з її високоповажним чоловіком... До всіх, звісно ж... розумію...

Хворий на кілька секунд заплющив очі, потім промимрив з невідомим стражданням у голосі:

— Але насамперед нехай буде милостивий до Августи... до бідолашної нашої дівчинки!..

Схоже, заспокоювати вмираючого було марно. Залишалося погодитись:

— Так-так, Олесю, маєш рацію: насамперед, Божа милість повинна звернутись на Августу.

— Вірно, Кирилко, братику мій дорогий... От бач, як ти порозумнішав: і старшого брата нарешті слухатись почав, і про Україну, і про справу нашу згадуєш... Не те що раніше!

— Ну, раніше я молодим дурником був, геть не розумів, за що в цьому житті боротися треба... А тепер саме життя мене навчило!

— Тільки б не запізно ти порозумнішав, Кирилко...

— Не хвилюйся, Олесю: на все свій час! Очевидно, і я дійшов до цього свого розуміння вчасно. І тільки тепер, мабуть, зрозумів остаточно прислів'я, що його любив повторювати наш батько: всяк своїм розумом живе, як знає! Пам'ятаєш?

— Ще б пак! А тепер поклич сюди Тимоша.

— А чи не краще всіх запросити?

— Будь ласка, зроби, як я кажу! Ти ж навчився до мене дослухатися, хіба ж ні?..

Кирило Григорович на хвилинку виглянув з опочивальні, щоб кликнути старого Тимоша — колишнього сусіда по хутору, а тепер найбільш довірену людину в Анічковому палаці.

— От що, Тимоше, принеси-но сюди скриньку, — звернувся Олексій Григорович до служника, ледь той переступив поріг опочивальні.

— Яку скриньку?

— Ну-у-у... ту саму! Зрозумів?

Тиміш мовчки кивнув, вийшов і через якийсь час приніс розкішний ларчик цінної деревини з вирізьбленим на кришці двоглавим орлом і вигадливим візерунком на стінках.

— Ні, не те ти приніс, не те!..

Старий розгублено завмер посеред кімнати. Тоді Олексій Григорович якомога стихив голос і ледь чутно прошепотів:

— Принеси скриньку, у якій матінка гроші зберігала! Тепер зрозумів?

— А-а-а, он воно що!

— Природно.

— Так одразу й потрібно було попросити...

— Сам би міг здогадатися.

Цього разу Тиміш був відсутній трохи довше, коли ж приніс скриньку, Кирила Григоровича вразила досить дивна деталь: вона була кілька разів уздовж і впоперек оповита довгим шовковим шнурком, кінці якого скріплювала особиста печатка графа Олексія Григоровича Розумовського.

— От, Кирилко, візьми це й бережи як зіницю ока! Скажи тільки, чи ціла печатка? Я вже не бачу, зовсім болячка мене здолала...

— Печатка ціла, — відповів Кирило Григорович, діловито оглянувши шнурок і синій восковий кружечок. — А навіщо такі застереження?

— Опісля зрозумієш, Кирилко! Зараз же сховай скриньку й нікому не показуй, а як додому прийдеш — тоді лише подивишся. Та так улаштуй справу, щоб ніхто окрім тебе не бачив, що в скриньці заховано. А ти, Тимоше, нікому не кажи, що віддав цю скриньку братикові моему Кирилку. Зрозумів?

— Та чого вже тут не зрозуміти! Змовчу, не видам, — підтвердив старий.

— Дякую, Тимоше. Буду за тебе з того світу молитися, щоб Бог послав тобі всякого добра в житті, що він тобі відміряв.

— І все-таки, що там?! — не вгамовувався Кирило Григорович. — Ну, хоча б натякни!

— Тимоше, поклич інших, — попросив Олексій Григорович. І коли старий служник вийшов за двері, щоб виконати прохання, хворий потягнув до себе брата й свистячим шепотом видихнув:

— Там наше з Єлизаветою Петрівною минуле, але водночас майбутнє Августи, твое й усієї України!..

Петергоф, кінець вересня 1773 року

— Начальник Таємної експедиції пан Шешковський просить прийняти його у справі, що не терпить зволікання!

Государиня скривилася: несподівані, тим паче невідкладні візити глави розшукового відомства не обіцяли нічого доброго. Цікаво, про яку капость він збирається повідати цього разу?

Бабине літо тішило дивовижною теплою погодою, прозоре повітря, напоєне пахощами листя, що лише починало в'янути, зрідка прорізали сріблясті пунктири летючих павутинок, крони дерев майоріли жовто-рудими плямами. У таку прекрасну пору варто проводити час на природі, розмірковуючи про все одразу й ні про що конкретно — адже через тиждень-другий почнуться холодні заливні дощі, потім землю скують перші заморозки, тоді мимовільно доведеться їхати звідси до столиці, у Зимовий палац...

Загалом, розбирати сьогодні державні справи ну зовсім не хотілося! Як раптом на тобі: немов перший сніг на голову, звалився Шешковський, щоб зіпсувати враження від чудової прогулянки затишними петергофськими алейками!!! Які зараз можуть бути справи, що за дурня?!

З іншого ж боку, хтозна, із чим прийшов Степан Іванович — може, дійсно щось термінове?..

Намагаючись нічим не видати своїх почуттів, Катерина Олексіївна звернулася до лакея, що приніс неприємну звістку:

— Що ж, нехай підійде.

Потім обернулася до двох фрейлін, що невідступно супроводжували государиню, і мовила:

— На сусідній алеї є фонтан-вертушка, поруч альтанка — чекайте на мене там. Буде ліпше, якщо ми зі Степаном Івановичем переговоримо тет-а-тет.

Уклонившись, фрейліни поспішно пішли: начальника Таємної експедиції ніхто не любив... а багато хто навіть побоювалися, причому небезпідставно — бо було через що!..

— Кому ви сьогодні послання складаєте, государинематінко?

Порипуючи елегантними черевиками по гравію алеї, відвідувач наближався з того боку, куди тільки-но пішли фрейліни.

— Панові Вольтеру. Щоправда, до самого послання я ще не приступала, досі обмірковую зміст... Але з чого ти це взяв, люб'язний?!

— Все просто, государине: одна із фрейлін несла теку з паперами. Це означає лише одне: ви зайняті листуванням. Залишилися з'ясувати, з ким! — І Степан Іванович подивився на імператрицю маленькими розумними оченятками.

— Так-так, вона читала мені вголос останні листи месє Вольтера. На жаль, справи у старого кепські, я б навіть сказала, у його житті починається смуга нещастя, тож поговорити винятково про філософічні предмети, як бувало колись, не виходить. Загалом же — осінь, суцільна осінь і в житті, і взагалі навкруги...

Катерина Олексіївна зробила широкий жест руками, тим самим натякаючи на свій ліричний настрій і небажання говорити на серйозні теми.

— Ви допоможете старому? — обережно поцікавився Шешковський.

— Звісно ж, Степане Івановичу, допоможу!

— А хто допоможе вам і державі, якою ви управляєте?

Ліричний настрій немов вітром здуло. Імператриця раптом з особливою силою відчула, що до неї, правительки могутньої імперії, прийшов у терміновій справі начальник Таємної експедиції. Якщо він ризикнув потурбувати государиню в годину відпочинку, отже...

Отже!..

— Що ти кажеш, люб'язний?! Висловлюйся читкіше, без цих твоїх натяків!

— А якщо без натяків, государине-матінко, то річ в наступному: з'явився в лавах яїцького козацтва самозванець, що нагло йменує себе Петром III — вашим законним чоловіком і, більше того, законним самодержцем російським.

— Що-о-о?!

— Саме так, Ваша Імператорська Величність, ні більше, ні менше! Тож самі поміркуйте, що для майбутності важливіше: осінь життя месє Вольтера — або ж приборкування новоявленого самозванця...

— Приборкування, кажеш? — використане Шешковським слово їй не сподобалося.

— Саме так, Ваша Імператорська Величність.

— Невже він знайшов підтримку в народі?

— Самозванець...

— До речі, як там його звать по-справжньому?

— Хорунжий Омелька Пугачов...

— Ага, Омелька Пугачов... — вимовляючи ім'я зухвалого бунтаря, імператриця прислухалася до його звучання, потім ще якийсь час слухала шелест навколишніх

дерев. — То як, Степане Івановичу, чи багато хто пішов за самозванцем?

— З огляду на те, що незадовго перед цим яйцьке козацтво було охоплене бунтом, до того ж підтриманим місцевою голотою з башкирів — охочі примкнути до новоявленого заколотника знайшлися. У всякому разі, у мене є записи, що приблизно передають зміст указу самозванця, зверненого до яйцького козацтва й неодноразово зачитаного в хуторах і містечках, що впали до його ніг.

— Он як?!

— Саме так, Ваша Імператорська Величність. На жаль, заколот поширюється, і ми поки що неспроможні зупинити його поширення.

— І що тепер?

— Наскільки я можу припустити, одержавши ряд дрібних перемог місцевого значення, нині бунтівники пішли походом на Оренбург. Швидше за все, місто потрапить у облогу. Навряд чи вона буде успішною, але...

— Але?..

— Усе в цьому світі перебуває у владі Божій.

— Ти от що, Степане Івановичу... Ти на Бога своїх власних промахів не звалюй!

Ліричний настрій імператриці розвіявся зовсім. Роздратована огидною звісткою, вона говорила сухо, уривчасто, з неприхованим презирством.

— Так хіба ж я один винуватий!..

— Звісно ж, не ти один, але хоч на тебе я могла б розраховувати?!

— Ви можете розраховувати на мене і нині, й надалі.

— А от зараз перевіримо... Кажі негайно, звідки взявся цей бунтівник і що він взагалі собою являє?!

— Будь ласка, Ваша Імператорська Величність! Отже, хорунжий Омелька Пугачов походить із донських козаків. Брав участь у Семилітній війні в нашому війську, потім був відряджений до Польщі...

— Куди, куди?! — миттю насторожилася государиня.

— До Польщі, Ваша Імператорська Величність, з метою піймання старообрядників, що втекли туди.

— Ах, он як...

— До цієї теми ми ще повернемося, — Шешковський ледь помітно вклонився й продовжував. — Отже, після

повернення в діючу армію Омелька Пугачов брав участь у війні з турками, зокрема, виявив дива хоробрості при взятті Бендер. Але коли потім у нього нібито почали гнити ноги й груди, він попросився у відставку.

— Що ж було насправді?

— Насправді хитрий козак попрямував до Таганрога, де допоміг укритися від військової служби зятеві своєму Семену Павлову. Коли ж місцеве начальство намірилося покарати нахабу, Омелька Пугачов втік до Польщі, де назвався старообрядником...

— До Польщі?! Знов до Польщі!!! — гнівно стиснувши кулаки, майже простогнала Катерина Олексіївна.

— Саме так, Ваша Імператорська Величність.

— О-о-о, коли ж поляки нарешті вгомоняться?! Я так розраховувала, що після розділу польських земель король Станіслав-Август приборкає підступних своїх панів, стисне нарешті свою державу в кулаці так міцно, що ми ніколи більше не відчуємо ніякої загрози звідти. А він тим часом!..

— Цілком справедливо, Ваша Імператорська Величність, король Станіслав-Август і в цьому випадку виявив себе аж ніяк не з кращого...

— Ти сам себе аж ніяк не з кращого боку виявив, Степане Івановичу! — зупинила начальника Таємної експедиції государиня. — Занадто багато честі буде козацькому хорунжому, якщо за ним почне ганятися сам король, а от твоїм людиськам не завадило б виявити моторність, коли потрібно.

Шешковський лише мовчки вклонився. Імператриця невдоволено підбгала губи й коротко кинула:

— Далі!

— Далі, государине, назвавшись старообрядником і удавши каяття, Омелька Пугачов безперешкодно повернувся в Російську імперію, одержавши при цьому припис оселитися серед інших покаяннях віровідступників у Мечетній слободі на Іргізі. Як можна зрозуміти з подальших дій самозванця, таке повернення й було справжньою його метою. Бо почувши восени минулого року про безлади в лавах яйцького козацтва, Омелька Пугачов негайно кинувся туди нібито для закупівлі в'яленої риби. Насправді ж зустрівся з одним із заколотників — Денисом П'яновим,

у розмові з яким назвав себе врятованим від передчасної смерті государем російським Петром III.

— Що-о-о?!

Катерина Олексіївна сполотніла.

— У розмові з цим Денисом П'яновим бунтівник Омелька Пугачов... — почав Шешковський, однак був одразу зупинений пронизливим лементом государині, що під кінець перейшов у верещання:

— Рік тому!.. Вже цілий рік тому цей нахаба посмів називатися ім'ям мого покійного чоловіка, а мені так нічого й не доповіли?! Я ж повеліла!.. Я ж наказала не приховувати від мене подібних випадків!!! Доповідати про кожен!.. негайно доповідати!!! Особисто!!!

— Не було сенсу турбувати Вашу Імператорську Величність...

— Що я чую?! Як це не було сенсу?! У чому ж тоді сенс, Степане Івановичу — невже в тому, щоб дозволити нахабному самозванцеві взяти в облогу Оренбург, піддаючи ризику життя моїх вірнопідданих?!

— Зрозуміло, сенс також і не в цьому, государине-матінко.

— У чому ж тоді?! Будь ласка, поясни!!!

— Сенс у тім, що ми довідалися від князя Радзивілла. Пригадуєте, я доповідав Вашій Імператорській Величності про його розмову з графом Розумовським?

— Ах, он воно що...

Катерина Олексіївна трохи стримала гнів, намагаючись зрозуміти, до чого веде начальник Таємної експедиції.

— Саме так, Ваша Імператорська Величність! Ризикну нагадати, що Кирило Григорович повідав Пане-Коханку про те, що десь у потаєному місці, відомому йому одному, тихо живе дочка покійної государині імператриці Єлизавети Петрівни, прижита нею від Олексія Григоровича Розумовського. Наскільки можна зрозуміти, нині на очах в усіх розвертається складна комбінація, що має метою звести на престол російський оцю саму князівну, народжену в морганатичному шлюбі.

— А яке відношення до цього має бунтівник Омелька Пугачов?

— Він покликаний усього лише відволікти нашу увагу від кандидатки на престол.

— Ти думаєш?..

— Думаю, Ваша Імператорська Величність! За минулий рік самозванець був упійманий, знову втік з-під варти і знов почав титулувати себе государем Петром Федоровичем. Але наскільки можна судити за наявними відомостями, ні рік тому, ні нині люди не надто вірять у те, що саме це дивом урятований государ.

— Проте за ним пішла кількість людей, достатня для облоги Оренбурга!..

— За Омелькою Пугачовим пішла голота, що бешкетує на землях бунтівного яїцького війська, не більше. Смішно було б думати, що з такою підтримкою він хоча б дійде до Санкт-Петербурга! Не те щоб навіть спробувати зійти на трон...

— Степане Івановичу, люди дурні й корисливі, від них можна чекати чого завгодно!

— Люди дурні, так... але ж не в самих людях справа! Є ще відносини між державами, а вони зараз доволі напружені. Як ви гадаєте, побачивши на троні нашої імперії козака-заколотника, чи приймуть його у своє коло європейські монархи?

— Вороги Росії приймуть!

— А друзі й союзники Росії? Дружні Вашій Імператорській Величності правителі що будуть робити?

Катерина Олексіївна замислилась. Розцінивши її мовчання як добрий знак, Шешковський продовжив розвивати думку:

— Отже, легко бачити, що спроба воцаріння на російському престолі самозванця Омельки Пугачова обернеться новою війною на просторах Європи, результат якої передбачити доволі складно. А тому такий варіант розвитку необхідно відкинути.

— Тоді навіщо ж?

— Государине-матінко, зрозумійте нарешті, що цей хорунжий усього лише підкуплений членами Барської конфедерації, по щастю нині повністю розгромленої, щоб зіграти роль прохідного пішака в шахах: якщо ця фігура пройшла на дошці всю вертикаль з восьми клітинок, тоді її міняють на яку завгодно старшу фігуру — наприклад, на королеву... що досить близько до нашого варіанта!

— Ти хочеш сказати, Степане Івановичу...

— Я не просто хочу сказати, Ваша Імператорська Величність — я з повною впевненістю стверджую, що поки вся наша увага буде прикута до земель яїцького козацтва, зовсім з іншого боку виникне справжня небезпека в особі дочки графа Олексія Розумовського й государині Єлизавети Петрівни! І хоч вона дитя морганатичного шлюбу, однак в її жилах тече кров Петра Великого... Отаку претендентку на престол із задоволенням сприймуть не тільки недруги Росії, але й, можливо, деякі наші нинішні союзники! А залишившись у переважній меншості, найбільш вірні не насміляться...

— Я зрозуміла твою думку, Степане Івановичу, дякую, — владним жестом государиня зупинила начальника Таємної експедиції. — Змушена визнати, що здогади твої доволі правдоподібні. Але в такому випадку чи вдалося тобі дізнатися якісь подробиці про цю... про цю...

Імператриця заклацала пальцями, намагаючись пригадати ім'я нахабної конкурентки.

— На мій найглибший жаль, Ваша Імператорська Величність, нічого нового про цю саму князівну Тараканову...

— От-от! Князівна Тараканова — так звать цю особу?

— За наявними у нас відомостями, її звать саме так. Однак, хоч як глибоко мені шкода, на цьому відомості про таємну спадкоємицю Петра Великого вичерпуються.

— Але ж те саме ти доповідав мені й минулого разу?!

— Цілком справедливо, государине.

— Але ж це було...

— Це було більше трьох років тому, Ваша Імператорська Величність.

— І за ці роки?..

— Що поробиш, граф Розумовський гранично обережний. Якби він побільше розповів цьому пихатому індікові Радзивіллю!..

— А чи існують інші способи вивідати бодай щось про цю саму князівну Тараканову?

— Іншим способом було допустити втечу з-під варти бунтівника Омельки Пугачова... — Шешковський глянув спідлоба на імператрицю й додав обережно: — І от бунтівник втік, тож навіть це нещастя незабаром обернеться на краще.

— Це чому?!

— Ми розраховуємо, що в такому випадку князівна Тараканова швидко виявить себе.

— І що ж?..

— Наш розрахунок поки що не виправдався, — гірко зітхнув начальник Таємної експедиції.

— Степане Івановичу, Степане Івановичу! Скільки ж нам іще очікувати накажеш?!

Шешковський тільки руками розвів.

— І це вся твоя відповідь?! — у тоні імператриці відчувалася перцева гіркота.

— Зрозуміло, ні!

Государиня глянула на начальника Таємної експедиції з потаємною надією.

— Що ж ти пропонуєш?

— Ви самі мені колись порадили вибити клин клином. Доки Розумовський вичікує, як стане діяти його прохідний пішак...

— Ти маєш на увазі бунтівника Омельку Пугачова?

— Його, його, Ваша Імператорська Величність! Отож, поки Розумовський вичікує, ми повинні вивести на шахівницю свій прохідний пішак.

— Ага, отже, ти не забув про ту давню вказівку?..

Імператриця самовдоволено посміхнулася.

— Я незмінно схилиюсь перед мудрою прозорливістю Вашої Імператорської Величності! Адже саме ви свого часу звернули мою увагу на так звану «султаншу», що розбурхала весь Париж.

І відступивши на крок, Шешковський відважив государині низький уклін. Напружене досі обличчя Катерини Олексіївни розгладилося: такий комплімент був приємний, годі й казати... Але окрім іншого, тепер імператриця заспокоїлася остаточно. Ще б пак, адже хоч і з подачі Теплова, але все-таки саме вона придумала настільки хитру комбінацію! Таємній же експедиції залишалося тільки втілити ідею в життя. А якщо так, то хвилюватися нема про що — рано або пізно вони виграють!

Хоча, звісно, краще б рано, ніж пізно...

* * *

*У той самий час, коли відбувалися
описані події, граф Розумовський складав листа
до своєї високошляхетної племінниці:*

*«Дорога Августо, потерпи ще трохи —
і ти опинишся на троні, що має належати
тобі по праву народження, але все ще узурпований
принцесою Анхальт-Цербстською.*

*Втім, чекати залишилося недовго,
запевняю тебе! Скажу лише, що особисто
я з не меншим нетерпінням очікую твого піднесення,
щоб ти відновила гетьманське правління
в Україні й повернула те, що було даровано
твоєю вельмишановною матінкою нашому роду
у володіння. Тож муки нетерпіння нашого взаємні...»*

*На жаль, Кирило Григорович навіть не здогадувався,
що заручившись монаршою підтримкою,
Таємна експедиція вже щосили працює
над здійсненням плану, здатного перебити
всі його хитромудрі розрахунки...*

Глава 20

РАЗ ТАРАКАНОВА... ДВА ТАРАКАНОВА!..

Середземне море, 18 травня 1774 року

— Каролю, я хочу чогось випити! Накажіть, щоб хтось із матросів негайно приніс мені хоча б півпляшки рому... — скомандувала принцеса.

— Хіба можна стільки пити? — гидливо відгукнувся Радзивілл.

— А краще цілу пляшку! Або дві, щоб не турбувати нас зайве... Ну, дуже ж хочеться! Нас же не потрібно буде турбувати ще хоч би наступні пару годин, чи не так, милий мій Каролю? — немовби не почувши фрази на її адресу, занудила вона.

О Господи, коли ж це нарешті скінчиться?! За що всемогутній Бог послав настільки жорстоке випробування йому — улюбленцеві фортуни Каролю Станіславу Радзивілли, високошляхетному князеві Литовському, загальному обранцеві долі?! За що цей жах? Щоб високошляхетна принцеса пила, немов той бурлака?! Неймовірно!!!

Однак хоча подумки князь обурився, проте вголос вимовив доволі стримано:

— Накажи Фантині, хай вона принесе твою випивку.

— І справді, нехай потурбується! — охоче погодилася п'яна принцеса. Але замість того, щоб подзвонити в золочений дзвіночок, наступні хвилин десять вона запекло молотила кулачком у корабельну переборку. Однак служниця так і не відгукнулася: як з'ясувалося пізніше, Фантина сплуталася з матросами, тому переважно коротала час у їхньому кубрику, а не по сусідству зі своєю господинею...

«Вона зовсім не знає етикету!» — вкотре відзначив про себе Радзивілл.

Так і не дочекавшись служниці, принцеса невдоволено промимрила:

— Добре, сама сходжу, якщо всі ви проти мене змовилися, — похитуючись, начепила на голе тіло халатик від пеньюара й полишила каюту.

Ледь вона вийшла, як Пане-Коханку повалився на зім'яту постіль, у розпачі схопившись за голову. Найогидніше в цій ситуації те, що потрапив він у нинішнє дурне становище цілком добровільно! Сам, через власну дурість влип, повіривши словам цього базіки Розумовського! І от зараз Пане-Коханку проклинав себе за власну сліпоту.

Усе почалося з того, що Розумовський заінтригував його ідеєю захопити російський престол. Далі європейські газети заходилися пліткувати спочатку про принцесу Азовську, потім про принцесу Володимирську — спадкоємицю російського престолу, геть несправедливо позбавлену влади. Почувши про це вперше, Пане-Коханку миттю насторожився: по всьому виходило, що це й є та сама особа, та загадкова князівна Тараканова, про яку він довідався від розжалуваного українського гетьмана...

Щоправда, залишалося незрозумілим, чому вона сама себе величала аж ніяк не князівною Таракановою, а принцесою Азовською-Володимирською? Та напіврозгромленим конфедератам, які досі не оговталися від ганебного розподілу Польщі, було не до тонкощів: якщо претендентка на російський престол більш законна, ніж німкена Катерина, отже, гріх упускати такий шанс!

Тому необхідно було діяти, причому швидко: розшукавши підходящу людину, розлучену на російські порядки, — спритного хорунжого Омеляна Пугачова, конфедерати надали у його розпорядження чималу суму грошей і наказали будь-що підняти заколот серед вільного козацтва. Що й було блискавично виконано. Тепер справа лишалася за малим: поки Її Імператорська Величність Катерина Олексіївна зосередила увагу на бунтівному південному сході, можна було безперешкодно підготувати удар із заходу... О-о-о, як хитро придумано!

Радзівілл відправився до Луї XV, намагаючись схилити того до підтримки сміливого плану конфедератів. Однак доволі швидко з'ясувалося, що нічого доброго з цієї витівки не вийде: старий французький монарх давно вже пустився на всі заставки, окрім збереження своєї чоловічої сили не турбуючись ні про що інше.

Була б жива королева Марія Аделаїда Савойська — можливо, вона б хоч якось спробувала вплинути на чоловіка — але на жаль...

Пане-Коханку намагався нагадати Луї XV про польське коріння покійної королеви. Втім, Його Величність охолонув до дружини ще за її життя, тож тепер ніякі нагадування про неї не викликали у французького монарха навіть віддаленого натяку на ностальгію.

Залишалось спертись хіба що на Османську імперію... Але Порта — це не Париж, а тому перед настільки далекою подорожжю уявлялося доцільним особисто побачитись із загадковою дочкою Єлизавети Петрівни. Заразом можна було з'ясувати, що це за дивний титул такий — принцеса Азовська-Володимирська?

Вони зустрілися у Цвейбрюккені. Радзивілл був уражений, шокований і буквально осліплений пишною красою цієї жінки. Втім, не він один: високошляхетна Єлизавета, принцеса Азовська-Володимирська викликала у чоловіків настільки палкі почуття, що закоханий наречений — князь Лімбурзький, без найменших коливань придбав для неї графство Оберштейн з усіма тельбухами. І барон Ембс, і барон Шенк також перебували під її владою...

Чи треба говорити, що загадкова російська принцеса геть зачарувала сорокалітнього Радзивілла? Пане-Коханку пошкодував навіть, що йому самому не можна купити й широким жестом кинути до ніг цієї стрункої темноволосої красуні з гордовитим профілем якесь графство або князівство. Він готовий був іти за нею у вогонь і воду... і навіть супроводжувати в заледенілий Сибір... Радзивілл незмінно вірив усім її оповідкам і уявляв себе в ролі лицаря, що супроводжує красуню-принцесу, у боротьбі за життя ділить з нею всі негоди й тяготи. Він подумки був з нею, коли вона втекла з далекого Сибіру в казково прекрасне місто — столицю вільного козачого Дону¹, де підлі найманці імператриці Катерини Олексіївни намагалися обпоїти її

¹ Якщо розповідаючи про цей епізод свого життя князівна Тараканова мала на увазі Черкаськ (нині — Старочеркаськ), то це місто вигоріло вщент ще у 1744 році і в подальшому так і не відновилося повністю. Отже, це сталося років приблизно за 11—13 до її народження... і навіть до появи на світ справжньої дочки Єлизавети Петрівни й Олексія Розумовського!

сильнодіючою отрутою. У Персії в шаха Жамаса¹, що найняв для неї найкращих учителів і дав прекрасну освіту. А загалом — скрізь!

Шкода, що вони не зустрілися раніше!..

Радзивілл намагався робити, що міг. Вона милостиво приймала дружню допомогу. Їй допомагали багато хто: одні грошима, інші обіцянками й завіреннями. Князь Лімбурзький запрягнувся власним коштом озброїти потужну армію, що мала стати в авангарді сил союзників, готових ударити по Російській імперії. Радзивілл запропонував спертися на Османську імперію. Діяти треба без зволікань!

Їхні шляхи знов зішлися у Венеції. 16 травня один з тамтешніх кораблів готувався відплисти прямо в Порту. Погода зіпсувалася. Капітан судна попередив, що плисти зараз не варто. Але Кароль не звертав найменшої уваги на попередження досвідченого мореплавця. Він рвався в поїздку, тому що його жінка-мрія також погодилася їхати.

Пане-Коханку боготворив її, вважав неприступною, мріяв про неї днями й ночами. Перебуваючи у Цвейбрюккені, князь помітив, що високошляхетна принцеса Азовська-Володимирська виявляє цікавість до його особи. Природно, він списав усе на свою чоловічу чарівливість: адже знамениті на всю Європу вогненно-руді вуса Радзивілла звели з глузду сотні шляхетних панянок — от і ця неземна принцеса втратила розум...

Втім, присутність князя Лімбурзького (який був офіційним нареченим Єлизавети) заважала закоханим злитися в скаженому екстазі. Інша річ на кораблі: під час плавання відкритим морем зайнятися однаково нема чим.

Але тут, у Венеції стався перший конфуз: високошляхетна принцеса Азовська-Володимирська прибула на місце зустрічі... з однією-єдиною служницею — Фантиною! На запитання:

— А де інші? Можливо, на кораблі? — князь почув цілком розумну відповідь:

— Не варто привертати увагу пишним почтом, це небезпечно, у Порту ми прибудемо інкогніто, тому вистачить з мене й однієї служниці.

¹ Такого шаха ніколи не існувало. Ймовірно, князівна Тараканова називала Жамасом Надір-шаха — його звали Тахмас.

Безсумнівно, все це цілком розумно, однак де ж кухар, медик і лакеї?! Де кошики з провізією й вином?! Розраховуючи на свиту принцеси (як було домовлено ще у Цвейбрюккені), Радзивілл не взяв із собою навіть слугу. Але на той момент він був просто осліплений блиском мигдалеподібних темно-карих очей високошляхетної Єлизавети, тому геть утратив здатність міркувати тверезо.

Пане-Коханку зійшов разом з нею на борт корабля... і тут його щасливе життя закінчилося, зате почалося справжнє пекло, дорога в яке пролягла через місце найвищого земного блаженства — тобто, через любовно приготовлену постіль!!!

Увечері першого ж дня плавання, сидячи в себе в каюті, мрійливий Радзивілл вибудовував сміливі плани підкорення неприступної красуні. Підбирав слова, відточував фрази, заплющував очі й уявляв, як нарешті наважиться взяти її за руку, вкриваючи поцілунками кожен палець...

Двері повільно відчинилися, князь інстинктивно вдихнув аромат її парфумів, голова пішла обертом... Принцеса Азовська-Володимирська завмерла на порозі його каюти як примара. Обличчя він не бачив, тільки лише споглядав чарівний силует. Кароль задихався від бажання підійти до неї, але щосили стримував цей порив і тільки молив долю, щоб спокусниця не зникла зовсім.

Вона постояла якийсь час і легким метеликом пурхнула просто в його обійми. Боже, яке блаженство: він стояв і притискав її до себе!!! Вона ж покривала обличчя князя легкими поцілунками... Почуття переповняли його, він безумно хотів кохатися з цією жінкою. Різким рухом Кароль підхопив її на руки, вона ледь чутно застогнала... їхні губи злилися в полум'яному поцілунку...

Наступної ж миті принцеса вже лежала на величезному ліжку перед князем. Радзивілл спритно розстібнув жилетку й жбурнув її кудись назад. Зірвавши із себе мереживну сорочку, відправив слідом за жилеткою. Тремтячими від напруги пальцями почав розв'язувати стрічки на сукні спокусниці. Але стрічки не піддавалися, тож він рвонув тканину щосили... І пережив найглибший шок, тому що перша ж спроба зірвати з принцеси сукню була зупинена істеричним криком:

— Каролю, обережніше, бо ви відірвете мені всі застібки!!!

Слідом за тим сталося щось незбагненне: високошляхетна принцеса роздягнулася сама, без допомоги служниці — князеві Радзивілли було дозволено всього лише розшнурувати їй корсет, причому з постійними окриками й застереженнями. Потім з акуратністю природженої покоївки принцеса дбайливо розклала численні предмети дамського вбрання на полицях, прибудованих у кутку каюти, й лише після цієї хитромудрої процедури зависла на шії у князя.

Тепер Радзивілл дивувався, як після пережитого тоді шоку не втратив самоконтролю й не вдарив у бруд обличчям... Та яка ж це високошляхетна пані стане проявляти настільки підозрілу турботу про знехтуваний одяг?! Справді, що таке сукня? Дурниця, дрібниця!!! У принцеси Азовської-Володимирської було три скрині суконь, а у разі потреби Пане-Коханку готовий був подарувати їй ще хоч тридцять три скрині з такими точно або ж набагато кращими вбраннями...

І раптом підняти крик через якісь застібки?!

Не викликати для розшнуровки корсета свою ледачу служницю?!

Такого неподобства не дозволила б собі жодна шляхетна пані — а їх у житті темпераментного князя було вдосталь!

Поводитися в такий спосіб могла хіба що покоївка, прая... служниця...

Саме служниця, як і її непутяща Фантина!

Але наступним ранком сталися одразу дві події, що зіпхнули нещасного Радзивілла в безодню непідробного розпачу. Пане-Коханку все ще дрімав на зім'ятій постелі, не в змозі прочухатися після пережитого напередодні потрясіння, а принцеса Азовська-Володимирська вже вислизнула з каюти й незабаром повернулася, принісши з собою пляшку огидного смердючого пійла, що матроси судна йменували «справжнім ромом». Протягом найближчої півгодини вміст пляшки невеликими порціями перемістився у шляхетний шлунок принцеси Азовської-Володимирської, що незрозумілим чином уцілів після настільки важкого випробування.

Пійло явно вдарило їй у голову, бо високошляхетна Єлизавета встала, похитуючись, повела прекрасним плічком, халат її розкішного пеньюара зісковзнув на підлогу...

І тут Пане-Коханку з жахом виявив, що ніякої нічної сорочки під халатом у принцеси немає!!!

А отже, халат пеньюара вона носила просто на голе тіло!

І в отакому непотрібному вигляді, виходить, тільки-но ходила до брудних матросів...

Що ж це таке, врешті-решт?! Це в якому ж хліву виховувалася шляхетна Єлизавета, принцеса Азовська-Володимирська, щоб носити халат пеньюара на голе тіло?! І якого це дідька світська пані, що у Цвейбрюккені віддала перевагу винятково витонченим білим винам, раптом перейшла на підозріле пійло, жадібно хлебтаючи його з горлечка пляшки?!

Отже, до кінця другого дня плавання найменші ілюзії князя Радзивілла щодо особистості його супутниці розвіялися остаточно. Пане-Коханку нарешті почав помічати незначні дрібнички, яким колись не надавав значення, але які, взяті разом, явно свідчили проти її шляхетного походження.

Скнарість і скаредність цієї жінки впадали в око.

Принцеса носила взуття до непристойності дешево: колись Радзивілл не зауважував на це через довгі сукні, тепер же разючу невідповідність взуття й одягу важко було не помітити.

До речі, з'ясувалося, що вона неправильно вдягає панталони. Та й самі панталони виявилися зшитими з грубої бавовняної тканини.

Вона зовсім не піклувалася про своє тіло (яке, якщо придивитися пильніше, аж ніяк не було доглянутим... а ледь помітні шрами від фурункулів і карбункулів виглядали вкрай підозріло), тож на другий день від принцеси вже відчутно смерділо, немов від дешевої повії.

Під час їжі ця жінка моторно орудувала ножем, зате виделка становила для неї явну проблему. Тож на кораблі принцеса відкинула всі умовності й їла переважно руками.

Вона плутала назви фруктів (хоча, здається, виросла на Сході під крильцем у шаха Жамаса!) і явно не знала, як правильно їсти виноград.

Протягом перших днів плавання принцеса кілька разів назвала свого покійного батька «лідером усіх козаків». Оскільки ж розжалуваним українським гетьманом був Кирило Розумовський, а ніяк не його померлий брат Олексій, такий вислів видавався несусвітньою дурістю!

Нарешті, ця жінка називала Омеляна Пугачова своїм «братом Петером», хоча покійний імператор Петро Федорович доводився Єлизаветі Петрівні не сином, а племінником, тож дочка покійної імператриці й її морганатичного чоловіка Олексія Розумовського могла бути кузиною, але ніяк не сестрою Петра III!..

При бажанні Пане-Коханку міг би продовжувати дивний список нескінченно, але йому й без того стало зрозуміло, що ні краплі шляхетної крові династії Романових у жилах красуні-принцеси Азовської-Володимирської немає й бути не може. Отже, або це не та жінка, про яку говорив граф Розумовський, або вона всього лише самозванка, яка незрозумілим чином піддурила легковірного Кирила Григоровича...

Радзивілл схилився саме до останньої версії, оскільки в дитинстві шляхетний граф Розумовський був справжнісіньким пастушком — звідки ж йому знати, як повинні поводитися виховані персони королівських кровей... та хоч би просто дворянського походження? От і попався колишній пастушок (втім, як і сам князь Радзивілл) у тенета, вміло розставлені колишньою служницею... колишньою покоївкою... колишньою пралею... колишньою повією... колишньою... А-а-а, чи не однаково?!

Головне, що через цю дурну помилку тепер розсипався весь дивовижний план. Усе, що було зроблено — виявляється, зроблене дарма. Пани конфедерати дарма постачали грішми спритного хорунжого Омеляна Пугачова, дарма сподівалися на допомогу Франції, Османської імперії й інших перспективних союзників... Усе це — дарма, дарма, вся ця метушня затіяна дарма!!!

А тому щоб не сипати грішми, кількість яких у розгромлених конфедератів в останні роки неабияк зменшилася, вартувало якнайшвидше згорнути кампанію по захопленню російського трону. І позбавитися цієї панянки, за першої ж нагоди полишивши корабель. Очевидно, такий шанс буде в першому-ліпшому порту.

Окрім того, варто скоріше попередити інших конфедератів, щоб вони негайно припинили фінансування Омеяна Пугачова і його найближчих сподвижників з яїцьких козаків: навіщо відволікати увагу Катерини Олексіївни із заходу на південний схід, якщо претендентка на російський трон виявилася нахабною аферисткою?!

І до речі...

До речі, Пане-Коханку із зовсім несподіваною вдячністю згадав особистий лист російської імператриці, що наздогнав його ще в Парижі. Послання Катерини Олексіївни суцільно складалося з досить різких закликів не зв'язуватися з «якоюсь самозванкою, що видає себе за спадкоємицю покійної Єлизавети Петрівни», у противному разі князеві була обіцяна конфіскація на користь російської скарбниці його володінь, включаючи улюблений Несвиж.

Пане-Коханку так і не відповів на різкий випад — усе відкладав, щоразу вигадуючи нові й нові образливі вислови. Почати хотів з того, що заради шляхетної справи й родової честі князів Радзивіллів йому зовсім не шкода якихось там земель і маєтків, включаючи навіть улюблений Несвиж, а от далі...

А далі текст листа ніяк не складався.

Тепер ситуація зненацька постала в новому світлі: отже, треба б вишукано подякувати Катерині Олексіївни за своєчасне попередження!!! А може, і прощення попросити?..

Бр-р-р, отакої!

Пане-Коханку відчув, що від подібних міркувань у голові просто каламутиться.

Втім, цілком можливо, провиною всьому була моторошна хитавиця: шторм не вщухав уже другий день поспіль, тож морська хвороба була б забезпечена й організму більш стійкому, ніж у князя Радзивілла.

І ще цілком можливо, що в нього більше не вистачало сил дихати одним повітрям із цією простолюдинкою. Каюта наскрізь просочилася ароматом немитого тіла й огидного пійла, що нахабна аферистка дудлила пляшками.

Двері відчинилися, й поріг переступила геть п'яна принцеса Азовська-Володимирська власною персоною, скуйовджена, як городне опудало. У руці в неї була затиснута пляшка. Поли халатика трохи розійшлися, в утвореному просвіті проглядало голе немите тіло.

Бр-р-р!!! Краще б на її місці з'явилася безпутна Фантина — та хоч би поводитася чесно-відверто, а не прикидалася шляхетною панею.

— Ну от, милий мій Каролику... от і я. Тепер давайте-но розважимося як слід. Ви ж не проти пари-трійки годин розваг зі спадкоємицею російського трону — чи не правда, мій чудовий князю?

«О Господи, коли ж цей жах закінчиться?!» — подумав Радзивілл. А вголос мовив:

— Иди принеси рому й мені!

— О-о-о, дорогий мій князю, ти теж вирішив долучитися до цього шляхетного напою! — захоплено викликнула самозванка.

«З тобою прилучишся!» — подумав Кароль. А вголос мовив:

— Аякже! Піди і принеси!

Він легенько підштовхнув п'яну жінку до виходу, подумав: «Судячи з її слухняності, точно колишня служниця!» — і спритно зашипнув засув. Усе, каюту закрито, нарешті можна нормально виспатись. А ця мерзотниця нехай котиться до дідька!!! Хоч у кубрик до матросів, хоч до своєї безпутної Фантини, хоч за борт у відкрите море. Тільки б не до нього!.. Тільки не до шляхетного князя Радзивілла!!!

Петергоф, кінець серпня 1774 року

— І що ж сталося потім?

— Зустрічний вітер поступово посилювався й не дозволив судну йти далі острова Корфу. Тут Пане-Коханку й полишив супутницю для того, щоб повернутися в Європу, вона ж пересіла на турецький корабель, який буря викинула на берег неподалік Рагузи. Поки що наш прохідний пішак затримався там, а далі...

Начальник Таємної експедиції невиразно низав плечима.

— Ой, дивись мені, Степане Івановичу! — государиня рішуче задерла підборіддя. — Ой, дивись, як би вона не застрягла там надовго!..

— Ми принцесою, звичайно ж, не керуємо... — обережно мовив Шешковський.

— Оце погано, дуже погано, Степане Івановичу!

— Проте, Ваша Імператорська Величність, я більш ніж упевнений, що в отакій глухомані, як Рагуза, самозванка не затримається.

— Це чому ж?

— Вона звикла жити на широку ногу, а при її манері викидати на вітер величезні суми наявних грошей вистачить максимум на півроку. Що таке Рагуза? Життя там тихе й нудотне до неможливості...

— А може, підслати до цієї дурепи нового чоловічка, що розповів би їй про щось отаке?..

— Ні, не думаю.

— Але ж цей прийом спрацював, коли підслана тобою нібито позбавлена спадщини втікачка розповіла нашій авантюристі про справжню дочку Єлизавети Петрівни й князя Розумовського!

— Не турбуйтеся, государине, нікуди наш пішак не дінеться! Закінчиться готівка — утече з тихої провінції в пошуках нових джерел доходів.

— Ну, припустимо... А що Радзивілл?

— Пане-Коханку вже встиг зв'язатися зі своїми друзками-конфедератами, які під різними пристойними приводами припинили підтримку нахабного бунтівника Омельки Пугачова. Як я доповідав ще минулого тижня, це одразу позначилося на успіхах новопризначеного головнокомандуючого урядовими військами Петра Івановича Паніна. Тож хоч я й не вважаю кампанію по втихомиренню бунту яїцького козацтва остаточно виграною, однак фінал неминуче наближається. Причому фінал для бунтівників нищівний.

— Зрозуміло, зрозуміло... Коли бунт буде подавлений, треба, мабуть, ліквідувати яїцьке козацтво, як розсадник неблагонадійних настроїв. А разом зайнятися б остаточною ліквідацією козацтва запорозького: вони нібито збиралися виступити на допомогу клятому самозванцеві на чолі зі своїм отаманом — генерал-поручиком Калнишевським... Ти як вважаєш, Степане Івановичу, чи варто це робити?

— Цілком згоден з Вашою Імператорською Величністю! Запорозька Січ, що за старих часів лежала на прикордонні з турками й татарами, внаслідок ваших, государине-матін-

ко, завоювань виявилася в глибині наших територій. Тож нехай запорожці забираються або в низов'я Дніпра, або куди подалі, де їхній войовничий запал придасться для боротьби із зовнішнім ворогом. Або пускай узагалі зникнуть...

— То нехай буде так! Ти подбай тільки про остаточне втихомирення бунту Омельки Пугачова, а вже тоді настане черга зайнятися всіма неблагонадійними. Хоча б тим же Калнишевським...

— Ваша Імператорська Величність як завжди виявляє високу мудрість, гідну правительки Російської імперії!

— Ну, добре... А що брати Орлови, як вони пережили віддалення Григорія?

Тон государині дещо потеплішав, очі затягнулися легкою поволокою.

— Брати Орлови відправилися відпочити й розважитися до Європи.

— Гроші зі скарбниці їм виділені?

— Зрозуміло, Ваша Імператорська Величність!

— І?..

— Зовсім нещодавно Олексій Орлов одержав від принцеси Азовської-Володимирської так званий «малий маніфест». Либонь, утративши довіру й свого нареченого князя Лімбурзького, і агента польських конфедератів князя Радзивілла, наш прохідний пішак побажав зробити ставку на Орлових, вибравши для своїх цілей молодшого з них.

— Ах, он як?!

— Саме так, государине-матінко, саме так! Я ж кажу, що довго сидіти в провінції ця навіжена особа не зможе.

— Але ти все-таки не забувай, Степане Івановичу, що головне для нас не в тім, щоб вистежити так звану принцесу Азовську-Володимирську — наш же власний прохідний пішак, як ти любиш висловлюватись...

— Уклінно дякую Вашій Імператорській Величності за виявлену честь! — уклонився начальник Таємної експедиції.

— Головне в тім, щоб виявити нарешті цю кляту шахову королеву... або, як ти виражаєшся — ферзя... Як її звать, хоч цього разу нагадай?!

— Князівну Тараканову...

— Так-так, її саму, котру твої людиськи не можуть виявити вже скільки часу!

— Сподіваюся, цього разу мій розрахунок усе-таки виправдається.

— Сподіваєшся? Ну що ж!

Імператриця підвелася із садової лави, начальник Таємної експедиції за мить зробив те ж саме.

— Ну що ж, Степане Івановичу, давай-но швидше завершувати кар'єру нашого прохідного пішака, — промовила государиня і додала, загадково посміхнувшись: — У Російській імперії може правити тільки одна-єдина імператриця — я, Катерина Олексіївна! У свою чергу сподіваюся також, що вдячні нащадки додадуть до мого імені титул «Велика», як уже додали його до імені Фрідріха Пруського. Отак...

*Палац Сан-Сусі, Потсдам, Пруссія,
середина вересня 1774 року*

— Я розумію всі труднощі такого завдання, проте бажаю знати, що ж вона насправді замислила!!!

Найкращі представники пруського генералітету, зібрані на екстрену військову нараду, витягнулися в струнку. Перед ними бігав, час від часу підстрибуючи, сухорлявий, згорблений дідок — імператор Фрідріх Великий. Уся країна позаочі любовно йменувала його Старим Фрицем, але під час нападів гніву (як от зараз!) він найбільше скидався на казкового героя — гірського гнома-коваля (щоправда, безбородого), у чобіт якого потрапив розпечений вуглик. І тепер нещасний карлик гасає по кузні, натикаючись на стіни й різноманітні робочі інструменти замість того, щоб просто скинути чобіт і позбутися джерела роздратування.

Причиною переполоху стала звістка (вже кілька разів перехресно підтверджена) про те, що брати Орлови зненацька й досить дружно відправилися подорожувати Європою. Начебто нічого незвичайного. Офіційно всім іноземним резидентам, що жваво цікавилися новиною, було заявлено, що багаторічна старанна служба при дворі Її Імператорської Величності Катерини Олексіївни погано позначилася на стані здоров'я братів.

Резиденти справно передали почуте своїм правителям, оздобивши повідомлення їдкими коментарями в тому дусі, що рід «щонічної» служби Григорія Орлова при особі ро-

сійської імператриці дуже добре відомий усім і кожному. А отже, «головний» Орлов підірвав своє «мужеське здоров'я»!.. Тобто, його відправили в ганебну відставку прямо з обіймів Катерини Олексіївни!.. Таким чином, незабаром у найм'якшій постелі Російської імперії з'явиться новий фаворит...

Гм-м-м!..

Повідомлення резидентів різнилися лише прогнозами щодо персони нового офіційного коханця могутньої правительки.

І всі європейські монархи із задоволенням читали й перечитували повідомлення резидентів.

І кожен смакував найменші подробиці скандалу.

Один лише Старий Фриц не звернув на ці подробиці найменшої уваги. Навпаки — скликав екстрену військову раду, яку почав наступними словами:

— Російська імперія буквально на ножах з імперією Османською! В середині країни тільки-но подавлене повстання козаків, втім, ще не втихомирених остаточно й безповоротно! Справ повно, як раптом брати Орлови, причому всі до єдиного, відправляються у відпустку — бачте, поправляти підточене здоров'я!.. Ви в це вірите?! Хто з вас вірить?! Який ідіот повірить у подібну нісенітницю?! Особисто я не обманююся ні на крапельку: ця інтриганка Катерина щось затіває!!! От я й хочу знати, що саме, і ви повинні дізнатися це будь-що!..

На Фрідріха не діяли ніякі аргументи: ні думка про те, що на серйозні дії російська імператриця просто не здатна зважаючи на природну обмеженість жіночого розуму (баба, як відомо — дурепа, що з неї взяти?!), ні посилення на поблажливе ставлення до цієї події інших європейських монархів. Старий Фриц наполягав на своєму:

— Катерина затіває щось надзвичайне, якусь грандіозну мерзенність, а хто не розуміє цього, нехай краще забирається попід три чорти з очей моїх геть!!!

Тут граф Подевільс обережно зазначив, що згідно з останніми даними пруської резидентури, брати Орлови вже збираються вертатися додому, один лише Олексій їде до Відня чи то до Неаполя, чи до Пізи... Загалом, до Австрії або до Італії, але вже точно не в Росію. Ця звістка остаточно роздратувала Старого Фрица, і він майже заверещав:

— От бачите?! Бачите?! Брати Орлови дружно вертаються додому, тоді як один-єдиний Олексій чомусь їде ще далі!!! Подевільс, ви самі надаєте пояснення настільки дивній обставині?

— Ваша Величносте, якщо ви надаєте цьому значення, тож і я...

— От і розтлумачте мені, будь ласка, чому Олексій Орлов не хоче вертатися до Росії?! І що він забув саме в Австрії або в Італії?! І чому саме він, а не той-таки Григорій?! Чому, чому, чому?!

Але зв'язної відповіді в украй сторопілих воєначальників, включаючи графа Подевільса, як і раніше не було.

*Резиденція Андрія Розумовського,
Відень, листопад 1774 року*

— А ти сам, Андрію Кириловичу, хіба не хотів би на трон російський зійти? Тільки чесно зізнавайся, не криви душею.

Вони пиячили вже другий день поспіль. Андрій Кирилович Розумовський, колишній приятель Великого князя Павла Петровича, вигнаний подалі від особи спадкоємця престолу, «щоб впливом дурним не бентежити царевича й не збивати його зі шляху щирого», приймав Олексія Григоровича Орлова, брата колишнього фаворита Її Імператорської Величності Катерини Олексіївни.

Приймав у Відні.

Як водиться за російським звичаєм — на широку ногу.

Важко було порахувати, скільки вони за цей час з'їли й випили. Але тільки от до чого ці дріб'язкові підрахунки?! Дорогим гостям, що приїхали в далекі землі з милою батьківщини, завжди раді!

На третій день святкової п'ятики настала черга найбільш відвертих запитань. Отут гість і поцікавився, чи плекає господар якісь амбіційні плани щодо російського трону? В голові Андрія Кириловича неабияк гуло, однак відповів він з повною байдужністю:

— Що ти верзеш, Олексію Григоровичу?! Господь з тобою — який ще трон?!

— Але ж ти колись іменував себе «принцом крові»! Пам'ятаю, тобі через це не раз перепало від старого шкарбуна Микити Івановича Паніна... не кажучи вже про Шешковського!

— Ну так, ну називав, тому що матінка моя покійна — царство їй небесне! — з роду Нарішкіних походить, — знехотя погодився Розумовський.

— От бачиш, Андрію Кириловичу!..

— Так я ж бовкнув це по дурості та по малолітству! Я ж тоді життя не знав, не те що тепер...

— А тепер як же?..

— А тепер, Олексію Григоровичу, скажу от що: мені добре зараз і тут! І нікуди з Відня їхати особливо не хочеться.

— Хіба що до Санкт-Петербурга, на рідну сторонку?..

— Хіба що до Санкт-Петербурга.

— А там же на трон російський можна би спробувати зійти! А?!

І п'яно посміхнувшись, гість фамільярно тицьнув господаря ліктем у бік.

— Ні-ні, Олексію Григоровичу, прошу залишити цю справу в спокої.

— Чому ж?

— Я мав дурість тільки назватися «принцом крові» — і, як бачиш, опинився, зрештою, висланим сюди, у Відень. А якщо б, не приведи Господи, не тільки язиком нісенітниці молів, але й справу робив!

— Це чому ж нісенітниці?! Хіба ж Нарішкіни не царських кровей?! — широко здивувався Орлов.

— Царських-то царських, та от якби не тільки говорив, але й справу робив — боюся, швиденько опинився б тоді в місцях не настільки приємних, як от Австрія.

— А де ж тоді, дозволь довідатися?

— У Сибіру на каторзі. Або навіть у сирій землі. Що тобі миліше, Олексію Григоровичу?

— Та-а-а... Воно того!

Відчувалося, що гість явно розгубився.

— От і я кажу: якщо Богові буде завгодно, трон сам до моїч рук припливе, якщо ж ні — мені й у Відні непогано. А в могилу я не хочу, мені жити на білому світі подобається.

- О-о-о! За це й вип'ємо!
- За що?
- За радості земного життя!
- Відмінно!

Випили.

— Послухай, Андрію Кириловичу! Але ж говорять, що в землях тутешніх живе чи то дочка, чи то син покійної імператриці Єлизавети Петрівни... Ти про це нічого не чув?

— Та бозна-що люди кажуть, — відповів господар.

— А тобі хіба ж не цікаво з ними зустрітися? Ви все-таки кузени, наскільки я розумію.

— Не цікаво! — рішуче мотнув головою Розумовський. Від цього руху все попливло перед очима. Стало зрозуміло: у випивці хоча б на певний час варто влаштувати перерву.

А між тим гість усе не вгамовувався:

— А чому не цікаво?! Як таке може бути?!

— Не цікаво, і все тут! І не чіпляйся ти до мене з такими розпитуваннями, Олексію Григоровичу, бо ображуся.

— Он ти який, виявляється!..

— Та вже який є.

Помовчали.

— І все ж таки хто тут живе: син Єлизавети Петрівни або, може статися, дочка?

— А тобі що за діло?!

— Ач! Діло!.. Може статися, якщо дочка, то я посвататися до неї хочу!

— Ти?! До неї?!

— Так, я! А що, поганий з мене наречений, скажеш?

— Ні, чому ж... — Розумовський відсунувся трохи, з-під прищулених повік оглянув гостя й констатував: — Зовсім непоганий, доповім тобі!

— Ну от!..

— Але чому ти вирішив посвататися неодмінно до моєї кузини?!

— Ага-а-а, то виходить, усе-таки дочка народилася в Єлизавети Петрівни?! — зрадів Орлов.

— Може, дочка, а може, й син... Не знаю я! — по тону відчувалося, що господар готовий розлютитися, тому гість примирливо мовив:

- Ну тихо ти, тихо, Андрію Кириловичу!
- Кажу ж, не чіпай цю тему.
- А чому, власне?
- Тому що не знаю я нічого про ці справи!
- А хто знає?
- Батько мій, можливо, і знає, та тільки навряд чи скаже! Ну й, зрозуміло, покійний дядько Олексій Григорович, чоловік госуларині імператриці теж знав.
- До речі, твій дядько — мій повний тезка! Ми обидва Олексії й обидва Григоровичі — справді, дивно?!
- І справді, дивно...
- От за це давай теж вип'ємо!
- Ні-ні, Олексію Григоровичу, не хочеться мені поки що пити... Пий сам, якщо тобі приспичило.
- Ображаєш, Андрію Кириловичу!..
- Якийсь час вони сперечалися, потім усе-таки випили. Тепер перед очима в Розумовського все закружляло, затанцювало, хоча він більше й не трусив головою.
- А начебто чутки ходять, що є тут якась родовита чи то князівна, чи то принцеса... Тараканова, чи що? А може, Азовська?..
- Принцеса Володимирська, — ледь промимрив господар. — Тільки вона не тут, а десь в Італії. Або в Рагузі...
- А чому там?
- До Туреччини пливла, буря корабель на берег викинула, от і сидить тепер у Рагузі.
- А чи не вона кухня твоя? Тобто, не вона хіба є дочкою покійної імператриці Єлизавети Петрівни й дядька твого — повного тезки мого Олексія Григоровича?!
- Може, й вона... Не знаю, не знаю.
- Ви так жодного разу й не зустрічалися?
- Та ти що?! — презирливо фуркнув Розумовський, потім обережно, щоб не викликати нападу нудоти, повернув голову до Орлова й запитав: — До речі, навіщо повсякчас до цієї теми вертатися? Що тобі насправді від цієї панянки потрібно?!
- Кажу ж, посватався б я до неї!
- А чому саме до неї?
- А тому, люб'язний мій Андрію Кириловичу, що вона на трон російський претендувати може!
- Дався тобі цей трон!

— Це тобі він в руки дався, та тільки ти зійти на нього не бажаєш!

— А ти, можна подумати, бажаєш?!

— У мене нічого не вийде: Орлови не царських кровей.

— А-а-а, зрозумів, зрозумів! — Розумовський заплющив очі й зробив у повітрі невиразний жест руками. — Сам ти не можеш, а через дружину...

— Саме так! І наші діти на трон претендувати зможуть.

— Невже ж тобі, Олексію Григоровичу, без близькості до трону жити несила?

— Ех, Андрію Кириловичу, Андрію Кириловичу!.. — засмучено зітхнув гість. — Це тобі однаково, а мені аніскілочки! Я ж звик через братика свого Гришку на управління монархією впливати. І взагалі...

— Що там іще?

— І взагалі, чи знаєш ти, що саме я звів на трон Катерину Олексіївну?!

— Ну-у-у, скажеш теж!.. — відверто розсміявся Розумовський. Хоча міркувати було вже досить сутужно, але не настільки ж, щоб повірити в отаку маячню. — Для цієї справи багато хто постарався: і брат твій Григорій Григорович, і батько мій, і княгиня Дашкова, і Паніни, і...

— Вони брали участь, та я більше від усіх!!! — стояв на своєму Орлов. — Ти не сперечайся, будь ласка, тебе з нами не було, а я от знаю, що кажу!

— Ну добре, не стану сперечатися.

— От і не сперечайся, а краще сам поміркуй, як мені тепер в опалі перебувати, коли я звик разом з государинею-матінкою справи всілякі на благо Росії творити?! Тож допоможи вже, чим можеш, але тільки з кузиною твоєю мене зведи! Я її й справді просватати збираюся, не обдурю.

— Говорю ж, що не знаю я, де кузину цю знайти... Якщо хочеш, їдь до Рагузи, забери звідти принцесу Володимирську й одружися з нею на здоров'я!

— До Рагузи, кажеш?

— Туди, туди...

— От за це й вип'ємо!

І скільки Андрій Кирилович не пручався, але гість змусив-таки його випити за їхнє майбутнє весілля. У голові в

Розумовського остаточно скаламутилося, і він уже зовсім не розумів, що відбувалося далі.

*Зимовий палац, Санкт-Петербург,
початок березня 1775 року*

— От воно, Ваша Імператорська Величність!!! Будь ласка, помилуйтеся!..

Шешковський аж світився зсередини. Цікаво, у чому причина настільки відвертої радості?..

Катерина Олексіївна прийняла з рук начальника Таємної експедиції паризьку газету. На першій же сторінці йшла досить стандартна розповідь про «підступи» государині російської, котра за допомогою свого таємного агента Олексія Орлова заманила нещасну дочку покійної імператриці Єлизавети Петрівни, довірливу принцесу Володимирську, на борт флагмана російської середземноморської ескадри «Три ієрархи». А щоб діяти напевно, мерзотник Орлов напередодні навіть обвинчався з нещасною жертвою — тобто, виходить, власноруч віддав на заклання свою законну дружину!..

Оскільки фрегат «Три ієрархи» перебував у нейтральних водах, місцеві жителі, що вельми співчували обманутій принцесі, не посміли втрутитися, бо головнокомандувач адмірал Грейг пообіцяв відкрити вогонь по будь-якому судну, що ризикне наблизитися до флагмана на гарматний постріл. Зв'язуватися з російською ескадрою не хотілося нікому...

Ну то й що?! От уже другий тиждень поспіль усі європейські газети майоріли такими статейками. Ця нітрохи не гірша й не краща від решти.

— Ні-ні, государине-матінко, ви сюди подивіться, у самий кінець!

Імператриця глянула на зазначене місце...

І від несподіванки упустила газету!

Адже там чорним по білому було надруковано наступне:

«Між іншим, як нам стало відомо, у Марселі з'явилася жінка-іноземка, що геть-чисто спростовує відомості про те, нібито заарештована Олексієм Орловим принцеса Воло-

димирська має право на успадкування російського престолу. Більше того, жінка ця, що іменує себе Августою Дараган, насмільюється стверджувати, що саме вона є дочкою покійної імператриці Єлизавети Петрівни, народженої в мorganaticкому шлюбі...»

— Ну, то хіба ж я не мав рації?! От і попалася пташечка! Сама, сама ж і пробовкнулася цим писакама!!! Не витримала здійсненого ними галасу, пішла доводити своє високе походження!

Шешковський не приховував своїх радісних почуттів. Що ж, нехай радіє — він має на це повне право. Однак не тільки ж радіти слід, але й...

— Степане Івановичу, а де зараз перебуває Олексій Орлов?

— Він їде сюди, до Санкт-Петербурга сушею й на даний момент уже має перебувати в межах Російської імперії.

— Вишли йому назустріч гінця з наказом негайно повертати, щоб...

— Я вже послав назустріч Орлову гінця з наказом негайно очолити операцію по затриманню справжньої князівни Тараканової у Марселі.

— Чудово, Степане Івановичу, просто чудово! Ти блискуче показав себе у цій справі.

— Уклінно дякую, Ваша Імператорська Величність!

— Тільки от...

— Що?

— Ти весь час стверджував, що князівну нашу звать Таракановою, а тут написано: «Августа Дараган»! Як накажеш цей казус розуміти?

— А так і слід розуміти, що цьому дурню Радзивілле ведмідь на вухо наступив, і він почув від Розумовського «Таракан» замість «Дараган»... До речі, Дарагани є родичами Розумовських: наймолодша сестра Кирила Григоровича, Віра, вийшла заміж за Юхима Федоровича Дарагана! Очевидно, вони і прийняли племінницю у свою родину нарівні з власними дітьми... Недарма ж Олексій так піклувався про племінників, перераховував їм зі скарбниці чималі суми. Якщо виявите бажання вивчити відповідні документи, я їх негайно надам.

— Що ж, схоже на правду, Степане Івановичу! Отже, поставимо нарешті крапку в цій тривалій історії.

* * *

Дочка російської імператриці Єлизавети Петрівни й її морганатичного чоловіка Олексія Розумовського була заарештована агентами Таємної розшукових справ експедиції під керівництвом Олексія Орлова в Марселі наприкінці березня 1775 року.

*Опору при арешті не чинила,
сприйнявши свою долю, як належне.*

Між іншим, серед її речей була виявлена стара потерта скринька зі слідами особистої печатки графа Олексія Розумовського, де зберігалися документи, що засвідчували факт вінчання старшого із братів Розумовських та імператриці Єлизавети I у церкві Знамення св. Богородиці села Перова, що відбулося 1742 року, а також пізнішого хрещення їхньої дочки Августи. Виходячи з дати останнього можна було припустити, що подружжя зачало своє дитя приблизно навесні 1744 року — у дні «малоросійського бон вояжу». Приховати народження дівчинки було неважко: Єлизавета Петрівна часто хворіла й місяцями не показувалась на людях...

Зрозуміло, сам факт наявності настільки важливих документів викликав цілком закономірні запитання агентів Таємної експедиції. Арештована пояснила, що коли ввечері 29 червня 1762 року канцлер Воронцов прибув до Анічкового палацу і зажадав отримати від Олексія Розумовського письмове підтвердження його шлюбу з російською імператрицею, той не розгубився і просто спалив перші-ліпші папери, що потрапили під руку. Тоді як виписки з церковних книг про своє вінчання й народження дочки Августи зберігав у таємниці від усіх...

Найбільше вбивався з приводу того, що сталося, Кирило Григорович Розумовський:

*про те, що племінниця настільки нерозумно
виказала себе, він довідався занадто пізно
і вдіяти щось для її порятунку просто не встиг.*

*Коли все вже було скінчено,
граф, незважаючи на опалу, ризикнув звернутися
до Її Імператорської Величності Катерини
Олексіївни*

*з уклінним проханням поставитися до бранки
якомога більш поблажливо.*

І, у всякому разі, зберегти їй життя.

*Відповіді Кирило Григорович не одержав.
Утім, після прибуття під надійною охороною
із Франції до Росії високошляхетну бранку негайно
постригли в черниці під ім'ям Досифеї. Решту своїх
днів дочка імператриці Єлизавети Петрівни
і графа Олексія Розумовського провела
в московському Іоанно-Предтеченському жіночому
монастирі. Відомо, що Олексій Орлов,
який командував її арештом, незмінно об'їжджав
цю обитель стороною...*

ПІСЛЯМОВА

Німецькі землі, травень 1792 року

Після смерті дружини Кирило Григорович із кожним роком почувався дедалі гірше: начебто і не було особливо палкої любові між подружжям — але, виходить, гриз його зсередини, підточував душу якийсь хробачок! Утім, на самопочутті Розумовського безумовно позначилась і остаточна катастрофа планів з відродження гетьманського правління в Україні, і постриг у черниці племінниці Августи, якому він не зміг запобігти.

Щоб поправити підточене здоров'я, граф дедалі частіше їздив на різні курорти. Дуже любив навідуватися то у Францію, то до улюбленого синка Андрійка, що виконував обов'язки російського посла у Відні. Тільки от лихо: тижні зо три тому французький король Луї XVI оголосив війну Австрії! Їхати в будь-яку з держав, що зчепилися в сутичці, було, щонайменше, нерозумно...

Довелося цього разу відправитися в супроводі племінниці Софії Апраксіної у Німеччину. Легковажну компаньйонку графа, схоже, цікавили самі тільки крамнички. У всякому разі, стан дядечкової печінки й ніг не надто хвилював! Зате модниця намагалася зазирнути в першу-ліпшу лавчонку і щось-таки придбати — ясна річ, на гроші старого доброго дядечка Кирила! А заразом потеревенити з продавцями...

Саме так сталося й цим сонячним травневим днем, коли зі словами: «Ой, до чого ж милий капелюшок! Дядечко, ви не вважаєте?..» — Софія пурхнула в черговий салон, кинувши літнього родича просто посеред вулиці. Відвідування магазинів Кирило Григорович на дух не переносив, тож потоптавшись на місці, відчув себе геть нещасним, озирнувся на всі боки і старечою ходою поплентався до найближчого будинку, щоб хоч би спертися об стіну — якщо вже родичка відмовляє йому в такій честі!

Ех, і навіщо було виходити в місто без прислуги, з однією лише племінницею?! Тепер от допомогти нема кому...

Втім, так і не дійшовши до жаданої стінки, граф раптом завмер на місці та з дедалі наростаючим подивом повторно оглянув вимощену кругляком вузьку вуличку. Місце зовсім незнайоме... але водночас Кирило Григорович готовий був заприсягтися чим завгодно, що колись уже бував тут!!!

Хоча...

Хоча, коли його могло занести в отаку діру?!

А втім...

Ні, він точно був тут колись!

Або містечко настільки змінилося?

Або він все ж таки помиляється?

Тим часом із шикарного шинку (бажав граф того чи ні, однак ноги несли старого гульця саме туди!) вибіг молодий господар у супроводі слуги. Підхопивши знатного на вигляд іноземця під руки з двох сторін, вони потягнули за собою вкрай розгубленого графа, на ходу поштиво цікавлячись:

— Чи потрібно щось вашій світлості? Може, ви втомилися? Чи не бажаєте присісти? Чого хотіли б випити? А може, перекусити? Зголодніли, ваша милість?

Не минуло і п'яти хвилин, як Кирило Григорович уже влаштувався в найзручнішому м'якому кріслі на найкращому місці — перед віконцем, що виходило в сад. Акуратно підстрижена галявина милувала око, ароматна кава з ніжною пухнастою пінкою була приготована бездоганно й подана високому гостеві у витонченій порцеляновій філіжанці. Може, перекусити, справді?..

Після першого ж натяку на столику перед ним з'явилося невеличке блюдечко зі свіжовипеченим яблучним пирогом.

— О-о-о, як мило! — посміхнувся старий.

— Пиріг просто чудовий, — мрійливо подивившись кудись на стелю, відповів господар, — його ми готуємо для особливих гостей і для себе особисто з врожаю нашої яблуньки-годувальниці.

— Яблунька-годувальниця?.. Мило, справді мило, — погляд графа затуманився, оскільки неясне відчуття знайомого місця чомусь підсилювалося.

— Можу розповісти вашій милості дуже зворушливу історію, — обережно запропонував господар. — Якщо тільки ваша милість погодиться приділити мені невелику частку своєї дорогоцінної уваги...

— А й справді, чом би не послухати?

Кирило Григорович подивився в бік модного салону, за дверима якого зникла легковажна племінниця, і бадьоро кивнув. Адже з дитинства любляв цікаві історії...

— Отже, коли мене ще й на світі не було, а мій майбутній батько був дуже молодий, він продав старий рідний дім у центрі міста, на виручені гроші прикупивши вбогий будинок із клаптиком землі на самій околиці. Тут поставив грубі столи й лави, закупив найдешевше вино і продукти. Але оскільки корчма стояла на околиці міста, відвідувачів у нього майже не було...

І тут Кирило Григорович нарешті згадав!!! Згадав, як кілька десятиліть тому геть п'яна студентська компанія протягом місяця моталась по тутешніх пивницях, подібно до сарани з'їдаючи й випиваючи все, що могли їм подати. Волконські, Трубецькі, Нарішкіни, Салтикові, Чернишови, Сташевські, Успенські, Шейніни, Репніни, Лопухіни, Демидови проголошували пишні заздоровниці на честь новоявленого російського дворянина і графа Кирила Розумовського, тільки Григорій Теплов зник на третій день їхнього скаженого загулу. А містечко... Звісно, він тут уже бував!

Ще й як бував!!!

Дотепер приємно згадати.

Тому нині й доводиться посилено лікувати печінку...

Отже, по всьому виходить, що після того давнього «шинкарського турне» цей заклад розквітнув?! По всьому видно, що батькові нинішнього господаря тоді дуже і дуже пощастило. Цікаво, дуже цікаво...

Поки ці думки хуртовиною кружляли в голові графа, молодий господар продовжував:

— На манюсінській ділянці батько посадив яблуньку. Посадив доволі пізно, тож сусіди — знавці садівництва, тільки головами крутили. Проте, яблунька прийнялася й розцвіла. От саме на аромат квітучого дерева й заїхав до нас заможний російський граф, який гуляв тут з компа-

нією вірних сподвижників доти, доки цвіт яблуньки не обсіпався зовсім.

Лівий куточок рота Кирила Григоровича іронічно сіп-нувся. Щоправда, господар закладу не помітив цього... ну й нехай! І це навіть добре...

Отже, саме на аромат яблуньки заїхав сюди російський граф з компанією... гм-гм... вірних сподвижників?! Отак і народжуються легенди... Не тільки про вірних сподвижників, але й про те, що вони просиділи в цій дірі цілий місяць (хоча насправді висьорбали і зжерли все дні за три, не більше), а також про квітковий аромат, що притягнув відвідувачів. Справді, у пориві п'яної сентиментальності Кирило Григорович неодноразово навідувався до тієї яблуньки. Та тільки до вибору місця пиятики дерево не має найменшого відношення!..

— На той момент батько вже шкодував, що відкрив корчму, — тим часом продовжував господар, — однак бариші, що осіли в його гаманці після тієї гульні росіян, у кілька разів перевершили найсміливіші очікування. І в наступні роки гроші потекли рікою... А все почалося з однієї з о-о-он таких монет.

Господар кивнув вбік каміна, над яким у спеціальній рамочці висів золотий червінець із профілем імператриці Анни Іоаннівни.

— Цікаво, цікаво.

Відмовившись від допомоги слуги, Кирило Григорович із старечим крехтанням піднявся з крісла, підійшов до каміна, оглянув монету, запитав:

— Хто це на ній зображений, люб'язний?

— Російська імператриця, — охоче відповів господар.

— Одна з минулих або нинішня?

Здавалося, настільки просте запитання спантеличило парубка. Нарешті після деяких роздумів він відповів обережно:

— По-моєму, нинішня. І по-моєму, одна-єдина. Хоча, ваша світлосте, я в цій далекій Росії ніколи не бував... та й не збираюся, якщо чесно... Однак хіба там бували ще й інші імператриці, окрім цієї?

Кирило Григорович посміхнувся вже відверто (оскільки стояв спиною до господаря закладу, і той нічого не міг побачити, навіть якби захотів) і запитав далі:

— То де ж росла ця ваша яблунька? Чи можете показати?

— Чому росла? Кажу ж, бабуся-яблунька й зараз росте, по цю пору плодоносить, з її врожаю ми й робимо пироги...

— Ах так, так, справді...

— Зараз саме пора цвітіння, і стара яблуня знов прикрасилася не гірше нареченої!

— То чи не проводиш мене до вашої годувальниці?

— Із превеликим задоволенням, ваша світлосте! — розплився в посмішці молодий господар. — Будь ласка, йдіть за мною.

Безумовно, то була вона! Та сама яблунька, що свого часу болісно нагадала колишньому пастушкові про далеку батьківщину. Розкидисте дерево буяло розкішним цвітом, наповнюючи довкілля незабутнім фруктовим ароматом.

— Вітаю тебе, красуню... — тихо прошепотів граф, наблизився до яблуні, обхопив стовбур руками, міцно замружився і жадібно вдихнув чарівний аромат.

— Покійний батько розповідав, що так само й той російський граф робив, — донісся з-за спини голос господаря. Кирило Григорович ледь утримався, щоб не пробурчати роздратовано: «Знаю, знаю, йолопе!» — але вчасно стримався. Нова думка займала його. Точніше, не думка, а якесь дивне відчуття...

Слово честі, щось не так було з цією старою яблунею! Над деревом не дзижчали бджоли — але ж стояла погожа травнева днина!.. Як же так?!

І раптом Кирило Григорович чітко зрозумів: не була стара розкішна яблуня годувальницею, а від початку росла пустоцвітом! Гарним, розкішним — але пустоцвітом... Рік у рік дерево цвіло, відцвітало й чекало майбутньої весни, щоб знов розквітнути, перецвісти й знов... і знов... і знов!..

Чи не та сама химерність долі відзначила і його, Кирила Григоровича Розумовського?! Скільки було надій, скільки дивовижних планів народилося під цією самою яблунькою! І що?! Тепер він навіть не знає, вертатися звідси в Батурин чи ні, чи облаштовувати знов і знов місто, що вже ніколи, ні за яких умов не стане столицею Гетьманщини?..

У тім лише різниця між старим графом і цим деревом, що ніякої майбутньої весни людина вже навіть не чекає!

Яблуні пощастило більше: вона і досі сподівається розквітнути справжніми квітами, зав'язати плоди. Вірить, що колись-то її старі гілки пригнуться до землі під вагою наливних яблук...

Та за них обох працюють інші — от у чім подібність!

Спритні царедворці облаштовують замість Кирила Григоровича його колишню батьківщину, встановлюють там свої — імперські порядки...

Спритний молодий господар шинку купує десь на стороні яблука, пече з них смачні пироги, які подає на десерт довірливим гостям разом з ностальгічною історією...

Але все-таки: до чого ж вони схожі!!!

Господи Боже всемогутній, до чого схожі старий граф і старе дерево!..

І яблуня — пустоцвіт, і він — також пустоцвіт.

Звичайнісінький пустоцвіт...

*Жовтень 2010 р. —
вересень 2011 р., Київ*

Додаток 1

ХРОНОЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ ДО РОМАНУ
«ПУСТОЦВІТ»

Дата	Подія
17.06.1682	У Стокгольмі, в сім'ї короля Карла XI та Ульріки-Елеонори, принцеси Данської , народжується майбутній шведський король Карл XII
25.06.1682	Іоанн V та Петро I урочисто вінчаються на царство Російське — виникає дуумвірат
9.01.1684	Іоанн V одружується з Парасковією Федорівною Салтиковою
5.04.1684	У Ліфляндії в селянській родині народжується Марта Скавронська — майбутня російська імператриця Катерина I
1.10.1685	У короля Леопольда I та Елеонори Пфальц-Нойбургської народжується син Карл — майбутній імператор Священної Римської імперії Карл VI , король Угорщини і Чехії з династії Габсбургів
1688—1690	В Адамівці народжується Наталія Дем'янівна Демешко (Розумовська, Стрешенцова) — майбутня «матріархія» роду Розумовських
1691	У с. Пустовоїтівка поблизу Ромен народжується Петро Калнишевський — останній кошовий отаман Запорозької Січі
28.01.1693	У царя Іоанна Олексієвича та Парасковії Федорівни народжується середня дочка Анна — майбутня російська імператриця Анна Іоаннівна
22.05(1.06).1693	У Москві народжується Олексій Петрович Бестужев-Рюмін — майбутній канцлер Російської імперії
29.01.1696	Помирає російський цар Іоанн V
1700	Починається Північна війна (Швеція проти Північного союзу — Росії, Саксонії, Польщі, Данії)

- 1703 У майбутнього польського короля **Станіслава Лещинського** народжується дочка **Марія Аделаїда, принцеса Савойська** — майбутня французька королева, дружина короля **Луї XV**
- 1704 За ініціативою **Карла XII** у Варшаві збирається сейм, що усуває короля **Августа II Сильного** (водночас він є також курфюрстом Саксонії) й замість нього обирає королем Польщі **Станіслава I (Лещинського)**. Надалі **Август II** та **Станіслав I** по черзі займають польський трон залежно від того, хто бере гору в Північній війні
- 1705 У селянській родині у с. Розсішки на Черкащині народжується **Іван Гонта** — один з майбутніх очільників Коліївщини. Був ктитором і церковним старостою Воздвиженської церкви у Володарці, згодом козаком надвірної міліції **графа Потоцького** в Умані. За вправну службу став сотником
- 27.01.1708 Народжується **Анна Петрівна** — дочка **Петра I** та **Катерини I**, цесарівна та майбутня герцогиня Голштинська, мати майбутнього російського царя **Петра III**
- 2—4.11.1708 Відбувається різанина у Батурині
- 17.03.1709 На хуторі Лемеші Чернігівського полку народжується **Олексій Розумовський** — морганатичний чоловік імператриці **Єлизавети I**
- 6.05.1709 Шведи розпочинають облогу Полтави
- 18(29).12.1709 Народжується **Єлизавета Петрівна** — дочка **Петра I** та **Катерини I**, майбутня імператриця **Єлизавета I**
- 15.02.1710 Народжується правнук короля **Луї XIV** — **Луї, герцог Анжуйський**, майбутній король Франції **Луї XV**
- 31.03.1710 Росія та Швеція підписують у Гаазі зобов'язання не вести воєнних дій у шведських володіннях у Німеччині
- 9.07.1711 Війська великого візира **Балтаджи** беруть в оточення імператора **Петра I** з військом, коли той намагався розбити козацьке військо на чолі з **Пилипом Орликом**. Завдяки зусиллям переговорника, дипломата **Шафірова (Шапіро)**, імператора **Петра I** випускають з оточення в обмін на полкову касу та коштовності придворних дам, включаючи майбутню імператрицю **Катерину I** (Молдавський похід **Петра I** супроводжували численні жінки й челядники)

- 1711 Одна з можливих дат народження **Григорія Теплова** — російського державного діяча, філософа, літератора
- 1711—1712 Несподівано помирають одразу троє Бурбонів: французький **дофін Луї**, його син **герцог Бургундський** та **герцог Бретанський**. Завдяки цьому претендентом на трон Франції стає правнук короля **Луї XIV** — дворічний **Луї, герцог Анжуйський**
- 24.01.1712 У Берліні в родині пруського **короля Фрідріха Вільгельма I** з династії **Гогенцоллернів** народжується **Карл-Фрідріх** — майбутній пруський **імператор Фрідріх Великий**
- 5.04.1712 Ущент розбитий над річкою Прут військами **Довлат-Гірея, Петро I** укладає мирний договір, згідно з яким Москва відмовлялася від претензій на Україну: «Його Царська Величність свою руку відбирає від козаків із прадавніми їхніми рубежами». Але згодом договір кардинально переписаний
- 1712 **Олексій Бестужев-Рюмін** у складі російської делегації бере участь в Утрехтському конгресі, після чого стає камер-юнкером **курфюрста Ганноверського**
- 1712—1714 За допомогою Росії її союзники дістають у Європі ряд перемог
- 1713—1714 Росія окупує частину території Фінляндії
- 5—7.08.1714 Російський флот розбиває шведський поблизу мису Гангут
- Грудень 1714 Одна з можливих дат народження **Григорія Теплова**
- 12.10.1715 У цесаревича **Олексія Петровича** та принцеси **Софії-Шарлотти Бланкенбурзької** народжується син **Петро** — майбутній російський імператор **Петро II**
- 25.08.1715 Помирає король Франції **Луї XIV**. Королем стає його правнук — **Луї XV**, якому виповнилось лише 5 років. Регентом при юному королі стає його двоюрідний дід — **герцог Орлеанський**
- VII.1717 Російський десант висаджується на острові Готланд
- VIII.1717 Франція відмовляється від союзу зі Швецією, Росія переносить бойові дії на територію Швеції
- 20.11.1717 Одна з можливих дат народження **Григорія Теплова**

- 18.09.1718** У Данцигу народжується **Микита Іванович Панін** — російський дипломат і державний діяч, наставник Великого князя **Павла Петровича** (з 1760 р.)
- 30.11.1718** Під стінами фортеці Фредриксен у Норвегії гине **Карл XII Шведський**
- 7.12.1718** У м. Росток в сім'ї герцога **Карла-Леопольда Мекленбург-Шверинського** та цесарівни **Катерини Іоаннівни** народжується дочка **Єлизавета-Христина** — майбутня правителька Російської імперії **Анна Леопольдівна**
- 1718** **Олексій Бестужев-Рюмін** стає обер-камер-юнкером герцогині Курляндської **Анни Іоаннівни**
- 7.08.1720** Російський флот перемагає у Гренгамському бою
- 1720** **Олексій Бестужев-Рюмін** стає резидентом в Данії
- 30.08.1721** Укладанням Ніштадтського миру завершується Північна війна
- 1721** У с. Везовка Калузької губернії народжується **Петро Іванович Панін** — граф, генерал-аншеф
- 29.12.1721** Народжується **Жанна-Ангуанетта Пуассон** — майбутня **маркіза де Помпадур**. Завдяки заступництву дворянина-фінансиста Нормана де Турнема, дівчина дістає прекрасну освіту: малює, грає на музичних інструментах, прекрасно співає і декламує численні вірші
- 28.01.1725** Помирає російський імператор **Петро I**
- 28.01.1725** **Катерина Олексіївна**, удова російського імператора **Петра I**, стає російською імператрицею **Катериною I**
- 21.05.1725** Герцог **Фрідріх-Карл Голштин-Готторпський** одружується з цесарівною **Анною Петрівною**
- 5.09.1725** Французький король **Луї XV** одружується з **Марією Аделаїдою Савойською** — дочкою польського короля **Станіслава I**
- 1726—1743** Першим міністром Франції стає абат **Флері**, котрий був наставником короля **Луї XV** з 6-річного віку і до повноліття
- 6.05.1727** Помирає російська імператриця **Катерина I**
- 7.05.1727** Російським імператором стає **Петро II Олексієвич** — онук **Петра I**

- 20.11.1727 У Санкт-Петербурзі народжується **Степан Іванович Шешковський** — майбутній таємний радник і голова Таємної канцелярії
- 1727—1737 Королева **Марія Аделаїда** народжує французькому королю **Луї XV** десятеро дітей
- 10.02.1728 У м. Кіль (герцогство Голштин, Північна Німеччина) народжується майбутній російський цар **Петро III** — принц **Карл-Петер-Ульріх**, син герцога **Карла-Фрідріха Голштин-Готторпського**, племінника **Карла XII Шведського**, та цесарівни **Анни**, дочки російського імператора **Петра I** та **Катерини I**
- 4.03.1728 Помирає **Анна Петрівна**, герцогиня Голштинська, мати майбутнього російського царя **Петра III**
- 18.03.1728 Народжується **Кирило Розумовський** — останній український гетьман
- 21.04.1729 В родині принца **Христіана-Августа Анхальт-Цербстського** та **Йоганни-Єлизавети**, уродженої принцеси **Голштин-Готторпської**, народжується дочка **Софія-Фредеріка-Августа Анхальт-Цербстська** — майбутня російська імператриця **Катерина II**
- 18.01.1730 Від віспи помирає 15-літній російський імператор **Петро II**
- I.1730 Російською імператрицею стає **Анна Іоаннівна**
- 1730 (1735?) **Петро Панин** починає військову службу солдатом в лейб-гвардійському Ізмайлівському полку
- 1730 Помирає козак **Григорій Якович Розум** — батько братів **Розумовських**
- 1730 Отримавши початкову освіту в домашній школі **Феофана Прокоповича** у Санкт-Петербурзі, **Григорій Теплов** з-поміж десяти найкращих учнів дістає право продовжувати освіту в Академії наук
- 1731 У селі Чемер, розташованому поблизу хутору Леміш, полковник **Вишневецький** набирає співаків для придворного хору й помічає **Олексія Розума**, який має прекрасний голос, та забирає його до імперської столиці — Санкт-Петербурга. Невдовзі **Олексій Розум** стає фаворитом двору цесарівни **Єлизавети Петрівни**
- 1731 У Росії відновлює роботу Таємна розшукових справ канцелярія, яку очолює **А. І. Ушаков**. Московською «конторою» канцелярії керує **С. А. Салтиков** — родич імператриці **Анни Іоаннівни**
- 1731 Ворожка мадам **Феліція** передрікає **Жанні-Антуанетті Пуассон** любовний зв'язок з королем

- 1731 **Олексій Бестужев-Рюмін** стає резидентом в Гамбурзі. Зокрема, він їде до Кіля оглядати архіви **герцога Голштинського**, звідти привозить до Санкт-Петербурга багато цікавих паперів, серед яких і заповіт імператриці **Катерини I**
- 1.02.1733 Помирає польський король **Август II**
- 14.03.1733 Повноважним послом Росії у Варшаві стає **граф Карл-Густав Левенвольде**
- 9.06—21.08.1733 **Король Луї XV, кардинал Флері** та **де Шовлен** вирішили питання забезпечення доставки одного мільйона флоринів на підкуп польських senatorів і претендента на польський трон **Станіслава Лещинського** до Варшави
- 25.08.1733 Сейм розпочинає вибори нового короля Польщі
- 11.09.1733 На сеймі королем Польщі одногосно обрано **Лещинського** — короля **Станіслава I**. Таємними шляхами через ворожу Німеччину (союзника Австрії та Росії) **Станіслава Лещинського** супроводжував до Варшави **Григорій Орлик**, який привіз 1 млн флоринів на підкуп senatorів
- 20.09.1733 На правому березі Вісли з'являється 20-тисячний російський десант під проводом **Лассі**
- 22.09.1733 Після появи 20 вересня на правому березі Вісли 20-тисячного російського війська **Станіслав I Лещинський** втікає у Данциг, де розраховує дочекатися допомоги від Франції та заступництва Швеції, Османської імперії та Пруссії
- 24.09.1733 Сейм обирає **Августа**, курфюрста саксонського, польським королем **Августом III**: отже, реставрація **Станіслава Лещинського** провалилася. У якості компенсації **Лещинський** отримує у пожиттєве користування Лотарингію, що згодом увійшла до складу Франції
- 1733 За активну участь у польській справі свого тестя король **Луї XV** нагороджує **Григорія Орлика** діамантом вартістю 10 тисяч еку й наказує геральдистам підготувати графський патент на ім'я кавалера **де Лазіскі**, а придворний живописець **Жан Оноре Фрагонар** дістає оплачене казною замовлення на виконання портрета новоспеченого графа. Королева **Марія Аделаїда** дарує **Григорію Орлику** свій портрет, оздоблений самоцвітами. Але найголовніше — **король Луї XV** домагається від Порту звільнення **гетьмана Пилипа Орлика**, який має очолити козацьке повстання

- 1733 **Григорій Теплов** продовжує освіту в Геттінгенському університеті (Пруссія)
- 1734 Помирає гетьман **Данило Апостол**. Після його смерті нові вибори гетьмана не відбуваються, натомість під наглядом Сенату розпочинає роботу особлива колегіальна установа — «Правління гетьманського уряду», що складалося навпіл з велико- і малоросів
- 1734 У родовому маєтку Несвиж народжується **Кароль Станіслав Радзивілл** — литовський князь з роду **Радзивіллів** на прізвисько **Пане-Коханку**, син письменниці **Франціски Урсули Радзивілл**, один з найзаможніших і найвпливовіших дворян Великого князівств Литовського
- 1734 Відбувається повстання гайдамаків у Брацлавському воєводстві під проводом **Верлана**
- 1734 40-тисячну армію імператора **Карла VI** зупинено під Пармою французькими та сардинськими військами
- 1734 **Олексій Бестужев-Рюмін** повертається резидентом в Данію, де акредитується посланцем при Нижньо-саксонському дворі та стає таємним радником
- 1735 Відбувається невдалий похід російських військ під проводом **генерала Леонтєва** проти кримських татар
- 1736 Австрія та Росія починають війну проти Османської імперії
- 1736 **Степана Шешковського** відправляють до колегії економії, щоб надалі він навчався у греко-латинській школі
- 1736 За помилку під час караульної служби розгнівана **Анна Іоаннівна** наказує перевести **Петра Паніна** в кримську армію **Мініха**
- 1736 Відбувається невдалий похід російських військ під проводом **Мініха** та **Лассі** проти кримських татар
- 1736 Після повернення до Росії **Григорій Теплов** стає перекладачем при Санкт-Петербурзькій академії наук
- 1737 Відбувається новий похід російських військ під проводом **Мініха** та **Лассі** проти кримських татар
- 12.07.1737 Ізмайлівський полк під командуванням **Мініха** бере штурмом Очаків

- 5.08.1737 За ініціативою імператора **Карла VI** починаються мирні переговори Росії з Османською імперією у Немирові. З боку Росії участь у них беруть **Волинський, Шафіров і Неплюєв**
- 1737 Оскільки у стосунках королеви **Марії Аделаїди** та французького короля **Луї XV** настає різке охолодження (королева більше не бажає виконувати подружні обов'язки), **Луї XV** віддається від дружини. Розпочинається період фаворитизму — першою фавориткою **Луї XV** стає **графиня де Мальї**, потім король захопився її старшою сестрою, **герцогинею де Вантіміль**, потім молодшою — **маркізою де Латурнель**, яку згодом зробив **герцогинею де Шатору**
- 1738 У підкореній Україні з'являється самозванець **Іван Минацький**, що видає себе за покійного цесаревича **Олексія Петровича**. Згодом заарештованого **Минацького** та священника **Гаврилу Могилу**, котрий шанував самозванця як царя, посаджено на палі
- 1738 Укладено Віденський мир: Лотарингія остаточно переходить до Франції, натомість **король Луї XV** гарантує Прагматичну санкцію. **Імператор Карл VI** визнає новостворене Неаполітанське королівство. **Зять Карла VI — Франц Стефан, герцог Лотаринзький** замість минулих володінь отримує Парму і П'яченцу (колишні володіння **інфанта Карла**), а по смерті **останнього Медичі** — ще й Тоскану
- 3.07.1739 Племянниця російської імператриці **Анни Іоаннівни, Анна Леопольдівна**, одружується з принцом **Антоном-Ульріхом Брауншвейг-Беверн-Люнебурзьким**
- 1.09.1739 Після блискавичної перемоги **Мініха** над **сераскиром Велі-пашою** при Ставучанах і оволодіння Хотином у Белграді підписується мирний договір: — **Карл VI** віддавав Туреччині свої землі у Валахії та Сербії, з Белградом і Орсовою; — Росія повернула туркам Очаків і Хотин, зобов'язалася більше не загрожувати кримському хану; — Росія отримувала степ між Бугом і Донцем, а також дозвіл відправляти свої товари Чорним морем, хоча й виключно на турецьких кораблях; — султан зобов'язувався зрити укріплення Азова й визнати його нічийним містом — «ані турецьким, ані російським»
- 13.09.1739 У сім'ї смоленського середньопомісного дворянина **Олександра Васильовича Потьомкіна** і **Дарії Василівни**, уродженої **Картиревої**, народжується **Григорій Потьомкін**

- 1739 Австрійці зазнають тяжкої поразки від Османської імперії при Кроцьку
- 6.02.1740 Відбувається «курйозне весілля» **блазнія князя Голіцина з блазніхою калмичкою Бужениною** у Льодяному домі
- 14.02.1740 У Петербурзі урочисто святкують укладання Белградського миру
- 25.03.1740 **Олексій Бестужев-Рюмін** стає дійсним таємним радником і дістає наказ повернутися до Санкт-Петербурга для присутності в Кабінеті
- 17.10.1740 Помирає російська імператриця **Анна Іоаннівна**, російським імператором проголошується двомісячний **Іоанн Антонович**, регентом при якому стає курляндський герцог **Ернст Йоганн Бірон (Бюрен)**
- 20.10.1740 Помирає імператор Священної Римської імперії **Карл VI**
- 09.11.1740 Після нічного арешту **регента Бірона** правительською Російської імперії стає **Анна Леопольдівна** з титулом Великої княгині та Імператорської Високості
- XI.1740 Після падіння **Бірона** його висуванець **Олексій Бестужев-Рюмін** опиняється у казематі Шліссельбурзької фортеці, проте згодом його буде повністю виправдано
- 1740 **Степан Шешковський** розпочинає службу в Таємній канцелярії
- 1740 В результаті мирного договору з Османською імперією французи дістали право вільно пересуватися і торгувати на території останньої під повним захистом султана, їхні товари не оподатковувалися, окрім імпортно-експортних зборів, французькі посланці й консули діставали судову владу над співвітчизниками, яких не можна було заарештовувати за відсутності представника консульства
- 1740 У Тобольську народжується **Василь Мирович** — головний виконавець невдалої спроби посадити на російський трон **Іоанна VI** («Шліссельбурзької безглузді», за висловом **Катерини II**). Його дідом був переяславський полковник **Федір Мирович** — прибічник **Івана Мазепи**, після поразки якого він втік до Польщі. Батько **Яків Мирович** таємно їздив туди, за що був позбавлений маєтності та засланий до Сибіру (де й народився його син **Василь**). Ймовірно, **Яків Мирович** був одним з агентів **Григорія Орлика**
- 1740 Після участі у взятті Перекопа й Бахчисарая **Петро Панін** повертається у гвардію

- ~1740 У козацькій родині у с. Івківцях на Черкащині (або у с. Мельниках, с. Медведівці, с. Олексіївці на Кіровоградщині, або у с. Підківцях поблизу Умані) народжується **Максим Залізняк** — майбутній проводир Коліївщини
- 1740 **Микита Панін** стає корнетом кінної гвардії
- 1740 **Григорія Теплова** беруть під арешт у справі Волинського (як учасник укладання родоводу кабінет-міністра), проте невдовзі **Теплов** виходить на волю
- 25.11.1741 Уночі за допомогою гвардії **Єлизавета Петрівна** усуває **Анну Леопольдівну**, правительку Росії при малолітньому синові **Іоанні VI Антоновичі** (1740—1741), та стає імператрицею **Єлизаветою I**
- 1741 **Григорій Теплов** стає ад'юнктом Академії наук
- 1741 **Олексій Розумовський** стає генерал-поручником та дійсним камердинером імператриці **Єлизавети Петрівни**
- 1741—1744 **Олексій Бестужев-Рюмін** (при посередництві лейб-медика **Лестока**) стрімко просувається кар'єрними сходинками: віце-канцлер, сенатор, головний директор над поштамтами й нарешті стає великим канцлером
- 1742 **Єлизавета I** бере морганатичний шлюб з **Олексієм Розумовським**, котрий разом з братом **Кирилом Розумовським**, гетьманом України у 1750—1764 рр., допомагав сходженню **Єлизавети** на трон. Вінчання відбувається в селі Перово у церкві Знамення св. Богородиці
- 1742 **Кирило Розумовський** приїжджає до Санкт-Петербурга, де виховується під наглядом **Сумарокова і Єлагіна**
- 1742 **Герасим Дем'янович Демешко** (брат **Наталії Розумихи**) бере собі прізвище **Стрешенцов**
- 7.11.1742 **Єлизавета I** проголошує раніше запрошеного нею до Санкт-Петербурга племінника **Карла-Петера-Ульріха Голштинського**, сина **Анни Петрівни** та онука російського імператора **Петра I**, спадкоємцем російського трону
- 1742 У станиці Зимовейській Донської області народжується **Омелян Пугачов** — майбутній ватажок селянської війни 1773—1775 років
- 10.02.1743 **Степан Шешковський** самовільно полишає службу в канцелярії набору коней Сибірського приказу й їде до Санкт-Петербурга, прагнучи служити в Таємній канцелярії

- Кінець 1743** **Степан Шешковський** розпочинає служити в московській конторі таємних розшукових справ
- 1743** Після того, як **Растреллі** побудував у с. Перово розкішний палац, село було подаровано **Олексіви Розумовському**
- 1743** **Єлизавета I** укладає мирний договір зі Швецією, за яким Росія отримує Південну Фінляндію
- 1743** **Кирило Розумовський** стає камер-юнкером імператорського двору
- 1743** **Григорій Теплов** та **Олексій Розумовський** їдуть за кордон з метою вивчення структури західних університетів та інших навчальних закладів. Згодом **Кирило Розумовський** їде навчатися в Кенігсберзькому, Геттінгенському, Берлінському та Страсбурзькому університетах під опікою ад'юнкта Академії наук **Григорія Теплова**
- 1744** Принцеса **Анхальт-Цербстська** прибуває до Росії на «оглядини» до імператриці **Єлизавети I**
- 1744** Практично повністю вигоряє Черкаськ — столиця Донського козачого війська. В подальшому місто так і не змогло відновитися
- 1744—1758** Канцлером Російської імперії стає граф **Олексій Бестужев-Рюмін**, який протягом шістнадцяти років керував Росією практично одноосібно
- 1744** **Єлизавета I** відвідує Київ
- 1744** **Олексій** і **Кирило Розумовські** дістають графські титули
- 30.11.1745** Перша ймовірна дата народження **Анджея Тадеуша Бонавентури Костюшка** — національного героя Польщі, очільника Польського повстання 1794 року
- 1745** **Кирило Розумовський** стає дійсним камергером імператорського двору
- 1745** За активної участі **Олексія Розумовського** відновлено Київську митрополію
- 1745** Після смерті герцогині **де Шатору** та періоду затьожної депресії французький король **Луї XV** захоплюється **мадам д'Етіоль**, якій невдовзі надав титул **маркізи де Помпадур**
- 1745** Принцеса **Анхальт-Цербстська**, охрещена у православ'ї **Катериною Олексіївною**, виходить заміж за Великого князя **Петра Федоровича** — майбутнього царя **Петра III**

- 1745—1746 Народжується **Августа** — справжня дочка імператриці **Єлизавети Петрівни** та **Олексія Розумовського**, її охрещено, ймовірно 24 листопада — в день мучениці Августин Римської. Надалі **Августу** виховує сестра **Розумовського** — **Віра Григорівна Дараган**
- 4.02.1746 Друга ймовірна дата народження **Анджея Тадеуша Бонавентури Костюшка**. У всякому разі, 12.02.1746 року його охрещено у фольварку Меречевщина поблизу Коссова (сучасний Івацевичський р-н Брестської обл., Беларусь)
- 21.05.1746 **Кирило Розумовський** стає президентом Санкт-Петербурзької Імператорської академії наук
- 1746 **Григорій Теплов** стає асесором Академії наук, членом Академічного зібрання
- 27.06.1747 Імператриця **Єлизавета I** підписує регламент Академії наук, участь в укладанні якого брав **Григорій Теплов**
- 27.10.1746 **Кирило Розумовський** одружується з **Катериною Нарішкіною** — фрейліною імператорського двору
- 1746 Після чергових пологів помирає на засланні колишня правителька Російської імперії **Анна Леопольдівна**
- 5.05.1747 На вимогу української старшини, підтриманої **Олексієм Розумовським**, імператриця **Єлизавета I** іменним указом «Про буття в Малоросії гетьмана за колишніми норовами і звичаями» відновила гетьманат
- 1747 **Микита Панін** призначається послом у Данії, але вже за кілька місяців його переведено російським послом до Стокгольма
- 15.07.1748 Інша дата вінчання імператриці **Єлизавети Петрівни** та **Олексія Розумовського**, яке нібито відбулося у церкві Воскресіння с. Бараші (втім, багато фактів свідчать проти цієї версії)
- 1748 **Кирило Розумовський** стає підполковником Ізмайлівського лейб-гвардійського полку, сенатором і генерал-ад'ютантом
- 1748 **Степан Шешковський** стає підканцеляристом московської контори таємних розшукових справ, а згодом його переводять до Санкт-Петербурга на посаду архіваріуса Таємної канцелярії
- 24.04 (лютий? 18.07?) 1750 На раді в Глухові **Кирило Розумовський** обирається гетьманом України
- 1750 **Григорій Теплов** призначається колежським радником і переходить у розпорядження українського гетьмана **Кирила Розумовського**

- 1750** Відбувається нове повстання гайдамаків на Правобережній Україні
- Початок 1750-х** Велика княгиня **Катерина** починає роман з гвардійським офіцером **Сергієм Салтиковим**
- 1750-ті роки** Відновлюється автономія Гетьманщини, права гетьмана поширюються на Київ та Запорозжя, відання справами Гетьманщини з Сенату переводиться до Колегії закордонних справ. Серед вищої козацької старшини намічаються дві течії: консервативна (генеральний писар **Андрій Безбородько**, генеральний підскарбій **Михайло Скоропадський**) — намагалась наблизити козацький устрій до суспільного ладу Речі Посполитої, й реформаторська (**брати Туманські**, зокрема **Василь** — майбутній генеральний писар), яка брала за взірць країни Заходу й воліла встановити в Україні гетьманську монархію (в дусі освіченого абсолютизму), спадкову в **роді Розумовських**, але з конституційним парламентом (Генеральні збори)
- 18—29.06.1751** За «суворим» (!) наказом імператриці **Єлизавети I**, **Кирило Розумовський** переїздить з Москви до гетьманської столиці — Глухова. Разом із гетьманом туди їде **Григорій Теплов**. В подальшому останній, зокрема, керує роботами з відновлення Батурина
- 29.06.1751** Гетьманський обоз зі 125 (!) підвод урочисто в'їжджає в Глухів
- 13.07.1751** В Глухові відбувається урочиста «елекція» гетьмана **Кирила Розумовського**, зокрема молебень в Миколаївському соборі, куди були принесені гетьманські клейноди та царська грамота про відновлення гетьманства в Україні
- 1751** При палаці **Кирила Розумовського** в Глухові відкривається кріпацький театр
- 1751** **Михайло Ломоносов** починає активно займатися вивченням російської історії
- 1751—1752** У Глухові відкривається «велика економія», започаткована з цегляного заводу, на якому працювали вільно винайняті робітники
- 22.10.1752** У Глухові народжується **Андрій Розумовський** — третій син **Кирила Розумовського** та **Катерини Нарішкіної**
- 1753** Ігуменом Свято-Троїцького Мотронинського монастиря стає **Мельхіседек Значко-Яворський**, затверджений на цій посаді Переяславським єпископом **Гервасієм Линцевським**

- 1753 Народжується князівна **Тараканова** — самозванка, удавана дочка імператриці **Єлизавети Петрівни** й **Олексія Розумовського**
- ~1753 **Максим Залізняк** йде на Запорозьку Січ, де приписується до Тимошівського куреню
- 23.08.1754 Народжується майбутній французький король **Луї XVI** — онук короля **Луї XV**
- 20.09.1754 Велика княгиня **Катерина** народжує від **Сергія Салтикова** сина — майбутнього імператора **Павла I**
- 1754 Активізуються резиденти **Григорія Орлика** — брати **Мировичі** та **Нахимовський**
- 1754 Ймовірно, одружуються **Григорій Теплов** і **Мотрона Герасимівна Демешко (Стрешенцова)** — племінниця **Наталії Розумихи**
- 1754 **Єлизавета I** видає указ про контроль над фінансами Гетьманщини, скасовує індукти й евекти
- 1754 **Степан Шешковський** стає протоколістом Таємної канцелярії
- Після 1754 **Шевальє д'Еона** підслано до Петербурга під виглядом молодої дівчини, він зустрічається з **Єлизаветою I** і передає їй послання від **короля Луї XV**. В результаті Росія та Франція зблизилися
- Друга половина 1750-х Велика княгиня **Катерина** розпочинає роман з польським дипломатом **Станіславом-Августом Понятовським**, майбутнім польським королем **Станіславом-Августом**
- 1755—1767 **Кирило Розумовський** проводить час переважно у Санкт-Петербурзі, в Москві або за кордоном Російської імперії
- 1755—1760 Записаний у рейтарі кінної гвардії **Григорій Потьомкін** навчається в Московському університеті, з якого його було, насамкінець, виключено за ліноші
- 1755 Агент **Григорія Орлика** — лікар та природознавець **Ніколя-Габріель Ле-Клерк** приїжджає до українського гетьмана **Кирила Розумовського** і до 1759 року виконує обов'язки хатнього лікаря у нього в Батурині
- 1755 Ліквідується митний кордон між Росією та Гетьманщиною, українські справи знов повертаються у відання Сенату

- 1755 Інша можлива дата народження **князівни Тараканової** (окрім неї, дослідники припускають народження **Єлизаветою I** ще **двох синів**, один з яких помер молодим, інший нібито дожив до 1800 року й носив прізвище **Закревський**)
- 1755 **Петра Калнишевського** вперше обирають отаманом Запорозької Січі
- 2.11.1755 Народжується майбутня французька королева **Марія-Антуанетта** — дочка **Франца I Австрійського** та **Марії-Терезії**
- 1755—1760 Разом зі старшим братом **Тадеуш Костюшко** навчається у школі монахів-піаристів в Любешові
- 29.08.1756 Пруссія нападає на Саксонію: розпочинається Семилітня війна
- 1756 Росія, Франція та Австрія вступають у Семилітню війну проти Англії та Пруссії. При цьому всі прошарки французького суспільства незадоволені зміною традиційного союзника — Пруссії на нового союзника, Австрію
- 1756 У Глухові відкривається суконна мануфактура. Для забезпечення її сировиною **Кирило Розумовський** першим в Україні займається вівчарством, закуповує в Ліхтенштейні іспанських овець
- 1756 **Петро Панін** зустрічає Семилітню війну у званні генерал-майора
- 1756 **Олексій Розумовський** стає генерал-фельдмаршалом
- 1756—1763 **Омелян Пугачов** бере участь у Семилітній війні (його полк входив до складу дивізії **графа Чернишова**)
- Перша половина 1757 Пруссія перемагає союзників під Росбахом і Лейтеном
- Літо 1757 Росія бере участь у Семилітній війні на боці Франції та Австрії. У складі російської армії — 6000 козаків на чолі з генеральним **осавулом Яковом Якубовичем**, прилуцьким **полковником Григорієм Галаганом**, стародубським і київським **полковими обозними** — **Скоруною** й **Солониною**. В обозі українського корпусу — 8000 погоничів з 10000 волами та 6000 кіньми
- 19.08.1757 Український корпус у складі російської армії розбиває пруські війська під Грос-Егерсдорфом, українці беруть участь в окупації Східної Пруссії

- 28.08.1757** Після перемоги під Грос-Егерсдорфом російська армія генерал-фельдмаршала **Апраксіна** занадто поспішно, немовби рятуючись, відступає за Німан, переслідувана пруськими військами. Сталося це через таємне послання канцлера **Олексія Бестужева-Рюміна**, який під час хвороби імператриці **Єлизавети** вважав за краще мати армію в Росії, а не у Східній Пруссії
- 1757** За особистим клопотанням графа **Олександра Шувалова**, імператриця **Єлизавета Петрівна** призначає **Степана Шешковського** секретарем Таємної канцелярії. Останній служить на цій посаді, доки **Петро III** не ліквідує цю установу... Втім, по тому **Степан Шешковський** очолює Таємну розшукових справ експедицію, засновану **Катериною II**
- 27.02.1758** За самовільне відкликання війська під командуванням генерал-фельдмаршала **Апраксіна**, **Олексія Бестужева-Рюміна** позбавлено чинів і відзнак. Смертний вирок йому імператрицею **Єлизаветою** замінено на висилку з Санкт-Петербурга до села Гор(е)стово (Московська губернія, під Можайськом), що належало йому
- 14.08.1758** Пруські війська зазнають поразки під Цорндорфом
- 1758** **Григорій Теплов** виходить у відставку в чині статського радника
- 1758** **Софія Дараган** (племінниця братів Розумовських) виходить заміж за **Петра Васильовича Хованського**
- 1758** Помирає королева Франції **Марія Аделаїда Савойська**
- 1.08.1759** Пруські війська розгромлено під Кунерсдорфом (російським військом у цій битві командує **Петро Панін**, після перемоги йому присвоєно звання генерал-поручника), пруський **король Фрідріх** ледь уникає полону. Після того Пруссія була розгромлена
- 14.11.1759** Помирає французький генерал-поручник, кавалер шведського ордена Меча й ордена Святого Луї **Григорій Орлик**. Його поховано на березі Рейну
- 1759** Таємний агент **Григорія Орлика** — **Ніколя-Габріель Ле-Клерк**, став особистим лікарем **російської імператриці Єлизавети I**
- 29.06.1760** Замість **Бехтєєва** вихованцем Великого князя **Павла Петровича** несподівано призначається **Микита Панін**

- 9.10.1760** Російські війська займають Берлін — столицю Пруссії
- 1760** **Михайло Ломоносов** видає «Краткий российский летописец»
- 1760** **Петро Панін** бере участь у взятті Берліна, після чого призначається генерал-губернатором Східної Пруссії
- 1760—1763** В українському гетьманаті запроваджується система шляхетських судів — земських, городських і підкоморських, вийтівські посади у великих містах передаються козацькій старшині. Розширюються політичні права старшини, яка частіше бере участь у старшинських з'їздах («зборах»)
- Початок 1760-х** Починається роман Великої княгині **Катерини 3 Григорієм Орловим**
- Початок 1760-х (1764?)** **Григорій Теплов** складає записку «Про непорядки, що стаються від зловживань прав і звичаїв грамотіями в Малоросії», де повідомляється про неефективність наявної системи управління Україною. Цей документ відіграв неабияку роль у ліквідації гетьманства
- 25.12.1761** Помирає **Єлизавета I**
- 1761** **Омелян Пугачов** одружується із **Софією Дмитрівною Недюжевою** — козачкою станиці Єсаулівська, яка народила йому трьох дітей (зокрема, 1764 року — сина **Трохима**, 1768 року — дочку **Аграфену**). У перерві між народженням дітей **Омелян Пугачов** перебуває у Польщі, розшукуючи там збіглих старообрядників
- 1761** **Григорій Потьомкін** розпочинає військову службу
- 1762** **Григорій Теплов** стає камергером голштинського двору. Після сходження на російський престол **Петра III Григорій Теплов** був заарештований, але невдовзі виправданний та відправлений у відставку у званні дійсного статського радника. Надалі він зближується з **княгинією Дашковою** та **Микитою Паніним**
- 11.04.1762** Цариця **Катерина** народжує від **Григорія Орлова** сина — **Олексія, графа Бобринського**
- 5.05.1762** Посилаючись на внутрішню ситуацію (насправді ж завдяки симпатіям **імператора Петра III**), Росія виходить із Семилітньої війни: підписується мирна угода з Пруссією, згідно з якою Росія відмовляється від усіх завоювань у Семилітній війні
- 28.06.1762** Скинувши з престолу **Петра III**, його дружина стає російською імператрицею **Катериною II**

- 29.06.1762 **Григорій Теплов** виконує роль секретаря на надзвичайній раді сенаторів, надалі разом з **Барятинським** і **Орловим** знаходиться у палаці в Ропші на момент смерті скинутого з престолу **Петра III**
- 29.06.1762 За активну участь у державному перевороті **Григорій Потьомкін** стає камер-юнкером і отримує 400 душ селян
- 29.06.1762 Після палацового перевороту імператриця **Катерина II** доручає **Михайлові Воронцову** з'ясувати, чи були насправді повінчані **Єлизавета Петрівна** та **Олексій Розумовський**, проте у відповідь на запитання останній на очах **Воронцова** спалює якісь документи і не дає жодної іншої, більш конкретної відповіді
- 12.09.1762 В Адамівці, в будинку «Олексіївщина» помирає **Наталія Розумиха** — «матріархія» роду **Розумовських**
- 1762 Як активний учасник палацового перевороту, **Петро Панін** стає генерал-аншефом і сенатором
- 1762 Імператриця **Катерина II** викликає із заслання опального **Олексія Бестужева-Рюміна**, повертає йому всі чини та нагороди, а на додачу робить генерал-фельдмаршалом
- 1762 Після палацового перевороту **Микита Панін** подає імператриці **Катерині II** проект заснування імператорської ради та реформи сенату, покликаний обмежити самодержавство (а відтак швидко відхилений)
- 1762 **Максим Залізняк** працює на рибних промислах на Дніпрі, наймитує в Очакові
- 1762 Помирає **Іван Пугачов** — батько **Омеяна Пугачова**
- 1762—1764 **Григорій Теплов** керує Комісією про духовні маєтності
- 1763 Підписанням Паризького миру завершується Семилітня війна, в результаті якої Франція втрачає всі колонії на користь Англії. Всі прошарки французького суспільства клянуть **маркізу де Помпадур**, яка вважається головним «каталізатором» укладання союзу Франції та Австрії
- 1763 **Олексій Бестужев-Рюмін** друкує у Москві книгу «Розрада християнина в нещасті, або Вірші, вибрані зі Святого Письма», яку згодом перевидане у Санкт-Петербурзі, а також у перекладі — в Гамбурзі та Стокгольмі

- 1763 **Микита Панін** стає старшим членом іноземної колегії, а невдовзі (після віддалення від справ **Олексія Бестужева-Рюміна**) починає завідувати всіма справами колегії (хоча обов'язки канцлера він тільки виконує, формально не отримавши цієї посади)
- 1763 **Григорій Потьомкін** стає помічником обер-прокурора Синоду
- 1763—1764 В Глухові функціонують Генеральні збори для обговорення найважливіших справ і проектів державних реформ. Термін «шляхетство» стає офіційною назвою козацької старшини
- 1763—1769 **Григорій Теплов** керує Комісією про комерцію
- 5.07.1764 Підпоручик Смоленського піхотного полку **Василь Мирович** здійснює «Шліссельбурзьку безглуздь» — невдалу спробу звільнити **Іоанна Антоновича**, який у подальшому мав би змінити на російському троні **Катерину II**. Тюремники **Іоанна Антоновича** мали таємну інструкцію вбити арештанта, навіть якщо надійде указ імператриці про його звільнення. Тож тюремники закололи бранця, а вже потім здалися бунтівникові
- 15.09.1764 За вироком Сенату страчено **Василя Мировича**
- 1764 За «розшукові заслуги» у справі **Василя Мировича** та успіх у супутніх справах **Степан Шешковський** стає надвірним радником
- 1764 Реформаторська течія Генеральних зборів у Глухові висуває свої домагання (встановити в Україні гетьманську монархію на чолі з родом **Розумовських** і з Генеральними зборами) перед імперським урядом. Не виключено, що це робилося за згодою з **Кирилом Розумовським**
- 10.11.1764 **Катерина II** ліквідує гетьманство на території України, після цього **Кирило Розумовський** стає генерал-фельдмаршалом
- 1764 Закривається «академія» (фактично — ліцей закритого типу), де навчалися діти **Кирила Розумовського**. Надалі всі вони завершують освіту в Страсбурзькому університеті
- 1764 **Григорій Теплов** складає записку «Думка про монастирські землі», де обґрунтовує необхідність збереження церковної земельної власності
- 15.04.1764 Помирає **маркіза де Помпадур**, найулюбленіша фаворитка французького короля **Луї XV**
- 1765 **Кирило Розумовський** фактично відходить від справ Академії наук, хоча все ще залишається її формальним очільником

- 1765—1769** **Тадеуш Костюшко** навчається у варшавській Лицарській школі (фактично — у військовій академії), створеній королем **Станіславом-Августом Понятовським**
- 1766** **Григорій Теплов** бере участь у розробці Митного тарифу та російсько-британського торгового договору
- Не пізніше 2.07.1767** **Максим Залізняк** стає послухником Свято-Троїцького Мотронинського монастиря на Черкащині, готується прийняти чернечий постриг
- 1767** **Кирило Розумовський** повертається з-за кордону до Батурина, де живе протягом наступних дев'яти років
- 1767** **Григорій Теплов** стає таємним радником
- 1767** **Петро Панін** стає графом
- 1767** **Обер-секретар сенату Степан Шешковський** стає колежським радником
- 29.02.1768** У подільській фортеці Бар створюється Барська конфедерація з метою захисту внутрішніх справ Польщі від впливу Російської імперії
- 20-ті числа III.1768** До **Максима Залізняка** у Мотронинський монастир приїжджає козацький отаман **Йосип Шелест**, який демонструє лист від **запорозького кошового отамана** із закликом повстання проти Польщі. Надалі **Йосипа Шелеста** вбито, привезений ним лист запорозького кошового отамана загадковим чином зникає
- 26.03.1768** Польський король **Станіслав-Август Понятовський** звертається до **імператриці Катерини II** за допомогою у боротьби проти Барської конфедерації
- 10.04.1768** Помирає **Олексій Бестужев-Рюмін**
- Кінець IV.1768** **Максим Залізняк** збирає у Холодному Яру, що поблизу Мотронинського монастиря, загін запорожців, козаків надвірної міліції та селян чисельністю до 1000 чоловік. Повстанці проголошують **Максима Залізняка** отаманом (дехто навіть титудує його гетьманом!), хоча сам він називає себе полковником Низового Війська Запорозького
- 26.05.1768** 70 запорожців та 3000 польських підданих входять до Мотронинського монастиря на молебень
- 27.05.1768** Розпочинається Коліївщина — останнє за ліком і найпотужніше повстання гайдамаків

- 13.06.1768** Російські війська **генерала Кречетнікова** захоплюють Бердичів і грабують монастир Босих кармелітів, згодом росіяни беруть Бар (осередок конфедерації), Львів і Краків
- 18(21?).06.1768** Козаки уманського сотника **Івана Гонти** разом з ватажком переходять на бік гайдамаків
- 21—22.06.1768** Відбувається різанина в Умані (за різними даними, вбито від 2 до 20 тис. поляків, євреїв та українців-уніатів). Повстанська рада в Умані проголошує **Івана Гонту** уманським полковником і князем
- 27.06.1768** Російські війська **генерала Кречетнікова** оточують загін гайдамаків чисельністю до 1000 вояків. Вважаючи росіян союзниками, гайдамаки здаються без бою
- 8.07.1768** **Максима Залізняка** із 73 гайдамаками, які вважалися російськими підданими, ув'язнено у Києво-Печерській фортеці
- Не пізніше
13.07.1768** Відбувається страта **Івана Гонти**, який вважався польським підданим і був переданий росіянами полякам разом із понад 840 іншими гайдамаками
- Кінець VII.1768** Заарештованих на чолі з **Максимом Залізняком** гайдамаків засуджують до батоження, таврування, виривання ніздрів та довічного заслання до Нерчинських копалин у Сибіру
- 1.11.1768** Дорогою на заслання у слободі Котельні на Полтавщині засуджені гайдамаки на чолі з **Максимом Залізняком** роззброюють охорону і тікають з-під варти, та невдовзі їх знов ловлять і відправляють на каторгу до Сибіру
- 1768** **Григорій Теплов** призначається до присутності в Сенаті
- 1769** **Олексій Орлов** командує російською ескадрою у Середземному морі
- 1769** **Андрій Розумовський** розпочинає військову службу лейтенантом флоту, командує пакетботом «Швидкий»
- 1769** **Петро Панін** призначається командувачем Другою армією
- 1769** **Григорій Потьомкін** іде добровольцем на російсько-турецьку війну, де відзначається у низці битв
- 1769** **Григорій Теплов** розробляє план покриття воєнних витрат через збільшення оподаткування промислових підприємств, складає статистичну таблицю російських фабрик, заводів та їхнього обладнання

- 1769 Тадеуш Костюшко отримує королівську стипендію для продовження навчання у Паризькій військовій академії
- 16.09.1770 Петро Панін перемагає турків і бере штурмом Бендери. Під час штурму, зокрема, відзначено хоробрість хорунжого **Омеляна Пугачова**
- 1770 Андрій Розумовський бере участь у Першій Архіпелазькій експедиції та в Чесменському бою
- 1770 Майбутній французький король Луї XVI одружується з **Марією-Антуанеттою Австрійською**
- 1770 Рада ослаблї Барської конфедерації переноситься в угорське містечко Прешов, її головнокомандувачем стає французький **генерал Дюмур'є**
- 1770 У Кілі вперше з'являються сліди князівни **Тараканової**, яка звідти швидко переїздить до Берліна та живе там під іменем **фройляйн Франк**, згодом до Гента, де зветься **фройляйн Шель**
- 1770—1771 **Генерал Дюмур'є** намагається провести військову реорганізацію Барської конфедерації
- 6.06.1771 У Санкт-Петербурзі помирає **Олексій Розумовський**
- 1771 Помирає **Катерина Нарішкіна** — дружина **Кирила Розумовського**
- 1771 **Омелян Пугачов** починає хворіти (у нього «гниють груди й ноги»), намагається піти у відставку, але дістає відмову й пропозицію «лікуватися в лазареті або самостійно». Поїхавши у Таганрог до сестри **Феодосії** та зятя **Семена Павлова**, **Омелян Пугачов** допомагає останньому втекти зі служби. По тому починаються переслідування самого **Пугачова**. Звідси він втікає до Польщі, де називається старообрядником і, висловивши побажання повернутись додому, дістає наказ оселитися в Мечетній слободі на Іргізі
- Близько 1771 Помирає **Ганна Михайлівна Пугачова** — мати **Омеляна Пугачова**
- Після 1771 Інша дата переїзду **Кирила Розумовського** з-за кордону до Батурина
- 1771 Переслідувана кредиторами князівна **Тараканова** разом із коханцем — сином голландського купця **ван Турсом**, якого вона майже розорила і який заради неї кинув сім'ю, переїздить до Лондона, де вона жила під іменем **мадам Тремуйль**
- 1771 Російська середземноморська ескадра перебуває в Ліворно

- 1771—1772 Загострюється боротьба **Микити Паніна** з партією **братів Орлових**
- 1772 **Кирило Розумовський** засновує перший шовковичний сад, кокони з якого розвозяться на фабрики з виробництва шовку
- 1772 **Григорій Орлов** утрачає місце фаворита імператриці Катерини II, відтоді впливовість **братів Орлових** стрімко тане
- Весна 1772 Купецький син **ван Турс** змінює ім'я на **барон Ембс** і переїздить до Парижа, через три місяці до нього приєднується князівна **Тараканова** разом з новим своїм симпатиком — **бароном Шенком**. У Парижі князівна **Тараканова** починає зватися **принцесою Володимирською**
- XI.1772 Почувши про заворушення в яїцькому війську, **Омелян Пугачов** іде за рибою в Яїцьке містечко, де зустрічається з учасником козацького виступу **Денисом П'яновим**, в розмові з яким **Пугачов** уперше називає себе **імператором Петром III**
- 1772 Відбувається Перший розподіл Польщі
- 1772 Прибічник Барської конфедерації князь **Кароль Станіслав Радзивілл** веде у Версалі закулісні інтриги, намагаючись схилити Францію до допомоги полякам проти **Катерини II** та **Станіслава-Августа Понятовського**
- I.1773 Заарештованого **Омеляна Пугачова** доправляють на допит у Казань
- 29.05.1773 **Омелян Пугачов** утікає з-під варти
- 1773 **Князівна Тараканова** разом з коханцями — **Ембсом** і **Шенком**, втікає спочатку в провінційне селище неподалік Парижа, а згодом до Франкфурта. Звідси вона невдовзі переїздить до Лімбурзького князівства, де вкотре змінює ім'я: **принцеса Азовська**
- 1773 **Андрій Розумовський** переходить на палацову службу, після чого посилюється його вплив на Великого князя **Павла Петровича**
- 1773 **Петро Калнишевський** стає генерал-поручником російської армії
- VII.1773 Шантажуючи князя **Лімбурзького** уявною вагітністю, князівна **Тараканова** схиляє його до одруження, попередньо умовивши нареченого викупити для неї) графство Оберштейн
- VIII.1773 **Омелян Пугачов** дістається земель Яїцького війська, тут він знов титулує себе **імператором Петром III**

- 31.08.1773** **Омелян Пугачов** перебирається на хутір **козака Кожєвникова**, де продовжує гуртувати прибічників
- 16.09.1773** Після переїздив між низкою населених пунктів, складається початкове ядро бунтівників під провідом **Омеляна Пугачова**, й на хуторі **Толкачова** зачитується пугачовський указ до яїцького війська
- 17.09.1773** Розпочинається перший похід пугачовців (60 осіб) на Яїцьке містечко
- 5.10.1773** Військо **Омеляна Пугачова** розпочинає осаду Оренбурга (триває до середини березня 1774 р.)
- 10.10.1773** Великий князь **Павло Петрович** одружується з **Наталією Олексіївною** (1755—1776), уродженою **принцесою Августою-Вільгельміною-Луїзою Гессен-Дармштадтською**, дочкою **Людвіга IX**, ландграфа Гессен-Дармштадтського
- Початок 1774** У Цвейбрюккені **князівна Тараканова** зустрічається з **князем Радзивіллою**, вони домовляються про спільні дії
- I.1774** **Омелян Пугачов** особисто очолює штурм фортеці Яїцького містечка
- 19.02.1774** Відбувається вибух міни, підведеної бунтівними козаками під дзвіницю Михайлівського собору Яїцького містечка. Але відчутних результатів це не дає, оскільки обложені війська встигли винести з дзвіниці запаси пороху
- III.1774** **Омелян Пугачов** страчує через повішення отамана **Дмитра Лисова**: на вчинені його козаками пограбування нарікало місцеве селянство
- 13.03.1774** **Князівна Тараканова** їде з Цвейбрюккена через Аугсбург до Венеції, по дорозі збираючи гроші на свою авантюру — сходження на російський трон. В Італії авантюристка живе під іменем **графині Пінненберг**
- 22.03.1774** У битві поблизу фортеці Татищевої урядові війська перемагають пугачовців
- 1.04.1774** Головні сили **генерала Голіцина** розбивають пугачовців поблизу Сакмарського містечка
- VI—1.05.1774** Після смерті головнокомандувача урядовими військами **Бібікова**, **Омелян Пугачов** дістає несподіваний перепочинок і перебуває у Воскресенському, а згодом Білорецькому заводах
- 5—6.05.1774** Під час успішного штурму фортеці Магнітна **Омелян Пугачов** дістає поранення у праву руку

- 10.05.1774** Після зараження віспою від дочки якогось теслі, що сталося у квітні, помирає французький король Луї XV
- 16.05.1774** Князівна Тараканова з князем Радзивіллою сідають на корабель, який пливе до Туреччини, але з-за негоди вони допливають лише до острова Корфу. Тут частина почту полишає авантюристку, вона ж сідає на турецький корабель... який бура викидає на узбережжя біля Рагузи. Тут князівна Тараканова живе до кінця 1774 року
- 20.05.1774** Пугачовці беруть штурмом Троїцьку фортецю, після чого до козаків приєднуються загопи Салавата Юлаєва
- 3 і 5.06.1774** Урядовим військам під командуванням Міхельсона не вдається здолати бунтівників
- 10.06.1774** Пугачовці займають Красноуфімськ, згодом беруть Осу, 22 червня — Рождественський завод, 24 червня — Воткінський завод, 27 червня — Іжевський завод
- 12.07.1774** Омелян Пугачов звільняє з тюремних камер Казанської секретної комісії 415 осіб, у т.ч. ігумена Філарета (який нібито подав Пугачову ідею назватися імператором Петром III) та свою першу дружину Софію з трьома дітьми — Трохимом, Аграфеною і Христиною, які надалі живуть у таборі повстанців в окремому наметі
- 15.07.1774** Урядові війська звільняють Казань від пугачовців
- 29.07.1774** Після звільнення генерал-поручника Щербатова (22.07.1774), Петро Панін призначається командувачем військ, що діють проти повстання Омеляна Пугачова, його влада (з надзвичайними повноваженнями) розповсюджується на Казанську, Оренбурзьку й Нижегородську губернії
- 18.08.1774** Олексій Орлов отримує «малий маніфест» від князівни Тараканової
- 24.08.1774** Міхельсон розбиває пугачовців біля Чорного Яру
- 8.09.1774** Рухаючись до Узенів, під час нічного перепочинку бунтівники полонили Омеляна Пугачова та здали урядовим військам, розраховуючи на помилування
- 15.09.1774** Загін сотника Харчева доправляє Омеляна Пугачова до Яїцького містечка, де відбувається його перший допит слідчим Маврієм

- 17—18.09.1774 **Омеляна Пугачова** допитує особисто генерал-поручник **Олександр Суворов**, потім конвоює бранця до Симбірська
- 27.09.1774 **Олексій Орлов** ставить до відома імператрицю **Катерину II** про інтригу князівни **Тараканової**
- 2—6.10.1774 Головнокомандувач каральними військами **Петро Панін** разом із шефом секретних комісій, генерал-майором **Потьомкіним** допитує **Омеляна Пугачова**, згодом **Панін** призначається суддею на процесі проти бунтівника
- 26.10.1774 Полонений **Омелян Пугачов** під конвоєм вирушає з Симбірська до Москви
- X.1774 **Степан Шешковський** передає князю **Михайлу Волконському** особистого листа імператриці **Катерини II** щодо ведення слідства у справі **Омеляна Пугачова**
- 4.11.1774 Полоненого **Омеляна Пугачова** привозять до Москви, де утримують у підвалі Монетного двору біля Воскресенських воріт Китай-города. Слідство у його справі веде **Степан Шешковський**
- 12.11.1774 **Катерина II** наказує **Олексію Орлову** заарештувати самозванку князівну **Тараканову** та доправити до Російської імперії на військовому кораблі під арештом
- 8.12.1774 За успіхи у «пугачовському» слідстві **Степан Шешковський** стає статським радником
- 19.12.1774 Маніфестом імператриці **Катерини II** визначається склад суду над **Омелянном Пугачовим**
- 30.12.1774 Перше засідання суду над **Омелянном Пугачовим**
- 31.12.1774 Стоячи на колінах, **Омелян Пугачов** відповідає суду на задалегідь визначені запитання, після чого підсудним пугачовцям зачитується смертний вирок
- 1774 Королем Франції стає **Луї XVI**
- 1774 По завершенні навчання у військовій академії **Тадеуш Костюшко** повертається із Франції до Речі Посполитої
- 1774 **Григорій Потьомкін** стає генерал-поручником
- 10.01.1775 У Москві на Болотній площі страчують **Омеляна Пугачова**, до місця страти його конвоює **Степан Шешковський**
- 11.02.1775 Князівна **Тараканова** (під іменем графині **Селінської**) переїздить у Пізу, де 15.02.1775 оселяється в розкішному палаці, винайнятому **Олексієм Орловим**. По тому відбувається очне знайомство **Олексія Орлова** і князівни **Тараканової**

- 20.02.1775 Англійський консул Дік влаштовує у приміщенні англійської місії обід (а 21.02.1775 — сніданок) на честь **Олексія Орлова** та князівни **Тараканової**
- 21.02.1775 **Князівну Тараканову** разом з почтом заарештовано й ув'язнено на флагманському кораблі російської середземноморської ескадри «Три ієрархи»
- 26.02.1775 Російська середземноморська ескадра під командуванням **адмірала Грейга** відпливає до Англії і згодом прибуває до Плімута. Сам же **Олексій Орлов** їде в Росію суходолом
- 11.05.1775 Російська середземноморська ескадра прибуває до Кронштадта
- 16.05.1775 **Катерина II** підписує указ про передачу **князівни Тараканової** петербурзькому генерал-губернатору князю фельдмаршалу **Голіцину**. Наказ виконано 24.05.1775, а 25.05.1775 її ув'язнено в Олексіївському рavelіні Петропавлівської фортеці
- 26.05.1775 Перший допит **князівни Тараканової**
- 4.12.1775 Від сухот помирає **князівна Тараканова** (вона ж **принцеса Володимирська, принцеса Азовська, графиня Селінська, графиня Пінненберг, мадам Тремуйль, фройляйн Шенк і фройляйн Франк**)
- 1775 **Григорій Потьомкін** та імператриця **Катерина II** укладають таємний морганатичний шлюб
- 1775 **Андрій Розумовський** у званні генерал-майора командує фрегатом «Єкатерина»
- 1775 Після придушення повстання **Омеляна Пугачова** звільняється зі служби **Петро Панін**
- 1775 **Катерина II** ліквідує Запорозьку Січ, безпосередньо це виконує **Григорій Потьомкін**, згодом призначений «головним командиром», генерал-губернатором Новоросії та графом
- Військова колегія визнає **Петра Калнишевського** винним у непокорі російському уряду й засилає його у Соловецький монастир на довічне ув'язнення
- 1775 **Тадеуш Костюшко** їде до США, де бере участь у Війні за незалежність північноамериканських колоній Великої Британії
- 1775 **Григорій Теплов** стає сенатором
- XII.1775 **Григорій Потьомкін** особисто представляє **Катерині II** майбутнього нового фаворита — **Завадовського**, після чого ставлення імператриці до **Григорія Потьомкіна** стає дещо прохолоднішим, хоча й лишається дружнім

- 1776 Австрійський імператор **Йосиф II** робить **Григорія Потьомкіна** князем Священної Римської імперії
- 1776 **Григорій Теплов** стає графом
- 1776 Зникають останні сліди Барської конфедерації
- 1776 Занепокоєна впливом **Андрія Розумовського** на Великого князя **Павла Петровича**, імператриця **Катерина II** вирішує віддалити **Розумовського** від двору
- 1776 Під час пологів разом з дитиною помирає **Наталія Олексіївна** — перша дружина Великого князя **Павла Петровича**
- 7.10.1776 Великий князь **Павло Петрович** одружується з **Марією Федорівною** (1759—1828), уродженою принцесою **Софією Доротесою Вюртемберзькою**, дочкою **Фрідріха II Євгенія**, герцога Вюртемберзького, яка народила майбутньому імператору **Павлу I** 10 дітей
- 1777 Після висилки з Санкт-Петербурга спочатку до Ревеля, а згодом до Батурина, **Андрій Розумовський** призначається послом у Неаполь
- 30.03.1779 Помирає **Григорій Теплов**
- 1780 **Микита Панін** розробляє «декларацію про озброєний нейтралітет»
- 1.01.1781 **Степан Шешковський** стає дійсним статським радником
- V.1781 **Микита Панін** бере відпустку й їде до свого маєтку Дугіно
- IX.1781 **Микита Панін** повертається до Санкт-Петербурга й усіляко намагається завадити закордонній поїздки Великого князя **Павла Петровича** (аби перешкодити подальшому зближенню «молодого двору» з австрійським імператором **Йосифом II**)
- 1782 Великий князь **Павло Петрович** разом із першою дружиною їдуть в неофіційний закордонний вояж під іменами **графа** і **графині Північних (дю Нор)**
- 1782 Подорожуючи Новоросією, **Кирило Розумовський** дивується перетворенням і новаціям, яких домігся тут **Григорій Потьомкін**
- 31.03.1783 Помирає **Микита Панін**
- 13.10.1783 Конгрес США присвоює звання бригадного генерала **Тадеушу Костюшку**
- 1783 **Катерина II** висилає свого сина — Великого князя **Павла Петровича**, у подарований йому гатчинський маєток, де молодий чоловік знічев'я формує «гатчинську армію» — декілька батальйонів військових, у яких панує «шпіцрутенна дисципліна»

- 1783 **Катерина II** затверджує наказ про закріпачення голоти
- 1784 **Андрій Розумовський** призначається послом у Данію, згодом у Швецію
- 1784 **Григорій Потьомкін** стає фельдмаршалом
- 1785 Насильно постригають у монахині **Августу Матвійвну (Тимофіївну?) Тараканову (Дараган?)** — нібито справжню дочку імператриці **Єлизавети Петрівни** та **Олексія Розумовського**. Надалі під монашеським ім'ям **Досифеї** вона живе у московському Іоанно-Предтеченському жіночому монастирі
- 17.08.1786 У Потсдамі, у своєму улюбленому палаці Сан-Суси помирає прусський імператор **Фрідріх Великий**
- 1787 **Імператриця Катерина II** подорожує до Криму, цю подорож організовує для неї **Григорій Потьомкін**
- 1787 Розпочинається нова російсько-турецька війна, на чолі російських військ стає **Григорій Потьомкін**
- 1788 **Степан Шешковський** веде слідство у справі іркутського намісника **Якобія**
- 15.04.1789 Помирає **Петро Панін**
- 14.07.1789 Штурмом Бастилії починається Велика французька революція
- 18.09.1789 Французький король **Луї XVI** затверджує декрет щодо знищення рештків феодалізму
- 1789 **Степан Шешковський** допитує **Олександра Радищева**, автора «Подорожі з Петербурга до Москви»
- 1790 **Андрій Розумовський** призначається послом в Австрії
- 1790 **Григорій Потьомкін** отримує титул «гетьмана козацьких катеринославських і чорноморських військ»
- 1790 У Білій помирає **Кароль Станіслав Радзивілл**
- VI.1791 Французький король **Луї XVI** разом із сім'єю намагається втекти до Лотарингії, але їх затримано та під конвоєм доправлено до Парижа
- 14.09.1791 Французький король **Луї XVI** присягає новій конституції
- 1791 **Григорій Потьомкін** активно веде в Яссах мирні переговори з Туреччиною
- 5.10.1791 Поблизу молдавського с. Пирліце, по дорозі з Ясс у Миколаїв помирає **Григорій Потьомкін**

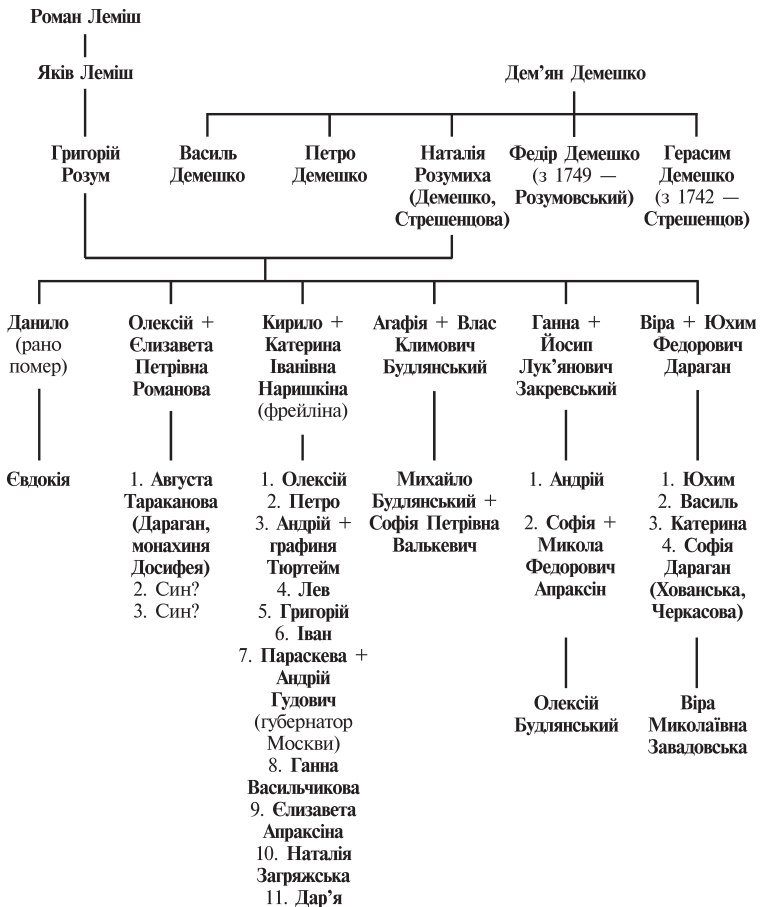
- Після 1791** Помирає **Мотрона Герасимівна Теплова** — дружина таємного радника **Григорія Теплова** і племінниця **Наталії Розумовської**, колишня фаворитка імператора **Петра III**
- 1791** **Степан Шешковський** стає таємним радником, його нагороджено орденом Св. Володимира II ступеня
- 22.04.1792** Французький король **Луї XVI** оголошує війну Австрії
- V.1792** **Тадеуша Костюшка** призначено командиром однієї з трьох дивізій армії Речі Посполитої під командуванням князя **Юзефа Понятовського**. Надалі **Костюшко** відзначився у декількох боях
- 21.09.1792** Падіння французької монархії: короля **Луї XVI** з сім'єю заарештовують та ув'язнюють у замку Тампль
- Кінець 1792** Після перемоги Тарговицької конфедерації **Тадеуш Костюшко** емігрує спочатку в Саксонію, потім переїжджає до Парижа
- 1792—1807** **Андрій Розумовський** проживає переважно у Відні
- 11—20.01.1793** У Конвенті відбувається суд над **Луї XVI**
- 21.01.1793** Страчується французький король **Луї XVI**
- 15.10.1793** Страчується французька королева **Марія-Антуанетта**
- 1793** Відбувається Другий розподіл Польщі
- 24.03.1794** У Кракові **Тадеуш Костюшко** проголошує Акт повстання, присягає сам і приводить до присяги мешканців Кракова та гарнізон міста, випускає звернення «До війська», «До громадян», «До священства», «До жіноцтва»
- IV.1794** Польські повстанці перемагають під Рацлавицями (4.04), звільняють Варшаву (17—18.04) та Вільно (22—23.04)
- 7.05.1794** **Тадеуш Костюшко** видає Поланецький універсал, в якому обіцяє особисту волю всім селянам
- 12.05.1794** У Санкт-Петербурзі помирає **Степан Шешковський**
- 10.10.1794** У битві під Мацейовицями **Тадеуша Костюшка** важко поранено, він потрапляє у полон і надалі утримується у Петропавлівській фортеці (хоча на практиці живе в будинку коменданта фортеці на правах гостя)

- 1794 Провалюється спроба **імператриці Катерини II** передати престол найстаршому онукові — **Олександрю Павловичу** в обхід Великого князя **Павла Петровича**
- 1795 Відбувається Третій розподіл Польщі
- 06.11.1796 Помирає імператриця **Катерина II**, після чого на російський трон сходить її син — імператор **Павло I**, який одразу ж винищує весь архів матері та встановлює чіткий закон про наслідування престолу виключно по чоловічій лінії
- 1796 Одразу по смерті **Катерини II**, імператор **Павло I** звільняє **Тадеуша Костюшка**, який присягає на вірність російському імператорові та отримує кошти для виїзду за кордон
- 1796 **Кирило Розумовський** остаточно повертається в Україну й живе тут безвиїзно, до самої смерті
- 1797 **Тадеуш Костюшко** емігрує до США
- 1798 **Тадеуш Костюшко** переїжджає до Франції й оселяється неподалік Парижа
- 1798 За наказом імператора **Павла I**, склеп на місці поховання у Херсоні **Григорія Потьомкіна** зруйновано, його рештки зникають невідомо куди
- 1798 **Кирило Розумовський** офіційно залишає посаду керуючого Санкт-Петербурзької Імператорської академією наук
- 1798 Росія вступає в антифранцузьку військову коаліцію разом з Великою Британією, Австрією, Туреччиною та Королівством обох Сицилій
- 16.12.1798 Імператор **Павло I** стає великим магістром Мальтійського ордену Св. Іоанна Єрусалимського
- 1799 Військо **Олександра Суворова** переходить через Альпи
- 12.03.1801 Заколотники вбивають імператора **Павла I** у Михайлівському замку Санкт-Петербурга, який стоїть на місці колишнього (згорілого) Літнього палацу **Єлизавети Петрівни**, де імператор **Павло I** колись народився
- 15.05.1801 **Кирило Розумовський** отримує рескрипт імператора **Олександра I** про те, що він може перебувати «на покої»
- 1801 Імператор **Олександр I** наказує звільнити **Петра Калнишевського** з ув'язнення, проте останній відмовляється полишати Соловецький монастир

- 9.01.1803** У Батурині від інфаркту помирає **Кирило Розумовський**
- 1803** У Соловецькому монастирі помирає **Петро Калнишевський**
- 1806** **Тадеуш Костюшко** відхиляє прохання імператора **Наполеона** підняти повстання у Польщі та очолити Велике герцогство Варшавське
- 4.02.1810** Згідно з написом на могильному камені, помирає монахиня **Досифея — Августи Матвіївна (Тимофіївна?) Тараканова (Дараган?)**. За іншими відомостями (напис на портреті), вона померла ще у 1808 році
- 1815** **Тадеуш Костюшко** відхиляє прохання імператора **Олександра I** очолити адміністрацію Царства Польського
- 15.10.1817** У швейцарському Золотурні помирає **Тадеуш Костюшко**
- 23.08.1836** У Відні помирає **Андрій Розумовський** — улюблений син останнього українського гетьмана **Кирила Розумовського**

Додаток 2

СТИСЛА ГЕНЕАЛОГІЯ РОДИНИ
РОЗУМІВ — РОЗУМОВСЬКИХ

ЗМІСТ

Передмова	3
Глава 1. ДАРУНОК ДОЛІ	9
Глава 2. ПОВЕРНЕННЯ ЦАРИЦЕЮ	23
Глава 3. ЦЯ СТРАШНА ТАЄМНИЦЯ!	38
Глава 4. ПРОДАНА ШЛЯХЕТНІСТЬ	53
Глава 5. ВІНЦЕНОСНІ ДІТИ	72
Глава 6. ВІЗИТ ЧАКЛУНА	80
Глава 7. В ЄВРОПІ	95
Глава 8. РАЙ ЗЕМНИЙ	119
Глава 9. СЮРПРИЗ	141
Глава 10. СПРАВИ АКАДЕМІЧНІ	159
Глава 11. НАРОДЖЕННЯ ДИНАСТІЇ	169
Глава 12. «ГЕТЬМАН У СПІДНИЦІ»	183
Глава 13. ФАТАЛЬНИЙ ВИБІР	204
Глава 14. ВІЩИЙ СОН	224
Глава 15. ШЛІССЕЛЬБУРЗЬКА БЕЗГЛУЗДЬ	240
Глава 16. КАТАСТРОФА	260
Глава 17. РАДЗИВІЛЛ, КНЯЗЬ ЛИТОВСЬКИЙ	273
Глава 18. МІНА ПІД КОНФЕДЕРАЦІЮ	286
Глава 19. ПРОХІДНИЙ ПІШАК	300
Глава 20. РАЗ ТАРАКАНОВА... ДВА ТАРАКАНОВА!	317
Післямова	340
Додаток 1. Хронологічна таблиця до роману «Пустоцвіт»	346
Додаток 2. Стисла генеалогія родини Розумів — Розумовських	378

Літературно-художнє видання

ЛИТОВЧЕНКИ
Тимур Іванович
Олена Олексіївна

ПУСТОЦВІТ

Історичний роман

Головний редактор *Є. В. Мезенцева*
Відповідальний за випуск *А. Ю. Хорошевський*
Художній редактор *Л. П. Вировець*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Комп'ютерна верстка: *В. А. Мурликін*
Коректор *Р. Є. Панченко*

Підписано до друку 23.04.12. Формат 84x108^{1/32}.
Умов. друк. арк. 22,01. Облік.-вид. арк. 19,50.
Тираж 1500 прим. Замовлення №

ТОВ «Видавництво Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3194 від 22.05.2008

61002, Харків, вул. Чубаря, 11
Електронна адреса:
www.folio.com.ua
E-mail: realization@folio.com.ua
Інтернет-магазин:
www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
61002, Харків, вул. Чубаря, 11
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 3194 від 22.05.2008